

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

**A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román
jogalkotói válaszok 1784-1940 között**

Doktori értekezés

Fazakas Zoltán József

Témavezető:

Prof. Dr. Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár

Kézirat lezárásának dátuma:

2020. december 20.

Budapest

2020

Tartalomjegyzék

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
1. BEVEZETÉS	9
1.1. Bevezető gondolatok.....	9
1.2. A kutatás célja és az értekezés szerkezete	15
1.3. Kutatásmódszertani kérdések	21
1.4. A kutatás alaptételei és irányvonalai	24
2. A TÖBBNEMZETISÉGŰ ÁLLAM MEGJELENÉSE ÉS A TÖBBNEMZETISÉGŰ ÁLLAM TÉNYE ÉS A TÉNYHELYZETEK VÁLTOZÁSA	35
2.1. Áttekintés	35
2.2. A többnemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése	36
2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása a demográfiai adatok tükrében	41
2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása a demográfiai adatok tükrében.....	49
3. A NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGÁNAK SZABÁLYOZÁSÁNAK KÜLÖNBSÉGEI ÉS EREDMÉNYEI A TÉNYHELYZETBŐL FAKADÓAN	59
3.1. Áttekintés	59
3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei.....	60
3.2.1. Alapvetések.....	60
3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig	63
3.2.3. Az 1848/1849-i magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása a nemzetiségi jogra, figyelemmel az Erdélyi Nagyfejedelemség sajátos viszonyaira és az első nemzetiségi törvény megalkotása.....	73
3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában, az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és bizottsági javaslata a nemzetiségi törvény megalkotásának tárgyában	80
3.2.5. A Nemzetiségi törvény koncepciói az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata	85
3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékvalasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása.....	97

3.2.7. A nemzeti kisebbségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig	108
3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig.	129
3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei	146
3.3.1. Alapvetések.....	146
3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig	147
3.3.3. A többnemzetiségű Románia megteremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig	158
3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-1938 között.....	174
3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938-1940 között.....	200
3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918-1940 között Romániában	208
4. A NEMZETKÖZI JOG HATÁSA A KISEBBSÉGVÉDELMI JOGALKOTÁSRA MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA JOGRENDJÉBEN ÉS A NEMZETEK SZÖVETSÉGE ELŐTTI KISEBBSÉGVÉDELEM.....	217
4.1. Áttekintés	217
4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig	219
4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra	223
4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és annak nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra.....	233
4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra	249
4.5.1. Alapvetések.....	249
4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából	250
4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései.....	258
4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései.....	264
4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései	278
4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései	288
4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem, mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság.....	291
4.6.1. Alapvetések.....	291
4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem.....	293
4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság	301
5. A NEMZETI KISEBBSÉGEK ALKOTMÁNYOS JOGÁLLÁSÁRA VONATKOZÓ KÖVETKEZTETÉSEK.....	314

5.1. A kutatás alap következtetései	314
5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok	319
IRODALOMJEGYZÉK	330
JOGFORRÁSOK	384
Magyar jogforrások	384
Román jogforrások	388
Nemzetközi jogforrások.....	394
Egyéb források, dokumentumok	396
A SZERZŐ TUDOMÁNYOS MUNKÁI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉVEL ÖSSZEFÜGGÉSBEN.....	411

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskolája valamennyi tagjának és munkatársának az irántam tanúsított türelmükért, támogatásukért és segítségükért.

Külön köszönettel tartozom Szabó István professzor úrnak, akinek közel másfél évtizedes oktatói és tudományos működésem alapjait köszönhetem, amelynek gyökereit az *alma materben*, a Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán megkezdett beszélgetéseinkből eredeztetem. Professzor úr támogatása nélkülözhetetlen volt doktori tanulmányaim során és bár az eltelt évek alatt rengeteg állomása volt egyetemi tevékenységeimnek, a segítségével megkezdett oktatói pálya, valamint professzor úr bizalma és jótanácsai végezetül elvezettek és elvezethettek jelen értekezés soraihoz.

El nem múló hálával tartozom Barta Judit habilitált egyetemi docens asszonynak a Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Civilisztikai Tudományok Intézete Kereskedelmi Jogi Tanszéke tanszékvezetőjének, akinek barátsága és tanácsai nem engedték meg soha, hogy a tudományos pályának búcsút intsek és ügyvédi működésem alatt is folyamatosan szorgalmazta a dolgozat megírását, tárgyától függetlenül biztosítva annak támogatását, egyben lehetővé tette, hogy az *alma materben* oktatóként szakmai pályám kiteljesedésének egyik első lépcsőfokait megtehessem.

Hálával tartozom továbbá Veress Emőd professzor úrnak, aki bár magánjogi munkásságomat értékelve nyújtott biztos alapokat tudományos tevékenységem kiteljesedéséhez, de az erdélyi jogászai hagyományok és a jogtörténet iránti elkötelezettsége révén jelen értekezés elkészítéséhez is nélkülözhetetlen segítséget adott, iránymutatásai és szakmai támogatása különösen a román jogfejlődés és gondolkodás megértéséhez bizonyult pótolhatatlannak. E körben külön köszönetemet szeretném kifejezni Kovács Bálint és Pál Előd kollégáimnak a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kara Jogtudományi Intézete munkatársainak, akik erdélyi – különösen a kolozsvári Collegium Iuridicumban és a Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatókönyvtárban folytatott – kutatásaim során segítettek a román alkotmányjogi irodalom forrásainak megfelelő értelmezésében és feldolgozásában.

Köszönetemet szeretném kifejezni továbbá Miskolczi-Bodnár Péter professzor úrnak és Szuchy Róbert habilitált egyetemi docens úrnak, akik a Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara részéről biztosítottak támogatásukról, megértve és lehetővé téve, hogy a kereskedelmi jog terén végzett oktatói és tudományos munkásságom ellenére folytathassam alkotmánytörténeti kutatásaimat is.

Köszönöm e körben továbbá Szilágyi János Ede professzor úrnak, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet vezetőjének, valamint az Intézetben dolgozó munkatársaimnak, hogy a tudományos pályám kiteljesedését elősegítették és a dolgozat megírását támogatták.

Köszönet illeti Gremesberger Gábor, Kósa Ferenc, Borbély Zoltán, Szücs Bálint, Jaczkó Géza és Szatmári-Margitai Gergely ügyvédek, barátaimat és munkatársaimat, akik ügyvédi hivatásom gyakorlása során megértéssel és támogatással fordultak tudományos munkásságom felé és lehetőségeikhez mérten annak kiteljesedését elősegítették.

Köszönöm szüleimnek és testvéremnek a támogatást, a példát, a megértés alapjait és a biztos családi háttérrel, valamint azt az örökséget és sorsot, amelyet erdélyiként e család tagjaiként vallok és hordozok és amely magától értetődően az értekezés tárgyának alapját képezi.

Végül legfőképpen hitvesemnek, Suri Noémi adjunktus asszonynak köszönöm azt a szeretetet és megértést, biztatást és ösztönzést, amely nem csak a nyugodt háttérrel jelentette az elmúlt időszakban, hanem a teremtő ihletet, a cél eléréséhez vezető út véghezvitele melletti önzetlen kiállást is.

„... talán nem kell külön megindokolnom az én nem mai keletű különbségtevésemet a nacionalista és a nemzeti érzésűek közt. Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.”

(ILLYÉS Gyula: *Szavizsgán-nacionalizmusból*¹)

„...Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.
A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.”
(JÓZSEF Attila: *A Dunánál*²)

1. Bevezetés

1.1. Bevezető gondolatok

Az értekezés megírásának évében emlékezik a világ magyarsága az I. világháborút (1914-1918) Magyarországon *de iure* lezáró 1920. június 4-én aláírt³, a magyar jogrendbe – annak elfogadhatatlanságát és igazságtalanságát hangsúlyozó, ugyanakkor annak megváltoztatása mellett hitet tevő nemzetgyűlési tárgyalását követően⁴ – egy évvel később az 1921. évi

¹ ILLYÉS Gyula: *Hajszálgyökök*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 445.

² JÓZSEF Attila: *Összes versei*. Kolozsvár – Budapest, Polis Könyvkiadó – Osiris Kiadó, 1998. 436.

³ GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: Bevezető. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 350.; PREDĂ, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 27–28.; JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918-1938*. Budapest, „Studium” Kiadása, 1939. V.; ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920-1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012. 51.; ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 404.; ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019a)] 68.; ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020a)] 163–165.; ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 39.

⁴ A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 297–310.; ROMSICS (2020a) i.m. 171–173.

XXXIII. törvénycikkkel⁵ beiktatott trianoni békeszerződés (a továbbiakban: trianoni békeszerződés vagy Trianon) megkötésének centenáriumáról. A trianoni békeszerződés, illetve az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. augusztus 29-én Budapesten kötött békeszerződés⁶ amelyet az 1921. évi XLVIII. törvénycikk⁷ illesztett a magyar jogrendbe, vitathatatlanul tragikus határvonai, sorsfordulói a magyar társadalom egészének és a magyar állam és jogfejlődésnek.

Trianon annak ellenére a közgondolkodás központi eleme, hogy azt és az Amerikai Egyesült Államokkal fentebb idézett budapesti békeszerződés rendelkezéseit felülírta a közvéleményben elfeledett, de Magyarország államisága szempontjából jelenleg hatályos, a magyar jogrendbe az 1947. évi XVIII. törvénnyel⁸ beiktatott 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés⁹. Annak ellenére tehát, hogy az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés rendelkezései¹⁰ a trianoni békeszerződésnél is súlyosabbak¹¹ – *különösen abból a szempontból, hogy abban a kisebbségvédelem csak mint az általános emberi jogok védelmének egyik közvetett aspektusa jelenik meg*¹² – mind a közvélemény, mind a történelemtudomány, politikatudomány és jogtudomány Trianont tekinti a magyar nemzet történetének egyik, ha nem a legnagyobb tragédiájának¹³. Ennek megfelelően Trianon elfogadottsága a magyarság oldaláról korántsem egyöntetű és még ha a tények síkján valóságként jelen is van, a közvélemény jelentős része egy évszázad távlatából sem nyugodott

⁵ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről

⁶ GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 347., 351.; *Az amerikai-magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.)*. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 671–674.; TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, Városi Nyomda, 1930. 89.; ROMSICS (2020a) i.m. 174.

⁷ 1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről

⁸ 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában

⁹ ROMSICS (2012) i.m. 168–169.

¹⁰ A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1261–1309.; BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párizsi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947. 5–68.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 835.

¹¹ ROMSICS (2012) i.m. 155–167.

¹² JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására*. Budapest, Osiris Kiadó, 2016. 22.; BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i.m. 13–14.

¹³ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 7–11.

bele annak rendelkezéseibe¹⁴, különösen abba a ténybe, hogy az évszázadok függetlenségi küzdelmeit követően teljes szuverenitását elnyert Magyarország valójában soha nem lehetett a magyarság egészét magában foglaló modern nemzetállam¹⁵. A társadalmi feldolgozás hiánya Trianon esetében így máig ható módon annak felelőssége, megalkotása és megváltoztathatósága tárgyában a tudományos vitákon¹⁶ túl legendákat, mítoszokat eredményezett¹⁷.

A trianoni békeszerződés – vele együtt értve az Amerikai Egyesült Államokkal kötött budapesti békeszerződést is – azonban nem csak a magyar társadalom számára, hanem az egykori Magyar Királyság utódállamaiban is döntő jelentőségű történelmi tény és viszonyítási pont. Különösen igaz ez a megállapítás Románia esetében, amelynek hatályos Alkotmánya¹⁸ 12. cikk (2) bekezdése az 1918. december 1-i gyulafehérvári román nemzetgyűlés napját tette meg Románia kizárólagos nemzeti ünnepévé. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés ugyan csak egy volt a területében megnövekedett román állam létrehozatalát társadalmilag megalapozó nemzetgyűlések sorozatában¹⁹, azonban az akkor elfogadott Gyulafehérvári Határozatok (a továbbiakban: Gyulafehérvári Határozatok)²⁰ területi rendelkezéseit éppen a trianoni békeszerződés szentesítette annak 45-46. cikkeiben. A trianoni békeszerződés által vált Gyulafehérvár és Trianon politikai szinonimává és ezáltal a modern román nemzettudat alapjává a román politikumban és közgondolkodásban egyaránt. Trianon a román társadalomban *nagy egyesülésként* rögzült fogalom, történelmi igazságtételként szereplő mítosz, amelynek alapját anakronisztikus, illetve kontrafaktuális módon vagy az ókori Dák Királyság, vagy a középkori román fejedelemségek XV. századtól eredeztetett egységesítési programját megvalósító Mihai Viteazul uralkodása képezi²¹, aki Havasalföld 1593-1600

¹⁴ ROMSICS (2012) i.m. 9.

¹⁵ GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011. 11.

¹⁶ ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 334–361.; ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018a)] 7–34.

¹⁷ ABLONCZY Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010. 29–147.

¹⁸ A Hivatalos Lap 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României

¹⁹ Ezen nemzetgyűléseket az értekezés 3.3.3. alfejezete mutatja be részletesen a területében megnövekedett többnemzetiségű román állam megteremtéséhez vezető politikai és nemzetközi jogi folyamatok részeként.

²⁰ A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 399–401.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 39–40.

²¹ CONSTANTINESCU, Miron: Előszó. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964. X.; JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896. 4., 435–483.; MARCU,

közötti fejedelmeként 1599-ben Erdély, 1600-ban Moldova trónját megszerezve perszónálunióban, a román történetírás főárama szerint valódi politikai entitásban egyesítette a románok által is lakott területeket akkor²², amikor még modern értelemben vett nemzetfogalom és ezáltal nemzetállami cél nem létezett²³. Figyelemmel arra a tényre, hogy a kontrafaktuális történelemfelfogás mind a politikai mind az emlékezetpolitikai kérdésekben kiemelt jelentőségű, a román társadalom emlékezetpolitikai fundamentumává 1918. december 1-e ekként válhatott²⁴.

A két állam eltérő viszonyulása Trianonhoz, illetve az ekkor Romániához csatolt területekhez – amelyeket ma összefoglaló elnevezéssel a történelmi Erdélyi Fejedelemség után Erdélynek nevezünk – mindmáig megakadályozza egy semleges, pártatlan, objektív történelmi szintézis kialakulását a kérdésben²⁵. Trianon és annak politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, mindezek mellett művészi utóélete az elmúlt száz évben ezen okokból fakadóan folyamatosan nyugvóponton nem jutó vitákat indukál és ezáltal az egyének, közösségek, valamint az államok egymáshoz való viszonyát is döntően és alapvetően befolyásolja. A fentiekben bemutatott módon Trianon így mindkét állam közgondolkodásában egymással ellentétes előjelű fogalom és a társadalmi és politikai gondolkodás alapvető mítosza.

Magyarországon a trianoni békeszerződés aláírásának napja jelképesen az Alaptörvény²⁶ D). cikkében rögzített egységes magyar nemzet összetartozása iránti alkotmányos felelősség alapján a 2010. évi XLV. törvény²⁷ 4. §-a szerint a Nemzeti Összetartozás Napja. A magyar állam alkotmányos rendje szerint a határain belül és kívül élő nemzetrészek összetartoznak, és az Alaptörvényben foglalt alkotmányos felelősség alapján Magyarország a határain kívül élő

P. Liviu: Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 584–588.; PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964a)] 200–205.; POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. II.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 81–103.

²² IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul.* București, Editura Militară, 1968.; MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statutului și dreptului românesc.* București, Editura Hamangiu, 2015. 122.

²³ BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999. 100–144, 162–170.; MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt.* Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989. 99–105.; SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés.* Budapest, Officina, 1946. 14–15.

²⁴ ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 13–14., 65.; MITU, Sorin: *Az én Erdélyem.* Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 12–13.

²⁵ DJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017. 126–128.

²⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

²⁷ 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről

magyarok sorsáért felelősséget visel, elősegíti a határain kívül élő magyar közösségek fennmaradását, fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket. Magyarország számára ez a rendelkezés nem csupán deklaráció, hanem cselekvési kötelezettség is²⁸, ebből fakadóan a magyar állam támogatja a magyar nemzetrészek tagjainak mind egyéni, mind közösségi jogaiknak érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és az anyaországgal²⁹. A magyar alkotmányos rendben ennek megfelelően a magyar nemzetfogalom egyaránt kulturális és politikai nemzetfogalom, a magyar nemzet tagjai a világon bárhol élő magyarok állampolgárságuktól függetlenül, míg a politikai nemzet tagjai a magyar állampolgárok, értve alattuk az államalkotó nemzetiségeket is³⁰. Az alkotmányos felelősség és az annak alapján megalkotott jogszabályok ténybeli alapját szükségképpen Trianon, illetve az 1947. évi párizsi békeszerződés képezi, mert magyar nemzetrészek a moldovai csángók különleges népcsoportját³¹, a havasalföldi szórványt és a bukovinai székelyeket³², illetve a kivándorlókat nem számítva az I. világháború végéig nem éltek a magyar állam határain kívül számottevő arányban³³.

A hatályos alkotmányjog alaptételét képező politikai nemzet fogalmának kialakulása³⁴ és a nemzeti kisebbségek jogára gyakorolt hatása a jelen értekezés egyik alapvető tárgya, amely okból fakadóan *a trianoni békeszerződés különös, de nem kizárólagos* jelentőséggel bír. Az értekezés a trianoni békeszerződést megelőző időszakban fennállt, valamint részben annak

²⁸ ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 35.

²⁹ TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó Kft., 2016. 13.

³⁰ TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. 2014. 57–58.; DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996. 556–557.; VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*. 2019/1. 46–48., GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667.

³¹ ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999. 117–135.; VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...” In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009. 8–11.; SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX.-XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/Tél. 17–42.

³² BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, Szerzői kiadás, 1988. 95–99.; VINCZE i.m. 11.

³³ ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020b)] 62.

³⁴ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 319–326.; GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007. 19–82.; MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 9–247.

eredményeképpen létrejött többnemzetiségű államok jogi szempontú vizsgálatát tűzi ki célul a nemzeti kisebbségek joga és alkotmányos jogállása tekintetében. *Trianon* e vizsgálat szempontjából *kettős szerepben* tűnik fel, egyrészt a vizsgálat tárgyát meghatározó *nemzetközi jogi keretként*, másrészt *ténybeli és időbeli határvonalként*. Trianon ennek megfelelően *elválasztó és egyben összekötő* alappont, *az a többnemzetiségű magyar állam végét és egyben a többnemzetiségű román állam kezdetét jelenti*, amelyből fakadóan a dolgozat keretein belül Trianon két síkot és vizsgálati szempontot eredményez.

Az első vizsgálati szempont a többnemzetiségű állam ténykérdése az értekezés jelen bevezető 1. részét követő 2. részében kifejtettek szerint. Trianon, illetve a Párizs környéki békerendszer eredményeként Magyarország többnemzetiségű államból *quasi egynemzetiségű* állammá vált³⁵, ugyanakkor Románia esetében fordított eredményt figyelhettünk meg, az addigi *quasi egynemzetiségű* állam helyébe egy *többnemzetiségű* állam lépett³⁶. A többnemzetiségű állam tényhelyzeteinek ezen változása – amelynek határa jogilag ténylegesen Trianon – eredményezi *a második vizsgálati szempontot*, amelynek eredményeképpen *két időszakban* került vizsgálat alá a kisebbségek, azon belül is különösen a nemzeti kisebbségek joga első időszakban Trianonig, második időszakban pedig Trianontól 1940-ig feltárva a többnemzetiségű állam tényéből fakadó nemzetiségi kihívásra adott magyar és román jogalkotói válaszokat alapvetően az alkotmányjogi szabályozására és annak eredőire fókuszálva a kisebbségek alkotmányjogi helyzetének feltárásának igényével.

*Magyarország esetében a nemzetiségi kihívás gyakorlatilag a trianoni békeszerződéssel megteremtett quasi egynemzetiségű állammal megszűnt*³⁷, így *a vizsgálat hangsúlya az értekezés 3. részében Magyarország esetében az I. világháború végéig terjedő időszakra* eshetett annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés külön kisebbségvédelmi rendelkezéseket is előírt nemzetközi kötelezettségként annak 54-60. cikkeiben. Ezzel szemben *a román állam tekintetében a kisebbségi kérdés döntően az I. világháborút követően jelentkezett*³⁸. A többnemzetiségű állam tényéből fakadó nemzetiségi kihívásra adandó válaszok minimum kereteit a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919.

³⁵ ROMSICS (2020a) i.m. 181–183.; ZEIDLER (2018) i.m. 43.

³⁶ BOIA, Lucian: *Miért más Románia*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013. 54–60.

³⁷ MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: A parlamentáris monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 290.; ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 773.; ROMSICS (2017) i.m. 409–410.; ROMSICS (2019a) i.m. 166.; ROMSICS (2020a) i.m. 183.

³⁸ DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998. 224.

december 9-én aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződés (a továbbiakban: Párizsi kisebbségvédelmi szerződés)³⁹ tartalmazta⁴⁰ alapvető alkotmányjogi jelentőségű rendelkezéseket és kötelezettségeket előírva Románia részére⁴¹. A *többnemzetiségű állam tényhelyzete ellenére a román jogalkotás aktora alapvetően a nemzetiségi kérdésben a nemzetközi jog volt*. Az elemzés tárgyává tett jogi szabályozás egyik igazodási pontja ennek megfelelően a nemzetközi jog hatásának elemzése a két tárgyalt állam jogalkotására az értekezés 4. részében, fenntartva egy olyan alkotmányjogi összehasonlítás célját, amely alapot adhat a két vizsgált állam nemzeti kisebbségi jogi szabályozásának megértéséhez, feltárásához a *historia est magistra vitae* jegyében a jelen jogalkotójának, gondolkodójának, mindkét érintett állam társadalmának címezve és ezáltal alapot teremtve a dolgozat 5. részében a megfelelő következtetések levonására.

1.2. A kutatás célja és az értekezés szerkezete

A kutatás célja annak feltárása, hogy a többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának milyen jogalkotási megoldási lehetőségeit vállalták fel a vizsgált időszakban az érintett államok és azokból a jelenre vonatkozóan levonhatók-e olyan következtetések, amelyek a ma élő kisebbségi kérdésekre is választ adhatnak.

Az értekezés alapvetően kronologikus és összehasonlító szerkezetű, *feltárja elsőként a többnemzetiségű állam jogi és társadalmi, valamint történeti tényezőit*, amelyek a tárgyi jogalkotás impulzusaiként bírnak jelentőséggel⁴². A dolgozat *ezt követően elemzi a magyar, majd a román jogalkotást a fentiekben rögzített eredőkkel és eredményekkel, feltárva a nemzetiségek jogának általános részét*. A vizsgálat tárgyát képezi végül *a nemzetközi jog hatása a két állam jogalkotása tekintetében, annak előírásai nyomán tárva fel a kisebbségek*

³⁹ A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociaate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

⁴⁰ A párizsi kisebbségvédelmi szerződés elfogadásának körülményeit, rendelkezéseit, az abból fakadó jogalkotási eredményeket az értekezés 3.3.2.-3.3.4. alfejezetei, 4.4. fejezete, illetve 4.5. fejezete és annak alfejezetei tárgyalják.

⁴¹ L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 52–57.; NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944. 20–25.

⁴² T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 145.

jogának különös részét. A belső állami és a külső nemzetközi jogi szempontok összehasonlításának alap kiinduló pontjai és következtetései a tárgyalt fejezetekben, illetve alfejezetekben kerülnek rögzítésre. Az értekezés záró részében az összehasonlítás legfőbb eredményei kerülnek összefoglalásra a hatályos jog és az esetleges jövőbeni jogalkotás egyes aspektusainak ismertetésével mint az értekezés következtetései. A dolgozat egyes részei és fejezetei között részben a kronológia, részben a tárgyi összehasonlítás eredményei elkerülhetetlen utalásokat, valamint ismétléseket is tartalmaznak, amelyek együttes célja az adott tárgy adott kontextusban való megértésének elősegítése.

Az értekezés tárgyát képező két állam közötti választás bizonyos mértékben önkényesnek hat, azonban a Magyar Királyság utódállamai tekintetében a nemzeti kisebbségek jogának alkotmányjogi összehasonlítását a bevezetésben kiemelteken túl a magyar és a román jogrend relációjában több kézenfekvő indok is alátámasztotta.

Az első indok alapvetően abból fakad, hogy a többnemzetiségű magyar államban a legnagyobb nemzeti kisebbséget a román kisebbség képezte, a békeszerződésekkel létrejött területében megnövekedett Románia legnagyobb nemzeti kisebbségévé a magyar államban abszolút többséggel rendelkező magyar nemzetiség vált. Ennek megfelelően a többség-kisebbség viszonyban a tényhelyzet megfordult és ezáltal az összehasonlító elemzés értelmesszerű alapjává válhatott. A Magyar Királyság többi utódállama esetében a vizsgált korban ilyen egyértelmű helyzetet – leszámítva természetesen a korábban domináns szerepben lévő magyar nemzet részeit a nemzeti kisebbséggé válását – nem tapasztalhattunk. Az utódállamok nemzetiségi viszonyai ugyanis komplexitásuk ellenére ilyen egyértelmű összehasonlításra nem adtak alapot. Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, azaz Jugoszlávia esetében bár politikailag domináns, illetve relatív többséggel rendelkező nemzetiség volt⁴³ és természetesen jelentős számú magyar kisebbséggel is rendelkeztek⁴⁴, de ezen államok a magyar államtól lényegesen eltérő államberendezkedéseik okán a vizsgálat jogi szempontjait szem előtt tartó összehasonlításra az összetett nemzetiségi viszonyaik ellenére alapvetően nem voltak alkalmasak⁴⁵. A többi utódállam, azaz Ausztria, Olaszország

⁴³ FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016. [a továbbiakban: FERGUSON (2016a)] lvi–lvii., 166.; ROMSICS (2020a) i.m. 180–183.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–204.

⁴⁴ ROMSICS (2020a) i.m. 181–183.; ROMSICS (2020b) i.m. 209.; ZEIDLER (2001) i.m. 193.

⁴⁵ BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013. 212–213.

és Lengyelország esetében az adott utódállam népességéhez viszonyított jelentős magyar kisebbséggel nem számolhattunk⁴⁶. Az értekezésben vizsgált két állam esetében az abszolút többséggel rendelkező domináns nemzet és a *legnagyobb nemzeti kisebbség tényének, szerepének tükröződése, felcserélődése* az összehasonlítás államai közötti választás elsődleges indoka. Az összehasonlítás különös okát végül az a tény képezte, hogy mind a mai napig Romániában él a legnagyobb lélekszámú határon kívüli magyar nemzetrés⁴⁷, következésképpen a kutatás eredményei Románia tekintetében lehetnek a lehangsúlyosabbak.

Az összehasonlítás okainak különös kapcsolóeleme a vizsgált jogintézmények és alkotmányjogi jogállás tükröződésből fakadó ellentétpár léte, nevezetesen a magyarországi nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállásának és az általuk élvezett jogoknak az összevetése a magyar nemzeti kisebbség romániai jogaival, politikai programjával. *A romániai magyar kisebbség célja a vizsgált korszakban ugyanolyan alkotmányos helyzet, jogállás és jogok biztosításának elérése volt, amelyet a magyarországi román nemzetiség élvezett*⁴⁸. A politikai programokban megfogalmazott cél az annak alapját képező álláspontok végletekig terjedő dramatizálását, illetve idealizálását jelentette a szerepek *felcserélődése* okán, mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mindkét állam esetében voltak a tárgyban jogszabályok, az alkotmányos rendből és nemzetközi jogból fakadó kötelezettségek, amelyek eredményeit jogtudományi szempontból összehasonlítani és elemezni szükséges, feltárva a történelem ezen időszakának *jogi valóságát*. A *tükröződés* különös aspektusát képezi továbbá az államcélok felcserélődése is: nevezetesen Magyarország esetében az *irredentizmus* mint valamennyi magyar egy államkereten belüli egyesítése Trianonig nem volt értelmezhető, míg Románia esetében ezen – 1838-ban megjelent⁴⁹, majd 1848. óta egyre hangsúlyosabb⁵⁰ – politikai

⁴⁶ ROMSICS (2020a) i.m. 181.

⁴⁷ A 2011. október 20-i romániai népszámlálás szerint Romániában 1.237.746 magyar élt, ami Románia összlakosságának 6,5%-a. - *Recensământul Populației și al Locuitorilor din 2011*. București, Institutului Național de Statistică, 2014. 10.

⁴⁸ BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 42.

⁴⁹ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002. 22.

⁵⁰ BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849-1867). In: *Erdély története II*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 179–188.; MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, Attraktor 2011. 21–24.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–142.; SZENCZEI i.m. 88–90.

program megvalósítását, azaz minden román egy államban egyesítését⁵¹ a román nemzeti eszme egységtörekvéseinek teljesüléseként és a független és egységes nemzetállam alapjaként Trianon, illetve Gyulafehérvár teljesítette⁵².

A kutatás tárgyát képező időszak *intervallumának* indoka alapvetően az *organikus magyar alkotmányfejlődésben* és a *magyar történeti alkotmány sajátosságaiban* lelhető fel⁵³. A nemzetiségi kérdés tárgyalásának kezdőidőpontjának egyértelmű meghatározása a magyar történeti alkotmányfejlődés jellegzetességei okán *alapvetően* nem köthető egy meghatározott időponthoz, annak ténybeli alapjai a középkori társadalomfejlődésből fakadnak, míg jogi szempontból a kérdés a magyar rendi államszervezet lebontásának folyamatához kapcsolódik szervezesen. A nemzetiségi eszme és a nemzetiségi kihívás a történeti államfejlődésünk eredményeképpen különböző időszakokban különböző mértékben indukálta a magyar törvényhozás válaszait. A vizsgálat tárgya szempontjából kiemelt előzményeket az értekezés röviden felvázolja, ugyanakkor a vizsgálat alapvetően II. József 1784. május 11-i a német nyelv hivatalossá tételéről szóló nyelvrendeletét követő időszak tárgyalását vállalja fel, amely időpont az értekezés 3.2.1.-3.2.2. alfejezeteiben ismertettek szerint a nemzeti eszme fejlődése szempontjából annak kezdeteként értelmezhető.

A vizsgálat záróidőpontjának egyértelmű meghatározását, annak a *II. bécsi döntéshez* kötését több tény indokolta. Az I. bécsi döntést követően a magyar revíziós politika homlokterébe az erdélyi kérdés megoldása került és Magyarország kész volt adott esetben katonai erő igénybevételel azt megoldani. Mindezek alapján került sor a szörényvári, azaz turnu-severin-i tárgyalásokra, amelyek kudarcát követően a román fél döntőbírói határozatot kért⁵⁴. A II. bécsi döntés elfogadására és kihirdetésére a bécsi Belvedere-palotában 1940. augusztus 30-án került sor: a német birodalmi kormány és az olasz királyi kormány döntőbírói

⁵¹ JANCSÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2004. 11–12.

⁵² DURANDIN i.m. 219.; MURZEA – MATEFI i.m. 106–121., 224–225.

⁵³ MEZEY Barna: Az államfő. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 96–98.; NAGY Ernő: *Magyarország közigazgatása (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907. 189–199., SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–122.

⁵⁴ ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011. 39–46.; HITCHINS, Keith: *România 1866-1947*. București, Editura Humanitas, 2013. 519–521.; ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010. 7–31.; MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941. 261–262.; ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918-1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018b)] 330–334.; ROMSICS (2012) i.m. 97–102.

határozata⁵⁵ értelmében Magyarország – keleten a Kárpátok hegyláncáig, délen a Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásárhely-Sepsiszentgyörgy vonalig Erdély területéből mintegy 43.104 négyzetkilométernyi területet kapott vissza, amelynek megközelítőleg kettő és fél milliós lakosságából az 1941. évi népszámlálás szerint 54%, azaz egymillió-háromszáznegyvennégyezer fő vallotta magát magyarnak⁵⁶. Annak elenére, hogy a döntőbírói határozat a két fél közvetlen tárgyalásinak kudarca okán a román fél kérése alapján került meghozatalra, a román fél a döntést következetesen diktátumként értékeli és a terület román többségét állítja⁵⁷. A *II. bécsi döntés értelmében Magyarország gyakorlatilag ismét többnemzetiségű állammá vált és a magyar alkotmányosság még évekig fennmaradt, Románia a monarchia formális fenntartása mellett*⁵⁸ a *II. bécsi döntést követő héten megkezdte a maradék alkotmányossága felszámolását*⁵⁹ és a *totális állam kiépítését* Ion Antonescu 1940. szeptember 5-i *conducător*-i kinevezésével⁶⁰ és az Alkotmány felfüggesztésével⁶¹. A *conducător* Kiáltványa⁶² kétséget sem hagyott az új totális rendszer felállítását és későbbi működését⁶³ illetően. A megaláztatásra és válságba jutott nemzet politikai dicsőségesebb

⁵⁵ A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 317–318.; A német-olasz döntőbírói ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 407–408.

⁵⁶ BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940-1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 9–10.; EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013. 303.; KÖPECZI Béla: Kitekintés. Erdély útja 1918 után. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 596.; ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011. 231–232.; TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014. 158.; TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 208.; ABLONCZY (2011) i.m. 46–47.; DURANDIN i.m. 289–290.; ROMSICS (2012) i.m. 104.; ROMSICS (2016) i.m. 834.; ROMSICS (2018b) i.m. 334–336.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

⁵⁷ ABRAHAM, Florin: *Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente*. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 293–294.; MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997. 252.; PĂCURARIU, Francisc: *România și maghiarii de-a lungul veacurilor*. București, Editura Minerva, 1988. 430–439.; DURANDIN i.m. 291.

⁵⁸ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – decret regal pentru învestirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale, a Hivatalos Lap 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendelettvény – decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia

⁵⁹ IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019. 749–750.

⁶⁰ AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001a)] 279–281, DURANDIN i.m. 291–292.; MARCU (1997) i.m. 182.; ROMSICS (2018b) i.m. 338–339.; SZENCZEI i.m. 156–158.; A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1026.

⁶¹ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – a decret regal pentru suspendarea Constituției

⁶² A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară

⁶³ HITCHINS i.m. 522–570.

jövőjébe és nemzeti egységébe vetett hit logikáján alapuló vezérelv⁶⁴ szerint Ion Antonescu jogalkotóvá és nemzetvezetővé, az állami erőszakszervezet irányítójává vált⁶⁵. A totális állam alattvalóit teljesen védtelessé és kiszolgáltatottá teszi, megfosztja őket a szabadságtól, terrort alkalmaz a korlátlan hatalomért. A totális állam a hatalom joghoz kötöttségét elveti, így jellegéből fakadóan kizárt a joguralmi jegyek érvényesülése,⁶⁶ következésképpen *1940. szeptember 5-t követően a román alkotmányosság hiánya okán az összehasonlítás már nem volt lehetséges*. A II. bécsi döntést követően ennek megfelelően *érdemi alkotmányos* nemzetiségi jogalkotással – a nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotás ellenére – már nem találkozhattunk, azaz a kutatás záróidőpontjának meghatározását elsődlegesen ezen ok indokolta a nemzetiségi tényhelyzetek részleges visszarendeződése mellett.

Alkotmányossági szempontból e körben mindkét állam esetében megjegyzendő, hogy a II. világháborút (1939-1945) követő társadalmi, politikai és jogi események olyan meghatározó államszervezeti átalakulásokat idéztek elő, amelyek az alkotmányosságot gyakorlatilag felszámolták és végül újabb totális államok létrehozatalát eredményezték.

A vizsgált korszakkal és annak időhatárával kapcsolatban végezetül ki kell emelni, hogy a *II. világháborút követő békerendszer* – szemben az I. világháborút lezáróval – a *nemzeti kisebbségek jogában* egyfajta *paradigmaváltást* jelentett. A nemzeti kisebbségek védelme teljes egészében véve – a kisebbségvédelem egyfajta lefokozásaként – *kimaradt az új békerendszerből*⁶⁷ és az *az emberi jogok védelmének egyik aspektusává*, indirekt részelemévé vált⁶⁸. Az univerzális nemzeti kisebbségvédelem egyetlen elemeként napjainkban a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya hatályos, a kisebbségvédelem döntően regionális⁶⁹, illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi jelenleg a nemzetközi jogban⁷⁰, valamint a kisebbségek fogalma jelenleg tervezetek és jogi kötőerővel nem bíró

⁶⁴ TURBUCZ (2015) i.m. 35., 39., 41., 44.

⁶⁵ STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In.: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 49–50.

⁶⁶ VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája.* Budapest, Századvég Kiadó, 2015. 10–11.

⁶⁷ FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In.: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 172–173.; ROMSICS (2020b) i.m. 294.

⁶⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003. 146–147.; ROMSICS (2020b) i.m. 294–297.

⁶⁹ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 309–316.

⁷⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 183–234.

dokumentumokban jelenik meg nemzetközi szinten⁷¹.

1.3. Kutatásmódszertani kérdések

A kitűzött célok megvalósítását és az összehasonlító elemzés elvégzését, annak szempontjainak érvényesülését alapvetően a rendelkezésre álló magyar nyelvű magyarországi, romániai és külföldi források felhasználása tette lehetővé. A magyar forrásokon túl egyes román szerzők munkái a téma feldolgozásának román szempontú megközelítését, a nemzetközi történészi szakirodalom pedig a semleges szempont megértését segítették elő. Különösen a nemzetiségi törvényhozók álláspontjainak feltárását segítette elő az a tény, hogy a román nemzetiségű képviselők magyar országgyűlésben előadott álláspontjai⁷², illetve a magyar nemzetiségű képviselők román törvényhozásban előadott érvei⁷³ magyarul rendelkezésre állnak és *primer* forrásértékkel bírnak teljes áttekintést biztosítva valamennyi oldal nézőpontjait illetően. E körben azonban hangsúlyosan szükséges rögzíteni, hogy az értekezés tárgya a vizsgált államok jogalkotási válaszainak feltárása. Ennek megfelelően a jogalkotási válaszok egyes alapjait képező *filozófiai, eszmetörténeti, politikai és jogi koncepciók és álláspontok* tárgyalását, ismertetését a dolgozat csak az adott folyamatok megértéséhez szükséges és elengedhetetlen mértékben eszközli, illetve alapvetően az adott jogalkotási időpontban értelmezett nemzetfelfogásokra, mint jogalkotási aktorokra összpontosít.

A történelmi és jogi alapok megértését szolgálták a XIX. századi és a XX. század első felében alkotó szerzők jelentős művei, illetve azok újabb kori közlései, míg a jelenkori tudományosság eredményeit az alkotmányjogi irodalmon túl a bőséges történészi szakirodalom tette lehetővé. A téma feltárását ugyanakkor a rendelkezésre álló szakirodalmi, illetve *primer* források bősége egyaránt segítette és nehezítette, amelyből fakadóan az összehasonlító módszer alkalmazása során különösen fontos volt az álláspontok és források szintetizálása, a leíró jellegén túl a megfelelő következtetések levonása, a jelzett módon a koncepciók jogalkotás szempontjából releváns elemeinek kiválasztása. Az értekezés különös hangsúlyt fektetett ezen szempontokra valamennyi rész, fejezet, illetve alfejezet nyitó, illetve

⁷¹ MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007. 112–113.

⁷² MIKÓ (1944) i.m. 89–247.

⁷³ BALÁZS i.m. 199–522.

záró gondolataiban, adott esetekben bizonyos szempontok kihangsúlyozására a megfelelő utalások eszközlése elkerülhetetlen volt. E körben megjegyzést érdemel az a tény, hogy a kérdés tárgyalását döntően befolyásolta – különösen a román szakirodalomban – fellelhető éles cezúra, amelyet szintén Trianon jelentett. A román szakirodalom hangsúlya ugyanis döntően a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáját fogalmazta meg, ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan bírálatot kis kivételtől eltekintve nem fogalmazott meg. A román alkotmányjogi gondolkodás a nemzetiségi kérdést a román alkotmányok jogegyenlőségi klauzulája mögé rejtve kezeli, amely klauzula a magyar politikai nemzetfogalommal tartalmát tekintve lényegileg azonos. *Következésképpen a román szakirodalom a kérdést meglehetősen egyoldalúan kezeli, a politikai nemzetfogalmat oly módon teszi kritika tárgyává, hogy ezen kritikát a saját alkotmányjogi fogalmaival és román politikájával szemben nem alkalmazza* bár elismeri, hogy a nyelvi különbségek az államalkotó politikai nemzet tekintetében adott esetben indifferensek⁷⁴.

Az értekezés annak ellenére, hogy témája különös politikai és történelmi érzékenységű kizárólag *jogtudományi* szempontú. A történelemtudomány és a politikatudomány forrásainak felhasználása éppen ezért a jogtudományi szempontjainak szükségképpen alárendelt, ezen tudományágak eredményeinek megfelelő absztrahálása és a jogi szempont alá rendelése elkerülhetetlen volt. A fentiekén túl esetenként elengedhetetlenül szükséges volt olyan jogbölcseleti, történelmi, illetve metajurisztikus, különösen szociológiai szempontokat is ismertetni, amelyek a kutatás tárgyának megértését, feltárását szolgálták. A források bősége okán hangsúlyos elemként jelentkezett a vizsgálati módszerek finomhangolása, mert a rendelkezésre álló, különösen a történelemtudományi munkák összességének feldolgozása mennyiségileg lehetetlenné tették volna az érdemi és mélységi, jogtudományi szempontú vizsgálat elvégzését. Ennek megfelelően a hangsúlyt a korabeli jogszabályokra és azok eredőire helyeztem a vizsgálat célkitűzéseit szem előtt tartva, azaz nem a történelmi tények politológiai, történettudományi vagy szociológiai aspektusainak és eredményeinek, valamint a politikai koncepciók egészének elemzésre, illetve megítélésre, azonban adott esetben ezen szempontok rögzítése elkerülhetetlen volt az adott tárgykör és jogforrás megfelelő értelmezéséhez.

Az értekezés tárgya a nemzetiségi kihívás és az arra adott eltérő jogalkotási válaszok

⁷⁴ DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915. 630–632.

feltárása, amelyek a két vizsgált állam esetében jogalkotási aktusokban, illetve nemzetközi jogi dokumentumokban tárgyiasultak. A jogalkotásra minden időben a történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági tények, programok, koncepciók és célok, valamint a jogelmélet eredményei hatnak⁷⁵, amelyeket *belső eredőknek* tekintünk. A nemzetközi jogi kötelezettségek és az azok alapját képező történelmi és politikai tények a jogalkotás *külső aktorai*. Mindkét állam esetében ezen eredők és azok jogalkotási eredményei mind tárgyukban, mind kiindulópontjaikban, mind időben, mind végrehajtásuk módjaiban rendkívül széles skálán mozogtak. A jogalkotásra ható *belső eredők tekintetében az értekezés döntően a többnemzetiségű állam tényét és a nemzetállammal kapcsolatos koncepcionális gondolkodást, annak céljait és történelmi jelentőségét emelte ki, amelyből kiindulva és a külső eredők együttes vizsgálatával a jogtudományi eredmények elemzését vállalta fel egy általános alkotmányjogi helyzet feltárásának, illetve kritikájának igényével*. Mindezeknek megfelelően a nemzeti kisebbségek jogának és a nemzetállami gondolkodás alapkonceptióinak, a nemzetről vallott filozófiai és politikai gondolkodás elemeinek, valamint a nemzetiségi jog tételes, adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek *kazuisztikus* elemzését, így különösen de nem kizárólagosan egyes közigazgatási jogi koncepciók tárgyalását is csak oly módon vállalhatta fel az értekezés, amely az adott kontextus megértését elősegítette. Mindezeknek megfelelően az értekezés nem eszközölte a dolgozat kereteit szétfeszítő módon e jogok és fogalmak jogelméleti, politikai filozófiai alapjainak mélyebb feltárását, valamint annak elméleti kereteken túlmutató politikai gyakorlatának bemutatását a szükséges mértéken túl.

Végezetül, különösen a külső aktorok tekintetében rögzíteni szükséges, hogy a vizsgált időszak jelentős részében Magyarország a Habsburg Birodalom, később az Osztrák-Magyar Monarchia részeként állt szemben a nemzetiségi kérdés kihívásaival. Az értekezés azonban ebben az esetben is alapvetően a magyar jogalkotás alapjaira és eredményeire összpontosít, azaz a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák Császárság tárgyi kihívásait, arra adott koncepcionális válaszlehetőségeit, jogalkotási megoldásait csak érintőlegesen és csak annyiban ismerteti, amennyiben ezen aktorok egyértelmű hatása a jogalkotásra megállapítható. A Habsburg Birodalmat, illetve az Osztrák Császárságot érintő reformelkézések szükségképpen a nemzetiségi kihívás által indukált belső feszültségek

⁷⁵ TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 37–38.

csökkentését célozta⁷⁶, azonban 1849-ig tényleges alkotmányjogi válasz ebben a kérdésben nem született. A neoabszolutista kísérletek a birodalom megreformálására, valamint a Kiegyezést követő osztrák alkotmányjogi válaszok lényegüket tekintve Magyarország területén 1867-t követően nem érvényesültek. A Kiegyezés lényegéből – a történelmi alkotmány és Magyarország területi integritásának helyreállításából – fakadt, hogy a vizsgálat tárgyát képező kérdés osztrák megoldásai⁷⁷, koncepciói⁷⁸ a magyar jogalkotásra alapvetően nem hatottak – illetve mivel ezen koncepciók mindegyike a magyar állam területi integritását számolta volna fel, a magyar állásponttal összeegyeztethetetlenek voltak – így azok tárgyalása csak a dolgozat tárgyához szükséges mértékben kerül ismertetésre a 3.2. fejezet kapcsolódó alfejezeteiben és a 4.3. alfejezet kapcsolódó részeiben.

1.4. A kutatás alaptételei és irányvonalai

A nemzetiségi kihívás alapját képező *nacionalizmus* kérdését *konszenzusos* és *univerzális* módon tárgyaló mű alapvetően *nem létezik*, amelynek oka abban lelhető fel, hogy annak összetevői és ezáltal eredményei mind koronként, mind államonként, régiókként eltérők és különbözők⁷⁹. Hasonlóképpen *nincs* a *nemzetnek* sem *univerzálisan* elfogadott *fogalma*⁸⁰. A fenti tények ellenére abban konszenzus van a jogtudomány, a filozófia, a politológia és a történelemtudomány képviselői között, hogy a nacionalizmus és a nemzeti kérdés, nemzeti kihívás sajátosan modern jelenség, amelynek megszületése a Nagy Francia Forradalomhoz kötött és szoros kapcsolatban áll annak a rendi államot lebontó programjának eszmerendszerével⁸¹.

A kutatás szempontjából jelentőséggel bírt az a tény, hogy *a magyar jogalkotás e tárgyban megkezdett első lépései pontosan ezen nemzeti eszme megszületésével egyidőben történtek*, azaz *a jogalkotásra a nemzeti eszme nem csak hatott, hanem annak eredményei befolyásolták is annak fejlődését*, illetve a különböző nemzetiségi igényeket. A magyar alkotmányjog XI.

⁷⁶ SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* 2020/1. 1.

⁷⁷ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁷⁸ TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Budapest, Scolar Kiadó, 2011. 287–289.; ROMSICS (2012) i.m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 18–20.;

⁷⁹ LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006. 220.

⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 15–17.; IONESCU i.m. 854.; KOVÁCS (2003) i.m. 356–358.; ROMSICS (2018b) i.m. 33.; ROMSICS (2020b) i.m. 13–20.

⁸¹ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 450–466.

századtól megkezdődött állandó és folyamatos fejlődési tényéből következik⁸² továbbá, hogy kialakult egységes fogalomrendszer ebben a korban nem volt, ami a források elemzése és vizsgálata során különös jelentőséggel bírt. A fogalmi bizonytalanságok részben magyarázatul szolgálnak arra, hogy a XIX. század közepéig, illetve részben azon túl is *keveredtek* a fogalmakhoz kapcsolódó *értelmezések*⁸³, amely által *rendi* alapú *nemzetfogalmak* és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igénye *párhuzamosan jelentkezett a modern nemzetfogalom értelmezésével* és az azokra alapozott, döntően kollektív alapállású jogok érvényesítési szándékával. A fogalmi bizonytalanságok⁸⁴ ellenére mindkét állam esetében az értekezés a *nyelvi kisebbségek* a vizsgált korszakban *nemzetiségi értelemben* használt és elfogadott fogalmát⁸⁵ helyezte a vizsgálat középpontjába annak ellenére, hogy a világban jelentős számú nemzeti identitás alapját továbbra sem a nyelv⁸⁶, hanem a nyelvvel együtt vagy attól külön értett különböző egyéb – különösen vallási, vérségi, kulturális, egyéb összetartozástudatot eredményező jegyek – ismérvek képezik⁸⁷. *A fogalmi választás indoka abban lehető fel, hogy a vizsgált államok esetében a nemzetiség nyelvi alapú megközelítése elődleges, bizonyos esetekben kizárólagos volt, a nyelvet döntő módon a nemzetiség attribútumaként fogták fel*⁸⁸.

Némiképp hasonló fogalmi bizonytalanság áll fent az I. világháború idején nemzetközi jelentőségre szert tett, a nemzetiségi eszméhez szorosan kapcsolódó *önrendelkezési jog*

⁸² HÓMAN Bálint: Történelmi áttértekelés. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 357

⁸³ „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” In: EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902a))] 38.

⁸⁴ SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 85–91.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 221–233.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12. 254–267.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 286–295.; PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5. 117–118.

⁸⁵ POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008. 595–596.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 63–64., 113.

⁸⁶ GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A. 1939. 41–43. 53.; MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981a)] 26–27.; KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 121–122.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 179–181.; DISSCESCU i.m. 430.; 629–631.; IONESCU i.m. 154–155.; LUKACS (2006) i.m. 234.; SZENCZEI i.m. 55–57.

⁸⁷ MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019. 18–20.

⁸⁸ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902b))] 185.; MIKÓ (1981a) i.m. 31.

esetében is⁸⁹, amelynek érvényre juttatása – különösen Ausztria-Magyarországgal szemben Oroszországot leszámítva⁹⁰ – a Szövetséges és Társult Főhatalmak gyakorlatilag utoljára deklarált háborús célja volt⁹¹ a 4. részben részletesen kifejtettek szerint. A háborús célok igazolása a háború érdekekhez kötött politikai realizmusának azon eleme, amely annak erkölcsi igazolását, igazságosnak való feltüntetését jelenti⁹². A népek önrendelkezési joga, amely az 1915. évi hágai konferencián került deklarálásra⁹³ és amely által Wilson amerikai elnök 1918. január 4-én nyilvánosságra hozott 14 pontja X. pontjában nyerte el a békerendszer rendezésének egyik alapelveként *statusat*, összetett fogalom volt⁹⁴. Az önrendelkezési jog alatt egyaránt értették a kor vezetői *az egyéni szabadságjogok individualista megközelítését, a nemzetek jogát a szuverén állami léte és végezetül az államterületen élő nemzetiségek jogát legalább nemzeti és kulturális jogaik biztosítására*⁹⁵. A trianoni békeszerződés, illetve a Szövetséges és Társult Hatalmak utódállamokkal kötött kisebbségi szerződése ezen okokból kifolyólag különös jelentőséget tulajdonítottak a kisebbségek jogainak biztosítására, amelyeket részben a népek önrendelkezéshez való jogából vezettek le⁹⁶. A Párizs környéki békerendszer által megalkotott új Európa új határait, valamint a függetlenségüket elnyert, vagy területileg megnövekedett államok stabilitását, azaz a megalkotott békerendszert ugyanis alapvetően veszélyeztette az a tény, hogy a Központi Hatalmak területeiből – részben az önrendelkezési jog érvényesítése eredményeképpen – megnövekedett, valamint a függetlenséget – adott esetben újra – elnyert államok korántsem

⁸⁹ BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 18–22.

⁹⁰ HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 40–43.; ROMSICS (2020b) i.m. 157–160.

⁹¹ GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 9–24.; ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó. 2020. 21–28.; MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 5.; Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.) In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358–359.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; ROMSICS (2020b) i.m. 177–182.; TAYLOR i.m. 302.

⁹² SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2015. 250.

⁹³ TEGHZE i.m. 235.

⁹⁴ KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008. 220–221.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.) In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.

⁹⁵ BÚZA (1930) i.m. 18–22.

⁹⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 50–52.

voltak tiszta nemzetállamok⁹⁷. Az I. világháború után elsősorban katonai, gazdasági, politikai szempontból meghúzott új országhatárok *esetében a népek önrendelkezési joga csak kiegészítő jelleggel* játszott szerepet, azaz a tiszta nemzetállamok megalkotását a katonai, gazdasági és politikai realitás felülírta⁹⁸. A *politikai és katonai realitás és az önrendelkezési jog elvének konfliktusát mindig az előbbi javára* döntötték el. Az önrendelkezési jogot a győztesek lényegét tekintve nem tekintették a béke alapjának, egyrészt azt csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették, másrészt annak érvényesítése még nemzetiségi szempontból homogén területek esetében is nyilvánvalóan más határok kialakításához vezetett volna többek között Magyarország esetében, de a német diaszpóra vagy Ausztria okán Németország területe még növekedett volna is⁹⁹. A *nemzetiségi kérdés kihívásait* ennek megfelelően az *önrendelkezési jog* békerendszerben való alkalmazása *nem oldotta meg*, a Párizs környéki békeszerződések szükségképpen *ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megisméltéséhez vezettek*¹⁰⁰. Ez az eredmény azonban a békerendszer stabilitása érdekében – szemben az addig döntően, de nem kizárólagosan a belső jog hatálya alá tartozó megoldásokkal – indokolttá tették a nemzeti kisebbségek jogának és védelmének nemzetközi szintre való helyezését, az önrendelkezési jogukkal nem élő, vagy annak érvényesítésétől elzárt nemzeti kisebbségek jogainak szerződéses biztosítását a Nemzetek Szövetsége keretein belül, illetve külön kisebbségi szerződések útján is¹⁰¹. Ezen utóbbi tényeknek elsősorban a vizsgált román jogalkotás tekintetében volt különös jelentősége. Mindazonáltal a nemzetállamok deklarált célja és a többnemzetiségű államok realitásának konfliktusa feloldhatatlannak bizonyult a nemzetközi garanciarendszer ellenére. A *kisebbségi kérdés megoldatlansága okán, a nemzetállamok eltérő mértékű, de ténylegesen hátrányos megkülönböztető politikát folytattak*, amely politika egyik oka volt annak, kevesebb mint két évtized alatt *a békerendszer és az általa felállított nemzetközi intézményrendszer megsemmisült*¹⁰².

Az I. világháború kitörése előtt Ausztria-Magyarországot, különösen Magyarországot a

⁹⁷ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 76–77.

⁹⁸ GLANT i.m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307–308.; TAYLOR i.m. 322–323.; ZEIDLER (2001) i.m. 24., 27–28.

⁹⁹ FERGUSON (2016a) i.m. 160–164.

¹⁰⁰ SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014. 16.; GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó 2018. 130–132.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–211.; TAYLOR i.m. 322–323.

¹⁰¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 76–78.

¹⁰² FERGUSON (2016a) i.m. 166–167.

'népek börtönként' aposztrofálták¹⁰³ nem csak az antanthatalmak, hanem a területéből részt kívánó – sok esetben papíron a Monarchiával szövetséges szomszédos államalakulatok – társadalmi, valamint Ausztria-Magyarország lakosságának jelentős csoportjai is¹⁰⁴. A népek önrendelkezési jogának érvényre juttatását így zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak *elsődleges háborús céljaikat ezen önrendelkezési jog mögé rejtve érvényesítették* a legyőzött Központi Hatalmakkal szemben¹⁰⁵ annak ellenére, hogy eredetileg az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását nem szorgalmazták¹⁰⁶, illetve nem kívánták az európai egyensúly megőrzésének érdekében. Az önrendelkezési jog fenti értelmezése nyomán az új, illetve területükben megnövekedett államok történelemszemléletében teret nyert az a – háború kezdetén egyetlen háborús céllal sem igazolható – nézet, amely szerint az esetek valójában ezen jog alapján a nemzeti függetlenségért áldozták életüket¹⁰⁷. Nem vitásan a többnemzetiségű történelmi magyar állam megszűnését többek között az a tény eredményezte, hogy a népek önrendelkezési jogára alapozva nemzeti kisebbségei a háború utolsó évében sorra, különböző nemzetgyűléseken mondták ki elszakadásukat Magyarországtól¹⁰⁸ amely folyamatot a Párizs környéki békeszerződések végül mindenben megerősítettek, *azonban a békekonferencián az antanthatalmak pragmatikus céljai voltak az elsődlegesek*. Ezen célok elérését sok esetben Magyarország hátrányára befolyásolták a békekonferencia szakértői testületei tagjainak Magyarországgal szembeni előítéletei. Mindezt csak súlyosította az a tény, hogy az utódállamok területi igényeit külön szakértői testületek tárgyalták egymástól függetlenül¹⁰⁹, amely külön eredmények – azon túl, hogy a százas nagyságrendű szakértői testületek közül mindössze kettő foglalkozott a kis jelentőségű kérdésnek ítélt magyar határok kérdésével¹¹⁰ – együttesen vezettek el az önrendelkezési jog alkalmazásától függetlenül a

¹⁰³ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az ószirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018. 260.

¹⁰⁴ ROMSICS (2020a) i.m. 7–28.

¹⁰⁵ AJTAY Gábor: A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10. 374–383.; GYURGYÁK (2018) i.m. 103.; ZEIDLER (2001) i.m. 27–28.

¹⁰⁶ GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 17–19.; HAJDU – POLLMANN i.m. 40–43.

¹⁰⁷ WATSON, Alexander: *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 587.

¹⁰⁸ ROMSICS (2018a) i.m. 292–295.

¹⁰⁹ CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon– Ház Kft., 2015. 34–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 349.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 717–720., 743–748.

¹¹⁰ ABLONCZY (2020) i.m. 70.

magyar történelemben példátlan területvesztéshez¹¹¹. A tárgyalások egyoldalúságát, a stabilitás célját illuzórikus végeredményét bizonyítja az a tény, hogy *általános rendező elvek nem álltak rendelkezésre* az önrendelkezési elvet leszámítva, valamint a vesztes államokat a korábbi gyakorlattól eltérően nem hívták meg a békekonferencia érdemi részére¹¹² csak az előkészített szerződések aláírására, de ekkor is korlátozták képviselőik mozgását és álláspontjukat kifejtő tevékenységüket¹¹³.

A kutatás a nemzeti kisebbségek tényének államhatárok változásától független változatlanosságát alapul véve a többnemzetiségű állam alkotmányos szabályira, a nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzetére összpontosít a vizsgált időszakban Románia és Magyarország viszonylatában. A kutatás alaptételei, annak irányvonalát meghatározó premisszái az értekezés szerkezetére is figyelemmel az alábbiakban foglalhatók össze:

1. *A többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében.*

A többnemzetiségű állam ismérve viszonyukban felcserélődött azzal a megjegyzéssel, hogy bár a romániai nemzetiségi arányok vizsgálata alapvetően magasabb román nemzeti számarányt mutattak, mindez azonban a többnemzetiségű állam tényét nem befolyásolta. E körben azt a kiegészítő megjegyzést is meg kell tenni, hogy *míg a magyar államfejlődés során a nemzetiségi viszonyok évszázadok során alakultak ki*, addig az I. világháborút követően kialakult többnemzetiségű Románia *több elődállam komplex nemzetiségi viszonyait örökölte meg* a hozzácsatolt területekkel¹¹⁴ alig két év elforgása alatt. Tekintettel arra a tényre, hogy ezek a viszonyok nem azonos elődállamoktól származtak, a nemzetiségi kihívás problematikáját a számarányoktól független egyéb aspektusok is kiegészítették, így különösen az *eltérő jogrendszerek*¹¹⁵, *gazdasági fejlettség, valamint a vallásszabadság kérdéseinek területét érdemes kiemelni.*

2. *A nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarországra és*

¹¹¹ CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011. 81–90.

¹¹² KISSINGER i.m. 220–221.; ZEIDLER (2018) i.m. 220–221.

¹¹³ ZEIDLER (2018) i.m. 7., 25.

¹¹⁴ BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016. 43–47.

¹¹⁵ VERESS Emőd: *Kilenc évtized- Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben*. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 160–167.

Románia esetében.

A magyar nemzetiségi jogalkotás okai elsődlegesen a rendi alkotmányon alapuló államszervezet felszámolásából eredeztethető a szociológiai tényeken túl, annak alapját a rendiség és partikularizmus felszámolása és a liberalizmus jogegyenlőség tétele képezte, így döntően individualista alapokon állt. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai ennek megfelelően döntően belső okokra vezethetők vissza, az közvetlen összefüggésben állt az 1848. áprilisi törvényekkel, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc tanulságaival¹¹⁶, a nemzetiségekkel való megbékélés erkölcsi kötelezettségével, az 1867. évi Kiegyezéssel és azt követően az unitárius magyar állam megteremtésének igényével. A magyar nemzetiségi jogalkotást – mint a világon, illetve Közép-Európában egyébként e tárgyban elsőt¹¹⁷ – ennek megfelelően nem befolyásolta nemzetközi kötelezettség és annak végrehajtását nem is ellenőrizte, kényszerítette ki nemzetközi fórum. A magyar nemzetiségi jogalkotás a magyar organikus államfejlődés és alkotmányos berendezkedés eredménye, az egy nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott törvény, az 1868. évi XLIV. törvénycikk¹¹⁸ (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) megalkotására vezetett, amely a vizsgált korszak egészében hatályban maradt és amelynek szabályozási koncepciója alapján kerültek megalkotásra az egyéb jogterületekre tartozó jogforrások. A nemzetközi jogi elem csak a trianoni békeszerződés rendelkezéseivel jelent meg e tárgyban, de döntő befolyást arra nem gyakorolt, tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményei a nemzetközi kötelezettségek által előírtakat jóval meghaladták, illetve Magyarország lényegében véve egynemzetiségű állammá vált.

A román nemzetiségi jogalkotást a magyarral szemben elsősorban a megkésett államalakulásból kifolyólag a nemzetközi jogi kötelezettségek indukálták a függetlenségét elismerő 1878-as berlini kongresszustól a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésig. Románia rendi államszervezet hiányában, külföldi mintákon alapuló alkotmányos rendszer implementálásával, valamint alapvetően a nemzetállami feltételek birtokában¹¹⁹ nyerte el 1878-ban elismert függetlenségét és unitárius államként alakult meg. Románia föderális államként való megalakulása annak ellenére nem merült fel, hogy annak alapjai a két

¹¹⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 22.

¹¹⁷ MIKÓ (1944) i.m. 68–69.

¹¹⁸ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

¹¹⁹ SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011. 64.

elődállam, Havasalföld és Moldova fejedelemségei által adottak voltak¹²⁰. E ténynek alkotmányjogi következményei, azaz az unitárius nemzetállam alapállása indokolja a 3.3.1. és 3.3.3. alfejezetekben Románia 1866. évi Alkotmánya alapján felállított államszervezete és alkotmányos gondolkodása bemutatását, amely lényegileg megalapozták későbbi alkotmányai kiindulópontjait a vizsgált kérdésben. Románia az I. világháború eredményeképpen – részben az önrendelkezési jog érvényre juttatásával – területében megnagyobbodott és többnemzetiségű állammá vált és a *területszerzések feltételeként Románia nemzetközi kötelezettséget vállalt* a nemzeti kisebbségek védelme tárgyában, *azonban e tények és kötelezettségvállalás ellenére – az 1866-ban lefektetett alkotmányos alapjait, az egységes nemzetállam kiindulópontját fenntartotta – amely által az egységes nemzetállam eszméjéhez mind mind a vizsgált korban, mind a mai napig ragaszkodik*. Az egységes nemzetállami eszme, mint a többnemzetiségű állam ténye ellenére deklarált román államcél döntően befolyásolta Románia politikai magatartását, többszöri alkotmányozását, illetve a nemzetiségi jogi jogalkotását. Az egységes nemzetállam kiépítésének politikai programja az I. világháború követően hatványozottan jelentkezett, figyelemmel a román államhoz csatolt területek alapvetően eltérő jogi, gazdasági és társadalmi viszonyaira. Mindezen tények ellenére *Románia egységes, nemzetiségi jogot tartalmazó törvényt, illetve alkotmányjogilag értelmezhető fogalmat a nemzeti kisebbségek tekintetében nem alkotott, sőt a nemzetközi kötelezettségeit negligálta* majd tudatosan megtagadta. Románia jogrendjének nemzeti kisebbségekre vonatkozó rendelkezései nélkülözték a magyar példa szerinti egységes elveket valló alap nemzetiségi törvényt, így a román *kisebbségi jog általános és különös része különböző tárgyakban hozott jogszabályaiban* lelhetők fel, mint Románia nemzetiségi jogának elemei.

A jogalkotás tekintetében kiemelendő, hogy a nemzetiségi képviselők mindkét államban alapvetően konstruktívan és részben azonos alapokon, döntően a kollektív jogok talaján állva fogalmazták meg a nemzetiségi igényeket. Magyarországon e körben kiemelendő, hogy a román nemzetiség képviselői maradtak a leghosszabb ideig a rendi alapú partikularizmus pártján, majd a törvényhozásban a Nemzetiségi törvény tárgyalása alatt is külön törvényjavaslatokat fogalmaztak meg, érveltek, más nemzetiségi képviselőkkel összefogva proaktívan álltak a jogalkotáshoz¹²¹. A Nemzetiségi törvény elfogadása után, mivel

¹²⁰ BOIA (2013) i.m. 55.

¹²¹ A nemzetiségek és képviselőik politikáját és törvényjavaslatait az értekezés 3.2.1.-3.2.8. alfejezetei mutatják be.

javaslataik elutasításra kerültek, a román nemzetiség képviselői hosszú ideig a Nemzetiségi törvénnyel szemben állva, törvényhozáson kívüli eszközökkel, nemzetközi fórum hiányában elsősorban a sajtó és egyházszervezeteik, valamint a kialakuló román állammal való kapcsolataik útján érvényesítették álláspontjukat. A magyar nemzetiség romániai képviselői is alapvetően proaktívan és konstruktívan viszonyultak a román jogalkotáshoz és elfogadták a fennálló államkereteket és azok alkotmányos rendjét a *kisebbségi sorsból adódóan pártok feletti érdekállást elfoglalva*¹²². Az álláspontok érvényesítésének a színtere alapvetően a mindenkori román törvényhozás volt, de különös szerepet kapott a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás is, amely korábban nem állt rendelkezésre¹²³. E körben megfigyelhető továbbá egyfajta *paradigmaváltás* is a nemzeti kisebbségek jogát illető individuális alapállás tekintetében. A *megváltozott államkeretek és a nemzetközi jogi kötelezettségek és fórumrendszer felállítása együttesen a korábbi individualista politikai alaptól elmozdulást eredményezett a kollektív kisebbségi jogok irányába a magyar politikai és jogi gondolkodás részéről közvetlenül és közvetve elismerve az autonóm területek felállításának lehetőségét*¹²⁴.

3. A modern államok a többség-kisebbség viszonyában alapvetően három modellt vallanak, amelyek a kirekesztő, együttműködő, illetve befogadó modellként írhatók le. A kirekesztő modell lényegét olyan jogalkotás jelenti, amely közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a kisebbségek többséggel szembeni jogegyenlőségét, az együttműködő modell a jogegyenlőség talaján áll és alapvetően formális jogegyenlőségre törekszik individualista alapállást vallva, de egyes kollektíven gyakorolható jogokat kifejezetten egyéni alapon elismer, míg a befogadó modell a kisebbségek közösségi jogait is elismeri, értve ezalatt az önkormányzati jogokat amely adott esetben föderatív államberendezkedésig is terjedhet¹²⁵ kiemelve, hogy a többnemzetiségű államok nemzetiségi kihívásának ezen megoldása a területi integritás biztosításával napjainkban összekapcsolható¹²⁶.

¹²² Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 410.

¹²³ A romániai magyar nemzetiségi képviselők politikáját részlegesen a román jogalkotás eredményeihez kapcsolódóan az értekezés 3.3. fejezete és alfejezetei, 4.5. fejezete és alfejezetei, míg a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárásokat a 4.6. fejezete és alfejezetei mutatják be.

¹²⁴ BÁRDI (2013) i.m. 180–194.; ROMSICS (2012) i.m. 85.

¹²⁵ TRÓCSÁNYI László: *Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 893–894.

¹²⁶ BAUBÖCK, Rainer: *Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. Pro Minoritate*, 2002/nyár. 138–168.

A kutatás alaptézise e körben abban foglalható össze, hogy Magyarország e modellek közül döntően az együttműködő modellt vallotta, de megjelentek a befogadó modell egyes elemei is a jogalkotásában, míg Románia de facto és részben de iure a kirekesztő modellt talaján állt annak ellenére, hogy nemzetközi kötelezettségei az együttműködő és befogadó modell elemeit egyaránt tartalmazták. Románia a befogadó modell elemét képező, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében foglalt erdélyi székely és szász közületek vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzatát nyíltan megtagadta, míg az együttműködő modellt rendelkezéseit csak formálisan teljesítette, de annak gyakorlata során kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt alkalmazott.

4. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra alapvetően különbözött Magyarországon és Romániában.

Magyarország esetében a nemzeti kisebbségek jogára irányuló jogalkotás úttörő jellegű és alapvetően belső okok által indukált volt. A nemzetközi jog hatását tekintve alapvetően az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is magában hordozó hibrid tényezőit, valamint a Magyarországgal határos államok kialakulását kell kiemelni, mert ezen államok államalkotó nemzetével részben azonos¹²⁷, magyarországi honossággal rendelkező nemzetiségek alkották a többnemzetiségű magyar államot. E sajátos tény az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényeinek érvényesülésének veszélyét is magában hordozta, így a törvényhozásra elsősorban a szomszédos államokkal való nemzetközi jogi kapcsolat és a területi igények kivédésének célja hatott. Az I. világháborút követően megalkotott nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendszernek alapvetően nem volt hatása a magyar jogalkotásra a fentiekben jelzettek szerint.

Románia esetében azonban a nemzetközi jog alapvető hatást gyakorolt a jogalkotására, a román kisebbségi jogi jogalkotás indokát és eredőjét a nemzetközi kötelezettségek teljesítése képezte. Rögzítendő, hogy ezen nemzetközi jogi kötelezettségeknek Románia több területen nem, vagy csak részben tett eleget, ettől függetlenül a nemzetközi jog közvetlen hatása kétséget kizáróan megállapítható. A Párizs környéki békerendszer eredményeképpen a Nemzetek Szövetsége szervezetrendszerén belül felállt a kisebbségvédelem nemzetközi jogi védelmi rendszere, azaz a nemzetiségi jogalkotás és a kisebbségvédelem nemzetközi jogi

¹²⁷ TAYLOR i.m. 188–189.

ellenőrzési intézményt nyert. Annak ellenére, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer sokkal inkább politikai, semmint jogi jelentőséggel bíró intézmény volt, számos jogi hiányossága ellenére azonban önmagában a fennállása okán mindkét állam esetében eltérő mértékű, de kimutatható hatást gyakorolt a jogalkotásra, illetve a jogalkalmazásra, amely hatás különösen a romániai magyarság esetében bírt jelentőséggel. A kétoldalú nemzetközi szerződések jogforrási minősége alapján kiemelendő, hogy Magyarország és Románia között kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak lehetősége fel sem merült. A magyarországi román nemzetiség csekély száma miatt Románia annak megkötésében nem volt érdekelt, ezzel szemben Jugoszláviával, amely állammal – igaz csak oktatási kérdésben és csak a Bánát *partialis* területi hatályával – megállapodást kötött¹²⁸, melynek oka nyilvánvalóan a jelentős jugoszláviai román nemzetiség ténye volt. A vizsgált korszak végén Románia a dobrudzsai törökök esetében a török lakosság áttelepítését célzó nemzetközi megállapodást kötött Törökországgal¹²⁹.

A kutatás alaptételei és irányvonalai tekintetében végezetül kiemelendő, hogy az értekezés azonosul és magává teszi azt az álláspontot, amely szerint a jogtörténet művelése a jelenre kiható aktualitással bír és a vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismerete a jelen megértésének és a jövő formálásának eszköze¹³⁰. Ennek megfelelően a dolgozat hitet tesz amellett, hogy az általa feltárt alapok, tényhelyzetek, majd az azokra adott jogalkotási válaszokból leszűrt következtetések alkalmasak arra, hogy mind a vizsgált időszak, mind pedig a jelenkor tekintetében támpontot nyújtsanak mindkét állam polgárainak, közösségeinek, jogalkotóinak a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak megértéséhez, adott esetben azok revideálásához, valamint hozzájárul a nemzetiségi kérdésből fakadó társadalmi elvárások megnyugtató, a többségi és kisebbségi szempontokat egyaránt figyelembe vevő, a félreértéseket eloszlató tartós megoldások felismeréséhez és talán sikeres jogalkotási lépésekkel a ténylegesen együttműködő, eredményes nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez.

¹²⁸ League of Nations Treaty Series– Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. N°s. 1, 2, 3 et 4. N°. 3373. 233–243.

¹²⁹ A Hivatalos Lap 1936. november 12-i 264. számában a 2.559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román-török egyezmény a dobrudzsai törökök kivándorlásáról – decret-regala nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexe, semnate la București, la 4 Septembrie 1936.

¹³⁰ VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 19.

2. A többnemzetiségű állam megjelenése és a többnemzetiségű állam ténye és a tényhelyzetek változása

2.1. Áttekintés

A nemzetközi jog az államiság három alapfeltétele¹³¹ teljesülése esetén, nevezetesen a vonalszerűen körülhatárolt államterület¹³², az ezen a területen állandóan letelepedett lakosság¹³³ és az ezeken fennálló szuverén főhatalom¹³⁴ kérdésén túl az államiság további ismérveit nem ismeri. Mindkét vizsgált állam esetében ezeket a feltételeket adottnak vettem a vizsgált korban és nem tettem vizsgálat tárgyává a szükséges mértéken túl Ausztria-Magyarország különleges államberendezkedését, illetve az 1878. évi berlini kongresszus, valamint a Párizs környéki békerendszer, illetve a Nemzetek Szövetsége szuverenitásra gyakorolt hatásait, figyelemmel arra a tényre, hogy a fenti konstitutív elemek megléte esetében az államot a nemzetközi jog ténykérdésként kezeli.

Az államiság feltételei között rögzített lakosság kérdése a vizsgálat tárgyát tekintve döntő jelentőségű. A nemzetállami eszme Nagy Francia Forradalmat követően történt megjelenése döntő mértékben megváltoztatta a nemzetközi politika, illetve a nemzeti jog természetét, amely utóbbi a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének célját fogalmazta meg¹³⁵. Az addigi isteni legitimitációt, dinasztikus érdekeket és monarchikus állameszmét felváltotta a népszuverenitás alapján¹³⁶ a nemzeti identitás és nemzeti eszme¹³⁷. Mindez felborította a korábbi, alapvetően a nagyhatalmi egyensúlyon és dinasztikus kötelékeken alapuló nemzetközi viszonyokat és máig érvényesülő – a korábbi vallási, gazdasági, politikai

¹³¹ ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926. 89.; DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003. 261.; IONESCU i.m. 138.; KOVÁCS (2003) i.m. 165.; TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 21.

¹³² DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 136–138.; TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. 1929. 95–101.; ALEXIANU i.m. 117–121.; NAGY (1907) i.m. 43–45.; TEGHZE i.m. 207–220.

¹³³ NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul I.*, București, „Tipografile Romane Unite”, 1925. 98–99.

¹³⁴ ALEXIANU i.m. 93–105.; DEZSŐ i.m. 121–123.; NAGY (1907) i.m. 178.; NEGULESCU i.m. 109.; TEGHZE i.m. 201–207.

¹³⁵ CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008. 250–251.

¹³⁶ DELEANU i.m. 41.; IONESCU i.m. 457–459.

¹³⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 25.

esmerendszereket legyőző – globális ideológiává vált¹³⁸. A nemzeti eszme felélése a korábbi etnikailag semleges, de nyelvileg töredezett társadalmú államokat különös kihívásokkal állították szembe. Ezek a kihívások szükségképpen megjelentek azon korábban nyelvileg és etnikailag egynemű államok esetében is, amelyek területnyereségük következtében olyan lakosságot szereztek, amelyek ezt az egyneműséget alapvetően változtatták meg. Az alábbiakban ezt a folyamatot mutatom be Magyarország és Románia demográfiai adatainak áttekintésével azzal, hogy az adatfelvételek nyelvi és nemzetiségi adataiból bizonyítást nyer az érintett államok többenemzetiségű, illetve *quasi* egynemzetiségű állami léte, illetve ilyen állammá válása, azaz a demográfiai adatok e körben alkalmasak a kérdés alaptételét képező társadalmi viszonyok feltárására¹³⁹.

2.2. A többenemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése

A nemzetiségi jog alkotmányos alapjainak tárgyalását a fentiek szerint nem szakíthatjuk el attól a tényről, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján filozófiai alapon megjelent nacionalizmus által felkavart nemzeti érzelmekből¹⁴⁰ fakadóan a kisebbségi kérdések az addigi nagyhatalmi viszonyok által determinált politikai kérdéseket új kihívásokkal szembesítették mind a belügyek, különösen a legitimáció és a kormányzás, mind pedig a külkapcsolatok területén¹⁴¹. *A Nagy Francia Forradalmat megelőzően* az európai államok hatalmi és uralmi viszonyai alapvetően és döntően rendi keretek között, illetve az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak: *a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett*¹⁴². Mindebből egyenesen az a tény következik, hogy bár nyelvi és kulturális, valamint vallási szempontból homogén államok kis kivételtől eltekintve alapvetően nem léteztek, a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma a rendi keretek között nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható. A nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okait tehát elősorban a Nagy Francia Forradalom hármaskörében megtestesített politikai

¹³⁸ FUKUYAMA i.m. 450–466.

¹³⁹ NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19. 727–735.; NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20. 761–768.

¹⁴⁰ EÖTVÖS (1902a) i.m. 109.

¹⁴¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 49.

¹⁴² SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 244–251.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 71.

programra lehet visszavezetni¹⁴³, különösen a társadalmi szerződés jogegyenlőség tételére¹⁴⁴, amely a politikai hatalom kiterjesztésének célját hordozta magában az abszolutizmus eltörlésével, a montesquieu-i hatalommegosztás¹⁴⁵ elvének megvalósításával és a rendi függőségi rendszer felszámolásával¹⁴⁶. A francia forradalmi eszmék elterjedése a kontinensen alapvetően törte át a korábbi évszázadokban megszilárdult gazdasági és társadalmi kereteket az elkövetkező évtizedekben¹⁴⁷ megtörve a nyelvileg semleges államok alaptézisét¹⁴⁸. A jogegyenlőség tétele így a XIX. században kiteljesedett. Az államot ezt követően jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel, amely jogegyenlőségen alapuló jogközösség egyben új identitást eredményezett, amely felváltotta a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat, jogokat¹⁴⁹. A jogegyenlőségen alapuló egyének közössége a nép vagy nemzet lett, amelynek tagjai a hatalom részeseiként honpolgárok, ellenkező esetben csak alattvalók¹⁵⁰. *A nemzetállami eszme alapjait tehát nem feltétlenül etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben*¹⁵¹, amely igény azonban szükségképpen magában hordozta az addigi értelemszerűen nyelvi, kulturális, valamint etnikai alapon is sokszínű államok egységesítésének programját¹⁵². A jogalkotás szempontjából ebben a körben a jogegyenlőség tétele a népszuverenitás¹⁵³ közjóra törekvő akarati elvével¹⁵⁴ együtt kijelölte a jog feladatát megjegyezve, hogy az abszolutizmus egyik aspektusát a nemzetállami céllal azonos módon ugyanúgy a partikularizmus megszüntetése képezte¹⁵⁵.

A jog a jogközösségként felfogott nemzet politikai létének kereteivel a társadalom és állam viszonyát határozza meg, a tagjai számára normákat, instrumentumokat alkot, szabályoz és

¹⁴³ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903. 9.

¹⁴⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 35–39.

¹⁴⁵ SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 35–37.; DISSESCU i.m. 166–176.; IONESCU, i.m. 366–370.

¹⁴⁶ PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft. 2001. 83–106.

¹⁴⁷ ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért buknak el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013. 272–282.

¹⁴⁸ MIKÓ (1981a) i.m. 25–26.

¹⁴⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 25–26.; SZABÓ (2015) i.m. 183.

¹⁵⁰ ROUSSEAU i.m. 38–44.

¹⁵¹ SZABADFALVI i.m. 251–254.

¹⁵² GYURGYÁK (2007) i.m. 21.; MANZINGER i.m. 15–16.

¹⁵³ EÖTVÖS (1903) i.m. 11.

¹⁵⁴ ROUSSEAU i.m. 48–54.

¹⁵⁵ MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 181–207.

irányít az egyenlőségen alapuló igazságos módon¹⁵⁶, azaz mindenkit egyenlő módon azonos jogok illetnek meg, illetve azonos kötelezettségek terhelnek¹⁵⁷. A francia felvilágosodás és az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata hatása¹⁵⁸ alatt La Fayette márki által megszerkesztett¹⁵⁹ Emberi és polgári jogok nyilatkozatának francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés általi 1789. augusztus 26-i elfogadása e kérdésben azért döntő jelentőségű, mert megteremtette a jog uralmához kötött alkotmányok alap mintáját és a rendiség felszámolását¹⁶⁰, az univerzális igénnyel¹⁶¹ tartalmazta az I. és VI. szakaszában a rendi különbségek nélküli egyenlőség tételét¹⁶², III. szakasza pedig az új típusú állam hatalmi alapját képező népszuverenitás tételével felváltotta a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást¹⁶³. A fentiek szerint kinyilatkoztatott jogegyenlőség a hatalom által át nem törhető¹⁶⁴ és ezáltal a hatalom törvények alá rendeltségéhez vezet¹⁶⁵, amely tétel – az univerzalitás igényével történt megfogalmazása okán – a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső jogalkotás nemzetközi korlátjává vált¹⁶⁶.

A partikularizmusoktól mentes államfejlődés és államegységesítés alapfeltételének – az egyéni jogok biztosításán túli¹⁶⁷ – egyik kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv kérdése volt. A közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek, mint az egységesítés és ezáltal az egyenlőség ellen ható tényezők ez okból váltak kiemelt jelentőségű politikai kérdéssé. A politikai kérdések a jogalkotás határait is kijelölik¹⁶⁸, a nyelv ennek megfelelően válhatott a nemzeti identitás¹⁶⁹ és ezáltal az állam területi stabilitásának egyik¹⁷⁰, de nem kizárólagos

¹⁵⁶ SZABÓ (2015) i.m. 184–185.

¹⁵⁷ ROUSSEAU i.m. 58.

¹⁵⁸ ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019b)] 169–171.

¹⁵⁹ HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 78–98.

¹⁶⁰ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 761.; CAENEGEM VAN i.m. 254–256.; IONESCU i.m. 313–316.

¹⁶¹ SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 24.

¹⁶² TAKÁCS (2002) i.m. 28.

¹⁶³ ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1997. 339–340.; HAHNER i.m. 95.

¹⁶⁴ ROUSSEAU i.m. 59.

¹⁶⁵ ROUSSEAU i.m. 84–85.

¹⁶⁶ SZABÓ (2015) i.m. 189.

¹⁶⁷ TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 211–212., 218–223.

¹⁶⁸ SZABÓ (2015) i.m. 225–226.

¹⁶⁹ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16. 367–372; EÖTVÖS (1903) i.m. 9–10.

fundamentumává és szabályozási keretévé. A döntően nyelvi alapon álló kialakuló nemzeti identitás eszméje¹⁷¹, mint az állami stabilitás egyik feltételének XIX. századi felfogása vezetett ennek megfelelően arra a megállapításra a korban, hogy a hatékony állam kormányzása a nyelvi és a politikai határok egybeesésével, azaz nemzetállamok kialakításával lehetséges¹⁷², amely kiindulópont azonban a nyelvi szempontból kevésbé homogén államok felbomlásának a veszélyét hordozta magában¹⁷³. A nyelvi kérdés, illetve a nyelvi alapon álló nemzetiségi kihívás megoldása így vált a rendi államberendezkedést felváltó új típusú állam *alapfeltételévé*, azaz a *nyelvi kérdés egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének*.

A nemzetiségi kérdés tekintetében, annak megjelenésének korában gyakorlatilag két ellentétes uralkodó nemzetfelfogás létezett¹⁷⁴. Mindkét felfogás alapvetően a francia felvilágosodásból, illetve a francia forradalomból eredeztethető és ideológiájuk az egységes állam középpontba helyezésével a népszuverenitás tételét vallva törekedett a rendiségtől és a partikularizmustól mentes államberendezkedés megteremtésére. *Az első felfogás elősorban nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszmét és az ez alapján kiépített nemzetállamot*¹⁷⁵ képviselte és képviseli ma is¹⁷⁶. *Ezzel ellentétben állt a 3.2.1.-3.2.7. alfejezetekben részletesen elemzett politikai nemzet koncepciója*, amely Magyarországon a magyar rendi nemesi nemzet, a *natio Hungarica* hagyományán¹⁷⁷, azaz a *hungarus*¹⁷⁸ tudaton alapul és a rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével¹⁷⁹ *a nemzetet politikai entitásként kezelte nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül és ezen az alapon szervezett politikai értelemben vett nemzetállamot* képviselt, annak gyökereit a történelmi alkotmány kezdeteiben lelta fel¹⁸⁰. Az első felfogás értelemszerűen a nyelvileg

¹⁷⁰ KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (szerk.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012. 11.

¹⁷¹ EÖTVÖS (1902a) i.m. 62–63.

¹⁷² SZABADFALVI i.m. 252–253.

¹⁷³ EÖTVÖS (1902a) i.m. 103–104.; EÖTVÖS (1902b) i.m. 187–188.

¹⁷⁴ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, [a továbbiakban: KATUS (2016a)] 609.; MIKÓ (1981a) i.m. 27–28.

¹⁷⁵ EÖTVÖS (1902a) i.m. 63–64.; KATUS (2016a) i.m. 609.; MIKÓ (1981a) i.m. 28.

¹⁷⁶ RUSU, Gabriel-Virgil: De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 11–12.; FUKUYAMA i.m. 456.

¹⁷⁷ PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012. 11, GYURGYÁK (2007) i.m. 25–26., 30.; KATUS (2016a) i.m. 609.; ROMSICS (2017) i.m. 351.

¹⁷⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 22., 27–28.; KATUS (2016a) i.m. 609.

¹⁷⁹ SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 110.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.

¹⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–91.

homogén nemzetállamok programjának filozófiai és politikai alapját jelentette, a második felfogás pedig etnikai, illetve nyelvi szempontból alapvetően *neutrális*¹⁸¹, döntően egyéni jogok alapján álló állameszmét képviselt. Ebből fakadóan a későbbiek során ismertettek szerint a nemzetiségi kérdéstről folytatott politikai és jogalkotási viták és szempontok, valamint azok összeütközése is alapvetően ezen két kiindulópontból eredeztethetők azzal a megjegyzéssel, hogy mind a fogalmi bizonytalanságok, mind pedig a hosszú távú eredményként ténylegesen elérni kívánt nyelvi egységes magyar állam célja ezen álláspontokban eltérő mértékben, de vitathatatlanul jelen voltak¹⁸².

Az első nézőpont alapja Magyarország esetében Szent István király a már közmondásossá vált „mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”¹⁸³ intelméből fakadt és elsősorban a nemzetiségek által citált, kezdetben nyelvi, majd területi alapú igényeket magában hordozó szempontot jelentette¹⁸⁴. A második nézőpont a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró *politikai magyar nemzet* fogalmában ragadható meg¹⁸⁵. Kiemelendő, hogy ezt a nézőpontot a nemzeti történelemfelfogás többek között ugyanúgy a fenti intelem alapjaira helyezte, illetve vezette le¹⁸⁶: az első magyar király politikáját *egy soknyelvű és ezáltal nemzetiségi szempontból meghatározhatatlan, következésképpen semleges állam előképének tekintette megalkotva a kárpát-medencei magyar politikai szupremáciát hirdető Szent István-i gondolatot*¹⁸⁷, amely ezen okból fakadóan is politikai magyar nemzet fogalmához vezethetett. A nézőpontok lényegi elemei és azok alkotmányjogi következményei az értekezés 3.2. fejezetében kerülnek ismertetésre.

Románia jogalkotása tekintetében megfigyelhető, hogy az a politikai nemzet fogalmát nem ismerte, azaz évszázados politikai programja az egységes nemzetállam megteremtése¹⁸⁸ érdekében alkotmányjogilag értékelhető fogalmi magyarázat nélküli. A magyarázat hiányát elsődlegesen abban lelhetjük fel, hogy az alapvetően szinte kizárólag *román nyelvű*

¹⁸¹ DISSESCU i.m. 630–632.; RUSU i.m. 12.; SZABADFALVI i.m. 266–267.

¹⁸² GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30., 35–36.

¹⁸³ Szent István király Intelmei Imre herceghez VI. fejezet. In: VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei*. Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó 2007. 10.; GYURGYÁK (2007) i.m. 335.; ROMSICS (2017) i.m. 52.; „Nam unius linguae uniusque moris regnum, imhecille et fragile est” – EÖTVÖS (1903) i.m. 17.

¹⁸⁴ KATUS (2016a) i.m. 610.

¹⁸⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–91.; KATUS (2016a) i.m. 610.

¹⁸⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–92.

¹⁸⁷ HÓMAN Bálint: *Szent István*. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint– A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 338–339.

¹⁸⁸ JANCÓS (2004) i.m. 333–368.

lakossággal megalakult Románia az első felfogás szerint egynemű nemzetállamként létezett, első Alkotmányának kiindulópontja így a homogén nemzetállam volt és mindezeket magától értetődő alkotmányos tényként fogta fel az I. világháborút követően is. Románia a nemzetközi kötelezettségein alapuló formális jogalkotáson túl alapvetően nem vett tudomást többnemzetiségű, illetve többnyelvű állammá válásáról. Kiemelendő, hogy a román politikum Ausztria-Magyarország szétesésén is okulva¹⁸⁹ – dacolva a tényekkel és a nemzetközi vállalásaiból fakadó kötelezettségekkel – mindvégig tartózkodott az 1866. évi Alkotmányából fakadó egységes nemzetállami alapállása megváltoztatásától és korszakonként eltérő intenzitással, de nyílt vagy burkolt politikai céljának a nemzetállam megteremtését tekintette.

Mindezen alapok tisztázását követően ismételten rögzíteni kell, hogy bár a magyar honfoglalás idejétől a magyar államterületen a mai fogalmaink szerinti nyelvi, vagy etnikai, illetve kulturális szempontból homogén állam nem létezett, az értekezés szempontjából a többnemzetiségű állam tényének vizsgálata kizárólag a rendi kor utolsó időszakától bír relevanciával. Románia esetében a többnemzetiségű állam tényének vizsgálata alapvetően az I. világháborút követően megalakult területében megnövekedett román állam megalakításától merülhet fel. Mindezeknek megfelelően a középkori viszonyok feltárását a dolgozat nem eszközli egyik ország esetében sem.

2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása a demográfiai adatok tükrében

Eötvös József szerint „Nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés elhatározóbb s általánosabb befolyást gyakorolna, mint hazánk.”¹⁹⁰ A megállapítás nyilvánvaló indoka, hogy a magyar államiság kezdetei óta az államterületen¹⁹¹, a hagyományos közjogi értelemben vett magyar anyaországon¹⁹², Horvátországban¹⁹³ ideértve Fiumét¹⁹⁴ és a magyar tengerpartot¹⁹⁵ is, a magyar korona részének tekintett Erdélyben¹⁹⁶ és a Partiumban¹⁹⁷, a később kialakított

¹⁸⁹ NAGY (1944) i.m. 26.

¹⁹⁰ EÖTVÖS (1903) i.m. 15.

¹⁹¹ BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya. 1846. 2–3.; NAGY (1907) i.m. 46–55., 60–75.

¹⁹² NAGY (1907) i.m. 46–47.

¹⁹³ NAGY (1907) i.m. 55., 62–74.

¹⁹⁴ NAGY (1907) i.m. 60., 91–96.

¹⁹⁵ NAGY (1907) i.m. 74–75.

¹⁹⁶ NAGY (1907) i.m. 47–50.

Temesi bánságban és Szerb Vajdaságban és a katonai Határőrvidéken¹⁹⁸ vegyes nyelvi társadalmat alakítva különböző ajkú népek éltek¹⁹⁹. A magyar állam többnemzetiségű létét önmagában véve megalapozta a közjogi értelemben értett magyar korona országainak többszáma is. Az államterületen az őshonos, itt talált döntően szláv népességen túl²⁰⁰ a spontán migráció mellett középkori királyaink, később a magánföldesurak, illetve a királyi kamara is tudatos telepítési politikát folytattak²⁰¹, így Magyarország lakosságát tekintve többnyelvű társadalom volt a vizsgált korszak kezdetén a XVIII. században²⁰². A folyamat egyik eredményeképpen – döntően katonai kötelezettséggel tartozó – kiváltságokkal felruházott népelemek is letelepedtek a Magyar Királyságban, akik közül a székelyek, a szászok, a kunok és a jászok széki alapú önkormányzatiságot építettek ki²⁰³ amely középkori autonómiák²⁰⁴ az unitárius magyar állam megteremtésével kerültek felszámolásra véglegesen

¹⁹⁷ NAGY (1907) i.m. 50–51.

¹⁹⁸ GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 19–25.; NAGY (1907) i.m. 51–54.

¹⁹⁹ EÖTVÖS (1903) i.m. 15–20.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21.; NAGY (1907) i.m. 105.

²⁰⁰ ROMSICS (2017) i.m. 29.

²⁰¹ ÁGOSTON Péter: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az ország és népe. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 253.; CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon– Ház Kft., 2016. 174–177.; FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora. (970-1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 119–127.; KUBINYI András: A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora. (1301-1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 254–258.; NÄGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 219–225.; OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 269–271.; PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán. (1526-1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 364–369., 444–450.; ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950-1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 99–100.; EÖTVÖS (1903) i.m. 15–20.; ROMSICS (2017) i.m. 52., 75–76., 87., 90–91., 95–97., 168–169., 215–216., 250., 274–278.; ROMSICS (2018b) i.m. 19–32.

²⁰² DOBSZAY Tamás–FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019a)] 81–83.; KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 321–324.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016b)] 543–553.; ROMSICS (2020b) i.m. 48., 56–73.

²⁰³ KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In.: BENKŐ Elek – OBRONI Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 73–90.

²⁰⁴ BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In.: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 97–99.; KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and*

a dualizmus korában az 1876. évi XXXIII. törvénycikk²⁰⁵, az 1877. évi I. törvénycikk²⁰⁶, valamint az 1877. évi X. törvénycikk²⁰⁷ által²⁰⁸.

A lakosság nyelvi alapú tagozódását alapvetően a népszámlálási adatok áttekintésével lehet vizsgálat tárgyává tenni. Az első magyarországi népszámlálást II. József (ur.: 1780-1790) 1784. július 16-án rendelte el. Az 1784-1787. közötti népszámlálás adatai szerint Magyarország népessége Horvátországgal együtt meghaladta a hétmilliót, Erdéllyel együtt pedig a nyolc és félmillió föt, a katonai Határőrvidék népességét hatszázezer főre becsülve az értekezés tárgyát képező történelmi Magyarország határain belüli népességet kilencmillió főre becsülhetjük²⁰⁹. Ez a népszámlálás döntően katonai, illetve adózási szempontú népességösszeírás volt, nem tartalmazott külön nyelvi, illetve a kor sajátosságai – azaz a nemzetiségi eszme hiánya okán – semmilyen nemzetiségi összesítést, abban kizárólag a zsidók vallási különbségtétele jelent meg²¹⁰. A későbbiekben az 1790/91. évi XXXIII. törvénycikk²¹¹ rendelte el az állam népességének közigazgatási és katonai célból való összeírását és országgyűlési bizottság általi előterjesztését, de országos népszámlálásra a rendi korban már nem került sor²¹².

A rendi kort követően 1850-ben és 1857-ben tartottak népszámlálásokat összbirodalmi szinten. Az 1850-ben elvégzett ausztriai népszámlálás történelmi Magyarországra vetített

Challenges. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L’Harmattan Kiadó, 2014. 85–91.; PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 38–52.; PÁL-ANTAL Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004. 25.

²⁰⁵ 1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről

²⁰⁶ 1877. évi I. törvénycikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról

²⁰⁷ 1877. évi X. törvénycikk az 1876. évi XXXIII. tc. által területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről

²⁰⁸ KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 282–285.; PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 245.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 74–76.

²⁰⁹ DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960. 30.

²¹⁰ FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai), *Demográfia*, 2010/53. 318–354.

²¹¹ 1790/91. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról

²¹² DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 57.; KATUS (2016b) i.m. 546.

adatai alapján a Magyar Szent Korona Országainak népessége tizenhárommillió-kettőszázezer főre volt tehető és ebben az időszakban már nemzetiségi adatok is részben rendelkezésre álltak²¹³. Az 1850-i, illetve az 1857-i népszámlálás tekintetében a Horvátországgal együtt értett Magyarország összlakossága tizennégymillió-kettőszázezer főre tehető, továbbá az ország nemzetiségi viszonyai tekintetében felvázolhatókká váltak a nemzetiségi arányok is. A történelmi Magyarországon a magyar nemzetiség aránya 1857-ben az összlakosságon belül hozzávetőlegesen és a kerekítés szabályait alkalmazva 43,5% (Horvátország nélkül 50%), a román nemzetiség 16% (Horvátország nélkül 18%), a német nemzetiség 9,2 % (Horvátország nélkül 10%), a szlovák nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 12,5%), a horvát nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 1%), vendek illetve sokácok 3% (Horvátország nélkül 0,5%), szerb nemzetiség 8 % (Horvátország nélkül 5%), a ruszin nemzetiség 2% (Horvátország nélkül 3%), az olasz nemzetiség 0,2 % (Horvátország nélkül 0,07%), a bolgár nemzetiség 0,07% (Horvátország nélkül: 0,1%) és végül a görög nemzetiség aránya 0,02 (Horvátország nélkül: 0,02%) volt²¹⁴.

Az 1869. évi III. törvénycikk²¹⁵ alapján elvégzett 1870-évi népszámlálás nemzetiségi összeírást nem tartalmazott, ugyanakkor az államterületen tizennégymillió-hétszázhetvenhatezer-háromszáznyolcvanhárom honos lakost, az idegenekkel együtt tizenötmillió-négyszáztizenhétezer-háromszázhuszonhét lelket írt össze, amely eredményeket a megfelelő jogi és statisztikai korrekciók elvégzését követően a tényleges népességet összesen tizennégymillió-kilencszáztizennégyezer-nyolcszáznegyvenkilenc főben állapította meg²¹⁶. Nemzetiségi kérdést tartalmazó statisztikai adatfelvételre az 1881. évi népszámlálásig nem került sor, amelyet az 1880. évi LII. törvénycikk²¹⁷ rendelt el. Ez a népszámlálás kiindulópontjában már érvényesítette a később tárgyalandó Nemzetiségi törvény individualista és nyelvi alapállását, valamint az 1868. évi XXX. törvénycikk²¹⁸, azaz a horvát-magyar kiegyezés közjogi eredményeit, azáltal Horvátország területeit és viszonyait részben külön kezelte. Ezt követően a népszámlálások egyfajta osztott szemléletet tettek magukévá Horvátország esetében. A népszámlálás az anyanyelvi adatfelvételtől tartalmazott

²¹³ KATUS (2016b) i.m. 546–547.; ROMSICS (2018b) i.m. 30.

²¹⁴ FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861. 11–16.

²¹⁵ 1869. évi III. törvénycikk a népszámlálás

²¹⁶ KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, 1861. 3–6.

²¹⁷ 1880. évi LII. törvénycikk a népszámlálásról

²¹⁸ 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavin és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről

következtetéseket a magyar államterület nemzetiségi viszonyaira, az adatfelvétel az anyanyelvet tekintette a nemzetiség egyik, de nem kizárólagos megkülönböztető ismérvének²¹⁹. Mindezeknek megfelelően a népszámlálás a teljes államterületen tizenötmillió-hatszáznegyvenkétezer-egyszázkettő lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenhárommillió-hétszázhuszonnyolcezer-hatszázhuszonkettő lelket. Az anyanyelv szerinti adatokat összegezve a korábbi eredményekhez hasonló pontosított arányokat figyelhetünk meg, amelyek szerint *a társországok nélkül értett Magyarországon* a magyar anyanyelvűek aránya 44,92%, a román anyanyelvűek aránya 16,98%, a német anyanyelvűek aránya 13,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 13,04%, a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,41%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,49%, a vend anyanyelvűek aránya 0,44%, a cigány anyanyelvűek aránya 0,55%, az örmény anyanyelvűek aránya 0,03%, egyéb hazai anyanyelvűek aránya 0,15%, egyéb külföldi nyelvűek aránya 0,3%, illetve a beszélni nem tudók aránya, beleértve az egy éves korukat el nem érő gyermekeket is 3,64% volt²²⁰.

Az 1890. évi IX. törvénycikk²²¹ által elrendelt népszámlálás 1891-ben került végrehajtásra és lényegét tekintve azonos elvi és gyakorlati alapon állt a korábbival²²². Ennek megfelelően a népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet később tárgyalandó fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot, amelyből következtethetünk a nemzetiségek arányára²²³. A Magyar Szent Korona országainak teljes államterületén tizenhétmillió-háromszáznegyvenkilencezer-háromszázkilencvennyolc lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenötmillió-egyszázharminchárromezer-négyszázkilencvennégy lelket²²⁴. A népszámlálás eredményeinek összegzése során különös hangsúlyt fektettek az egyes nemzetiségek szaporodásának elemzésére is a korábbi adatok összehasonlító elemzésével²²⁵. Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon* a magyar anyanyelvűek aránya 1890-ben 48,61%, a román anyanyelvűek aránya 17,11%, a német anyanyelvűek aránya 13,14%, a

²¹⁹ KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állapotok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1882. IX–XI.

²²⁰ KELETI (1882) i.m. 214–215.

²²¹ 1890. évi IX. törvénycikk az 1890-ki népszámlálásról

²²² JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Korona Országaiban az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893. 1–2.

²²³ JEKELFALUSSY i.m. 114.

²²⁴ PÁCLIŞANU, Zenobio: *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche*. Bucarest, Eduzioni Dacia, 1941. 118.

²²⁵ JEKELFALUSSY i.m. 115–132.

szlovák anyanyelvűek aránya 12,58%, a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,51%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 1,62% volt²²⁶.

Az 1899. évi XLIII. törvénycikk²²⁷ alapján 1900-ban is népszámlálás került végrehajtásra a korábbi két népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon, külön hangsúlyt fektetve a korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre²²⁸. A népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot. A teljes államterületen tizenkilencmillió-kettőszázötvennégyezer-ötszázötvenkilenc főből álló összlakosságot állapított meg, a Horvátország nélkül számított Magyarország területén tizenhatmillió-nyolcszázharmincnyolcezer-kettőszázötvenöt lelket eredményezett²²⁹. Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon* a magyar anyanyelvűek aránya 1900-ban első ízben eredményezett relatív többség helyett abszolút többséget. A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 51,4%, a román anyanyelvűek aránya 16,7%, a német anyanyelvűek aránya 11,8%, a szlovák anyanyelvűek aránya 11,9%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2% volt²³⁰.

Az 1910. évi VIII. törvénycikk²³¹ utoljára rendelt el általános népességösszeírást a történelmi Magyarországon. Ez a népszámlálás, amely szintén a korábbi három népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon állt szintén hangsúlyt fektetett a korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre²³². Mindez azért különösen jelentős, mert ennek a népszámlálásnak az eredményei később mind az I. világháborút követő béketárgyalásokon²³³, mind pedig az azóta eltelt időszakban is hivatkozási alapot jelentenek, illetve jelentettek. Az 1910. évi népszámlálás továbbra is a politikai magyar nemzet fogalma

²²⁶ JEKELFALUSSY i.m. 132.

²²⁷ 1899. évi XLIII. törvénycikk az 1900. évi népszámlálásról

²²⁸ VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 1. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása – első rész – a népesség általános leírása községenként*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1902. 1–2.

²²⁹ PĂCLIȘANU i.m. 118.; VARGHA (1902) i.m. 1.

²³⁰ VARGHA (1902) i.m. II. 35.

²³¹ 1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról

²³² VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912. IV.

²³³ ROMSICS (2020a) i.m. 89–92.; TAYLOR i.m. 336.

alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot, így tárva fel nemzetiségek arányát. A teljes államterületen húszmillió-nyolcszázhatvanhatezer-négyszáznyolcvanhét fős lakosságot állapított meg, a Horvátország nélkül számított Magyarország területén tizennyolcmillió-kettőszázhatvannégyezer-ötszázharminchárom lakost²³⁴. Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon a magyar anyanyelvűek aránya tovább növekedett* és megközelítette, Horvátországgal együtt pedig meg is haladta a tízmillió főt. A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 54,5%, a román anyanyelvűek aránya 16,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 10,7%, a német anyanyelvűek aránya 10,4%, ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,2%, horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2,2% volt²³⁵.

Az I. világháborút követően az 1920. évi XXXIII. törvénycikk²³⁶ rendelkezett az 1920. évi népszámlálásról. A népszámlálás végrehajtását akadályozta a történelmi és politikai helyzetből fakadó bizonytalanságok összessége és az a tény, hogy egyes területek tekintetében a magyar közigazgatás még nem állt helyre²³⁷. A népszámlálás eredményeinek feldolgozása az 1910. évi népszámlálással való minden tekintetben elvégzett keserű összehasonítás talaján állt és egyben *a többenemzetiségű magyar állam quasi egynemzetiségű állammá válását bizonyította*²³⁸. A népszámlálás korrigált eredményei alapján az I. világháborút követően Magyarország területének lakossága a hétmillió-kilencszáznyolcvanhétezer-kettőszáznegy fő, amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 89,6%, a német anyanyelvűek aránya 6,9%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,8%, a horvát anyanyelvűek aránya 0,5%, a román anyanyelvűek aránya 0,3%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,2%, az egyéb anyanyelvűek – azaz a ruszin, bunyevác, sokác, lengyel, cigány, cseh-morva, vend, szlovén, olasz, bolgár, valamint az őshonosnak nem tekinthető török, angol, francia anyanyelvűek – együttes aránya 0,7% volt²³⁹.

²³⁴ VARGHA (1912) i.m. 1.; PĂCLIȘANU i.m. 118.

²³⁵ VARGHA (1912) i.m. 5–6.

²³⁶ 1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról

²³⁷ SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. Kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1923. III–IV.

²³⁸ RUSU i.m. 24.; SZABÓKY i.m. 6–20.; ZEIDLER (2001) i.m. 45.

²³⁹ SZABÓKY i.m. 4, 10–12.; PĂCLIȘANU i.m. 128.

Tíz év elteltével az 1930. évi XXV. törvénycikk²⁴⁰ rendelkezett a soron következő népszámlálásról. A népszámlálás eredményeinek feldolgozása továbbra is a történelmi Magyarország korábbi népszámlalásai, különösen az 1910. évi eredményekkel való összehasonítás talaján állt. A népszámlálás közzétett eredményei alapján a nemzetiségi arányok jelentős módosulása nem következett be, illetve csak csekély mértékben a magyarság javára. Ennek megfelelően 1930-ban Magyarország területének lakossága nyolcmillió-hatszáznyolcvannyolcezer-háromszáztizenkilenc fő, amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 92,1%, a német anyanyelvűek aránya 5,5%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,2%, a horvát anyanyelvűek aránya 0,3%, a román anyanyelvűek aránya 0,2%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,1% míg az egyéb anyanyelvűek aránya együttesen 0,6% volt²⁴¹.

Megjegyzendő, hogy bár az értekezés tárgyán kívül esik, de az 1940. évi XXX. törvénycikk²⁴² újabb népszámlálást rendelt el a revíziós sikerek nyomán megnövekedett magyar államterületen. A népszámlálás eredményeinek feldolgozását hátráltatta a II. világháború, így annak teljes feldolgozására csak azt követően kerülhetett sor. Az 1947-ben publikált demográfiai adatok alapján – amely egyebekben tartalmazta a revízió előtti adatokat is az 1930-as adatokkal való összehasonlítás érdekében – *már különbséget tett anyanyelv és nemzetiség között*. A megnövekedett államterületű Magyarország lakosságát az 1941. évi népszámlálás tizennégy millió-hatszáznyolcvanháromezer-háromszázhuszonhárom főben állapította meg²⁴³. *A nemzetiségi arányok jelentősen megváltoztak ebben az időben és a korabeli többnemzetiségű Románia arányaira emlékeztettek*. A magyar nemzetiség aránya 77,5%, a román nemzetiség aránya 7,5%, a német nemzetiség aránya 4,9%, a ruszin nemzetiség aránya 3,8%, a szlovák nemzetiség aránya 1,8%, a szerb nemzetiség aránya 1,1%, a horvát nemzetiség aránya 0,9%, valamint az egyéb nemzetiségek aránya 2,5% volt²⁴⁴.

Fentiek alapján rögzíthető, hogy a vizsgált időszakban a magyar állam többnemzetiségű állam volt, azonban az I. világháború lezárását követően ez a többnemzetiségű állam az alkotmányos alapok megváltoztatása nélkül lényegét tekintve egynemzetiségű nemzetállammá

²⁴⁰ 1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról

²⁴¹ KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demográfiai adatai községek és külterületi lakott szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932. 1–32.

²⁴² 1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról

²⁴³ ELEKES Dezső: *Az 1941. évi népszámlálás – Demográfiai adatok községek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 1947. 1–32.

²⁴⁴ FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941–ben. *Statisztikai Szemle*, 1944/1–3. 2.

vált. A békeszerződések által kialakított államterületen lakó nem magyar anyanyelvű lakosság aránya 10% körüli arányra csökkent. A magyar nyelvtudás mintegy 98%-os volt és jelentős változásként értékelhető, hogy a nemzetiségek egyetlen egy törvényhatóság területén sem voltak abszolút, csak legfeljebb relatív többségben²⁴⁵. Ezen viszonyok jelentősen megváltoztak különösen a II. bécsi döntést követően²⁴⁶, azonban figyelemmel az 1947. évi párizsi békeszerződés okán visszaállított határok tényére és arra, hogy az időszakosan ismét többnemzetiségűvé vált Magyarország tekintetében a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányjogi alapok nem változtak, a tényhelyzetek kiinduló pontként rögzített változásai a vizsgált korban aggálytalanul megállapíthatók. Az értekezés tárgyát tekintve különös hangsúllyal bír, Magyarországtól Romániához csatolt területeken a román lakosság aránya 53,8%, a magyar lakosság aránya 31,6%, a német lakosság aránya 10,8%, az egyéb lakosság aránya 3,8% volt 1910-ben, majd a következő alfejezetben részletesen tárgyalt 1930. évi román népszámlálás adatai alapján az arányok a román lakosság esetében 57,8%-ra, a magyar lakosság esetében 24,4%-ra, a német lakosság esetében 9,8%-ra, az egyéb lakosság esetében 8%-ra módosultak²⁴⁷.

2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása a demográfiai adatok tükrében

A román alkotmányjogi és történeti gondolkodás a román államiság és jog gyökereit az ókori Dák Királyságban²⁴⁸, a Római Birodalomban illetve annak Dacia provinciájában²⁴⁹ és

²⁴⁵ KOVÁCS (1932) i.m. 7–8.

²⁴⁶ L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. 28–29.

²⁴⁷ KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 129–130.; VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002a)] 55.; KÖPECZI i.m. 583–584.

²⁴⁸ DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 26–58.; GLODARIU, Ioan: Istoria și civilizația dacilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 67–136.; MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 22–33.; MURZEA – MATEFI i.m. 7–13.

²⁴⁹ BĂRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul milenilului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 137–177.; DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 59–62.; TÓTH Emese: Dacia, római tartomány. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 23–60.; JANCSÓ (1896) i.m. 4–13., 14–35.

jogrendszerében lelte fel²⁵⁰. A független Románia alapjait azonban a XIV. században kialakult²⁵¹, kezdetben magyar²⁵², illetve lengyel hűbér alatt álló, de később az Oszmán Birodalom szuverenitása alá került két fejedelemség²⁵³ – Havasalföld és Moldova – képezte. Az erdélyi területeket és az Erdélyi Fejedelemséget a hagyományos román történetírás román államalkulatként nevesíti²⁵⁴ annak ellenére, hogy a politikai hatalomgyakorlás rendi keretei között a rendi román nemzet nem került elismerésre. A rendi keretek fenti sajátosságát a magyar hódítás tényével magyarázza a román irodalom²⁵⁵. A középkori román alkotmány és államfejlődés, valamint a román államok egységének XIV-XV. századtól eredeztetett ideája²⁵⁶ betetőzését Mihai Viteazul jelen értekezés I. részében említett uralkodása képezte²⁵⁷. A jelzett időszakot követően egyebekben az oszmán szuverenitás alatt megjelentek a modern államszervezés első gyökerei különösen Constantin Mavrocodat francia mintán alapuló reformjaival, amelyek a pénzügyeken túl alapvetően a parasztok és a bojárok sajátos viszonyainak sajátosságait szabályozták²⁵⁸.

Havasalföld és Moldova két fejedelemségének egy állammá alakulásának útján az első döntő állomás az 1829. szeptember 14-én aláírt drinápolyi béke volt²⁵⁹, amely az 1828-1829-es

²⁵⁰ ALEXIANU i.m. 61–64.; DISSESCU i.m. 323–328.; MARCU (1997) i.m. 59–62.; MURZEA – MATEFI i.m. 13–18.

²⁵¹ MARCU, P. Liviu: Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 164–168.; DURANDIN i.m. 44–46.; JANCÓS (1896) i.m. 209–224.; MAKKAI (1989) i.m. 29–39.; MURZEA – MATEFI i.m. 41–44.

²⁵² CSORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11-13. század) – A fölemelkedő Közép-és Kelet Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 470.; DURANDIN i.m. 47–48.

²⁵³ HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 223.; MATEI, Ioan: Statutul autonom al țărilor române. Conținut și funcționalitate. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 465–468.; DURANDIN i.m. 48–62.; JANCÓS (1896) i.m. 303–316., 428–446., 750–756.; MURZEA – MATEFI i.m. 65.; ROMSICS (2020b) i.m. 55.

²⁵⁴ PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964b)] 98–105., 122.; POMOGÁTS Béla: Magyar az űzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 11–12.; AMUZA (2001a) i.m. 74–78, DISSESCU i.m. 328–334.; MARCU (1997) i.m. 64–67., 105–109.; MURZEA – MATEFI i.m. 41–44.

²⁵⁵ DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010. 69–214.; PASCU (1964b) i.m. 105–108. 124.

²⁵⁶ HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 108.; IORGA, Nicolae: Istorical constituție românești. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 8–9.; MARCU (1997) i.m. 141–142.; PASCU (1964b) i.m. 164–165.

²⁵⁷ ALEXIANU i.m. 67.; DURANDIN i.m. 58–62.; MARCU (1980) i.m. 584–588.; PASCU (1964a) i.m. 200–205.

²⁵⁸ ALEXIANU i.m. 71–73.; AMUZA (2001a) i.m. 170–171.; DURANDIN i.m. 78–80.; DISSESCU i.m. 355–356.; IONESCU i.m. 705–707.; MURZEA – MATEFI i.m. 67–69.

²⁵⁹ ALEXIANU i.m. 73.; AMUZA (2001a) i.m. 187.; TEODORESCU i.m. 101–102.; ROMSICS (2020b) i.m. 123–124.

orosz–török háború eredményeképpen a két fejedelemség részére autonómiát²⁶⁰ biztosított, azokat gyakorlatilag orosz protektorátussá tette²⁶¹. Az orosz protektorátus az 1822-től megkezdett alkotmányjogi reformoknak és tervezeteknek – amelyek közül kiemelkedő volt a *Constituția Cărvunarilor* alkotmánytervezet, amely elsőként kívánta a modern jogegyenlőségen és hatalommegosztáson alapuló alkotmányos monarchia intézményét bevezetni²⁶² – alapvetően ellenállt. A *status quo megőrzése és a társadalmi igényekre való válaszként* került ezen időszak alatt megalkotásra az ún. Szervezeti Szabályzatok (*Regulamentul Organic*)²⁶³ – amelyeket Moldova esetében 1831-ben, Havasalföld tekintetében 1832-ben léptettek hatályba²⁶⁴ – és ezáltal mindkét fejedelemség²⁶⁵ elindult az alkotmányosság²⁶⁶ és modernizáció útján²⁶⁷. A Szervezeti Szabályzatok a román jogtörténetben első ízben szabályozta a nemzetgyűlés, a fejedelem személye, a pénzügyi igazgatás, a kormányzat, valamint az igazságügy tárgyköreit, emellett kereskedelmi kérdéseket is tárgyalt, azonban változatlanul és hangsúlyosan fenntartotta az idegenek megkülönböztetését, valamint a bojárok privilégiumait²⁶⁸. A Szervezeti Szabályzatok az azonos intézmények párhuzamos bevezetésével, a két fejedelemség lakosságának gyakorlatilag azonos nyelvi, vallási és kulturális alapjaival lényegében megelőlegezte azok egyesítését²⁶⁹.

Az államfejlődés következő megkezdett lépcsőfokaként az 1848. évi moldovai és havasalföldi eseményeket tekinthetjük. Ekkor mindkét államban az alkotmányos rendszer kialakítása és a modern államiság megteremtésének programja hangsúlyos szerepet kapott – különösen az

²⁶⁰ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011a)] 778.

²⁶¹ NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001. 309–310.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 814.; MARCU (1997) i.m. 165.; MURZEA – MATEFI i.m. 84–85.

²⁶² ALEXIANU i.m. 76–77.; IONESCU i.m. 708–709.; IORGA i.m. 21–22.; MARCU (1997) i.m. 153.

²⁶³ AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001b)] 145–170.; VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlatja. In: VARGA Attila – VERESS Emőd (szerk.): *Román alkotmányjog*. Csíkszereda, 2007. 100. Státus Kiadó, 2007. DURANDIN i.m. 108–109.; IONESCU i.m. 709–713.; IORGA i.m. 20–23.

²⁶⁴ BOTLIK i.m. 20.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 1996. 32.; MURZEA – MATEFI i.m. 85.

²⁶⁵ ALEXIANU i.m. 77–79.; DJUVARA (2010) i.m. 220–223.

²⁶⁶ NEGULESCU i.m. 201–206.

²⁶⁷ HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 433–439.

²⁶⁸ ALEXIANU i.m. 77–79.; AMUZA (2001a) i.m. 181–184.; DISSCESCU i.m. 358–360.; MURZEA – MATEFI i.m. 86–87. TEODORESCU i.m. 19., 134–135.

²⁶⁹ MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román- magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004. 179.

1848. június 9-i iszlami nyilatkozattal (*Proclamația de la Islaz*)²⁷⁰ – de azok megvalósítása végül elmaradt²⁷¹. Ekkor jelent meg azonban a román államok egy államban való egységesítésének tényleges programja, amely Havasalföld és Moldova egységén túl már Erdélyt is beleértte ezen egységbe²⁷². Ezen román államcél a függetlenség elnyerésén túl a következő évtizedek legmarkánsabb politikai programjává vált.

A krími háborút követően a fejedelemségek orosz védnökségét nagyhatalmi protektorátus váltotta fel²⁷³ az 1856. március 30-án aláírt párizsi békeszerződés alapján²⁷⁴. A párizsi békeszerződés VII. cikke ugyan garantálta az Oszmán Birodalom függetlenségét és területi integritását, azonban a XXII. cikk a két román fejedelemség tekintetében az eddig élvezett privilégiumok nagyhatalmi garanciavállalással való fenntartását írta elő az oszmán szüzerenítés fenntartása mellett. Az előírásokat a XXIII. cikk belső önkormányzatra vonatkozó rendelkezései pontosították különösen a közigazgatás, törvényhozás területén, a XXVI. cikk pedig korlátozott hatáskörű fejedelmi haderők felállítását is elrendelte, végezetül a XXVII. cikk a nagyhatalmak közvetlen beavatkozásának a lehetőségét teremtette meg a törvényes rend helyreállítása érdekében annak zavarai esetén²⁷⁵. A nagyhatalmak ezen cikkek által biztosított közvetlen befolyással élve – diplomáciai manővereik és nyomásgyakorlásuk útján – a két ország egyesülési szándékát és folyamatát sikerre vitték az Oszmán Birodalommal szemben. A folyamat amelynek első lépcsőfokát az 1858. augusztus 7-én párizsi kongresszus jelentette²⁷⁶, ahol aláírták a fejedelemségek Alkotmányos Konvencióját, amely 1864. július 2-ig képezte a fejedelemségek *de facto* alkotmányát²⁷⁷.

A két fejedelemség egyesítésének következő lépcsőfokát Alexandru Ioan Cuza 1859. január 5. és 17. között Jászváráson történt moldovai, illetve 1859. január 24. és február 5. között Bukarestben történt havasalföldi fejedelemmé választása képezte. A fejedelemválasztások

²⁷⁰ IONESCU i.m. 714–715.

²⁷¹ AMUZA (2001a) i.m. 188.; DURANDIN i.m. 121–126.; MARCU (1997) i.m. 153–154.

²⁷² MAKKAI (1989) i.m. 236–237.

²⁷³ NIEDERHAUSER (2001) i.m. 361–362.

²⁷⁴ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború–Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011b)] 836.; ALEXIANU i.m. 79–80.; DISSESCU i.m. 364–365.; DURANDIN i.m. 134–137.; VERESS (2007) i.m. 101.

²⁷⁵ https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf

²⁷⁶ DURANDIN i.m. 136–137.; MARCU (1997) i.m. 154.; MURZEA – MATEFI i.m. 143–146.; PĂCURARIU, i.m. 269–270.

²⁷⁷ ALEXIANU i.m. 80.; DISSESCU i.m. 366–368.; IONESCU i.m. 715–718.; MURZEA – MATEFI i.m. 146–151.

által perszonalunió, majd reálunió útján alakult meg²⁷⁸ Oláhország és Moldova Egyesült Fejedelemsége, amely 1862-ben felvette a Románia nevet²⁷⁹. A frissen megalakult állam – a megkésett polgári átalakulás eredményeképpen – gyorsított ütemben modernizálta és egységesítette jogrendszerét alapvetően francia és olasz minták átültetésével²⁸⁰. A folyamatra emellett porosz és orosz antidemokratikus minták is hatottak, így a modernizálás sok esetben formai volt és ezáltal súlyos torzulásokat szenvedett²⁸¹. Az új állam végül 1866. június 29-én fogadta el első – a jelen értekezés 3.3.2. alfejezete szerint ismertett – Alkotmányát²⁸².

A történelmi fejlődés következő állomását a függetlenség elnyerése jelentette. Románia *teljes függetlenségét* az 1877-1878-as orosz-török háborúban nyerte el az Oszmán Birodalomtól orosz szövetsége eredményeképpen²⁸³. A függetlenséget *de iure* az 1878. évi berlini kongresszus és a berlini szerződés VII. cikke ismerte el²⁸⁴. Hohenzollern-Sigmaringen Károly fejedelem – akit Alexandru Ioan Cuza 1866. évi trónfosztását követően választottak meg²⁸⁵ – 1881-ben felvette a királyi címet és így létrejött a Román Királyság²⁸⁶.

A fejedelemségek egyesülése idején 1859-ben mind Moldovában²⁸⁷, mind Havasalföldön külön-külön népszámlálást tartottak²⁸⁸, amelyeknek eredményeit 1860-ban összesítették. Ezen censzusok nemzetiség tárgykörben nem tartalmaztak adatfelvételt, de a vallási szempontú

²⁷⁸ AMUZA (2001a) i.m. 193–197.; DURANDIN i.m. 137–139.; MURZEA–MATEFI i.m. 150–152.; NEGULESCU i.m. 206.; ROMSICS (2020b) i.m. 133–134.

²⁷⁹ DJUVARA (2010) i.m. 233–236.; HITCHINS i.m. 21–22.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12.

²⁸⁰ HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 463-473.; RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft. 2010. 20–23.; AMUZA (2001a) i.m. 200–210.; MARCU (1997) i.m. 186–187.; MURZEA – MATEFI i.m. 143–179.

²⁸¹ HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 109–110.

²⁸² ALEXIANU i.m. 82.; DISSESCU i.m. 369.; VERESS (2007) i.m. 102.

²⁸³ KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Százti év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 11–12.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789-1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején–Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011e)] 937.; ALEXIANU i.m. 82.; NIEDERHAUSER (2001) i.m. 387–389.; RAFFAY i.m. 34–38.; ROMSICS (2020b) i.m. 140–145.; TAYLOR i.m. 115.; VERESS (2007) i.m. 103.

²⁸⁴ DURANDIN i.m. 138–152.; TEGHZE i.m. 72.; 163.; TEODORESCU i.m. 106.

²⁸⁵ MURZEA – MATEFI i.m. 91–92.; RAFFAY i.m. 23–26.; VERESS (2007) i.m. 101.; ZAKAR – KOZÁRI (2011b) i.m. 836.

²⁸⁶ DJUVARA (2010) i.m. 240–255.; DURANDIN i.m. 160–161.; MURZEA–MATEFI i.m. 93.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12.; RAFFAY i.m. 38.; VERESS (2007) i.m. 103.

²⁸⁷ VINCZE i.m. 9.

²⁸⁸ RAFFAY i.m. 75–76.

felmérés alapján lehet következtetni a nemzetiségi arányokra²⁸⁹. Az összesített eredmény szerinti négymillió-négy százhuszonnégyezer- kilencszázhatvanegy fős összlakosság 94,89%-t jegyezték román ortodox vallásúnak, 3,03%-t zsidónak, 1,02%-t római katolikusnak, 0,65%-t protestánsnak, 0,19%-t lipován óhitűnek, 0,18%-t örmény katolikusnak és végezetül 0,03%-t muzulmán vallásúnak. A római katolikusok 71,6%-a magát magyar anyanyelvűnek vallotta Moldovában²⁹⁰. A román ortodox egyház hívei mind a vizsgált korban, mind manapság is szinte kizárólag román nemzetiségűek, így rögzíthetjük, hogy az egyesült fejedelemségek etnikai képe meglehetősen egyneműnek tekinthető. Ezt követően 1866-ban végeztek országos becslést, immár Romániában, ahol a fenti kép csak minimálisan módosult, lényegét tekintve ugyanezen eredményeket tartalmazta. Az 1887. évi országos becslés alapján azonban az ötmillió-ötszáz ezer fős becsült lakosságból csak mintegy négy millió-ötszáz ezer román nemzetiségűt becsültek, azaz 81,8%-ra módosult a román lakosság országon belüli aránya, a zsidók aránya 5,5%, a cigányok aránya 3,6%, a bolgárok aránya 1,8%, a németek és magyarok aránya egyaránt 0,9%- 0,9%, az örmények aránya 0,3%, míg az egyéb, döntően dobrozdysai törökök aránya 2,5% volt.

Az 1899. évi népszámlálás ötmillió-kilencszázötvenhatezer-hatszázkilencven fős lakosságot írt össze²⁹¹, amelyből a román nemzetiség aránya 92,15%, a zsidók aránya 4,3%, a magyar nemzetiség aránya 1,82%, az osztrák nemzetiség aránya 0,32%, a török nemzetiség aránya 0,4%, a görög nemzetiség aránya 0,34%, a bolgár nemzetiség aránya 0,13%, az olasz nemzetiség aránya 0,15%, a német nemzetiség aránya 0,13%, a szerb nemzetiség aránya 0,07%, az orosz nemzetiség aránya 0,08% volt, míg a fennmaradó 0,11%-t franciák, angolok, belgák, svájciak, hollandok és dánok, zömmel vendégmunkások tették ki²⁹².

Az 1912. évi népszámlálás hétmillió-háromszázhuszonnégyezer-kilencszázhusz lakost számolt össze 93,47%-os román nemzetiségű aránnyal, a magyar nemzetiségűek aránya 0,96%, az osztrák nemzetiség aránya 0,63%, a török nemzetiség aránya 0,47%, a görög nemzetiség aránya 0,24%, a bolgár nemzetiség aránya 0,16%, az olasz nemzetiség aránya 0,15%, a német nemzetiség aránya 0,11%, a szerb nemzetiség aránya 0,06%, az orosz nemzetiség aránya 0,06% volt, míg a fennmaradó 4,11%-t a letelepedett zsidók, illetve

²⁸⁹ SERES i.m. 20.

²⁹⁰ SERES i.m. 20.; VINCZE i.m. 9.

²⁹¹ NEGULESCU i.m. 99.

²⁹² ANDREI, Tudorel (szerk.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018. 22.

francia, angol, belga, svájci, holland és dán vendégmunkások tették ki²⁹³.

A fenti statisztikai adatokat a korabeli hivatalos forrásokkal összevetve ugyanakkor az *egységes és egynemű állam képét árnyalni szükséges* elsősorban az állampolgári jogokkal nem rendelkező de több éve vagy évtizede Romániában élő *zsidók és az őshonos római katolikus magyar lakosság*, valamint a külföldi alattvalók okán. Az adatfelvételek szerint a román vidéki lakosság szinte kizárólag román etnikumú, míg az össznépeséghez vetített 18%-os arányú²⁹⁴ városokban részben multietnikus társadalom volt fellelhető²⁹⁵. A multietnikus városi lakosság összességében a homogén nemzetállam tényén nem változtatott, ugyanakkor megemlítendő, hogy a nemzetállami cél már ebben az időben is jelentős románosítási politikát eredményezett az államterületen élő kisebbségekkel szemben²⁹⁶. *Összességében megállapíthatjuk, hogy Románia az I. világháborút 1916-ban alapvetően egynemzetiségű államként kezdte el.*

Az 1918 után létrejött, a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határai közötti Romániában csak egyetlen népszámlálást tartottak az azt elrendelő törvény²⁹⁷ alapján 1930-ban. Az országos népszámlálástól függetlenül már az 1920-as évekbeli becslések²⁹⁸, adatfelvételek és a *partialis* népszámlálások²⁹⁹ egyértelműen rögzítették az 1930. évi népszámlálás által igazolt többnemzetiségű állam tényét és a nemzetiségi arányokat³⁰⁰. Az 1930. évi népszámlálás eredményei alapján a Román Királyság összlakossága tizennyolcmillió-ötvenhétezer-huszonnyolc főre növekedett az Ausztriától, Magyarországtól, Oroszországtól és Bulgáriától megszerzett területek eredményeképpen. Az összlakosságból a román nemzetiség aránya kerekítve 71,9%, a magyar nemzetiség aránya 7,9%, a német nemzetiség aránya 4,1%, a zsidók aránya 4%, az orosz nemzetiség aránya 2,3%, a ruszin illetve ukrán nemzetiség együttes aránya 3,2%, a szerb illetve horvát és szlovén nemzetiség együttes aránya 0,3%, a bolgár nemzetiség aránya 2%, a cseh és szlovák nemzetiség együttes

²⁹³ ANDREI i.m. 22.

²⁹⁴ ANDREI i.m. 21.

²⁹⁵ BOIA (2016) i.m. 9–23.

²⁹⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 99–102.

²⁹⁷ A Hivatalos Lap 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației

²⁹⁸ VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 16–17.

²⁹⁹ FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 2–7.; A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 785–790.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 115–118.

³⁰⁰ NEGULESCU i.m. 99.

aránya 0,3%, a lengyel nemzetiség aránya 0,3%, a görög nemzetiség aránya 0,1%, a török nemzetiség aránya 0,9%, a tatár nemzetiség aránya 0,1%, a gagauz nemzetiség aránya 0,6%, a cigány nemzetiség aránya 1,5%, az egyéb nemzetiségek aránya érte ezalatt a hucul, albán és örmény nemzetiséget is 0,5%³⁰¹ volt. Az 1930. évi romániai népszámlálást rengeteg kritika érte mind a végrehajtása korában³⁰², mind azóta is, különösen az adatfelvétel során alkalmazott önkényes megoldásai okán, amelyek célzata alapvetően a magyar népesség arányainak torzítása volt. A népszámlálási biztosok nem fogadták el a magukat magyarnak, vagy magyar anyanyelvűnek valló görögkatolikus és zsidó vallású személyek, illetve a már magyarságba asszimilálódott sváb és cigány személyek bevallását és nyilatkozatát³⁰³. Következésképpen a fentiekben közölt adatok tekintetében mindig is fenntartásai voltak a magyar tudományos életnek³⁰⁴. A magyar asszimilációs politika korábban a *svábok* esetében rendkívül sikeres volt³⁰⁵, ezért a korszakban Romániában elindult a *visszanémetesítési* folyamatuk³⁰⁶. A szintén sikeresen asszimilált *zsidóság* tekintetében pedig a közösség tagjainak sajátos *kettős kisebbség* tudata alakult ki³⁰⁷, amelyre további jelentős hatást gyakorolt a román politikum disszimilációs kísérleteinek³⁰⁸ sorozata. A román állam ugyanis nemzetiségként ismerte el a zsidó közösséget³⁰⁹, ugyanakkor a kor antiszemitizmusa eredményeként mind a román, mind a kisebbségi magyar elem egyöntetű kirekesztésével is

³⁰¹ MANUIĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II.* București, Editura Institutului central de statistică, 1938. XXIV.

³⁰² JAKABFFY – PÁLL i.m. 224.

³⁰³ MIKÓ (1941) i.m. 99–100.

³⁰⁴ VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély.* Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992. 57–58.

³⁰⁵ GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922-1938. Doktori Disszertáció.* Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006. 57.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 699.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció I. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 81–87.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció II. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 118–124.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció III. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5. 158–162.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció IV. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 209–216.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció V. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 245–256.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció VI. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 340–345.

³⁰⁶ SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016. 150–152.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 507–510.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/14. 533–542.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15-16. 585–592.; BÁRDI (2013) i.m. 429.; GYÖRGY (2006) i.m. 57.; 116–117.; 151–152.; MIKÓ (1941) i.m. 72.

³⁰⁷ NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 133–135.

³⁰⁸ WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 69–70.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23. 943–945.; NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24. 961–962.

³⁰⁹ JAKABFFY – PÁLL i.m. 53–54.

számolniuk kellett³¹⁰. Az általános antiszemitizmus³¹¹ hatványaként Erdélyben a magyarellenesség is súlyosan érintette a magyar zsidó közösséget³¹². A korábbi sikeres magyar asszimilációs politika eredményeképpen az erdélyi zsidó közösségek tagjainak a vizsgált korszakban 80%-a magyarul beszélt, azonban az antiszemitizmus és a magyar oktatást visszaszorító 4.5.4. alfejezetben ismertetett román oktatáspolitikai és disszimilációs intézkedések sorozata a cionizmus erősödését okozta körükben³¹³, amelyből kifolyólag jelentős közösségeik ugyan nyelvükben megmaradtak magyarnak, de identitásukban már nem³¹⁴. A magyarnak megmaradt zsidó közösség hitvallását³¹⁵ a korszakban találóan foglalta össze dr. Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd, aki szerint: „Nem a származás, hanem a lelkialkat teszi az embert valamelyik nagy nemzet hű és igaz fiává. Tudom, ez a felfogás ma nem időszerű, de azt vallják a magyar szellem firmamentumának állócsillagai, hogy csak Bartók Bélát, Szent-Györgyi Albertet, Móricz Zsigmondot említem a sok közül. Az, hogy ma más áramlat, felfogás a divatos, nem jelent semmit. A ma hangulata nem egyéb a nemzet történelmében, mint az Ady szerinti percemberkéék dáridója.”³¹⁶

Az 1930. évi román népszámlálás egyértelműen rávilágított a fiatal román állam eltérő gazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyaira, amelynek indokai nyilvánvalóan az elődállamok eltérő viszonyaiban lelhetőek fel. Különösen hangsúlyosan jelent meg a városi lakosság esetében a kisebbségi elem felülreprezentáltsága³¹⁷, amely tovább élezte a többség-kisebbség viszonyában az ellentéteket³¹⁸. Megjegyezni szükséges e körben, hogy a székelyföldi és kalotaszegi tömbmagyar vidék, illetve a városi lakosság esetében a megfigyelhető magyar többségtől³¹⁹ várta az I. világháború előtti magyar politika a magyar

³¹⁰ GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról*. Székelyudvarhely, Litera- Veres Könyvkiadó, 2008. 35–52.

³¹¹ GOMBOS Benő: A zsidóságról. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 58–61.

³¹² BALÁZS i.m. 33.; BÁRDI (2013) i.m. 194–195.

³¹³ GYÖRGY (2006) i.m. 60–62.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 57–60.

³¹⁴ BÁRDI (2013) i.m. 195–197.; SÁRÁNDI i.m. 137–139.

³¹⁵ Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 30.

³¹⁶ FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019. 7.

³¹⁷ VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 10–11., 14–17.

³¹⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 610–611.; POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001. 67–73.; BÁRDI (2013) i.m. 227–228.; BOIA (2013) i.m. 55–56.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; ROMSICS (2018b) i.m. 31–32.

³¹⁹ VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 102.

nemzeti asszimilációs erejének kiáradását a román vidékekre³²⁰, így ezen területek magyar jellege később az ún. kultúrzónák kialakításának kézenfekvő indoka lett. *Az eredeti román államterület nemzetiségi viszonyai döntően nem változtak meg*, de például a Bulgáriától megszerzett úgynevezett *Kvadriláterben*, illetve az Ausztriától elnyert *Bukovinában* a román számarány csak *relatív többséget* eredményezett. Erdélyben és a korábbi magyarországi vármegyékben kimutatott 57,8%-os román és 30,2%-os magyar számarány nagyban köszönhető a kivándorlásnak³²¹, a közel kettőszázezer Magyarországra távozott magyar menekültnek³²², valamint az Ókirályság területére kivándorolt hasonló számú ipari munkásnak³²³, továbbá a zsidó vallásúak külön nemzetiségként való kezelésének³²⁴. Hasonló arányt figyelhetünk meg az Oroszországtól elnyert Besszarábiában is, ahol a román nemzetiség aránya 56,2% volt³²⁵.

A nemzetközi helyzet változásai eredményeképpen 1940. nyarán, azaz a vizsgált korszak végén a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határok szerinti Románia jelentős területi veszteségeket szenvedett a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország javára³²⁶. Ezen területi változások a Magyarország javára megítéltek kivételével mind a mai napig hatályban vannak. *Az 1940. évi területi változások, valamint a dobrudzsai törökök 1936. évi kivándorlása a többnemzetiségű állam tényén nem, csak arányain változtattak*: a román elem aránya 87,4%-ra változott a jelentős kisebbségi területek elvesztésével és a spontán módon lezajlott lakosságcserevel, a magyar nemzetiség aránya 3%, a német nemzetiség aránya 4%, az egyéb nemzetiségek aránya, amelybe beleértették a 2,2% zsidó vallási kisebbséget 5,6%-ra változott³²⁷.

Az 1930. évi román népszámlálással kapcsolatos fenntartások ellenére a fenti adatok alapján rögzíthető, hogy az *egynemzetiségű román állam többnemzetiségű állammá vált az I. világháborút követően*³²⁸.

³²⁰ ABLONCZY (2020) i.m. 9.

³²¹ VÉCSEI (2002a) i.m. 55.

³²² ABLONCZY (2020) i.m. 183–204.; BÍRÓ (2002) i.m. 303.; FRITZ (1930) i.m. 2–3.

³²³ NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 129.; VÉCSEI (2002a) i.m. 55.

³²⁴ ROMSICS (2018b) i.m. 298–299.; 309–310.

³²⁵ BOIA (2016) i.m. 48–54.

³²⁶ BOIA (2013) i.m. 66.; ROMSICS (2020b) i.m. 254–255.

³²⁷ BOIA (2016) i.m. 74–78.

³²⁸ Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20. 471–472.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; HITCHINS i.m. 331., 376–377.

3. A nemzeti kisebbségek jogának szabályozásának különbségei és eredményei a tényhelyzetből fakadóan

3.1. Áttekintés

A többnemzetiségű államot a valóságnak megfelelő tényként rögzíti a dolgozat a fentiek szerint. A valóság és a tények összetett kapcsolatában a valóság jogi konstrukciója jogintézményeket eredményez, amely jogintézményekben e tények akkor bírnak jogi relevanciával és hatással, amikor a jogalkotó társadalmi, politikai vagy egyéb okból kinyilvánított értékválasztása alapján ténylegesen az jogot eredményez és azt alkalmazásra kerül³²⁹. A dolgozat jelen része a nemzetiségi tényhelyzetek és az államok e tényhelyzetekre adott értékválasztáson alapuló kapcsolatát – azoknak a belső és külső eredőinek elemzésével – tárja fel.

A magyar közgondolkodás kiemelt eleme – a trianoni békeszerződéstől függetlenül – több mint két évszázada a nemzetiségi jog kérdése, azaz a nemzetiségek, mint különleges kisebbségek az államhoz, illetve a többségi nemzethez való viszonya. A nemzetiségi kérdés és kihívás megoldási javaslatokai és eredményei, elvei és indokai, mindezek kritikái a Nemzetiségi törvény megalkotásától függetlenül így a mai napig jelentősek, illetve máig ható eredményekhez vezettek. A Nemzetiségi törvény és a magyar nemzetiségi jogalkotás vizsgálata tehát nem csak a történelemtudomány szempontjából kiemelt, hanem a hatályos alkotmányjog műveléséhez is elengedhetetlen, a mai jogintézmények megértéséhez is hangsúlyosan hozzájárul, továbbá árnyalni képes a nemzetiségek elnyomójáról alkotott egyoldalú, a győztes hatalmak által általánosan elfogadott képet. A történelmi Magyarország területi veszteségeit ugyanis elsősorban a háború utolsó évében megváltozott katonai, gazdasági és politikai okok együttese eredményezték, nem pedig a nemzetiségi kérdés tarthatatlansága. A jelen részben bemutatottak szerint mind az akkor hatályos magyar jog, mind pedig a nemzetiségi autonómiákról folytatott tárgyalások – alapvetően a fennálló közjogi keretek tiszteletben tartásával – a nemzetiségi igények megoldására törekedtek, valamint a Monarchia területi feldarabolása és a népek önrendelkezési jogának szuverén államok megalkotásával való érvényre juttatása a háború utolsó évéig nem volt az antant

³²⁹ SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2005. 225., 240–242., 272–274.

deklarált háborús célja sem³³⁰. *A Monarchia de facto és de iure szétesésére a népek önrendelkezési jogának érvényesítése mint a nemzetiségi elnyomásra adott válasz tökéletes, de nem mindenben megalapozott magyarázatot adott. A nemzetiségi kérdés és annak vélt magyar kezelése utólag vált a háború és a béke ideológiai alapjává ellentétben azokkal a nyilatkozatokkal, amelyek Ausztria-Magyarország fenntartását alapnak tekintették 1918-ig*³³¹.

Románia nemzetiségi jogalkotásának értékválasztása kettős természetű. A nemzetiségi jogalkotást a háborús győzelem eredményeképpen beállt terület és népességgyarapodás ténye és a nemzetközi jogi kötelezettségek előírásainak teljesítési kötelezettsége indokolta. A jogalkotására azonban *leginkább és legteljesebb mértékben azon egységes nemzetállami eszme értékválasztása bírt döntő jelentőséggel*. Ezen nemzetállami alapállás – és értékválasztás – *alkotmányos értelmezése lényegét tekintve 1866 óta változatlan* és amely változatlanság által a román jogalkotási értékválasztás nem csak döntő korlátok közé szorított³³² hanem annak *alárendelt* mind a mai napig.

3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.2.1. Alapvetések

A magyar nemzetiségi jogalkotásra alapvetően a többnyelvű és ezáltal többnemzetiségű államból fakadó belső tényezők és annak fegyveres konfliktusig fajuló feszültségeinek összességei hatottak elsődlegesen. Ezen felül jelentős hatással volt a magyar jogalkotóra az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is hordozó hibrid tényezői, illetve közvetett módon Ausztria nemzetiségi mozgalmainak magyarországi hatásai. Különös tényező volt a Magyarországgal határos államok, így Románia kialakulása és ezen államok államalkotó nemzetével részben azonos, magyarországi honossággal rendelkező nemzetiségeinek sajátos valósága. E sajátos tények az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényeinek érvényesülésének veszélyét is magában hordozta, így a törvényhozásra hatott a szomszédos államokkal való nemzetközi jogi kapcsolat is. A nemzetiségi kihívásokra adandó válaszok megnyugtató rendezését tehát alapvetően ezek a

³³⁰ ABLONCZY (2010) i.m. 153–154.; MAGYARICS i.m. 5.; ROMSICS (2018a) i.m. 36–50.; ROMSICS (2020b) i.m. 180–182.; TAYLOR i.m. 302.

³³¹ CARTLEDGE (2016) i.m. 350.; GALÁNTAI i.m. 17–19.; ROMSICS (2020a) i.m. 44.

³³² MURZEA – MATEFI i.m. 243.

tények befolyásolták, illetve nehezítették, lehangsúlyosabban az, hogy *a magyar állam a nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek hiányában* volt kénytelen a nemzetiségi joga megalkotásának politikai alapjait és lehetőségeit saját egységének biztosítása, valamint a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése érdekében meglelni.

Kiemelendő, hogy Magyarország a vizsgált időszak egy részében, az I. világháború végéig kezdetben a Habsburg Birodalom részeként³³³, később az Osztrák-Magyar Monarchián belül nem rendelkezett teljes szuverenitással, egy egységesnek tekintett szupranacionális állam egyik feleként³³⁴ nézett szembe a kor nemzetállami kihívásaival³³⁵. *Magyarország ennek megfelelően, illetve a nyelvi homogenitás hiányában nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom álláspontjára*³³⁶, azonban az egységes és ezáltal fejlődő és stabil állam iránti igény jelen volt, amely igényre a megfelelő válaszokat meg kellett találni. *Magyarország a korszaknak megfelelően a középkori partikularizmus felszámolásán túl elsődlegesnek tekintette a területi egységének és épségének biztosítását*³³⁷ és a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzését, ezért a Monarchián belül lévő saját hatalmi érdekeit szem előtt tartva törekedett a *nyelvi aspektusoktól független unitárius állam megteremtésére*. Ennek eszközeként a nyelvi alapú nemzetfogalom helyett a *natio Hungarica* eszméjének modern kori, *jogegyenlőségen alapuló fogalmával* próbálta integrálni a nemzetiségeket³³⁸, illetve másodlagosan közvetlen és közvetett módon szorgalmazta a nemzetiségek asszimilációját³³⁹.

A korban a hatalmi viszonyok és a nem teljes szuverenitás fentebb felvázolt tényezőitől függetlenül a korszaknak megfelelően természetes igény jelentkezett az unitárius állam megteremtésére, amelynek egyik feltételét a nemzetiségekkel való viszony rendezése jelentette. A partikuláris, középkori és rendi³⁴⁰ eredetű széttagoltság³⁴¹ megszüntetését ennek

³³³ GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 11–17.; SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferencz és Busch. 1848. XV–XVI., 5–34., 51–64., 121., 128–166.; TAYLOR i.m. 19–41.

³³⁴ SZENTE (2011) i.m. 175–198., 401–404.

³³⁵ BÁRDI (2013) i.m. 238.

³³⁶ EÖTVÖS (1903) i.m. 20.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.; SZABÓ (1848) i.m. 60., 139–140.

³³⁷ SZABÓ (1848) 97–110., 128–166.

³³⁸ EÖTVÖS (1903) i.m. 97–108., 111.; GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30.

³³⁹ GYÖRI SZABÓ i.m. 11–12.

³⁴⁰ GRÜNWARD i.m. 286–288.

³⁴¹ A széttagoltság egyik legszemléletesebb példája a Magyar Királyság területén talán a Szepesség volt, ahol a nemesi vármegye szervezetén kívül a szabad királyi városok sűrű városhálózata, a Tizlándzsás szék, a szászok, bányászok kiváltságos területi egységei, a lakosság személyi jellegű privilégiumaiban rejlő egyéb partikularizmusok mutatják a középkori államszervezet fenntartásának lehetetlenségét azzal, hogy 1772-ig a lengyel koronának elzálogított tizenhat szepességi város tovább árnyalhatja a képet.– Lásd bővebben: Dr.

megfelelően egyrészt a *közigazgatás újra szabályozása* – amelynek módja tekintetében szintén éles vita bontakozott ki a vármegyei autonómia pártján álló municipalisták és a vármegye hatáskörét csökkenteni kívánó és a nyugati parlamentarizmust meghonosítani kívánó centralisták között³⁴² – másrészt a *magyar korona országainak egységesítése* útján³⁴³, végül pedig az *állampolgári jogegyenlőség* megteremtése révén lehetett elérni a magyar törvényhozás álláspontja szerint. A közigazgatási jog területére tartozó jogalkotás – amelynek részletei alapvetően kívül esnek az értekezés által tárgyalt vizsgálat tárgyán – feltételezte a *rendi alapú* külön önkormányzatok³⁴⁴, *kiváltságok és nemzetfogalmak megszüntetését* amellyel párhuzamosan az állampolgári jogegyenlőség kiterjesztését vállalta fel a jogalkotás.

Az állampolgári jogegyenlőség talaján álló nemzetiségi törvény megalkotása ugyanakkor a XIX. század nemzeti mozgalmainak felszínre törése miatt komoly etnikai alapú kihívással állt szemben³⁴⁵. A *kihívás egyik oldalát a magyar szupremácia iránti többségi társadalmi elvárás*, illetve a magyar nemzetállam megteremtésének igénye jelentette akkor, amikor a magyar anyanyelvű lakosság aránya annak eltűnésének veszélyét is magában hordozta³⁴⁶. A *kihívás másik oldalát a nemzetiségek ezzel ellentétes irányú, gyakorlatilag kollektív jogok talaján álló, föderációt szorgalmazó mozgalmi jelentették*³⁴⁷. A Nemzetiségi törvény az ellentétek feloldását a *hungarus* eszme újra alkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával képzelte el, *középpontba* ennek megfelelően az *egyéni jogok és a nyelvkérdés* szabályozását helyezve. Ez utóbbi megoldás gyakorlatilag a nemzetiségi kérdés kihívására adott válasz *együttműködő modelljét* jelentette. Ennek

NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával 1934.

A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség egyesüléséig az Erdélyi Nagyfejedelemség területén volt a legtöbb külön önkormányzat és maga az állam is rendi alapon szerveződött rendi nemzetek uniójaként, amely különleges viszonyok, amelyek a középkortól a megyerendezésig álltak fent, amelynek alapjainak megértéséhez lásd többek között: BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest: Gondolat, 1984., valamint TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

³⁴² MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 151–153.; NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1. 19–20.; SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 523–573.; GYURGYÁK (2007) i.m. 45.

³⁴³ SZABÓ (1848) i.m. 97–109.

³⁴⁴ BEÖTHY i.m. 80–86.; MEZEY – STIPTA i.m. 151–153.

³⁴⁵ EÖTVÖS (1903) i.m. 22–23.

³⁴⁶ ZLINSZKY János: *Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben*. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991. 33–34.

³⁴⁷ KATUS (2016a) i.m. 611–617.

megfelelően a törvényhozás a jogegyenlőség talaján állva a nemzetiségek tagjai, mint egyének részére a többségi nemzet tagjaival egyenlő jogokat biztosított, azaz a nemzetiségi jogi szabályozás alapvetően *individualista*, az egyéneket és nem a közösségeket tekintette a szabályozás tárgyának annak ellenére, hogy nem vitatott módon az egyes biztosított jogok csak közösségben gyakorolhatók³⁴⁸.

A Nemzetiségi törvény megalkotása közvetlenül Kiegyezés folyamatához kötődött és *alkotmányos* jelentőségű jogszabályként került a *Corpus Iurisba*. A dualizmus korában a Magyar Királyság alkotmányos rendszerének újra alkotása az 1848/49-es forradalmi hagyományok eredményei és tanulságai – értve ezalatt a nemzetiségi mozgalmak fegyveres konfliktusainak tanulságait is – alapján történt meg, amelyre erőteljesen hatott a nemzetközi helyzet akkori valósága, az uralkodóház és Ausztria Magyarországhoz való viszonyának, valamint a társországok és a Magyar Szent Korona kapcsolatának rendezése igénye együttesen az unitárius – azaz partikularizmusoktól mentes – modern magyar parlamentáris monarchia és állam megteremtésének céljával. Mindezen tényezők és hatások összessége bonyolult viszonyrendszert eredményezett, amely viszonyrendszeren túl további kihívásokat jelentett a törvényhozás számára a többnemzetiségű állam *nemzetiségeinek egymástól is eltérő nemzetiségi igényeinek összessége, amelyek a kompromisszumkötésre is kontraproduktívan hatottak*.

3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig

A Nemzetiségi törvény, illetve annak közvetlen előképének tekintendő 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, Európa első nemzetiségi jogi jogszabályai és ebből a tényből fakadóan a nemzetközi judikatúra kiemelten fontos és értékes alkotásai. Az 1. és 2. részben felvázolt tények és nemzetfogalmak közötti értékválasztás eredményeképpen mindkét jogszabály alapvetően a nyelvet helyezte szabályozásának központjába, noha a nyelvi alapon konstituált nemzetfogalmat elvetették.

A nyelvi kiindulópont megválasztásának oka alapvetően abban lelhető fel, hogy az organikus

³⁴⁸ TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 893.

államfejlődést³⁴⁹ nyílt és – a magyar viszonyokkal nem számoló – abszolutista módon megtörő II. József³⁵⁰ 1784. május 11-én nyelvrendeletet adott ki a német nyelv hivatalossá tételéről³⁵¹, amely nyelvrendeletre adott válaszként megerősödött a nyelvújítási és a nyelvi mozgalom³⁵². A nyelvmozgalom a felvilágosodás eredményeképpen kialakuló és formálódó modern nemzetfogalommal és nacionalizmussal együttesen vezetett el a politikai hatalom döntően magyar anyanyelvű birtokosainál a *magyar nyelv latin helyetti hivatalos nyelvként való alkalmazásának politikai programjához*³⁵³. A politikai program alapját a hagyományos történeti alkotmány és a Szent Korona-tan – törvényhozói hatalom király és az Országgyűlés közötti megosztottságának és együttes jogának³⁵⁴ a Hármaskönyvben rögzített és az 1635. évi XVIII. törvénycikk³⁵⁵ óta kodifikált – alapintézményén túl a francia felvilágosodás azon eszméje is megalapozta, amely szerint a jog a hatalmi erő transzformációja, amelyből fakadóan csak a törvényes hatalomtól származó jog vezethet engedelmisségi kötelezettségre³⁵⁶.

Ez a politikai program több mint *öt évtizedig*, az 1790. évi rendi országgyűléstől az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig tartott Magyarországon a kulturális jogok biztosításán túl egyértelműen a *politikai nemzetállam* megalkotásának *céljával*³⁵⁷. Tekintettel arra, hogy a központi birodalmi kormányzat alapvetően a *status quo* fenntartásában volt érdekelt és abszolutista alapállást foglalt el³⁵⁸, a nyelvkérdés az alkotmányosság kérdésének elemévé vált.

³⁴⁹ DISSESCU i.m. 291–292.; SZABÓ (1848) i.m. 66–86.

³⁵⁰ DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos-válogatott jogtörténet tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 68.; GRÜNWARD i.m. 45–49.; TAYLOR i.m. 23–26.; ROMSICS (2017) i.m. 284–286.

³⁵¹ TÓTH István György: Magyarország a 18. században – Lázás évtized. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 312.; PÁCURARIU i.m. 150.

³⁵² DOBSZAY Tamás: Művelődés és a műveltség polgárosodása. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 166–168.; GYURGYÁK (2007) i.m. 26–27.; MIKÓ (1944) 9–20.; PÁCURARIU i.m. 152–156.

³⁵³ PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019a)] 128–131.; CARTLEDGE (2016) 161.; GRÜNWARD i.m. 318–364.; ROMSICS (2019b) i.m. 172–173., 174–175.; ROMSICS (2020b) i.m. 93–95.

³⁵⁴ FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906. 55–81., 106–126.; TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 479–490, 574–586.; SZABÓ István: Történeti alkotmányunk értékei. In: *Miskolci Keresztény Szemle*. 2016/2. 62.; GYURGYÁK (2007) i.m. 91.

³⁵⁵ 1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisek

³⁵⁶ ROUSSEAU i.m. 26–27.

³⁵⁷ KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 231.; KATUS (2016a) i.m. 611.; TAYLOR i.m. 57.

³⁵⁸ ACEMOGLU – ROBINSON i.m. 216–218.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 147–150.

A rendek II. József nyelvrendelete idején és a XIX. század első éveiben még első sorban a latin nyelv védelme érdekében léptek fel³⁵⁹ az abszolutizmust jelképező némettel szemben. II. Lipót (ur.: 1709-1792) idején ebben a szellemben került elfogadásra az 1791. évi XVI. törvénycikk³⁶⁰, amely a nyelvi kérdést elsőként tárgyalta Magyarországon és a latin nyelv védelmében mondta ki, hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv nem használható³⁶¹, a magyar nyelv pedig megtartandó, mintegy *megelőlegezve* annak majdani *közjogi primátusát*. Nem sokkal később azonban, a XIX. század első évtizedeiben *a nyelvkérdés a nacionalizmus előretörésével* és az irodalmi élet közvetlen befolyásával együtt már alkotmányos jelentőségű politikai kérdéssé változott³⁶². A reformellenzék a magyar nyelv közjogi statusának kérdését ekkortól politikai programként az udvarral szemben *nyelvharcként* értelmezte³⁶³, amellyel egyidejűleg a nem magyar nyelvű lakosság beolvadásának a lehetőségét is felismerte³⁶⁴ és azt kívánatosnak tartotta³⁶⁵. Ezen politikai program alapjainak, a magyar reformer álláspontnak, illetve az udvar és ezáltal a konzervatív álláspontnak a lényegét szemléletesen írja le Jókai Mór az alábbiak szerint³⁶⁶:

„A külföldi országifjítókat lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétosztott országot valamikor eggyé alakítani. Lehet, hogy célt érnek vele. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölébreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása. Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideálodban élő országot képezni fogják, ferd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődőtől, amit alkotni akartok. Vedd elő a statisztikát, s kérdezd meg tőle, ha tizennégyből kilencet kiveszünk, mi marad ott. Ez az ország addig él, amíg alszik. Jaj annak, aki fölébreszti! [...] Ami jó, az mindenkinek java, ami rossz, az mindenkinek baja idebenn. Versenyzés nincs. A nemesség uralkodik. Egy nyelvünk van - mely senkit nem protezsál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai míveltség,

³⁵⁹ GRÜNWARD i.m. 319–321.

³⁶⁰ 1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék

³⁶¹ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911a)] 80.

³⁶² CARTLEDGE (2016) i.m. 172–174.; ROMSICS (2019b) i.m. 175–180.

³⁶³ MIKÓ (1944) i.m. 10–28.; KATUS (2016a) i.m. 611.

³⁶⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.; ROMSICS (2019b) i.m. 175.

³⁶⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30., 44., 50.

³⁶⁶ JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967. 98.

a liturgia, a fakultások nyelve; szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti szupremáciát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt.”

A fenti idézet több kulcsfontosságú tényre világít rá, elsődlegesen arra, hogy a *rendi alkotmány hatálya alatt a nemzetiségi kérdés* a rendiség talaján álló államjogban³⁶⁷ – amelynek egyik fundamentumát a latin nyelv képezte – *nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható*³⁶⁸. A szövegben kifejtett második, a magyar nyelvvel kapcsolatos érvrendszer pedig arra a fentiekben rögzített társadalmi tényre világít rá, hogy a kezdetben irodalmi síkon³⁶⁹ megjelenő kérdés politikai síkra terelődése egyenesen vezet el a *rendi alkotmány kereteinek fellazításához*, ezzel *párhuzamosan* pedig a *nemzetiségi mozgalmak megszületéséhez*³⁷⁰ mint párhuzamos nemzetépítésekhez³⁷¹. Mindez igazolást nyert a későbbiekben³⁷²: a magyar nemzetépítés fenti folyamata a Habsburg Birodalomban gyakorlatilag az első volt és mint ilyen példaként szolgált a magyarországi kisebbségek nemzetépítéséhez³⁷³, azokat egyben táplálta is³⁷⁴. Végezetül, a párbeszédben elhangzott harmadik érv tekintetében kiemelendő, hogy míg az *európai nyelvi alapú nemzeti mozgalmak államcélja nyelviileg homogén államok megteremtését eredményezi, addig Magyarország sajátos viszonyai e körben az állam területi integritásának sérelmét hordozzák magukban, ezáltal a nemzetiségi kihívás megoldására olyan megoldást kellett találni, amely a magyar állam területi integritásával és hagyományos alkotmányos berendezkedésével összeegyeztethető*³⁷⁵.

A Nagy Francia Forradalmat követően a nemzeti eszme megjelenésével egyidejűleg a magyar rendi Országgyűlés a fenti eszmei alapokon 1791-től folyamatosan tágította a magyar nyelv

³⁶⁷ SZABADFALVI i.m. 244.

³⁶⁸ MIKÓ (1944) i.m. 4.

³⁶⁹ KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 324–325.; DOBSZAY i.m. 157.; GRÜNWARD i.m. 346–364.; ROMSICS (2017) i.m. 313–315.; ROMSICS (2018b) i.m. 34–37.

³⁷⁰ PAJKOSSY (2019a) i.m. 131–132.; KATUS (2016a) i.m. 612–617.

³⁷¹ BÁRDI (2013) i.m. 13–14., 238.

³⁷² DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 81.; GYURGYÁK (2007) i.m. 301.; KATUS (2016b) i.m. 546.

³⁷³ PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019b)] 221–223.; ABLONCZY (2010) i.m. 154–155.; DOBSZAY i.m. 188–190.; ROMSICS (2017) i.m. 315–320.; TAYLOR i.m. 36–39.

³⁷⁴ CARTLEDGE (2016) i.m. 179.

³⁷⁵ EÖTVÖS (1903) i.m. 28–31.

közjogi státusának kereteit visszaszorítva a latin nyelv használatát³⁷⁶. A fent említett 1791. évi XVI. törvénycikk *quasi* megelőlegezte a magyar nyelv hivatalos *statusat*, az 1792. évi VII. törvénycikk³⁷⁷ annak tanítását rendes tantárgyként, a kapcsolt részeken pedig rendkívüli tantárgyként rendelte el³⁷⁸. Az 1805. évi IV. törvénycikk³⁷⁹ a latin mellett a magyar nyelv helyét rögzítette a törvényhozásban és a törvényhatóságokban, amelynek alkalmazása a magyar nemzeti eszme további erősödését eredményezte³⁸⁰. Az 1830. évi VIII. törvénycikk³⁸¹ a perjog területére terjesztette ki a magyar nyelv használatát, az 1836. évi III. törvénycikk³⁸² és az 1840. évi VI. törvénycikk³⁸³ tovább pontosította és szélesítette a magyar nyelv használatának lehetőségeit és kereteit. A nyelvharc végén az 1844. évi II. törvénycikkkel³⁸⁴ a magyar nyelv az ország egyetlen hivatalos nyelvévé vált³⁸⁵. Az öt évtizedes nyelvharcot a magyar nyelv megnyerte a törvény alaptörvényi minősége által³⁸⁶, a magyar alkotmányosság sarkalatos tételévé vált a magyar nyelv közjogi *primátusa* és ez a tétel a Nemzetiségi törvény normarendszerében is megjelent determinálva ennek megfelelően különösen a későbbi közoktatási programokat és nyelvi alapú szabályozást egyaránt.

A fenti folyamatok, valamint nyelvharc tárgyalásakor ki kell emelni, hogy *II. József politikája*³⁸⁷ és rendeletei, a nyelvrendelete valamint kodifikációs elképzelései alapvetően szintén *a rendi partikularizmus felszámolását* tüzték ki célul, azonban azt *összbirodalmi* szinten képzelték el³⁸⁸. Az *összbirodalmi* nézőpontból fakadóan a jozefinizmus szükségképpen *szembekerült a magyar alkotmányossággal* és emellett *a feléledő nacionalizmus alapvető indokát* is képezte³⁸⁹. A magyar organikus alkotmányfejlődés elemeként az

³⁷⁶ GRÜNWARD i.m. 251.; KATUS (2016a) i.m. 611.; TAYLOR i.m. 67.

³⁷⁷ 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról

³⁷⁸ GRÜNWARD i.m. 326.

³⁷⁹ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról

³⁸⁰ KOSÁRY i.m. 235.

³⁸¹ 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról

³⁸² 1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről

³⁸³ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről

³⁸⁴ 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről

³⁸⁵ BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 30.; FERDINANDY i.m. 128.; KMETY (1911a) i.m. 80.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 207.; ROMSICS (2018b) i.m. 36–37.

³⁸⁶ TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861. VIII–X. 276–278.

³⁸⁷ DISSESCU i.m. 291.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 125–128.

³⁸⁸ NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre–NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 136–144.; IMREH István: *Székelyek a múlt időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987. 57.; TAYLOR i.m. 23–26.

³⁸⁹ JÁSZI Oszkár: *A Habsburg- monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 341–347.; VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.; ROMSICS (2017) i.m. 286.; TAYLOR i.m. 37–39.

összbirodalmi elképzelésekkel szembeni magyar nyelv bevezetésének a célja elsődlegesen az összbirodalmi német, illetve a holt latin nyelv helyetti *élő államnyelv megteremtése* volt³⁹⁰ és ez a politikai program a nyelvújítással állítható párhuzamba. Több jogszabály is kiemelte a magyar nyelv „kiművelésének” fontosságát ezzel a céllal összhangban, azaz *semmiképpen sem volt cél a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomása*. A magyar nyelv hivatalossá tétele, mint a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése ebben a korban még marginális jelentőségű álláspont volt még a nemzetiségi mozgalmakon belül is, amelyek egyebekben a magyar nyelvi mozgalom mintáját követve indították el saját nyelvmozgalmaikat³⁹¹. Az elnyomás célként már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar politikai elit a magyar állam területi épségének a pánszláv³⁹², a vele rokon horvát nacionalizmus ún. illírismus³⁹³, illetve a pángermán³⁹⁴, mozgalmakól féltette a külső viszonyokat elemezve. Belső oldalról elemzve a kérdést a már idézett unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja és célja pedig csak a nemzetiségek hűségének biztosításával volt elképzelhető. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi törvényekig a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy a politikai jogok birtokosai *a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai*³⁹⁵ voltak. A magyar nemesi rend tagjai – az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%³⁹⁶-4%³⁹⁷-a – *nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat*³⁹⁸, amelyből fakadt az *a törvényhozói alapállás*, hogy a rendi magyar nemzet, azaz a *populus jogainak*³⁹⁹ *kiterjesztése* a feudális kiváltságok eltörlésével⁴⁰⁰ a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába és ennek eredményeképpen az egységes jog megteremtése⁴⁰¹ *magától értetődően jogokkal*

³⁹⁰ PAJKOSSY (2019a) i.m. 144–145.; ROMSICS (2019b) i.m. 172.

³⁹¹ NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 182–186.; ROMSICS (2019b) i.m. 175., 180.

³⁹² MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858. 149–152., 184–204.; WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, Wigand Ottónál. 1843. 18–247.; GYURGYÁK (2007) i.m. 31–34.; SZABÓ (1848) i.m. IX–XIV.

³⁹³ ERDÖDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2. 60–61.; ROMSICS (2020b) i.m. 102–103.; SZABÓ (1848) i.m. IX–X.

³⁹⁴ MISKOLCZY (2004) i.m. 219.; SZABÓ (1848) i.m. IX., XI.

³⁹⁵ BEÖTHY i.m. 75–76.; KATUS (2016a) i.m. 609.; NAGY (1907) i.m. 122.; SZABÓ (1848) i.m. 60–61.

³⁹⁶ KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 33.

³⁹⁷ DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 85.

³⁹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 25–26.; SZABÓ (1848) i.m. 60–61.

³⁹⁹ KATUS (2016a) i.m. 610.; TIMON i.m. 552–554.

⁴⁰⁰ SCHLETT (1987) i.m. 110.

⁴⁰¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–23.; SZABÓ (1848) i.m. 110–120.

*ruházza fel a nemzetiségi lakosságot is*⁴⁰². A program egyebekben teljes egészében összhangban állt azzal a társadalmi jelenséggel is, amely a jogok teljes körű élvezete érdekében az egyének részéről a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányult⁴⁰³. Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak kezdetben a magyar nyelvharcban ellenük irányuló szándékot⁴⁰⁴, sőt azt alapvetően támogatták és elfogadták a magyar nyelvet, mint az országos ügyek intézésre való közös nyelvként. A *magyar nyelv* hivatalos nyelvvé tétele a nemzetiségek oldaláról nézve ebben az időben tehát a rendi alkotmányos keretek szélesítésének és a *jogkiterjesztésnek eszközeként* alapvetően nem ütközött ellenállásba. A magyar nyelv hivatalossá tételét ellenzőknek indokai sem etnikai jellegűek voltak, sokkal inkább a rendi kiváltságok megőrzésének, illetve azok kiterjesztésének igényéből⁴⁰⁵, valamint döntően egyházszerkezeti kérdésekből fakadtak elsősorban a Határőrvidék szerb ajkú vezető rétege, vagy Horvátország rendi különállását féltő horvát rendek részéről⁴⁰⁶.

*A magyar nyelvharcot tehát a törvényalkotók és a nemzetiségek egyaránt nem etnikai szempontból tartották fontosnak, hanem a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételként tekintettek rá*⁴⁰⁷. Magyarország esetében tehát a cél egy politikai egyenlőségen alapuló korszerű demokratikus társadalom kiépítése volt a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyaiból fakadó többnemzetiségű állam által adott kihívások kezelésével⁴⁰⁸.

A magyar nemzeti mozgalom mintáját követve a kisebbségi nyelvi mozgalmak is hamarosan politikai programokat fogalmaztak meg, amelyek ekkor még a magyar állam területi

⁴⁰² SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 1941. 39.

⁴⁰³ HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17-19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001. 147.

⁴⁰⁴ Ennek a tételnek ékes bizonyítékeként állhat többek között Kossuth Lajos példája, aki anyai ágon szlovák származásúként lett a magyar liberális reformellenzék vezető alakja – TAYLOR i.m. 65–66., vagy Gozdsu Manó példája többek között, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. – BERÉNYI Mária. *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002. 155.; MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. 106.

⁴⁰⁵ KATUS (2016a) i.m. 612–617.

⁴⁰⁶ KOSÁRY i.m. 239.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 131.; TAYLOR i.m. 35–36.

⁴⁰⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 38–40.; MOCSÁRY i.m. 165–170.

⁴⁰⁸ LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977. 200–202.; CARTLEDGE (2016) i.m. 201.; KATUS (2016a) i.m. 611.

integritását nem kérdőjelezték meg⁴⁰⁹. A hivatalos magyar nyelv kérdésének tárgyalásán túl ezen okból már megjelentek a nemzetiségi helyi nyelvhasználati igényekre adandó első válaszok tervezetei is. Ennek egyik bizonyítékeként áll báró Wesselényi Miklós 1843-évi első nemzetiségi törvényjavaslata⁴¹⁰, amely a nemzeti egység megteremtése érdekében a magyar nyelvtörvénnyel egyidejűleg kívánta tárgyalni a többi nyelv közjogi helyzetét és autonómiáját, továbbá a nemzetiségi „viszállkodás keltést”, az idegen ajkúakkal szembeni erőszakos fellépést, sértést, ingerlést – azaz mai fogalmaink szerinti közösség tagja elleni erőszakot, közösség tagja elleni uszítást, gyűlöletbeszédet – is büntetni rendelte volna⁴¹¹.

A fentiekben ismertetett *magyarországi* törvényalkotási folyamattal *egyidejűleg*, illetve azzal *párhuzamosan* zajlott az Erdélyi Nagyfejedelemségben a *szászok nyelvharca* a maguk német nyelvének hivatalossá tétele és érdekében⁴¹², valamint a *románok küzdelme rendi nemzetként való elismerése* érdekében⁴¹³, amely mellett magyar és székely részről az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság újra egyesítésének politikai programjának megvalósítása is egyre hangsúlyosabbá vált⁴¹⁴. Az Erdélyi Nagyfejedelemségben az 1437. évi kápolnai unió alapján a XVI. század óta fennállt alkotmányos rendben *három rendi politikai nemzet*⁴¹⁵, az *Unio Trium Nationum* volt szemben a magyarországi egy magyar politikai rendi

⁴⁰⁹ UNGER Mátyás: A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés. In: UNGER Mátyás – SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*. Budapest, Gondolat, 1976. 169–173.; KATUS (2016a) i.m. 612–617.

⁴¹⁰ MISKOLCZY Ambrus: A reformkor (1830-1848). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993a)] 410–412.; PÁCURARIU i.m. 164.; WESSELÉNYI i.m. 317-318.

⁴¹¹ MIKÓ (1944) i.m. 40.

⁴¹² MIKÓ Imre. Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. 187–188.; MISKOLCZY (1993a) i.m. 412.

⁴¹³ MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981b)] 53–58.; KATUS (2016a) i.m. 615.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 132.

⁴¹⁴ HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmék jegyében. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 502–503.; JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899. 228–236.; KISTELEKI i.m. 253–255., 272–279.; MISKOLCZY (1993a) i.m. 410–412.

⁴¹⁵ DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 286–293.; HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 266.; KÖLLÖ Károly – PERVAIN, Iosif: Bevezetés. In: KÖLLÖ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 7.; JANCÓS (1896) i.m. 255., 272–273.; MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó 2003. [a továbbiakban: MEZEY (2003a)] 74–77.; POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 253–254.; AMUZA (2001a) i.m. 138.; FERDINANDY i.m. 85–90.; MURZEA – MATEFI i.m. 52., 62–63.; TAYLOR i.m. 67.

nemzettel az államszervezet alapja, a német nyelvű szász, a döntően, de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet⁴¹⁶. A középkori jogfejlődés – a székely és magyar rendi nemzet nyelvéből kifolyólag – a rendi politikai nemzetek nyelvi semlegességétől függetlenül a magyar nyelv volt a törvényhozás alapvető nyelve az erdélyi államban⁴¹⁷, amelynek jogait II. József nyelvrendelete súlyosan sértette⁴¹⁸, így annak védelme érdekében, *a rendi és nyelvi nemzeti érdek együttállása okán*⁴¹⁹ törvényi szabályozásra volt szükség⁴²⁰. II. József politikája tehát az Erdélyi Nagyfejedelemségben is a magyarországihoz hasonló heves ellenállást váltott ki, azonban alapvető különbségét képezte a három politikai rendi nemzetből fakadó azon sajátosság, hogy – bár ahhoz kezdetben a németajkú szász rendi nemzet is csatlakozott a német nyelvvel szembeni ellenszenv mérséklése érdekében – a rendi nemzeteken túl a román nemzeti eszme nacionalista dimenziójának is teret engedett⁴²¹. Annak ellenére, hogy rendi nacionalizmust felváltotta a modern nemzeti eszme⁴²², a szászok nyelvharca és a román nemzeti követelések tárgyalása csak a nyelvrendelet által indukált törvényhozási választ követően indulhatott meg. Ennek eredményeképpen született meg az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk⁴²³, amely bár visszaállította a magyar nyelv korábbi elsőségét, de a latint is kiemelte és a központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvévé tette⁴²⁴. A szászok politikai programja nyelvi jogaik iránt⁴²⁵ – amelynek tehát csak részben adott külön támogatást II. József nyelvrendelete – ezt követően indult meg és párhuzamba állítható a magyar nyelv jogaiért való fent idézett, a korszellelemnek megfelelő küzdelemmel. A küzdelem részbeni szász sikert tartalmazó kompromisszumra vezetett az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk⁴²⁶ amely a német nyelv használatát megerősítette, így a szász törvényhatóságokban a törvényeket

⁴¹⁶ EGYED Ákos: *Erdély 1848-1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010. 7–10.; MAKKAI László: *A rendi társadalom kialakulása (1172-1526)*. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 195–197.; FERDINANDY i.m. 96–99, DURANDIN i.m. 37.; MAKKAI (1989) i.m. 53–55.; MITU i.m. 113.; TIMON i.m. 692–701.

⁴¹⁷ MIKÓ (1944) i.m. 29.; MIKÓ (1981b) i.m. 51–52.

⁴¹⁸ TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: *A hosszú 18. század (1711-1830)*. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 393–395.; MIKÓ (1981b) i.m. 52–53.

⁴¹⁹ MAKKAI (1989) i.m. 190.

⁴²⁰ JANCsó (1899) i.m. 248–256.

⁴²¹ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 31.

⁴²² HERMANN Gusztáv Mihály: *A székelység II. József idejében*. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 410–417.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 41–43.

⁴²³ 1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról

⁴²⁴ MIKÓ (1944) i.m. 29–31.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 396–398.

⁴²⁵ JANCsó (1899) i.m. 366–386.

⁴²⁶ 1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről

németre kellett lefordítani, továbbá ezen törvényhatóságok iratkezelése, tárgyalásai, jegyzőkönyvei nyelve szintén a német lett⁴²⁷.

A századok nyelvi küzdelmétől alapvetően tért el azonban az Erdélyben XII. század óta folyamatosan letelepedett román nyelvű lakosság egyházi vezető rétegének XVII. századtól indult és alapvetően a dákóromán elméletre alapított⁴²⁸, kezdetben egyházi egyenjogúságot szorgalmazó⁴²⁹, majd rendi nemzetként való elismerést és ezáltal rendi nemzeti egyenlőséget követelő *politikai programja* és küzdelme⁴³⁰. A román vezető réteg 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae* folyamodványában szintetizálta és fejtette ki a román álláspontot és hirdetett ezáltal politikai programot és küzdelmet a *rendi nemzetként való elismerés*⁴³¹, illetve az 1437. évi kolozsmonostori egyezmény általuk szorgalmazott értelmezése szerint újra elismerés *céljával*⁴³². A román politikai program azonban a századoktól eltérően nem nyelvi, hanem *továbbra is rendi alapon állt*⁴³³, így annak *teljesítése* gyakorlatilag a már *meghaladott rendi államberendezkedés*, igaz a románokkal való kibővített formában való *konzerválását jelentette* volna, ezáltal az *nem nyert* és nem nyerhetett *támogatást* sem magyar, sem székely, sem pedig szász részről.

⁴²⁷ EGYED (2010) i.m. 37.; MIKÓ (1944) i.m. 34–37.; MIKÓ (1981b) i.m. 54–56.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 229.; PĂCURARIU i.m. 176–177., 201.

⁴²⁸ BOTLIK i.m. 13–14.; JANCÓS (1896) i.m. 4–13.; 36–110.; KATUS (2016a) i.m. 615.; MAKKAI (1989) i.m. 166–167.; PĂCURARIU i.m. 137–150.; ROMSICS (2018b) i.m. 21–22., 42–43.; ROMSICS (2020b) i.m. 99–100.

⁴²⁹ TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 377–379.

⁴³⁰ I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2005. 15–256.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 229–230.; KÖLLŐ–PERVAIN i.m. 5–36.

⁴³¹ *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 47–105.; GYÉMÁNT, Ladislau: *Supplex Libellus Valachorum*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 243–257.; PASCU, Ștefan – IMREH István – NEAMȚU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 278–280.; HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 485.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 31–33.; JANCÓS (1899) i.m. 257–277.; KÖLLŐ – PERVAIN i.m. 36–43.; MAKKAI (1989) i.m. 194–196.; MIKÓ (1944) i.m. 31–33.; MIKÓ (1981b) i.m. 53–54.; MISKOLCZY (1993a) 416–422.; MITU i.m. 114.; MURZEA – MATEFI i.m. 53., 116., 127.; PĂCURARIU i.m. 132–134.; POMOGÁTS (2001) i.m. 43.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 398–399.; , ROMSICS (2017) i.m. 317.; ROMSICS (2018b) i.m. 44–45.; ROMSICS (2020b) i.m. 100.

⁴³² *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 81–85., 100.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 11–12.; I. TÓTH i.m. 257–268.; JANCÓS (1896) i.m. 255–256.; MIKÓ (1944) i.m. 31–33.; PASCU – IMREH – NEAMȚU: i.m. 278.

⁴³³ *Supplex Libellus Valachorum*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 100–102.; MIKÓ (1944) i.m. 31–32.

3.2.3. Az 1848/1849-i magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása a nemzetiségi jogra, figyelemmel az Erdélyi Nagyfejedelemség sajátos viszonyaira és az első nemzetiségi törvény megalkotása

Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel⁴³⁴ megalkotott új alkotmányos berendezkedés kiindulópontja liberális reformellenzék politikai nemzet fogalmának kiterjesztésén alapuló⁴³⁵ jogegyenlőség tétele volt⁴³⁶. A kor gondolkodói szerint az egyéni jogok kiterjesztése a közjó és a közérdek alapfeltételeként a társadalmi béke és igazságosság alapja⁴³⁷, így a jogegyenlőség tétele alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait a törvényhozás kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára nemzetiségtől függetlenül⁴³⁸. Az utolsó rendi országgyűlés a fenti tétel alapján a rendiséget felszámolva kívánta a modern magyar államot megteremteni⁴³⁹ abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket⁴⁴⁰, továbbá elvezet a nemzetiségek feltétlen lojalitásához⁴⁴¹. A fenti folyamattal párhuzamosan a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi egységének programja⁴⁴² is megvalósult az 1848. évi VII. törvénycikk⁴⁴³ által⁴⁴⁴, amelyet az erdélyi országgyűlésen elfogadott 1848. évi I. törvénycikk⁴⁴⁵ pontosított⁴⁴⁶ az

⁴³⁴ NAGY (1907) i.m. 198.; TOLDY i.m. X., 279–307.

⁴³⁵ CARTLEDGE (2016) i.m. 195.; ERDŐDY i.m. 59–60.; FERDINANDY i.m. 129.; KATUS (2016a) i.m. 610.; SZABÓ (1848) 110–112., 117–118., 119–120., 122–123.

⁴³⁶ NAGY (1907) i.m. 129.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 207.; ROMSICS (2017) i.m. 328–329.; SÁRI i.m. 17.; SCHLETT (2009) i.m. 491–505, 546–548.

⁴³⁷ TAKÁCS Péter: *Helyes jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 103–110.

⁴³⁸ CHERESTEȘIU, Victor: Az 1848-as forradalom. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964. 4–6.; GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 242.; RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 244–251., MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 269.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.

⁴³⁹ SZABÓ (2016) i.m. 59.; SCHLETT (2009) i.m. 655–670.

⁴⁴⁰ HERMANN Róbert: Forradalom és szabadságharc (1848-1849). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 385.; EGYED (2010) i.m. 520.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 40.; ROMSICS (2017) i.m. 330–331.; ROMSICS (2018b) i.m. 37–38.; SCHLETT (2009) i.m. 673–674.

⁴⁴¹ MISKOLCZY (2004) i.m. 221–222.; MIKÓ (1944) i.m. 39–40.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 207.

⁴⁴² SZABÓ (1848) 97–110.

⁴⁴³ 1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről

⁴⁴⁴ CHERESTEȘIU i.m. 6.; NAGY (1907) i.m. 49.; ROMSICS (2017) i.m. 334.

⁴⁴⁵ 1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról

⁴⁴⁶ MAIOR, Liviu: *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016a)] 335–338.; EGYED Ákos: Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 549–550.; MISKOLCZY Ambrus: Erdély a

egyesülés tekintetében a nemzet, vallás és nyelvkülönbség nélküli jogegyenlőség kimondásával⁴⁴⁷.

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel⁴⁴⁸ megalapozott polgári átalakulás általános jogegyenlőség tétele külön kodifikálás és kartális alkotmány megfogalmazása nélkül⁴⁴⁹, de a rendiség felszámolása, az úrbéri viszonyok eltörlése, a köztelherviselés bevezetése és a legfontosabb jogok kodifikációja által⁴⁵⁰ tényleges tartalmat és jogi elismerést nyert, a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult⁴⁵¹. Az új alkotmányos rendben a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más *nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, quasi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak*⁴⁵² beszélt nyelvüktől, etnikai hovatartozásuktól függetlenül *megalkotva az új natio Hungaricat*. Ennek eredményeképpen – a közel hét évtizedig hatályban maradt⁴⁵³ – az 1848. évi V. törvénycikk⁴⁵⁴ nyelvi feltételeket nem támasztott az aktív választójog tekintetében, a passzív választójog feltételeként a magyar nyelvtudást csak a törvényhozás magyar nyelve miatt követelte meg. A törvény a korábbi aktív választójog fenntartása mellett alapvetően vagyoni cenzusokat határozott meg⁴⁵⁵ amely által az összlakosság 7-9%-a nyert választójogot⁴⁵⁶.

forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993b)] 436–437.; PÁL-ANTAL (i.m.) 2004. 52.

⁴⁴⁷ EGYED (2010) i.m. 141–145.; JANCÓSÓ (1899) i.m. 509–526.; KISTELEKI i.m. 276.; MIKÓ (1981b) i.m. 57.; ROMSICS (2018b) i.m. 48.

⁴⁴⁸ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648-1918) – Polgári forradalom és szabadságharc. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016c)] 637.; FERDINANDY i.m. 130–131.

⁴⁴⁹ SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 176–177., 182.

⁴⁵⁰ CSIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 295–297.; NAGY (1907) i.m. 129.; SZENTE (2011) i.m. 211–212.

⁴⁵¹ SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In: SÓLYOM László: *Documenta–Alkotmányjog*. Budapest, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. 2019. 508–510.; KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszerváltozás jellemzői In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 55.; SZABÓ (1848) 128–130., 147–154.

⁴⁵² FERDINANDY i.m. 131–132.; NAGY (1907) i.m. 119–120.

⁴⁵³ SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 350.

⁴⁵⁴ 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselő alapján választásáról

⁴⁵⁵ FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 319–320.; GERGELY i.m. 248.; KATUS (2016c) i.m. 638.; ROMSICS (2017) i.m. 334.; ROMSICS (2019b) i.m. 225.

⁴⁵⁶ KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 781–782., CHERESTEȘIU i.m. 5.; ROMSICS (2019b) i.m. 225.

A magyar politikai vezetés a forradalom győzelmétől és a jogkiterjesztéstől alapvetően azt várta – mint utóbb kiderült túlzottan optimistán – hogy a nemzetiségi kérdés a jogegyenlőség és a jogkiterjesztés eszközeivel⁴⁵⁷ a *natio Hungarica* tételével és a rendi különbségek felszámolásával⁴⁵⁸ magától megoldódik⁴⁵⁹ a fentiek szerint. A Magyar Királyságban honos *nemzetiségek*, bár a *jogegyenlőséget elfogadták* és üdvözölték⁴⁶⁰ így – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a *továbbiakban nem rendi kiváltságokért* küzdöttek⁴⁶¹, *hanem* a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva *elsősorban nyelvi-kulturális jogokat*⁴⁶², illetve később *közigazgatási* jellegű, mai fogalmaink szerinti *területi* alapú *önkormányzati* igényeket fogalmaztak meg az új magyar állammal szemben⁴⁶³. A nemzetiségi mozgalmak igényeiket nyelvi és kulturális oldalról a magyar nyelvharc érveire és a magyar nemesség Ausztriával szembeni küzdelmének példájára alapozták. A területi alapú, egyes nemzetiségek által eltérő mértékben megfogalmazott, de ekkor még alapvetően a Magyar Szent Korona Országain belüli önkormányzatiság igényeinek alapját és indokolását pedig az addigi horvát közjogi különállásra⁴⁶⁴, a Határőrvidék, Fogarasvidék és a Temesi Bánság korábbi helyzetére, valamint az erdélyi Szász Universitas *quasi* nemzetiségi alapú különállására alapozták a karlócai, balázsfalvi és lipótszentmiklósi nemzeti gyűléseken⁴⁶⁵. A liberális alapállás ezen utóbbi követelésekkel szemben – a jogkiterjesztéssel azonos módon – azon a hipotézisen alapult, hogy a többség erkölcsi fölénye és a jogegyenlőség által meginduló gazdasági fejlődés a területi alapú követeléseket is meghaladottá teszi⁴⁶⁶. *A liberális politikai alapállás szerint a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek jogi elismerése, illetve igényeik és követeléseik teljesítése egyrészt – az egy magyar politikai nemzettel konkuráló – új és több politikai nemzetfogalmakat eredményezett*

⁴⁵⁷ EÖTVÖS (1903) i.m. 56–57.

⁴⁵⁸ FERDINANDY i.m. 130–131.

⁴⁵⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 40.; HERMANN (2001) i.m. 385–387.; KATUS (2016a) i.m. 610.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.; VERMES i.m. 27–28.

⁴⁶⁰ EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.; GERGELY i.m. 246.

⁴⁶¹ SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2004. 5–6.; KATUS (2016c) i.m. 639–642.; MIKÓ (1944) i.m. 43–48.

⁴⁶² SCHLETT (2009) i.m. 674–679.

⁴⁶³ CARTLEDGE (2016) i.m. 220–224.; HERMANN (2011) i.m. 385–387.; ROMSICS (2017) i.m. 336–337.

⁴⁶⁴ ERDŐDY i.m. 62.

⁴⁶⁵ ÁBRAHÁM Barna: A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 126–127; GERGELY i.m. 246–248.; KATUS (2016c) 639–642.; MIKÓ (1944) i.m. 44–48.; ROMSICS (2020b) i.m. 130–131.

⁴⁶⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 42.; VERMES i.m. 25.

volna⁴⁶⁷, másrészt a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok államon belül államot képező fragmentáció megismétlését jelentette volna. Mindezek eredményeképpen a liberális, jogegyenlőségen alapuló új magyar alkotmányos rend – amely tehát alig kezdte meg a rendiség és a partikularizmus felszámolását – a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerését és ezen alapuló különjogaik kodifikálását nem vállalhatta fel, azokat a magyar állameszmével összeegyeztethetetlenek tekintette és elutasította⁴⁶⁸.

A jogkiterjesztés elve és a feudalizmus eltörlésének szorgalmazott programja Erdélyben szükségképpen a legnagyobb mértékben a románokat érintette⁴⁶⁹, így e körben különös jelentőséggel bírt az erdélyi románok magatartása és az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai programja⁴⁷⁰. A román politikai program az áprilisi törvények liberális alkotmányos berendezkedésétől függetlenül továbbra is a fentiekben ismertetett és már meghaladott rendi alapon fogalmazott meg kiváltságok iránti igényt, hangsúlyozottan fenntartva a román rendi nemzet elismerésének követelését a Magyarországgal való erdélyi egyesülés feltételeként⁴⁷¹, így nyíltan az Unió ellen foglalt állást⁴⁷². Az Unió elleni fellépés okát elsődlegesen az képezte, hogy míg a különálló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek⁴⁷³, addig az Unióval létrejött új Magyar Királyságban a románság már csak egyike volt a számos egyéb kisebbségeknek⁴⁷⁴. A magyar állam területi integritásának elvét feladva ugyanekkor megjelent a két román fejedelemséggel való egyesülés programja is⁴⁷⁵. Mindazonáltal megjegyzendő ebben a körben, hogy a magyar

⁴⁶⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 41–42.

⁴⁶⁸ NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 175.; GYURGYÁK (2007) i.m. 41.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.; SCHLETT (2009) i.m. 677.

⁴⁶⁹ EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986. 9–11.

⁴⁷⁰ JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 16–20.; EGYED (2010) i.m. 106–117.; DURANDIN i.m. 126–127.; MAIOR (2016a) i.m. 322–335.; MIKÓ (1944) i.m. 50–55.; MIKÓ (1981b) i.m. 57.; ROMSICS (2018b) i.m. 47–48.

⁴⁷¹ EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 556–557.; CHERESTEȘIU i.m. 29–30.; 35–59.; JANCÓS (2004) i.m. 43–46.; IONESCU i.m. 715.; MAKKAI (1989) i.m. 238–239.; MARCU (1997) i.m. 153.; TAYLOR i.m. 83.

⁴⁷² MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848-1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 52–54.; EGYED (2010) i.m. 106–117., 158.; GERGELY i.m. 247.; JANCÓS (1899) i.m. 447–481.; KISTELEKI i.m. 255.; MAKKAI (1989) i.m. 223.; MISKOLCZY (1993b) i.m. 430., 434–435.; MITU i.m. 152.; ROMSICS (2020b) i.m. 131.

⁴⁷³ XENOPOL, A.D.: Români și unguri. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și unguri*, București, Editura Albatros, 1999. 26–33.

⁴⁷⁴ MIKÓ (1944) i.m. 40.; RAFFAY i.m. 45–46.

⁴⁷⁵ CHERESTEȘIU i.m. 9–10., 54–59.; JANCÓS (1899) i.m. 482–508.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–136.

nemességbe jelentős román elem integrálódott az évszázadok során⁴⁷⁶, akik a politikai jogok élvezetéből nem kerültek korábban sem kizárásra, valamint a magyarországi románok alapvetően a magyar kormány politikáját és az uniót támogatták⁴⁷⁷. A román kérdés fontosságát felismerve annak megoldása érdekében elsőként báró Wesselényi Miklós⁴⁷⁸, majd a román képviselők a balázsfalvi program alapján törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról⁴⁷⁹, amely a rendi nemzeti elismerés programján túl nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti kérdéseket tartalmazott és ekkor még nélkülözte a későbbi föderatív elemeket⁴⁸⁰. Ezen törvényjavaslat magyar állameszmével összhangban álló nyelvi, oktatási és egyházszerkezeti elemei *nem csak a román kisebbség javára*⁴⁸¹, *hanem általános jelleggel* kodifikálásra kerültek mind az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, mind a Nemzetiségi törvény rendelkezéseiben.

Az 1848. szeptemberétől eszkalálódó és *szabadságharcba* torkolló események⁴⁸², valamint a nemzetközi helyzet alakulása az elvi különbségektől függetlenül a *nemzetiségi igények* érdemi tárgyalását az első népképviselői országgyűlésben *lehetetlenné tette*⁴⁸³, egyben rávilágított arra a tényre, hogy a *polgári szabadságjogok kiterjesztése a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesíti a nemzetiségi probléma megoldásának elvárt eredményét*⁴⁸⁴. A kérdés törvényhozási tárgyalásának lehetetlenségét eredményezte továbbá, hogy társadalom és politikai vezetés egyaránt a nemzetiségi mozgalmakat – nem minden alap nélkül – a bécsi udvar intrikáinak tudta be⁴⁸⁵, amely végül a felek közötti bizalomvesztéshez és fegyveres konfliktushoz és polgárháborúhoz vezetett⁴⁸⁶, nemzedékekre hatóan meghatározva a többségi

⁴⁷⁶ Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 90–92.; ŞOTROPA, Valeriu: *Nobilii feudali (Boierii)*. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 476.; KATUS (2016a) i.m. 612.; MAKKAI (1989) i.m. 65–68.; MAKKAI (1993) i.m. 189–194.; ROMSICS (2018b) i.m. 44–45.

⁴⁷⁷ CHERESTEŞIU i.m. 14., 97.; MAGYAR i.m. 55–56., 58.; SZENCZEI i.m. 41–42.

⁴⁷⁸ JANCÓS (1899) i.m. 552–554.

⁴⁷⁹ JANCÓS (1899) i.m. 554–567.; KATUS (2016c) i.m. 641.; MIKÓ (1944) i.m. 54–59.; MISKOLCZY (1993b) 445.

⁴⁸⁰ CHERESTEŞIU i.m. 73–74.; EGYED (2010) i.m. 168–169.; JANCÓS (2004) i.m. 47–49.; MIKÓ (1981b) i.m. 57–58.

⁴⁸¹ EGYED (2010) i.m. 172–173.

⁴⁸² GERGELY i.m. 252–276.; GYURGYÁK (2007) i.m. 54.; HERMANN (2001) i.m. 387–396.; MIKÓ (1944) i.m. 60.; ROMSICS (2017) i.m. 338–343.

⁴⁸³ EGYED (2010) i.m. 169–171.; KATUS (2016c) i.m. 645–648., 641.

⁴⁸⁴ KOSÁRY i.m. 246–246.

⁴⁸⁵ MAIOR (2016a) i.m. 346–349.; ROMSICS (2018b) i.m. 50–51.; SZEMERE i.m. 70., 76.; SZENCZEI i.m. 35–38.; ZEIDLER (2001) i.m. 17.

⁴⁸⁶ CHERESTEŞIU i.m. 85–125.; DJUVARA (2010) i.m. 231.; EGYED (2010) i.m. 179–191., 201–367.; EGYED (2013) i.m. 205–218.; JANCÓS (1899) i.m. 621–651., 675–726.; KATUS (2016c) i.m. 643–648.; MAGYAR i.m. 50–52.; MAIOR (2016a) i.m. 342–362.; MAKKAI (1989) i.m. 230–235.; MISKOLCZY (1993b) 442–460.; MITU i.m. 165–185.; NIEDERHAUSER (1998) i.m. 184.; ROMSICS (2018b) i.m. 49–51.; SZENCZEI i.m. 39–40.; TAYLOR i.m. 103–104.

magyarság és a nemzetiségek viszonyát⁴⁸⁷. A kialakuló belháború és az Erdélyben kitört polgárháború sürgető és a nemzetiségekkel való megbékélést szolgáló megoldásokat kívánt⁴⁸⁸. A megoldások iránti igényt egyre hangsúlyosabbá és indokoltabbá tették a hadi helyzet magyar részről való kedvezőtlen fordulatai, továbbá azok a már egyre inkább előre törő nemzetiségi igények, amelyek már a Magyar Szent Korona Országainak területi integritásával szemben egyfajta osztrák föderáció igényét fogalmazták meg elsősorban horvát, szerb, illetve román részről. Ezen igények közjogi betetőzését és részbeni teljesítését az I. Ferenc József (ur.: 1848-1916) 1848. december 2-i trónralépését követően ismételten abszolutista és centralista alapállást valló udvar⁴⁸⁹ által bevezetett 1849. március 4-i Olmützi Alkotmány jelentette⁴⁹⁰.

A dicsőséges tavaszi hadjárat magyar katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott és 1849. évi II. törvénycikkkel⁴⁹¹ beiktatott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően megváltoztatta politikai erőviszonyokat⁴⁹². A Függetlenségi Nyilatkozat, valamint az a tény, hogy az Olmützi Alkotmány centralizált alapállása a nemzetiségi igényeket csak részben elégítette ki⁴⁹³ azt eredményezte, hogy 1849. májusában már a nemzetiségek mozgalmak is a magyar kormányzattal való megegyezés szándéka felé mozdultak el⁴⁹⁴. Ezt felismerve az 1849. május 2-án hivatalba lépett Szemere-kormány kezdte meg egy nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkonceptiója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv primátusát. Ebben az időben magyar részről is megjelentek egyebekben az állam föderatív átszervezésének elképzelései is⁴⁹⁵. A törvény megalkotásától és a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat

⁴⁸⁷ SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4. 193–203.; CHERESTEȘIU i.m. 127–128.; MOLDOVÁN i.m. 34–38.;

⁴⁸⁸ MIKÓ (1944) i.m. 60–62.

⁴⁸⁹ GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, Habsburg Történelmi Intézet, 2016. 59–75.

⁴⁹⁰ RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 254.; GERGELY i.m. 266–267.; KATUS (2016c) i.m. 648.; MIKÓ (1944) i.m. 62–63.; ROMSICS (2017) i.m. 340–341.

⁴⁹¹ 1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata

⁴⁹² FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne- Szacsavay Imre, az Országgyűlés jegyzője*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009. 75–78.; EGYED (2010) i.m. 368–393.; GERGELY i.m. 267–268.; KATUS (2016c) i.m. 648–649.; ROMSICS (2017) i.m. 341.

⁴⁹³ GERGELY i.m. 266.; MIKÓ (1944) i.m. 62–63.

⁴⁹⁴ CARTLEDGE (2016) i.m. 237.; HERMANN (2001) i.m. 394.; KATUS (2016c) i.m. 649–650.; ROMSICS (2018b) i.m. 51.

⁴⁹⁵ SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna- tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 205.; RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közé In: *Jogtörténelmi Szemle* 2007/1. 58.; ROMSICS (2017) i.m. 342.

mozgósíthat⁴⁹⁶ és a honvédség ellen harcoló szerb és román erőket sikerül megnyernie a szabadságharc ügyének az orosz intervencióval szemben. A nemzetiségekről szóló törvény előkészítésétől függetlenül tárgyaltak ennek reményében a szabadságharc vezetői a szerbekkel, területi autonómiát is kilátásba helyezve, illetve a tragikus eseményektől sem mentes román-magyar közeledési tárgyalásokat követően⁴⁹⁷ 1849. július 14-én megbékélési tervezetet (*Project de pacification*) írt alá Kossuth Lajos a román emigráció vezetőjével Nicolae Bălcescuval és Cezar Bolliac-kal⁴⁹⁸. A megbékélés értelmében a felállítandó román légió a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, ahol a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, továbbá a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelve is lett volna az érintett területeken⁴⁹⁹.

Szemere Bertalan tárgyalásai és érvei végül a képviselőházban sikerre vezettek és 1849. július 28-án 90%-os arányban megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről⁵⁰⁰ amely döntően a *Project de pacification* rendelkezésein alapult⁵⁰¹. A törvény egy új alkotmányra kívánta bízni a kérdés végleges tárgyalását és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása ezzel is sugallva, hogy *a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött*. A törvény szerint bár a hivatalos nyelv a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, községi és törvényhatósági szinten azonban teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot, ahogyan az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban is⁵⁰² elismerve a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait⁵⁰³. A területi alapon szervezett nemzetőrség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben biztosított lett volna a teljes nemzetiségi nyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és képesség

⁴⁹⁶ GYÖRI SZABÓ i.m. 19.

⁴⁹⁷ CHERESTEȘIU i.m. 110–116.; EGYED (2010) i.m. 175–177., 409–424.; JANCÓS (1899) i.m. 738–758.; MIKÓ (1944) i.m. 61–65.; MISKOLCZY (1993b) 456–459.; PĂCURARIU i.m. 244–264.; RUSZOLY i.m. 59–60.; SZENCZEI i.m. 42–46.; ROMSICS (2018b) i.m. 51–53.; MAIOR (2016a) i.m. 362–364.

⁴⁹⁸ NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12. 468–471.; BOTLIK i.m. 24–25.; CHERESTEȘIU i.m. 116–119.; DURANDIN i.m. 128.; EGYED (2010) i.m. 491., 497–501.; GERGELY i.m. 270.; JANCÓS (1899) i.m. 758–763.; JANCÓS (2004) i.m. 51–55.; KATUS (2016c) 650.; MAIOR (2016a) i.m. 364–365.; ROMSICS (2017) i.m. 342.

⁴⁹⁹ EGYED (2010) i.m. 497–501.; KATUS (2016c) i.m. 650.; MIKÓ (1981b) i.m. 58–59.; MISKOLCZY (1993b) 459.; RUSZOLY i.m. 61.

⁵⁰⁰ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011. 201–203.; CHERESTEȘIU i.m. 119–120.; EGYED (2010) i.m. 501.; ERDŐDY i.m. 62.; FLEISZ i.m. 87–88.; JANCÓS (1899) i.m. 763–767.; MAIOR (2016a) i.m. 365.; MISKOLCZY (1993b) 459–460

⁵⁰¹ MIKÓ (1981b) i.m. 58–60.; SZENCZEI i.m. 44.

⁵⁰² CSIZMADIA i.m. 298.

⁵⁰³ GERENCSÉR – VARGA – WETZEL i.m. 667.

feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt. A jogszabály a szabadságharc elleni harcot beszüntető nemzetiségek javára amnesztiát tartalmazott, illetve megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is. A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a törvény tényleges alkalmazására nem került sor⁵⁰⁴, azonban a jogszabály fontos hivatkozási alapként a Nemzetiségi törvény megalkotása alatt is különös jelentőséggel bírt és rendelkezéseit elsősorban a nemzetiségi képviselők rendszeresen idézték.

3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában, az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és bizottsági javaslata a nemzetiségi törvény megalkotásának tárgyában

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett *neoabszolutista államberendezkedés* nemzetiségekkel kapcsolatos kezdeti viszonyát találóan jelzi Pulszky Ferenc szállóigeeként élő történelmi igazsága, amely szerint a magyar szabadságharc ellen fegyveresen fellépő nemzetiségek ugyanazt kapták jutalmul Bécestől, amit a magyarok büntetésül⁵⁰⁵. Magyarország beolvasztása az Osztrák Birodalomba egyet jelentett az addig organikusan fejlődő *magyar és korábbi erdélyi államberendezkedés megsemmisítésével*⁵⁰⁶ és ezáltal a nemzetiségi jog területén elért eredmények, továbbá a nemzetiségi jog talapján álló intézmények megteremtésének lehetőségeinek megszüntetésével⁵⁰⁷. A centralista állam ennek megfelelően nem csak az addigi magyar közigazgatási szervezetet szüntette meg, érte ezalatt a nemzetiségek lakta vármegyék önkormányzatiságát is⁵⁰⁸, hanem többek között feloszlásra került a társország Horvátország országgyűlése is, az erdélyi Szász Universitást közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelték⁵⁰⁹, sem románok⁵¹⁰, sem a szlovákok nem

⁵⁰⁴ JANCsó (1899) i.m. 767.; KATUS (2016c) i.m. 650.; MAIOR (2016a) i.m. 365.; MIKó (1944) i.m. 68–70.

⁵⁰⁵ CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: CSORBA (2019a)] 293.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849-1867) In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016d)] 660–661.; BOTLIK i.m. 25.

⁵⁰⁶ GERGELY i.m. 275.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 59–60.; TAYLOR i.m. 106–110.

⁵⁰⁷ HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 300.

⁵⁰⁸ VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TóTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 401–402.; SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849-1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993a)] 467–468.; BODEA – SURDU i.m. 171–172.; CSORBA (2019a) i.m. 283.

⁵⁰⁹ SZÁSZ (1993a) i.m. 468–469.

kapták meg az ígért autonóm körzeteiket⁵¹¹, vezetőiket rendőri felügyelet alá helyezték⁵¹². A felállított Szerb Vajdaság és Temesi Bánság pedig bár Magyarországtól leválasztott területi egységet képezett⁵¹³, de vegyesajkú lakossága és közvetlenül a bécsi kormányzat alá helyezése okán az autonómia látszata ellenére tényleges önkormányzatisággal nem rendelkezett⁵¹⁴. *A román igények centralista elutasítása*⁵¹⁵ egyebekben első ízben eredményezte a rendi nemzeti elismerés politikai programjától tényleges való elmozdulást a kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába és ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges politikai célként a román államok egységesítése egy államban mind Erdélyben mind a dunai fejedelemségekben⁵¹⁶. A korszak nemzetiségi jogi szempontból való értékelhető eredménye mindössze annyi volt, hogy az bürokrácia alapvetően a polgár nyelvén érintkezett, ugyanakkor a belső ügyviteli nyelvként a német nyelv érvényesült⁵¹⁷.

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként fenti események tükrésben mind az emigrációba kényszerült, mind pedig az itthon maradt politikai elit egyaránt felismerte, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nem csak megkerülhetetlenné⁵¹⁸, hanem elsődlegessé is vált⁵¹⁹. A rendiség eltörlése és a jogok kiterjesztése nem érte el azt az eredményt, amit vártak tőle, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak megerősödtek⁵²⁰ és jelentős nemzetiségi erők a magyar államiság ellen fogtak fegyvert⁵²¹ és ezáltal a szabadságharc bukásának belső okává váltak⁵²². A belháború következtében felizzott etnikai ellentétek immáron a nyelvkérdésen és klasszikus liberalizmuson túlmutató programokat eredményeztek, amelyek okán és a magyar állameszmény közötti összhang megteremtése és a bécsi

⁵¹⁰ JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 39–42.; BODEA – SURDU i.m. 174.; EGYED (2010) i.m. 504–506.; JANCÓS (1899) i.m. 767–772.; SZÁSZ (1993a) 469–470.

⁵¹¹ KOCSIS (2014) i.m. 92–93.

⁵¹² MIKÓ (1944) i.m. 71–72.

⁵¹³ CSIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 302.

⁵¹⁴ CSORBA (2019a) i.m. 294.; KATUS (2016d) i.m. 652.; KOCSIS (2014) 91.

⁵¹⁵ KÁROLYI Dénes: *Székely vértanúk 1854*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 11–12.; CSORBA (2019a) i.m. 294.

⁵¹⁶ JANCÓS (2004) i.m. 55–59.

⁵¹⁷ DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.

⁵¹⁸ ERDŐDY i.m. 62–63.; GYURGYÁK (2007) i.m. 54–56.; SCHLETT (2002) i.m. 6–7.

⁵¹⁹ HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867*. In: HERMANN Róbert–LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 94–95. [a továbbiakban: Hermann (2018a)], CHERESTEȘIU i.m. 127–128.; MAKKAI (1989) i.m. 243.

⁵²⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 22.; ZLINSZKY (1991) i.m. 38–39.

⁵²¹ GERGELY i.m. 270.; HEKA (2010) i.m. 299–300.

⁵²² CSORBA (2019a) i.m. 290.; JÁSZI (1982) i.m. 404–405.

centralizmus elleni sikeres fellépés érdekében új alapokra kellett helyezni a nemzetiségi kérdés megoldását is⁵²³.

A nemzetiségi kérdés *megoldására* alapvetően két álláspont tekinthető uralkodónak a korban⁵²⁴, az *első* szerint gyakorlatilag *területi alapú autonómiák konföderációjaként* kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján⁵²⁵, a *második* álláspont szerint a már meglévő, illetve újra alkotandó államszervezetten belül kell az *egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket megtenni*⁵²⁶. Ez utóbbi felfogást képviselték egyebekben az Ausztriával való kiegyezés pártján álló elit képviselői, akik ezen közjogi viszony rendezését a nemzetiségi kérdés megoldásának előfeltételeként kezelték⁵²⁷. Ez az utóbbi álláspont területtől függetlenül⁵²⁸, de az érintett megyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát akár oly módon is, hogy az adott nemzetiséghez tartozó közösség tagjai együttesen, akár egy nemzetiségi főnök, mint közjogi méltóság vezetésével gyakorolta volna elsődlegesen nyelvi és kulturális jogaikat, alkotott volna önkormányzatokat, az egyházak meglévő önkormányzatiságának mintájára⁵²⁹. Ez utóbbi elgondolás *lényegi kiindulópontja a magyar területi integritás biztosítása*, amellyel a területi alapú autonómiák léte az állami keretek szétfeszítése okán összeegyeztethetetlen, ezáltal azt *ab ovo* elvetette. Az első álláspontot⁵³⁰ értelemszerűen elsősorban a nemzetiségek tették magukévá és külön-külön tervezeteket készítettek a kérdésben⁵³¹ – de rokonszenvezett az állásponttal többek között Klapka György és Teleki László gróf⁵³² és a korábbi miniszterelnök, Szemere Bertalan is. A *második álláspontot* a maga részleteiben pedig Kossuth Lajos dolgozta ki a *Küthayai Alkotmányban*⁵³³. A két álláspont között egyértelmű elköteleződés az emigrációban nem történt, így azok lényegi elemeinek vegyítésével folytattak tárgyalásokat és adott esetben kötöttek megállapodásokat a magyar vezetők a

⁵²³ SCHLETT (2002) i.m. 7.; ROMSICS (2018b) i.m. 53.

⁵²⁴ EÖTVÖS (1903) i.m. 60.; GYURGYÁK (2007) i.m. 56.

⁵²⁵ SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2.* Budapest, Századvég Kiadó, 2010. 152–155, 176–188.; EÖTVÖS (1903) i.m. 60.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁵²⁶ HERMANN Róbert. *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrászabályozására 1848–1867.* Budapest, Rubicon. 2018/2. 7–9. [a továbbiakban: Hermann (2018b)], EÖTVÖS (1903) i.m. 60.; ROMSICS (2018b) i.m. 53.

⁵²⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 64–65.

⁵²⁸ KATUS (2016d) i.m. 657., 661.; SZENCZEI i.m. 51–54.

⁵²⁹ CSORBA (2019a) i.m. 295.; KATUS (2016d) i.m. 658.; ROMSICS (2018b) i.m. 53–54.

⁵³⁰ EÖTVÖS (1903) i.m. 63–68.

⁵³¹ SZENCZEI i.m. 48–50.

⁵³² CSORBA (2019a) i.m. 293.; GYURGYÁK (2007) i.m. 56–58.; PÁCURARIU i.m. 243–244.; SCHLETT (2009) i.m. 677–678.; SZÁSZ (1993a) 472.; SZENCZEI i.m. 50–51.

⁵³³ CSORBA (2019a) i.m. 292–293.; ERDŐDY i.m. 63.; GYURGYÁK (2007) i.m. 59–64.; HERMANN (2018b) i.m. 10–11.; MIKÓ (1944) i.m. 73–75.; PÁCURARIU i.m. 274–279.; SZENCZEI i.m. 51–59.; VELKEY i.m. 410.

szomszédos államok vezetőivel⁵³⁴, így Klapka György a Magyar Nemzeti Igazgatóság megbízásából Alexandru Iona Cuza fejedelemmel⁵³⁵, illetve a nemzetiségek képviselőivel mindenkor a szabadságharc újakezdésének és egy Ausztria elleni koalíció lehetőségeit kutatva. Ekkor kerül kidolgozásra a Dunai Konföderáció tervezete is⁵³⁶, amely a konföderáción túl a belső területi autonómiákat elvetette és legfeljebb a testületi jogok alapján álló önkormányzatokat fogadta el a vegyes lakosságú területeken⁵³⁷. A Dunai Konföderáció egyebekben az értekezés tárgya szempontjából kiemelt jelentőségű Erdély esetét népszavazással kívánta rendezni a Magyarországgal való unió esetében azzal, hogy annak államfője az eredménytől függetlenül a mindenkori magyar államfővel lett volna azonos⁵³⁸.

A szabadságharcral szembeni kemény megtorló politikával és az önkényuralommal megteremteni kívánt egységes birodalommal szembeni reakcióként kialakult passzív ellenállás⁵³⁹, a nemzetiségek ekkor még a magyar érdekekkel döntően korreláló mozgalmi, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása együttes hatása végül az abszolutizmus feladását eredményezte így a császári kormányzat 1860. október 20-án kiadta az Októberi Diplomát⁵⁴⁰, amely az 1861. február 26-i Februári Pátenssel lehetőséget teremtett a Magyar Országgyűlés összehívására⁵⁴¹ és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására⁵⁴², amellyel egyidejűleg az erdélyi országgyűlés is összehívásra került⁵⁴³.

Az 1861. április 2-ra összehívott Országgyűlés 1861. május 13-i ülésén Deák Ferenc előadta,

⁵³⁴ MIKÓ (1944) i.m. 75–77.; SZENCZEI i.m. 65–68.

⁵³⁵ JANCÓS (2004) i.m. 59–62.; MAKKAI (1989) i.m. 243–244.; PĂCURARIU i.m. 284–285.; SZÁSZ (1993a) i.m. 476–477.; SZENCZEI i.m. 60–63.

⁵³⁶ SZABÓ István: Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth). In: SZABÓ István – BRANDAUER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 137–146.; CSORBA (2019a) i.m. 320–321.; GYURGYÁK (2007) i.m. 58–59.; MIKÓ (1944) i.m. 73–76.; ROMSICS (2020b) i.m. 135.; SZÁSZ (1993a) i.m. 482–483.; SZENCZEI i.m. 67–69.; TAYLOR i.m. 152.

⁵³⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 61–63.; HERMANN (2018a) i.m. 96–101.

⁵³⁸ HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 144–145.; GYURGYÁK (2007) i.m. 64.; JANCÓS (2004) i.m. 63–66.

⁵³⁹ GERŐ i.m. 77–163.

⁵⁴⁰ GONDA Imre: Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998a)] 212–218.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011c)] 865–866.; CSORBA (2019a) i.m. 313–316.; DISSESCU i.m. 292.; KATUS (2016d) i.m. 658–659.; SZÁSZ (1993a) i.m. 477–480.; TAYLOR i.m. 119–135.

⁵⁴¹ DISSESCU i.m. 292–293.; KATUS (2016d) i.m. 659.; MIKÓ (1944) i.m. 79–80.; TAYLOR i.m. 136–139.

⁵⁴² SCHWARCZWÖLDER Ádám. *Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig*. Budapest, Rubicon. 2018/2. 20–26.

⁵⁴³ JANCÓS (2004) i.m. 66.; MIKÓ (1944) i.m. 80–81.; SZÁSZ (1993a) i.m. 483–486.; SZENCZEI i.m. 70–71.

hogy az Ausztriával való közjogi viszony rendezése⁵⁴⁴ mellett kiemelt fontosságú ügyként kell kezelni meg a nemzetiségi kérdés rendezését, amelyre egyébként a királyi leirat is utal⁵⁴⁵. A nemzetiségi kérdés tárgyalásakor Deák elsődlegesnek nevezi a félreértések eloszlatását, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítását, amelyet *továbbra is a teljes jogegyenlőség*⁵⁴⁶ és a magyar állam területi integritásának alapján lát megoldhatónak, értve ezalatt az Erdéllyel való uniót, így az erdélyi képviselőkkel való közös törvényalkotást is, amely *kiindulópontokhoz csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben csalódott” nemzetiségek*⁵⁴⁷ jelen lévő képviselői is⁵⁴⁸. Az Országgyűlés ennek megfelelően rögzítette a nemzetiségi kérdés tárgyalásának alapelveit, egyrészt elrendelve Horvátország kérdésének külön kezelését és az erdélyi képviselet kérdésének rendezését, másrészt rögzítve a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának alapelvét, a teljes jogegyenlőség biztosítását, a méltányosságot, mint szabályozási alapelveket⁵⁴⁹. Báró Eötvös József munkássága alapján⁵⁵⁰ az Országgyűlés *egy törvény megalkotását tűzte ki célul valamennyi nemzetiség jogait illetően*. Ennek megfelelően a jogegyenlőséggel és a területi integritással *összeegyeztethetetlen egyes nemzetiségi igények külön joggá való kodifikálását – az 1848. évi alapállással egyezően – elvből elutasították*. Báró Eötvös József javaslatára az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén való külön nemzetiségi bizottságban való tárgyalását⁵⁵¹ és az előkészítő munkálatok elvégzését⁵⁵². A huszonhét tagú nemzetiségi bizottság – ahol jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is – végül az 1861. augusztus 9-i ülésre terjesztette elő jelentését⁵⁵³ Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű külön javaslatával⁵⁵⁴. A jelentés a fenti elveket lényegében véve megismételte,

⁵⁴⁴ GONDA (1998a) i.m. 218.; MIKÓ (1944) i.m. 90–91.

⁵⁴⁵ SCHLETT (2002) i.m. 9.

⁵⁴⁶ MIKÓ (1944) i.m. 89–92.; KATUS (2016d) i.m. 660.

⁵⁴⁷ CSORBA (2019a) i.m. 294.; ERDŐDY i.m. 63.

⁵⁴⁸ MIKÓ (1944) i.m. 90–99.

⁵⁴⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 72–73.; MIKÓ (1944) i.m. 99–110.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁵⁵⁰ EÖTVÖS (1903) i.m. 40–45.

⁵⁵¹ MIKÓ (1944) i.m. 99.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁵⁵² „Legyenek megnyugodva mindazok, akik más ajkúak, nem mondom más nemzetiségek, mert ha a hazában különböző ajkú lakók vannak, de én itt más, mint egyenjogú polgártársat, más, mint magyart nem ismerek annyiban, hogy én a fajnak említésében nem látok semmi sértést, mert van magyar faj s van más faj, de egyenlő polgárok vagyunk mindnyájan. Ha itt véletlen tanácskozás tárgyául tesszük ezen kérdést, éppen mivel az egyes kitételeket mindenikünk előre meg nem gondolhatta, olyan szavak mondathatnak, melyek sértésnek vagy kicsinylésnek vétethetnének. Tehát meggyőződésem szerint nincs senki, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt más érezne, mint a legnagyobb testvériséget és jogegyenlőséget, valamint bizonyos, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának érdeke.” - érvelt a bizottság felállítása mellett báró Eötvös József. In: FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok*. Budapest, Magyar Helikon 1975. 594.

⁵⁵³ GYURGYÁK (2007) i.m. 73.

⁵⁵⁴ BODEA – SURDU i.m. 192.; GYURGYÁK (2007) i.m. 73–74.; MIKÓ (1944) i.m. 104.; SZÁSZ (1993a) i.m. 480.

rögzítette a *natio Hungarica* elvét azzal, hogy *tételesen a magyar nemzetiséget is megnevezve felsorolta a magyarországi nemzetiségeket*. A jelentés kiinduló pontként rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti, illetve az egyesülési szabadság alapján való rendezésének alapvonalait, részletesen szabályozva és meghatározva a nyelvi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a *külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette*⁵⁵⁵. A bizottság javaslatát végül az Országgyűlés tárgyalni nem tudta⁵⁵⁶, azt az uralkodó 1861. augusztus 22-én feloszlatta⁵⁵⁷.

3.2.5. A Nemzetiségi törvény koncepciói az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezte, különösen a königgrätzi vereség⁵⁵⁸ az uralkodót is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette⁵⁵⁹. A megegyezés alapfeltétele a magyar Országgyűlés ismételt összehívása volt, amelyre – elvi és politikai vitákat követően – a magyar fél is nyitott volt⁵⁶⁰. Az 1865/68. évi Országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében⁵⁶¹, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd nem érintette csak annyiban és csak közvetett módon, hogy a közjogi rendezés érdekében a horvát szabor és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése is összehívásra került⁵⁶². A horvát Országgyűlés összehívása alapvetően pozitív fogadtatásra lelt, de az Erdélyi Nagyfejedelemség kérdése heves vitát váltott ki⁵⁶³, elvégre külön erdélyi országgyűlés a

⁵⁵⁵ ERDŐDY i.m. 64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 73.; MIKÓ (1944) i.m. 105–107.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁵⁵⁶ CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet*. 2020/2. 5–6.

⁵⁵⁷ KATUS (2016d) i.m. 661.; MIKÓ (1944) i.m. 108–110.

⁵⁵⁸ LIGETI Dávid: Solferinótól Königgrätzig– Ferenc József háborúi 1859–1866 között. In: HERMANN Róbert–LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 120–126.; GONDA (1998a) i.m. 223–229.; TAYLOR i.m. 159.; ZAKAR–KOZÁRI (2011c)] 867–868.

⁵⁵⁹ SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993b)] 524.; CSORBA (2019a) i.m. 323–325.; GERŐ i.m. 165–186.; ROMSICS (2017) i.m. 347–348.; TAYLOR i.m. 139–153.

⁵⁶⁰ SCHLETT (2010) i.m. 200–270.; SCHWARCZWÖLDER i.m. 26–33.

⁵⁶¹ CIEGER András: A közös ügyek rendszere. In: HERMANN Róbert–LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 132–134.; KATUS (2016d) i.m. 661–664.

⁵⁶² MIKÓ (1944) i.m. 84–86, 111–116.

⁵⁶³ MIKÓ (1944) i.m. 84–86.; TAYLOR i.m. 146–147.

Magyarországgal való Unióval ellentétben állt, ennek megfelelően az 1865. február 24-án kelt országgyűlési válaszfeliratban az erdélyi unió kérdése külön kihangsúlyozásra került, amellyel egyidejűleg az igazság és a testvériesség elveit szem előtt tartó nemzetiségi jogalkotás szándéka is nevesítést nyert⁵⁶⁴.

A fentiek szerint összehívott erdélyi országgyűlés is alapvetően saját legitimitációjáról folytatott heves közjogi vitákat, amelyeket követően végül a magyar képviselők távollétében a román nemzetiség kérdését rendezte és bevezette a magyar mellett a német és román hivatalos nyelvet⁵⁶⁵, továbbá a nemzeti terület kivételével teljesítette a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési kéréseit⁵⁶⁶. A Kiegyezés megvalósulását⁵⁶⁷ megelőzően 1865/1866. fordulóján ismét a Magyarországgal való unió pártján állók kerültek többségbe az erdélyi országgyűlésben⁵⁶⁸, így az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni⁵⁶⁹. Ennek megfelelően az 1868. évi XLIII. törvénycikk⁵⁷⁰ rendelkezései szerint végül megvalósult Erdély és Magyarország egyesítése⁵⁷¹.

A Kiegyezés elvi alapját a mérsékelt liberalizmus programja képezte és ezáltal szervesen illeszkedett a történelmi folyamatokba és nem célzott semmilyen nemzetiségi elnyomást⁵⁷², ennek ellenére a nemzetiségek oldalán ellenérzéseket váltott ki a német illetve a magyar szupremácia megerősödése és biztosítása okán⁵⁷³. Az elvi alapok változatlanágából fakadóan a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861. évi Országgyűlés által elfogadott jogalkotási koncepció érdemben nem változott⁵⁷⁴, azaz a nemzetiségi kérdés döntően individualista

⁵⁶⁴ MIKÓ (1944) i.m. 111–117.

⁵⁶⁵ BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 415–416.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 9–10.; JANCSÓ (2004) i.m. 66–71.; MARCU (1997) i.m. 187.; MIKÓ (1944) i.m. 84–86.; MURZEA – MATEFI i.m. 211–212.

⁵⁶⁶ BODEA–SURDU i.m. 194.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 14–15.; MIKÓ (1981b) i.m. 60–62.; SZÁSZ (1993a) i.m. 485–486.; SZENCZEI i.m. 70–71.

⁵⁶⁷ PÄCURARIU i.m. 281–283.; TAYLOR i.m. 167–171.

⁵⁶⁸ AMUZA (2001b) i.m. 232–233.; BODEA–SURDU i.m. 196.; BOLOVAN i.m. 417–418.; SZÁSZ (1993a) 486–488.

⁵⁶⁹ KISTELEKI i.m. 282–285.

⁵⁷⁰ 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról

⁵⁷¹ DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In.: BENKÖ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 669–674.; PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In.: BÄRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 27–34.; EGYED (2013) i.m. 223.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; SZÁSZ (1993b) i.m. 524–525.

⁵⁷² JÄSZI (1982) i.m. 362.

⁵⁷³ PÄCURARIU i.m. 297–298.

⁵⁷⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 75–76.; MIKÓ (1944) i.m. 111–164.; SCHLETT (2010) i.m. 271–370.

megközelítésben volt a magyar vezetés által értelmezett⁵⁷⁵, mindez döntően befolyásolta a törvényelőkészítő bizottság és albizottság munkáját⁵⁷⁶ és e körben az osztrák alkotmányjog nemzetek egyenlőségét deklaráló szabályozásával azonos elvi alapon állt⁵⁷⁷.

Ausztria esetében a magyar nemzetiségi jogalkotásra gyakorolt hatásokra összpontosítva ki kell emelnünk, hogy ott a magyarországi folyamatokkal ellentétes irányú nemzetiségi kihívásra figyelhetünk fel. Ausztria esetében a *területi integritást* nem a nemzeti kisebbségek, hanem *a német nacionalizmus irredentizmusa* veszélyeztette elsősorban⁵⁷⁸ a cseh pánszláv gyökerű szeparatizmussal⁵⁷⁹, a lengyel függetlenség kérdésével⁵⁸⁰, az egységes olasz állam megeremtésével megerősödött olasz kihívással⁵⁸¹, valamint kisebb mértékben a ruthén kérdés jelentkezett⁵⁸². Ausztria esetében további kihívást jelentett a birodalom különböző mértékű önkormányzatisággal rendelkező történelmi tartományokra osztottsága, amely tartományi határok etnikai kiigazítása a feléledő nacionalizmusok által különös államszervezési kérdéseket vetettek fel⁵⁸³ az értekezés 4.3. fejezetében kifejtettek szerint. Ezen osztrák államszervezési kérdések céljai és várt hatásai – az értekezésben döntően tárgyánál fogva nem vizsgált birodalom trialista vagy etnikai alapon való föderatív átszervezése – szükségképpen az alig helyreállított magyar területi integritással szembeni alapállást vallottak⁵⁸⁴, így lényegében véve a Kiegyezés alapjait vonták kétségbe. Ausztria államszervezési kérdéseit a dolgozat alapvetően nem vizsgálja, azonban arra e körben külön fel kell hívni a figyelmet, hogy a történelmi tartományokra osztottság – amelyet ’a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok’ megnevezés is tükröz – *a nemzetiségi kérdés kezelését nem összbirodalmi szinten, hanem alapvetően e tartományok szintjén kezelte tartományi belügyként törekedve kompromisszumos megoldásra, helyi kiegyezésekre*⁵⁸⁵. Következésképpen megállapítható, hogy a nemzetiségi kihívás összbirodalmi szintű kezelésére nem került sor, Ausztria államberendezkedése okán, különösen a domináns nemzet hiányából fakadóan nemzetállami egységesítési folyamatok nem voltak megfigyelhetők és

⁵⁷⁵ EÖTVÖS (1903) i.m. 92–96.

⁵⁷⁶ MIKÓ (1944) i.m. 111–164.; SCHLETT (2010) i.m. 534–535.

⁵⁷⁷ JÁSZI (1982) i.m. 380.

⁵⁷⁸ JÁSZI (1982) i.m. 384–385., 482–484.

⁵⁷⁹ JÁSZI (1982) i.m. 484–488.

⁵⁸⁰ JÁSZI (1982) i.m. 488–490.

⁵⁸¹ JÁSZI (1982) i.m. 493–496.

⁵⁸² JÁSZI (1982) i.m. 490–492.

⁵⁸³ SZABÓ (2020) i.m. 1–3.

⁵⁸⁴ SZABÓ (2020) i.m. 1–2.

⁵⁸⁵ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

változatlanul a dinasztikus alapállás volt fő államszervezési elv ami tartományi kiegyezésekhez vezettek⁵⁸⁶ útján kezelték a kérdést. Magyarország organikus alkotmányfejlődése eredményeképpen a politikai nemzetfogalom alapján az unitárius államberendezkedést és az ezen politikai nemzetfogalomra épített nemzetállami alapállást foglalta és foglalhatta el, amely később az asszimilációs politika térnyerésével valós nemzetállami építkezés programjához vezetett el.

Magyarország és Erdély esete tehát alapvetően tért el Ausztria helyzetétől, így a magyar jogalkotási koncepciót rögzítő válaszfeliratra adott *uralkodói leirat* 1865. március 3-án került ismertetésre az Országgyűlés előtt, amely *megerősítette a területi épség fenntartása melletti nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét* és annak legfelsőbb támogatásáról biztosította a törvényhozókat⁵⁸⁷. A leirat felolvasását követően közel két hónapos – sokszor személyeskedéstől sem mentes – vita bontakozott ki a törvényelőkészítő bizottság felállításának módjáról, tagjairól akiket 1865. április 26-án választottak meg⁵⁸⁸. A bizottsági munkától függetlenül érkeztek javaslatok és indítványok elsősorban szerb részről az 1861. évi karlócai szerb kongresszusi határozatok érvényesítése és szerb külön jogok, elsősorban területi autonómia érvényesítése érdekében, illetve román részről részben hasonló tartalommal⁵⁸⁹. *Végül öt törvényjavaslat* kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre, amelyek közül kettő, az úgynevezett *bizottsági-többségi*, illetve Mocsonyi Sándor (Alexandru Mocioni) vezetésével kialakított, *szerb és román képviselők* által jegyzett úgynevezett *kisebbségi javaslat* tekintendő alapvető fontosságúnak mintegy két és fél év bizottsági munkálatait követően.

A *többségi javaslat* alapját képező bizottsági jelentés és törvényjavaslat megfontolás tárgyává tette az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szláv, azaz szlovák és az 1861. március 21-i szerb nemzetgyűlések határozatait, a kisebbségi képviselők indítványait és az 1861. évi bizottsági jelentést⁵⁹⁰ és azokat mellékelte előterjesztéséhez az általános vitát előkészítendő⁵⁹¹. A javaslat a *natio Hungarica* alapján az *egyenjogúság* és a *területi integritás* alapelveit

⁵⁸⁶ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁵⁸⁷ MIKÓ (1944) i.m. 117.

⁵⁸⁸ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016e)] 652.; MIKÓ (1944) i.m. 117–120.

⁵⁸⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 8–9.; MIKÓ (1944) i.m. 121–126, 133–140., 146–164.

⁵⁹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 71., 73–74.

⁵⁹¹ MIKÓ (1944) i.m. 125.

rögzítette, így alapvetően *nem látott lehetőséget* egyes nemzetiségek külön jogainak kodifikálásra, ahogyan a területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására sem, következésképpen *elsősorban a nyelvkérdésre helyezte a hangsúlyt*. Kiemelendő, hogy valamennyi nemzetiségi álláspont elismerte és hitet tett Magyarország területi integritása mellett vitatva, hogy érvek és igényeik ezen integritás ellen hatnának. A javaslatok e körben az államhatárokon belül nemzetiségi alapon „kikerekített” vármegyéket, illetve nemzetiségi kerületek kialakítását szorgalmazták. Elvi oldalról a kérdés vármegyei autonómia útján való rendezésére valós lehetőség volt, különösen abból a szempontból, hogy a közigazgatás újjászervezése és a partikuláris különönkormányzatok felszámolását elvégző megyerendezés még nem történt meg. A nemzetiségi kérdés községi és megyei autonómia alapján való rendezését Kossuth Lajos Küthaya-i alkotmánytervezete is részletesen tartalmazta⁵⁹², illetve az alábbiakban bemutatott szlovák nemzeti törvényjavaslat is ezen az alapon állt, igaz eljutott több vármegye kialakításával egy nemzetiségi kerület kialakítása programjához. Az állásponttal szembeni összefoglaló kritikát báró Eötvös József fogalmazta meg, amelynek lényege szerint a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése csak meghatározott időre lenne lehetséges⁵⁹³, ezáltal a megoldás is csak ideiglenes lehet, másrészt a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását⁵⁹⁴, illetve megvalósításuk esetén az a partikularizmus újjáteremtését eredményezné⁵⁹⁵, így az egységes elvek alapján szervezett állam ellen hat. Eötvös a vármegyei törvényhatóságok népképviselői, de nem nemzetiségi képviselői elven való megválasztása mellett állt ki⁵⁹⁶ és elvetette a külön autonómiák rendszerét, így később a nemzetiségi kérdés vármegyei alapú rendezése az egységes elvi alapokon megvalósított és centralizációt szorgalmazó – azonban a dolgozat tárgyát nem képező 2.3. fejezetben említett – megyerendezés során nem nyert szerepet⁵⁹⁷. A magyar állam területi integritásának, de legalábbis államhatárainak sérthetlensége kérdésében tehát – a fenti árnyalással – alapvetően *konszenzus* állt fent. Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi *jogegyenlőség* alapján eredeztethető *politikai magyar nemzet fogalmát* is alapvetően *elfogadták a nemzetiségi képviselők*, azonban annak felfogását

⁵⁹² CSORBA (2019a) i.m. 292–293., 295.; ERDŐDY i.m. 63.; GYURGYÁK (2007) i.m. 59–64.; HERMANN (2018b) i.m. 10–11.; KATUS (2016d) i.m. 658.; MIKÓ (1944) i.m. 73–75.; PĂCURARIU i.m. 274–279.; ROMSICS (2018b) i.m. 53–54. SZENCZEI i.m. 51–59.; VELKEY i.m. 410.

⁵⁹³ MIKÓ (1944) i.m. 191–194.

⁵⁹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 67–68.; MIKÓ (1944) i.m. 193–194.

⁵⁹⁵ EÖTVÖS (1903) i.m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

⁵⁹⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 71.

⁵⁹⁷ HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 388–390.; SZABÓ (2020) i.m. 5.

– a területi integritás elvéhez hasonló módon – már *árnyalni kívánták*: a nemzetiségi képviselők a *politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek egyfajta szövetségét értették*⁵⁹⁸. A bevezetésben említettek alapján a fogalmi keretek részbeni tisztázatlanságából kifolyólag megisméltésre kerültek szerb részről többek között a szerbek történelmi jogaira való hivatkozások, valamint a románok külön nemzetként való elismerésének állandó programjának elemei⁵⁹⁹. Ennek megfelelően a *nemzetiségi képviselők kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását* is a törvényben és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának átszervezését nemzetiségi alapon⁶⁰⁰. Az alapállások áthidalhatatlannak tűntek és mindez kihatott a törvényhozási vitára és annak eredményére⁶⁰¹. Mindezeket előre bocsájtva az egyes nemzetiségek nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos elvárásainak és igényeinek áttekintésére az alábbiakban szerint tehető kísérlet.

Az A) mellékletként csatolt az 1861. június 7-i túrócszentmártoni *szlovák* nemzetgyűlés határozata *egyszerre áll individualista* alapon igényelve egyéni jogok széles körét, illetve *kollektív* alapon⁶⁰². A határozat külön érdekessége, hogy elsőként alapoz a történelmi jogra, arra, hogy a magyarok bejövetele előtt már jelenlévő közösségként önként fogadták el a magyar államot és azért a magyarokkal együtt küzdöttek, amely tény igényeik teljesítésének egyik jogalapja. A törvényhez való hozzáállás tekintetében kiemelkedő továbbá a határozatok azon filozófiai alapállása, amely szerint „Kérdés, hogy jelenleg örvendetes vagy szomorú napoknak néz-e elébe kedves hazánk, most, midőn a világ vezéreszméje, a nemzetiség kérdése benne a maga megoldására vár.”⁶⁰³ A szlovák alapállás lényege, hogy ahogyan az individuumok azonos és egyenlő jogokat élveznek, úgy a nemzeti közösségeket is azonos és egyenlő jogok illetik meg, így a nemzeti közösségek külön elismerése a törvény elfogadásának előfeltétele, így ezen elismert *nemzeti közösségek konföderációja képezheti a natio Hungaricát*⁶⁰⁴. A nemzeti közösség elismerése pedig egyenesen vezet el új szlovák vármegyék alakításához, vármegyehatárok módosításhoz, amely vármegyékből *szláv kerület*

⁵⁹⁸ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.; MIKÓ (1944) i.m. 89–222.; SCHLETT (2002) i.m. 11.

⁵⁹⁹ MIKÓ (1944) i.m. 112–113., 116–119, 121–126, 133–140, 146–149.; SCHLETT (2002) i.m. 10.

⁶⁰⁰ MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; SCHLETT (2002) i.m. 12–13.

⁶⁰¹ SCHLETT (2010) i.m. 535–536.

⁶⁰² ÁBRAHÁM i.m. 128–129.; MIKÓ (1944) i.m. 126–133.

⁶⁰³ MIKÓ (1944) i.m. 127.

⁶⁰⁴ MIKÓ (1944) i.m. 127.

kialakítását szorgalmazták⁶⁰⁵, amelynek indoka a nyelvhatárok közigazgatási határként való alakításának természetes igazságossága, valamint azt a tény, hogy *a korábbi kiváltságos területek sem vezettek a területi integritás megbomlásához*, következésképpen ezen autonóm terület sem bontaná meg Magyarország területét, közigazgatási rendszerét⁶⁰⁶. A kialakítandó kerületben honos nemzetiségek jogait pedig az egyéni nemzetiségi jogok biztosítanak a javaslat szerint, bár ennek ellent mondott az a tény, hogy a kerület egyetlen hivatalos nyelveként polgári, egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási szinten is a szlovák lett volna, értve ezalatt a jogszabályok hiteles fordítását is ezen nyelvre az országgyűlésben való anyanyelven való felszólalás jogával, illetve a felsőbbíróságokban való arányos képviselettel együtt⁶⁰⁷. *A magyar nyelvet* a javaslat *csak diplomatikus nyelvként*, a központi kormányzattal és az egyéb vármegyékkel való kapcsolattartásban értelmezte, további szlovák nemzetiségi igényként fogalmazódott meg egy szlovák jogakadémia felállítása, a pesti egyetemen egy külön szlovák tanszék felállítása, nemzetiségi egyesület alakítási jog biztosítása, a kerületen kívüli nemzetiségi lakosok számára pedig nyelvi jogok biztosítása⁶⁰⁸.

A *B) mellékletként* csatolt 1861. március 21-i karlócai *szerb* nemzetgyűlés határozata gyakorlatilag *párhuzamba állítható* a szlovák nemzetiségi igények fenti összefoglalásával⁶⁰⁹. Jelentős különbséget képez, hogy *a területi autonómia tekintetében annak részletes szabályait is megalkották*⁶¹⁰. A javaslat szerint megalakítandó Szerb Vajdaság pontos határai is rögzítésre kerültek a közigazgatási szervezettel együtt, külön zászlóval és címerrel, védőszenttel és nemzeti ünneppel, illetve közjogi méltóságént megnevezték a választott vajdát, mint e terület politikai vezetőjét, részletesen bemutatva választásának feltételeit, illetve a tisztség *ipso iure* felsőházi tagságát és zászlósúr minőségét, valamint azon jogosítványát, hogy a megyei főispánok korábbi jogait is ő gyakorolta volna⁶¹¹. A Szerb Vajdaság külön képviselőket küldött volna a tervezet szerint a magyar képviselőházba és az osztrák birodalmi tanácsba egyaránt, ettől függetlenül a vajdasági öngazgatás alapját a szerb kongresszus képezte volna a vajdasági tanáccsal, ahol az együtt élő nemzetiségek arányos képviselettel

⁶⁰⁵ ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4. 19–20.; ÁBRAHÁM i.m. 128.

⁶⁰⁶ MIKÓ (1944) i.m. 128–131.

⁶⁰⁷ MIKÓ (1944) i.m. 131–132.

⁶⁰⁸ ÁBRAHÁM i.m. 129.; MIKÓ (1944) i.m. 132–133.

⁶⁰⁹ MIKÓ (1944) i.m. 133–137.

⁶¹⁰ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13.

⁶¹¹ MIKÓ (1944) i.m. 134–135

rendelkeztek volna. Felállításra került volna a terv szerint külön szerb nemzetőrség is⁶¹². Az igazgatás tekintetében részletes szabályokat is megfogalmaztak az adózás kérdésében, míg a nyelvkérdés tekintetében a szerb nyelv primátusa mellett a tervezet elismerte a többi nemzetiség nyelvét is a közigazgatásban, emellett külön bírói szervezetrendszert állított volna fel, legfelsőbb szinten azonban a magyar felsőbbbíróságokat elismerte, ahová arányosan került volna delegálásra a tartományból megfelelő számú bíró, illetve ülnök⁶¹³. A határozat egyebekben egyházkormányzati és oktatási kérdésekkel is részletesen foglalkozott, valamint lényegi elemét képezte az *a garanciális szabály*, hogy annak törvényre emelkedése esetén módosítása csak az érintett vajdasági kongresszus, a magyar Országgyűlés és a Birodalmi Tanács egyetértésével lett volna lehetséges⁶¹⁴.

A C) *mellékletként* csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgynevezett *kisebbségi* törvényjavaslata a már említett *natio Hungarica árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával*⁶¹⁵. A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlen egy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandónak és alkalmazhatónak kívánta, amely kiindulópont a magyar alapállással rokonítható⁶¹⁶. Hasonlóan a szerb javaslatához, valamint a Nemzetiségi törvény végleges szövegéhez a jogszabály a rendelkezéseit az alkotmány szerves részeként tekintette, közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat a szlovák állásponttal egyezően *törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „kikerekítésére”, kialakítására*, a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt⁶¹⁷. Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a *nemzetiségi arány szerinti képviseletet* írta volna elő, hivatalos nyelvként elfogadva a magyart központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen, továbbá a hivatalos fordítások kötelezettségét és előírta volna⁶¹⁸. A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges

⁶¹² MIKÓ (1944) i.m. 135–136.

⁶¹³ MIKÓ (1944) i.m. 135–136.

⁶¹⁴ MIKÓ (1944) i.m. 136–137.

⁶¹⁵ MUREȘAN, Camil: Erdély 1867-1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 267.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 15–16.; MIKÓ (1944) i.m. 137–140.

⁶¹⁶ MIKÓ (1944) i.m. 137–138.

⁶¹⁷ MIKÓ (1944) i.m. 138–139.

⁶¹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 138.

lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul, az igazságszolgáltatás területén a javaslat valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelv használatot⁶¹⁹. A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna a javaslat a nemzetiségi intézmények állami támogatását, a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos intézet, valamint nemzeti kongresszusok, mint területtől független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapítását⁶²⁰. Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vette alapul a javaslat széles körű jogokat biztosítva, kiemelve az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állított volna fel nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen⁶²¹. *Ez a javaslat alapvetően a szerb képviselők minimum elvárásaiként értelmezhető a B) melléklet javaslatának el nem fogadása esetére, míg ebben az időben a román képviselők által támasztott igények teljességüként fogható fel, melyhez csatlakozott a szlovákság képviselője is*⁶²².

A D) mellékletként csatolt, Bukovszky György nagyszőlősi esperes által jegyzett javaslat alapvetően a *ruthének*, azaz a ruszinok álláspontját rögzítette⁶²³. Bevezetőjében természetjogi érveléssel indokolta a nemzetiségi jogegyenlőség biztosításának szükségességét, külön hangsúlyozva, hogy a ruszinok a magyarországi nemzetiségek között a legszegényebb és „leggyűnyoltabb” csoportot képviselik és az ehhez kapcsolódó sérelmek orvoslására hívta fel a törvényhozás figyelmét⁶²⁴. A magyar nyelv primátusát a javaslat tényként kezelte, alapvetően az *arányos képviselet* mellett állt ki és ennek megfelelően nemzetiségi elvek alapján kialakított választókerületek mellett érvelt, javaslatot tett a választások tisztasága érdekében a megyei tisztikar tagjainak állásvesztés terhe melletti távolmaradásának biztosítására⁶²⁵. A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat álláspontja az volt, hogy a helyi tisztviselői állások betöltésénél a helyi előjárók véleménye és a nyelvtudás, illetve az adott nemzetiségi származás döntő legyen, a megyei és központi kormányzat szintjén pedig a nemzetiségek aránya szerint legyenek a tisztségek betöltve, míg az oktatás tekintetében a javaslat érdeemben nem tért el sem a többségi magyar, sem pedig a többi javaslat által

⁶¹⁹ MIKÓ (1944) i.m. 138–139.

⁶²⁰ MIKÓ (1944) i.m. 139.

⁶²¹ MIKÓ (1944) i.m. 140.

⁶²² ÁBRAHÁN i.m. 132.

⁶²³ MIKÓ (1944) i.m. 141–142.

⁶²⁴ MIKÓ (1944) i.m. 141–142.

⁶²⁵ MIKÓ (1944) i.m. 142–145.

szorgalmazott megoldásoktól⁶²⁶.

Az E) mellékletként csatolt normaszöveg gyakorlatilag Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű képviselők 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által árnyalt módon *tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét*⁶²⁷. A nemzetiségi megközelítés ebben a javaslatban vált el legélesebben a magyar álláspontól, mert a hangsúly Magyarország politikai nemzetén, mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembe állítva a magyar politikai nemzettel, amely egy és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai nemzetiségtől függetlenül⁶²⁸. Ezen melléklet, mint törvényjavaslat elvi kiindulópontja tehát *nem terminológiai, hanem elvi alapokon tér el* gyökeresen a *többségi bizottsági javaslattól*. A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal a Magyarország politikai nemzetének fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége van, lényegében véve az a *föderatív államberendezkedés* fundamentumaként rögzített. A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a *magyar nyelv* pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem *mellérendelt* szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználata ott sem lett volna korlátozható⁶²⁹. Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna a javaslat szerint, oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, továbbá a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága, valamint a törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a nemzetiségi jelképek használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is⁶³⁰. A javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette csak, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni⁶³¹. A javaslatához csatolásra került a román orthodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a szerb egyháztól való függetlenséget biztosító

⁶²⁶ MIKÓ (1944) i.m. 144–146.

⁶²⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 73–74., 77–78.; JANCsó (2004) i.m. 86–88.; MIKÓ (1944) i.m. 146–149.

⁶²⁸ MIKÓ (1944) i.m. 146.

⁶²⁹ MIKÓ (1944) i.m. 147–148.

⁶³⁰ MIKÓ (1944) i.m. 147–149.

⁶³¹ MIKÓ (1944) i.m. 149.

szabályrendszer is⁶³².

A német nemzetiség tekintetében meg kell jegyezni, hogy történelmi okokból kifolyólag kevésbé volt egységes, így sem programalkotásra, sem külön javaslat, indítvány megszövegezésére nem került sor részükről. Egyetlen, a Nemzetiségi törvény megalkotására semmilyen befolyással nem bíró kivételt képez ez alól az erdélyi szász képviselők utolsó erdélyi országgyűlésen tett felirati javaslatához fűzött, Friedrich Bömches brassói követ által jegyzett indítványának megismétlése, amely a szász alkotmány és nemzeti terület fenntartását, a német nyelv jogaiban való meghagyását, a lutheránus egyház és iskolái önkormányzatát, a szász vagyont érintetlenségét szorgalmazta⁶³³ és amelyre a királyi válasz ígéretet tett az erdélyi érdekek megfelelő figyelembe vételére a nemzetiségi törvény megalkotása során⁶³⁴. Az erdélyi érdekek külön aspektusát a fentebb említett törvényjavaslatok esetében különösen a román oldalról jelentkező területi autonómia kérdése jelentette⁶³⁵.

Végezetül a horvátok esetében meg kell jegyezni, hogy Horvátország hagyományos XI. századtól eredő közjogi különállásából fakadó sajátosságai⁶³⁶ okán a horvát kérdést mind a trónbeszéd, mind a magyar országgyűlés külön kezelte⁶³⁷, Horvátország különállását ennek megfelelően nem tekintették nemzetiségi kérdésnek és azt az 1868. évi XXX. törvénycikk⁶³⁸, azaz horvát-magyar kiegyezés külön szabályai alapján kezelték⁶³⁹. A horvát-magyar kiegyezés és a széleskörű autonómia ellenére a korszakban a horvát-magyar viszony mindvégig konfliktusoktól terhelt és feszültségekkel terhelt maradt⁶⁴⁰, a Horvát Nemzeti Párt nyíltan elvetette a horvát-magyar kiegyezést⁶⁴¹. A területi autonómiaként felfogott

⁶³² MIKÓ (1944) i.m. 149.

⁶³³ GYURGYÁK (2007) i.m. 79–80.

⁶³⁴ MIKÓ (1944) i.m. 85–86.

⁶³⁵ JANCsó (2004) i.m. 75–79.

⁶³⁶ DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 97–131.; MEZEY (2003a) i.m. 83–85.; TIMON i.m. 711–724.

⁶³⁷ ERDÖDY i.m. 59., 64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; MIKÓ (1944) i.m. 111, 165–170.; TAYLOR i.m. 146–147.

⁶³⁸ 1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény beczikkelyezéséről

⁶³⁹ ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a horvát-magyar kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 141–146.; FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867-1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 427.; HEKA László: A horvát– magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közöny*. 1997/3. 131–141.; HEKA László: A horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2. 67–70.; FERDINANDY i.m. 138–141.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 266–267.; KATUS (2016e) i.m. 671–672.; NAGY (1907) i.m. 62–90.; ROMSICS (2012) i.m. 13.; ROMSICS (2020a) i.m. 10–12.; SZABÓ (2020) i.m. 6–7.

⁶⁴⁰ HEKA (2018) i.m. 70–75.; ROMSICS (2020a) i.m. 17–18.

⁶⁴¹ CARTLEDGE (2016) i.m. 292.

eredménnyel és politikai nemzetként való elismeréssel végződő horvát-magyar kiegyezés kudarcá⁶⁴² mintegy közvetlen bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy a felfokozott nacionalizmus korában a kisebbségek által szorgalmazott megoldás a megnyugtató rendezésre nem feltétlenül lettek volna alkalmasak. Ennek ellenére a horvát példa kétségtelenül hatott a nemzetiségekre, a területi önállóságot tartalmazó javaslatok kétségtelenül Horvátország különleges jogállása követésének igényéből fakadtak⁶⁴³.

A nemzetiségi képviselők javaslatainak áttekintését követően alapvetően rögzíthető, hogy kiindulópontjuk a történeti honos népeknek, mint kollektív jogokkal rendelkező politikai entitásoknak az elismerése⁶⁴⁴ és azok egyenjogúságán alapuló szövetségi állameszme⁶⁴⁵. A kulturális jogok tekintetében, az egyház kormányzati kérdésekben, a nyelvhasználat községi és törvényhatósági szinten való kérdésében, oktatás területén, és a magyar nyelvhez való, annak primátusát elfogadó nemzetiségi álláspontok lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól⁶⁴⁶. A javaslatok e körben különböző mértékben és cizelláltsággal, de alapvetően azonos módon kezelték ezeket a kérdéseket. Az oktatás kérdésében külön hangsúlyozandó, hogy megfogalmazásra kerültek különösen szlovák és román részről nemzetiségi jogakadémiák felállításának igénye. Valamennyi nemzetiség szorgalmazta továbbá az anyanyelv országgyűlési használatát, amely azonban csak a horvátokat illetve meg a horvát-magyar kiegyezés alapján⁶⁴⁷. A törvényhozás tekintetében megfogalmazásra került mindkét ház vonatkozásában az arányos képviselet igénye, ahogyan ez az igény megjelent egyebekben a felsőbb bíróságok esetében is. *Területi autonómia kérdése* tekintetében alapvetően a szerb és a szlovák álláspont volt e körben *hangsúlyos* és kidolgozott, az erdélyi szászok még rendelkeztek középkori területi alapú önkormányzatiságuk egy részével, így az erdélyi románokkal együtt alapvetően a kivárási álláspontjára helyezkedtek⁶⁴⁸.

Értelemszerűen, ahol a nemzetiségi igények lényegében *nem tértek el* a többségi magyar állásponttól, a *kompromisszum* megkötése *reális* volt és a *nemzetiségi igények jelentős része*

⁶⁴² ANDRÁSI i.m. 146–149.; ERDŐDY i.m. 64.; FÓNAGY i.m. 442.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.

⁶⁴³ GYURGYÁK (2007) i.m. 74.

⁶⁴⁴ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 14–16.; GYURGYÁK (2007) i.m. 79–80.; KATUS (2016d) i.m. 661.; KATUS (2016e) i.m. 673.; PÄCURARIU i.m. 298–299.; SZENCZEI i.m. 80.

⁶⁴⁵ MIKÓ (1981b) i.m. 62–65.

⁶⁴⁶ JANCÓSÓ (2004) i.m. 86–88.

⁶⁴⁷ NAGY (1907) i.m. 324.

⁶⁴⁸ MIKÓ (1944) i.m. 219–220.

*teljesítésre került*⁶⁴⁹. A kiinduló alapként rögzített *területi integritás elve* a vármegyehatárok kiigazítását nemzetiségi alapon, ezáltal az *argumentum a minore ad maius* elve alapján a területi autonómiák megadását lehetetlenné tette, *kizárta*. A *politikai nemzetfogalom* nemzetiségi képviselők által megkísérelt *árnyalása*, annak egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek szövetségén alapuló új fogalmi elemekkel való bővítése⁶⁵⁰ *magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását*, így az ugyanezen okokból kifolyólag *nem vezethetett sikerre*. A nemzetiségek kollektív entitásként való elismeréséből a kollektív területi igények elismerése következett volna az uralkodó magyar álláspont szerint, így a Magyarország politikai nemzete fogalom nemzetiségi képviselők által szorgalmazott törvényi elfogadása szintén elfogadhatatlan volt a többség számára. Mindezeknek megfelelően a *Nemzetiségi törvény* megalkotásának és tárgyának a *fókuszpontjai* már csak a *nyelvi és kulturális jogok* kérdései lehettek *az alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén* túl, amely a törvényjavaslat képviselőházi vitáján egyértelműen tetten érhető⁶⁵¹.

3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei a fenti alaptételekből kiindulva a *magyar politikai nemzet* és a *Magyarország politikai nemzete* különbségében ragadható meg, amely *különbség melletti értékválasztás a törvény általános vitáját alapvetően determinálta*⁶⁵².

Míg a *politikai magyar nemzet egyenmű államalkotó alkotmányos tény*, addig *Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzet, mint kollektív entitások államalkotó szövetségeként* írható le. Következésképpen a *vita jogilag az unitárius állam és a föderális állam*⁶⁵³ *közötti választásról*⁶⁵⁴ szólt mint az új magyar alkotmányos államberendezkedés alapjáról. A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a *magyar* szó jelentését *kettőzte* meg, egyszerre *jelentette a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét, mint kulturális jogok nemzetiségi*

⁶⁴⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 15–17.

⁶⁵⁰ SCHLETT (2010) i.m. 537–538.; KATUS (2016e) i.m. 673.

⁶⁵¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 79–82.; MIKÓ (1944) i.m. 184–236.; SCHLETT (2010) i.m. 538–539.

⁶⁵² GYURGYÁK (2007) i.m. 74–82.; MIKÓ (1944) i.m. 184–236.; SCHLETT (2010) i.m. 540–544.

⁶⁵³ DEZSŐ i.m. 131.

⁶⁵⁴ SCHLETT (2002) i.m. 11.

alanyát, ezáltal a fogalmak különböző célok által determinált vegyítésére is alapot adhatott. A nemzetfogalom ennek megfelelően különböző jelentéstartalmakat vett fel, a *nemzet politikai fogalommá* vált és az *állampolgárok közösségét* jelentette, míg a *nemzetiség nyelvi-kulturális közösséget* jelentett⁶⁵⁵. A *különbségtétel célja* a fogalmi rendszer tisztázásán túl az állam és a nemzetiségi eszme, *nemzetiségi kihívás szétválasztása* volt egy *etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében*⁶⁵⁶. A politikai magyar nemzettel szemben a nemzetiségi kritika alapját alapvetően az képezte, hogy megítélésük szerint az nem teljesíti az egyenlőség modern fogalmát különösen a 'magyar' jelző okán és lényegét tekintve „barbár erő alkalmazása a leigázottakkal szemben”⁶⁵⁷, a dualizmus pedig „két nemzet szövetsége a többi ellen”⁶⁵⁸.

A magyar politikai nemzet fogalmából következett ennek megfelelően a *magyar nyelv hivatalos statusa többségi* álláspont szerint, de az is, hogy valamennyi egyéb nyelv tekintetében azok alkalmazását és használatát biztosítani kellett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás lehetőségeihez mérten, ugyanakkor az oktatás és az egyházi területen szinte korlátlanul. Ezzel szemben a *kisebbségi* álláspont *hivatalos nyelvet nem*, legfeljebb *közvetítő, diplomatikus nyelvet* ismert el és a magyar nyelvre is ilyen minőségben tekintett.

A *többségi* álláspont az *unitárius* állam és az egyéni jogokból indult ki *nemzetiségi különbség nélkül*, míg a *kisebbségi* álláspont a *nemzetiségeket kollektív entitásokként* képzelte el⁶⁵⁹, az országot ezen kollektív entitások *szövetségeként, föderációjaként*, bár a *területi egységet nem tagadta*, sőt védendőnek mutatta be. Mindezekkel szemben a többségi álláspont az organikus államfejlődés talaján állt és ebből fakadóan is tagadta a területi autonómiák lehetőségét, külön nemzetiségi arányok szerinti választások és tisztség betöltések lehetőségét, mint az állampolgári jogegyenlőséggel össze nem egyeztethető jogintézményeket az unitárius állameszmén túl. A kisebbségi álláspont azonban a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszerkezet minden részén az arányos képviselet és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és

⁶⁵⁵ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16. 358–362.; SCHLETT (2002) i.m. 11–12.

⁶⁵⁶ SCHLETT (2002) i.m. 14–16.

⁶⁵⁷ XENOPOL, i.m. 95–98.

⁶⁵⁸ MUREȘAN i.m. 267.

⁶⁵⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.; KATUS (2016e) i.m. 673.

területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig⁶⁶⁰.

A többségi és kisebbségi álláspont ütköztetése a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján 1868. november 24-29. között történt meg⁶⁶¹.

Az első felszólaló Deák Ferenc volt, aki felszólalásában a *törvényt preambulumban az egyetlen politikai nemzet, mint az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alaptételének rögzítésével kívánta kiegészíteni, amely tétel elfogadása ezt követően csak a nyelvkérdés szabályozását vállalhatta fel*⁶⁶². Az *egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek „a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja”* az elfogadott indítvány szerint. Ezen alaptétel lényegét tekintve azon eötvösi elgondoláson alapult, amely szerint az állam egysége az államtagok érdekegységén alapul⁶⁶³. Az *alaptétel* és a fogalom alapján a nemzetiségek a *nyelvi különbözőséget elismerő* módon, de nem közösségként hanem egyénenként tagjai a politikai magyar nemzetnek⁶⁶⁴. A politikai nemzetfogalom rögzítését követően logikailag csak az egyéni egyenjogúságon alapuló kodifikációra helyezkedhetett a jogalkotás, következésképpen csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata, értelemszerűen Horvátország kérdésének külön kezelésével.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a *magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta*, hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848. öröksége⁶⁶⁵, valamint a Kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek együttese⁶⁶⁶, valamint a fentiekben kifejtettek szerint az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztásának szándéka. Az 1867. február 28-án elhangzott kormányprogram 1848. törvényhozási eredményeinek és eszméinek a talaján, a jogfolytonosság elvén képzelte el Magyarország sorsának közjogi rendezését⁶⁶⁷, amely

⁶⁶⁰ SCHLETT (2002) i.m. 16.

⁶⁶¹ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 33–38.; MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; SCHLETT (2002) 25–189.

⁶⁶² CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867-1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: Csorba (2019b)] 364.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 11–12.; PÁCURARIU i.m. 298.; SCHLETT (2002) i.m. 25–29.

⁶⁶³ EÖTVÖS (1902b) i.m. 43.

⁶⁶⁴ MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: Miko (1981c)] 36.

⁶⁶⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 65.; SZENTE (2011) i.m. 177–178.

⁶⁶⁶ SZENTE (2011) i.m. 194–198.

⁶⁶⁷ KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 2004. 143–146.

alapból fakad, hogy a helyreállított alkotmányosság⁶⁶⁸ alapja is csak az egyéni jogok kiteljesedése lehetett. Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák Ferenc személyében mélyen hitt abban⁶⁶⁹, hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólásában⁶⁷⁰. Deák ennek megfelelően *élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet – mint az állam és egyben Ausztria-Magyarország nagyhatalmának egyik felének hatékony kormányzásának alapfeltételét, ily módon szabad és egyenlő személyek alkotmányjogi összességét – a kulturális örökséget közösségként birtokló nemzetiségektől*. A nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette. Ebben az összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a területi integritáshoz való ragaszkodás és az unitárius állam megteremtésének programja, eszméje, amely által az egységes Magyarország befolyása a Monarchián, mint nagyhatalmon belül biztosított és amely befolyás eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek. A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb számban magyarok nem nemzetiségi vagy etnikai fogalom, hanem jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény⁶⁷¹ és e fogalom adja indokát a törvényjavaslat Deák féle módosításának és annak nyelvi szabályozási túlsúlyát. Természetesen az 1867. évi XII. törvénycikk⁶⁷², azaz a Kiegészítés⁶⁷³ ténye önmagában a kompromisszumkészségre negatívan is hathatott, elvégre a magyarok által leginkább sérelmezett alkotmányos és területi kérdéseket a Kiegészítés alapvetően orvosolta⁶⁷⁴ és a bécsi centralizmussal szembeni küzdelmeket nagyrészt megszüntette. Ennek megfelelően a nemzetiségekkel való megbékélés mint az udvarral való egységes szembenállás feltétele – egyben kényszerítő politikai ténye és az udvarral szembeni

⁶⁶⁸ SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-leveletről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 429–430.

⁶⁶⁹ JÁSZI (1982) i.m. 411–412.; MIKÓ (1944) i.m. 175.

⁶⁷⁰ JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 149–150.; GYURGYÁK (2007) i.m. 55–56.; MIKÓ (1944) i.m. 184–190.

⁶⁷¹ „nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” - Deák Ferenc felszólalása. In: SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó. 2004. 27.

⁶⁷² 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ó Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

⁶⁷³ CSORBA (2019a) i.m. 324.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 260–266.; GONDA (1998a) i.m. 229–234.; ROMSICS (2015) i.m. 297–298., 300–301.; ROMSICS (2017) i.m. 349–351.; ROMSICS (2020b) i.m. 135.; SZENTE (2011) i.m. 181–190.;

⁶⁷⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; MIKÓ (1944) i.m. 179.

versenyhelyzete⁶⁷⁵ – részben *okafogyottá* vált. A fentiekben kifejtett jogalkotási értékválasztás és a reformkori alapokra való visszatérés a nemzetiségi kérdésben⁶⁷⁶ ezen okra is visszavezethető, különösen abból a szempontból, hogy a közjogi rendezéshez képest a nemzetiségi kérdés másodlagos jelentőséggel bírt⁶⁷⁷.

A képviselőházi általános vitában a kisebbségi álláspontot Mocsonyi Sándor ismertette a hat egyenjogú nemzet föderatív állama mellett érvelve⁶⁷⁸. Mocsonyi alapvetően a nemzetiségi igények feltárását, azok egyenlő és célszerű kezelését tartotta követendőnek⁶⁷⁹. Álláspontja szerint a nemzetiségi eszme a kor különös eszméje, amelyből fakadó igények a kontinensen a felvilágosodás eredményeképpen mindenütt jelen vannak. A nemzetiségi eszme származás, földrajzi, történeti és nyelvi alapon köt össze egyénnek, amely egyének *közössége közösségi öntudattal rendelkezik*, következésképpen e közösségek *jogi személyek* és mint ilyenek, *kollektív jogok alanyai*⁶⁸⁰. A nemzetiségi jogok célja és értelme a nemzetiségek létének a fenntartása, amelyből fakad, hogy a közösségek fenntartása csak közösségi jogok alapján képzelhető el, nem pedig egyéni szinten⁶⁸¹, azaz a *nemzetiségek kollektív elismerése hiányában valós jogegyenlőségről nem lehet szó*⁶⁸². Az egyéni jogok kiterjesztése a jogegyenlőség megteremtése a demokrácia alapfeltételei, de ezen demokrácia kiteljesedése csak a kollektív jogokkal együttesen lehetséges a kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők álláspontja szerint, így a politikai nemzetfogalom fenti tételét alapjaiban utasították el⁶⁸³. A kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők megítélése szerint a többségi javaslat az egyéni jogok tekintetében célszerű és helyes, ugyanakkor a *közösségi jogok negligálása félmegoldás*, célszerűtlen és az egyéni jogok talaján álló jogalkotás gyakorlatilag a korábbi törvények megismétlései, amely törvények a múltban a nemzetiségeket nem tudták sem megnyugtatni, sem igényeiket kielégíteni⁶⁸⁴. Külön hangsúlyozták továbbá, hogy a *nemzetiségek tételes felsorolásának elmulasztása a nemzetiségek létének el nem ismerését jelenti*, a nyelvi

⁶⁷⁵ CSORBA (2019a) i.m. 321–322.; GONDA (1998a) i.m. 221–222.

⁶⁷⁶ ROMSICS (2018b) i.m. 55–57.

⁶⁷⁷ ALBRECHT Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 151.

⁶⁷⁸ MIKÓ Imre. A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. [a továbbiakban: MIKÓ (1967a)] 229.; ANDRÁSI i.m. 142–143.; SCHLETT (2002) i.m. 19.; SZÁSZ (1993b) i.m. 537.

⁶⁷⁹ SCHLETT (2002) i.m. 30.

⁶⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 79.; SCHLETT (2002) i.m. 30–37.

⁶⁸¹ SCHLETT (2010) i.m. 545–549.

⁶⁸² MIKÓ (1967a) i.m. 229.

⁶⁸³ MIKÓ (1944) i.m. 187–188.; SCHLETT (2010) i.m. 549–554.

⁶⁸⁴ MIKÓ (1944) i.m. 187–188.; SCHLETT (2002) i.m. 37–44.

szabályozások egyéni alapvetése pedig nem elegendő a nemzetiségek fejlődésének biztosítására. Ezen nézetet többek Belgium, Svájc megoldásainak idézésével indokolták és ennek megfelelően tettek javaslatot a kérdés új alapokra helyezésére és rendezésére, mely szerint kiindulópont Magyarország területi épségének biztosítása, központi szinten a magyar nyelv fenntartása, ugyanakkor valamennyi nemzet külön-külön elismerése és az ebből fakadó jogok biztosítása⁶⁸⁵. A többségi törvényjavaslatot mindezek tükrében a nemzetiségi képviselők nem a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozandó törvénynek, *legfeljebb magyar nyelvtörvénynek* tartották és azt nem fogadták el⁶⁸⁶.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter a többségi javaslat megfogalmazójaként, nemzetiségi kérdés szakértőjeként, mindkét korábbi nemzetiségi bizottság tagjaként vette védelmébe a törvényjavaslatot⁶⁸⁷ és annak ellenére támogatta Deák módosító indítványát a politikai kompromisszum megalkotása érdekében, hogy az saját még szabadelvűbb meggyőződésével több ponton ellenkezett⁶⁸⁸. Eötvös eredeti elképzelése ugyanis tartalmazta a nemzetiségek felsorolását mint a politikai nemzet alkotóelemeinek tételes rögzítését⁶⁸⁹, valamint a törvényhatóságok kérdésében is eredetileg a kisebbségi javaslattal rokonítható, a megyei törvényhatóságok népképviseleti elven való megválasztása mellett állt ki⁶⁹⁰. Eötvös a kompromisszum elérése érdekében tehát változtatott eredeti álláspontján. Ennek megfelelően emlékeztette a nemzetiségi képviselőket arra, hogy ők ezen minőségükben mint az egész nemzet és nem egy nemzetiség országgyűlési képviselői, másrészt a területi igényekre – már korábban ismert érveken túl – válaszként előadta, hogy a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése csak meghatározott időre lenne lehetséges⁶⁹¹. Eötvös kritikai éllel jegyezte meg, hogy az általános „kikerekítés” megfogalmazásán túl konkrét megoldási javaslatokkal egyrészt nem éltek a képviselők, másrészt fenntartotta azon korábbi munkáiban kifejtett álláspontját, amely szerint a magyarországi viszonyok lehetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását⁶⁹². A nemzetiségi területekkel kapcsolatban előadta, hogy az egyrészt ténylegesen a jogegyenlőség ellen hatva a partikularizmus újjáteremtését

⁶⁸⁵ MIKÓ (1944) i.m. 193–199.

⁶⁸⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 75–77.; MIKÓ (1944) i.m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.

⁶⁸⁷ MIKÓ (1944) i.m. 191–195.

⁶⁸⁸ DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram, 2007. 274–276.; CSORBA (2019b) i.m. 364.

⁶⁸⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.

⁶⁹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 71.

⁶⁹¹ MIKÓ (1944) i.m. 191–194.

⁶⁹² GYURGYÁK (2007) i.m. 67–68.; MIKÓ (1944) i.m. 193–194.

eredményezné⁶⁹³, másrészt hiányzik az a fórum, amely a nemzetiség tényéről való döntést meghozná⁶⁹⁴. A külön jogok iránti igények történeti jogi alapú megközelítését Eötvös elfogadhatatlannak tartotta⁶⁹⁵, álláspontja szerint csak az egyéni jogok alapján oldható meg megnyugtatóan a nemzetiségi kérdés, mert nem lenne szerencsés *Magyarországot újra a partikuláris jogok*, párhuzamosan élő jogrendszerek honává tenni, továbbá a külön jogok biztosítása az egyéni boldogulás és ezáltal a *kollektív fejlődés lehetőségétől is megfosztaná* a nemzetiségeket⁶⁹⁶.

A vita ezt követően a két fő álláspont ütközése és fel nem oldása jegyében zajlott⁶⁹⁷, alapvetően a területi integritás fő tárgya mentén. A többségi álláspont hívei minden egyes alkalommal kétségbe vonták a kisebbségi képviselők szándékainak őszinteségét, amelyre válaszul a kisebbségi álláspont hívei minden egyes alkalommal megismételve előadták, hogy a magyar állam területi épsége, mint a közös haza épsége számukra is kiemelt fontosságú⁶⁹⁸. A mintegy félszáz felszólaló a nemzetiségi kérdés valamennyi oldalát megközelítette, színvonalas és szenvedélyes, ugyanakkor alapos és probléma összetettségét feltáró általános vita a maga mélységében, nemzetközi kitekintéssel elemezte a nemzetiségi kérdést, indokolva az álláspontokkal szembeni vagy melletti érveket⁶⁹⁹. A többségi álláspont hívei a kormányzás és az igazságszolgáltatás hatékonyságának érveit emelték ki, míg a kisebbségi álláspont mellett állók kiálltak a lehető legszélesebb körű nyelvi jogok biztosítása mellett az asszimiláció ellen, hangsúlyozva továbbá, hogy a nemzetiségek elismerése részükről elengedhetetlen fontosságú tétel és önmagában a törvényjavaslat többségi szövegezése kollektív jogok nélkül legfeljebb nyelvtörvényként értelmezhető⁷⁰⁰. A többségi álláspont hívei egyebekben a liberalizmus talaján állva a kollektív jogok megadását azon alapállásból is elvetették, hogy azok többletjogként a jogegyenlőség ellen hatnak⁷⁰¹. Ezzel szemben a kisebbségi javaslat hívei előadták, hogy korábban a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését is az egyházak, mint kollektív entitások elismerésével és önkormányzatiságuk biztosításával

⁶⁹³ EÖTVÖS (1903) i.m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

⁶⁹⁴ EÖTVÖS (1903) i.m. 63–68.; SCHLETT (2002) i.m. 56–60

⁶⁹⁵ EÖTVÖS (1902b) i.m. 194–196.

⁶⁹⁶ SCHLETT (2002) i.m. 60–62.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

⁶⁹⁷ SCHLETT (2002) i.m. 62–189.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76–82.; KATUS (2016e) i.m. 673.; KOCSIS i.m. 93.; MIKÓ (1944) i.m. 194–222.

⁶⁹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 194–222.

⁶⁹⁹ SCHLETT (2002) i.m. 8–9., 22–23.

⁷⁰⁰ MIKÓ (1944) i.m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.; SCHLETT (2010) i.m. 554–561.

⁷⁰¹ MIKÓ (1944) i.m. 193–194., 200., 202–203., 214–218.

oldotta meg az országgyűlés, így ezen kérdést az egyházi jogrendezéssel analóg módon lehetséges kezelni⁷⁰². A kisebbségi álláspont képviselői kifejtették továbbá, hogy a jogszabály magyar nyelvre vonatkozó szabályai lényegét tekintve a *teljes szabadság élvezetének feltételeként a magyar nyelv ismeretét* követeli meg, azaz míg korábban a magyar nemesi oklevél biztosította a jogok teljes körű élvezetét, végkövetkeztetésük szerint a törvény elfogadása után a nemesi oklevelet és annak privilégiumait a magyar nyelv ismerete váltja majd fel⁷⁰³. Egyebekben a vitában valamennyi nemzetiségi képviselő saját nemzetisége javára próbált többletjogokat biztosítani és az erre vonatkozó jogtörténeti, jogfilozófiai érvelést terjesztett elő.

A megbékélés kezdeti őszinte szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek. A feloldhatatlan ellentétek végezetül két szélsőséges álláspont elterjedését eredményezték, nevezetesen a nemzetiségek a nemzetiségek halálát vetítették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését a kisebbségi javaslat elfogadása esetére⁷⁰⁴, mellyel kapcsolatban jegyezte meg Deák Ferenc, hogy sok olyan mondat elhangzott, amelyet jobb lett volna el nem mondani⁷⁰⁵. A kompromisszum lehetetlenségének ismeretében ugyan javasolták egyes nemzetiségi képviselők a kérdés elnapolását és az új Országgyűlés feladataként való tárgyalását, azonban 1868. november 29-én az általános vitát a képviselőház lezárta. A kisebbségi javaslatról elrendelt szavazást követően (405 képviselő közül 24 támogatta, 267 ellenezte, 113 távol maradt) az elvetésre került⁷⁰⁶, így a román képviselők kivonultak⁷⁰⁷. Ennek megfelelően a törvényjavaslat részletes vitáját még aznap a Deák Ferenc által módosított többségi javaslat szerint kezdte meg a Képviselőház, és minimális változtatásokkal 1868. december 1-i ülésén el is fogadta⁷⁰⁸.

A *főrendiház* előtti vita korántsem volt indulatos, inkább aggódó szellemben folyt le 1868. december 4-én⁷⁰⁹. A főrendiház tagjai a nemzetiségi kérdés helyes rendezése körében felemerülő aggodalmuknak adtak hangot, *megkérdőjelezve a törvény megalkotásának szükségességét*. Simor János hercegprímás érvelése szerint a nemzetiségek követeléseit közül

⁷⁰² MIKÓ (1944) i.m. 207.

⁷⁰³ MIKÓ (1944) i.m. 200.

⁷⁰⁴ MIKÓ (1944) i.m. 215., 218.; SCHLETT (2002) i.m. 21.

⁷⁰⁵ MIKÓ (1944) i.m. 221.; SCHLETT (2002) i.m. 188.

⁷⁰⁶ ANDRÁSI i.m. 144–145.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 9–11.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; MIKÓ (1944) i.m. 222.

⁷⁰⁷ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76.; MIKÓ (1944) i.m. 222.; MIKÓ (1981b) i.m. 64.; SCHLETT (2002) i.m. 189.

⁷⁰⁸ MIKÓ (1944) i.m. 223–237.

⁷⁰⁹ MIKÓ (1944) i.m. 237–243.

a leglényegesebbeket nem tartalmazta a jogszabály, amely *igények* azonban *kodifikálásra* kerültek, lényegüket tekintve *már fennálló, szerzett és el nem vitatott jogok*⁷¹⁰. Masirievics Sámuel szerb pátriárka az 1861. karlócai kongresszus határozatait tartotta továbbra is irányadónak, így a nemzeti különállást és autonómiát hangsúlyozta, ezért a törvényt ez okból nem tartotta elfogadhatónak⁷¹¹. A területi autonómiával szemben foglalt állást Pap-Szilágyi József nagyváradai román görög-katolikus püspök, akinek álláspontja szerint Magyarországból lehetetlen egyszerre valamennyi nemzetiség kívánalmának megfelelően egy kis Németországot, kis Romániát, kis Szerbiát vagy kis Szlovákiát alkotni⁷¹². Gróf Szapáry Gyula felszólalásában a kormány részéről elismerte, hogy nem minden követelés és igény került kielégítésre, ugyanakkor azt a nemzet egységének kívánalma és a biztosított nyelvi jogok igénye közötti ésszerű kompromisszumként értékelte a törvényjavaslatot és vállalta a felelősséget⁷¹³. Végezetül báró Wenckheim László felszólalása érdemes e körben kiemelésre, aki túl azon, hogy a *törvény címe és tárgya közötti inkoherenciát* emelte ki, előadta, hogy a nemzetiségi kérdés jelentős része valójában külön jogszabályokban megoldandó feladat, így azokat álláspontja szerint akként is kellett volna kezelni, elsősorban a perrendtartási törvények, a megyerendezés lehetőségeinek és az oktatás jogszabályok áttekintésével és rendezésével lett volna lehetséges valós nemzetiségi tárgyú jogalkotás, azaz a törvény megalkotása, legalábbis ebben a formában indokolatlan, ellentmondó és nem elfogadható⁷¹⁴. A Főrendiház végül még aznap elfogadta a javaslatot, amely 1868. december 06-án nyert királyi szentesítéssel az 1868. évi XLIV. törvényként 1868. december 07-én került be a *Corpus Iurisba*⁷¹⁵ alkotmányos jelentőségű törvényként⁷¹⁶.

A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztását, a jogszabály megalkotásának útját összegzve az alábbi megállapításokat tehetjük. *A Kiegészéssel az ország integritása és stabilitása, alkotmányossága a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével* – amely egyebekben a nagyhatalmi *status* megőrzésének feltétele volt⁷¹⁷–

⁷¹⁰ MIKÓ (1944) i.m. 238–239.

⁷¹¹ MIKÓ (1944) i.m. 239–240.

⁷¹² MIKÓ (1944) i.m. 240.

⁷¹³ MIKÓ (1944) i.m. 240.

⁷¹⁴ MIKÓ (1944) i.m. 241.

⁷¹⁵ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 12.; MIKÓ (1944) i.m. 242–243.

⁷¹⁶ KUKORELLI – TAKÁCS i.m. 56.

⁷¹⁷ CARTLEDGE (2011) i.m. 24–25.

*helyreállt*⁷¹⁸. A közel két évtizedes folyamat jelképes betetőzéseként I. Ferenc József alkotmányos magyar királlyá koronázásával⁷¹⁹ létrejött a többnemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia mint nagyhatalom⁷²⁰. A dualista Monarchia azonban különös kihívásokkal állt szemben⁷²¹, amely kihívások között a birodalom magyar felén a nemzetiségi kérdés megoldása volt e körben nem csak *erkölcsi kötelesség* a két évtizeddel korábban fellángolt fegyveres konfliktusok tanulságából fakadóan, hanem az a korszellemi nemzetállami alapállás okán *integritási kérdésként* is jelentkezett⁷²². A Nemzetiségi törvény megalkotását tehát egyszerre indokolták belső okok és tényezők, így az unitárius magyar állam megteremtésének igénye, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése és a nemzetiségi konfliktusok megoldása, egy közjogi nemzeti egység megteremtése⁷²³, másrészt külső okok, így különösen a szomszédos államok Magyarországgal, illetve itt élő nemzetiségekkel való kapcsolata, amelyek a magyarországi nemzetiségek anyaállamként potenciális veszélyt jelentettek Magyarország területi integritására⁷²⁴. A Kiegyezés ebben az aspektusban egyenesen a XVIII-XIX. század fordulóján megkezdett fejlődés egészének – beleértve a nemzeti és nemzetiségi fejlődést is a Nemzetiségi törvénnyel – következő lépcsőfoka volt *a reformkor tényleges lezárásaként*⁷²⁵. A liberális alkotmányos monarchia valós megteremtésével járó Kiegyezést a kisebbségek alapvetően támogatták⁷²⁶, ugyanakkor saját kiegyezésüket szorgalmazták ugyanezen örökségből fakadóan. Mindezeknek megfelelően a *nemzetiségi kérdés megoldását* a magyar törvényhozás is az *alkotmányos és unitárius állam megteremtésének alapfeltételeként kezelte*. A magyar Országgyűlés ennek alapján a *közigazgatás újra szabályozásával a rendiség utolsó maradványait is eltörölte, valamint az állampolgári jogegyenlőség ismételt rögzítésével és a hungarus eszme újra alkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációját végezte el*. A kodifikáció során a magyar törvényhozás az állampolgári jogegyenlőség talaján állva kezelte a nemzetiségi kérdést, középpontba az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását helyezte,

⁷¹⁸ RÉVÉSZ T. Mihály: Andrassy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2010. 790–791.; ROMSICS (2017) i.m. 348–351.

⁷¹⁹ GERŐ i.m. 9–12., 177–186.

⁷²⁰ SZENTE (2011) i.m. 191–194.

⁷²¹ GYŐRI SZABÓ i.m. 21–27.

⁷²² GYURGYÁK (2007) i.m. 69–70.

⁷²³ SCHLETT (1987) i.m. 218.; SZÁSZ (1993b) i.m. 525–526.

⁷²⁴ ALBRECHT i.m. 152–153.; ROMSICS (2020b) i.m. 135–136.

⁷²⁵ SCHLETT (1987) i.m. 230.

⁷²⁶ IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018. 16–26.

de a megbékélés őszinte szándéka ellenére a kollektív alapállást elfoglaló nemzetiségekkel való kiegyezés végül áthidalhatatlan akadályokba ütközött.

A törvény elfogadásának vitája a magyar unitárius állameszme és a föderalista államszemlélet közötti, illetve az egyéni jogok, valamint a kollektív jogok közötti álláspontok közötti összecsapást eredményezte⁷²⁷. A magyar politikai nemzetfogalom az ország minden lakosát magában foglaló politikai magyar nemzetet helyezte a szabályozás középpontjába – a nyelvi alapon definiált nemzetállam feltételeinek hiánya okán –, amely fogalom szerint a magyar politikai nemzet *egy* és mint ilyen nem lehet *több* politikai nemzet társulása. Ez a deáki-eötvösi koncepció a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokra helyezte a hangsúlyt és az állampolgári jogegyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta és támogatta, koncepcionálisan nem fogadott el kollektív többletjogokat, területi alapon szerveződő etnikai autonómiákat⁷²⁸, ugyanakkor az önkormányzatokat és a decentralizációt alapvetően elismerte⁷²⁹. *Mindezek eredményeképpen az egy politikai magyar nemzet állama egységesen szervezett, unitárius, területi integritásában sérthetetlen, az egyéni jogokat és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokat tiszteletben tartó és biztosító, etnikailag semleges alkotmányos monarchia.*

A nemzetiségek az egyéni jogegyenlőségen túl kollektív jogok érvényesítését tüzték ki különböző mértékben célul⁷³⁰. Az álláspont képviselői a nemzetiségeket kollektív jogok alanyaként jogi entitásként kezelték, amelybe egyebekben beleértették a magyar nemzetiséget is. Álláspontjuk lényegi eleme és alapja a *magyar politikai nemzet* helyett a *Magyarország politikai nemzete* koncepciója, amely álláspont szerint a Magyar Királyságot egyenjogú nemzetek szövetsége alkotja. Mindezek alapján az egyes nemzetiségek eltérő módon és mértékben, de lényegében véve – az államhatárok változatlansága mellett – az állam föderatív alapú átalakítását szorgalmazták.

⁷²⁷ MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; KATUS (2016e) i.m. 673.

⁷²⁸ CARTLEDGE (2016) i.m. 291.; GYURGYÁK (2007) i.m. 69–70.

⁷²⁹ VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 992–999.

⁷³⁰ PĂCURARIU i.m. 297–298.

3.2.7. A nemzeti kisebbségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig

Az álláspontok elvi kiindulópontjaikból fakadóan nem voltak feloldhatók és a politikai magyar nemzet koncepcióját fogadta el az Országgyűlés⁷³¹, így Nemzetiségi törvény szabályozása ennek megfelelően alapvetően a nyelvi és kulturális, oktatási jogokra terjedt ki. A *Nemzetiségi törvény lényegi célját* az az elgondolása képezte, amely a *nemzetiségi eszme a nyelvi közösség fennmaradását biztosítandó nyelvi-kulturális téren kiteljesedik*, úgy e jogok biztosítása által *a politikai és államszervezeti kérdések, uralmi helyzetek megoldása nem feltételezi többé a nemzetiségi, azaz etnikai aspektust, azaz a nemzetiségi konfliktusok a nyelvi jogok kiteljesedésével és a jogegyenlőség biztosításával feloldódnak*⁷³². A jogegyenlőség talaján álló állam feladata ennek megfelelően az egyéni jogok biztosítása⁷³³, így *politikai magyar nemzet állama ennek megfelelően etnikailag semleges*⁷³⁴, *a nemzetiségi jogok tekintetében pedig az állam szerepe nem más, mint ezen nyelvi és kulturális jogok védelme és ezáltal a politikai magyar nemzet fogalma közös – quasi hungarus, azaz politikai magyar nemzeti, valójában magyarországi – identitást is eredményez*⁷³⁵. A politikai magyar nemzet koncepciója mindezeknek megfelelően ugyan táplálkozott a kor nemzetfelfogásaiból, de ezektől lényegében tért el amikor vegyítette az államközpontú és a nyelvi-kulturális nemzeti eszme lényeges elemeit, de mindvégig az egyéni jogegyenlőség talaján állt. A politikai magyar nemzet eredményeképpen a fentiek szerint várt közös identitás rokonítható a svájci, belga vagy amerikai nemzet felfogással, azonban nélküli azok föderális államszervezeti elemeit⁷³⁶, illetve párhuzamba állítható az osztrák dinasztikus államfelfogás egységesítő jellegével⁷³⁷ is. Annak ellenére, hogy a fentiek szerint várt közös identitás eredménye végső soron 'magyar' jelleget hordozott magában, a politikai magyar nemzet fogalma ennek ellenére közvetlenül nem törekedett az államnyelv egyéni elsajátításának kötelezettségére és az erőszakos asszimiláció elemeit sem tartalmazta. Súlyos fogyatékosága volt azonban a

⁷³¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 74–82.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 275–276.; KATUS (2016e) i.m. 673.; PAKSA i.m. 11–12.

⁷³² GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23.; 69–71.; HATOS i.m. 112.; SCHLETT (2002) i.m. 11–16.

⁷³³ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 109–110, 126., 198.

⁷³⁴ ALBRECHT i.m. 155–156.; NAGY (1907) i.m. 106.; SCHLETT (1987) i.m. 262–264.

⁷³⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 68–71.; 75–76.

⁷³⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 70.

⁷³⁷ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

Nemzetiségi törvénynek, hogy az ajánló *lex imperfecta*⁷³⁸, hiányzott belőle a jogszabály megsértéséhez fűzött jogkövetkezmény normaszervezeti eleme, amelyből fakadóan a jogszabály nem kellő végrehajtása, illetve végrehajtásának elmulasztása nem volt szankcionált⁷³⁹. E tényre, különösen a végrehajtás elmulasztására már a korban is több ízben is felhívták a figyelmet és a jogszabály hatékonyabb érvényesülését követelték⁷⁴⁰ rávilágítva egyebek mellett arra az aspektusra, mely szerint a Nemzetiségi törvény valós érvényesülése a nemzetiségi mozgalmak elszakadási törekvéseit tompítaná, illetve szüntetné meg⁷⁴¹.

A Nemzetiségi törvénnyel egyet nem értő képviselők tiltakozásukat és azok indokait ezt követően a jövőben az Országgyűlésen kívül fejtették ki, továbbra sem fogadván el az egy politikai nemzet és a nemzetiségek közötti különbségtételt⁷⁴². A Nemzetiségi törvény kihirdetését követően sorra megalakultak a nemzetiségek pártjai⁷⁴³, 1869. januárjában összeült elsőként a szerbek, majd a bánági és magyarországi románok⁷⁴⁴, márciusában pedig az erdélyi románok nemzeti pártjainak megalakítását kezdeményező nemzeti konferencia⁷⁴⁵. A *nemzetiségi pártok* kezdetben – a magyarországi román képviselők kivételével⁷⁴⁶ – belpolitikai *passzívítás* alapján álltak⁷⁴⁷, majd nemsokára szembe fordultak a Kiegyezés által megteremtett keretekkel és az újonnan létrejövő, illetve megerősödő, Magyarországgal határos *nemzeti államaik közvetlen, illetve közvetett befolyásával törekedtek nemzeti céljaik elérésére*⁷⁴⁸, amely tevékenység szükségképpen a többségi magyarság ellenérzését és nemzetiségi türelmetlenségét fokozta⁷⁴⁹. A nemzetiségi igények további törvényhozásbeli érvényesítését nehezítette a nemzetiségek részéről a Nemzetiségi törvény nyílt elutasítása és a

⁷³⁸ SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 67.

⁷³⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 76.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 44.; CSORBA (2019b) i.m. 364.

⁷⁴⁰ FERDINANDY i.m. 142.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82.; MAKKAJ i.m. (1989) i.m. 251.; MIKÓ (1981b) i.m. 67.; MOLDOVÁN i.m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.

⁷⁴¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 113–116.

⁷⁴² BÍRÓ (2002) i.m. 77.; GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23., 76–77., 80.; MIKÓ (1981c) i.m. 36.; PAKSA i.m. 12.

⁷⁴³ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A nemzetiségi kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016f)] 756.; BOTLIK i.m. 31.

⁷⁴⁴ BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: Bolovan (2016a)] 436–437.; MIKÓ (1967a) i.m. 230.; RAFFAY i.m. 49–50.; ROMSICS (2018b) i.m. 58.

⁷⁴⁵ BOLOVAN (2016a) i.m. 437–438.; SCHLETT (2002) i.m. 22.; PĂCURARIU i.m. 306.; AMUZA (2001a) i.m. 236.; RAFFAY i.m. 50.; ROMSICS (2018b) i.m. 58.

⁷⁴⁶ MAKKAJ (1989) i.m. 247.

⁷⁴⁷ AMUZA (2001b) i.m. 257–262.; BÍRÓ (2002) i.m. 245–246.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76.; JANCÓS (2004) i.m. 89.; PĂCURARIU i.m. 306–307.; SZÁSZ (1993b) 537–538.

⁷⁴⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 77.; JANCÓS (2004) i.m. 93–133.

⁷⁴⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 77.; MIKÓ (1944) i.m. 249.

passzivitás politikai alapállása, alkotmányjogilag pedig a választójogi rendszer, amelynek eredményeképpen a korszakban a nemzetiségi képviselők számaránya nem tükrözte a lakossági arányokat⁷⁵⁰. A passzivitást végül részben a román kisebbség az egységes Román Nemzeti Párt létrejöttével 1881-ben adta fel⁷⁵¹. Ettől az időponttól a Román Nemzeti Párt változó intenzitással mind az Országgyűlésben mind azon kívül fejtette ki politikai tevékenységét – változatlanul elvetve a politikai nemzet fogalmát és az egyenrangú nemzetek szövetségét vallva – döntően az erdélyi autonómia és közvetetten a román irredentizmus céljainak alárendelve⁷⁵².

A nemzetiségi kérdés a törvény elfogadása ellenére tehát nem került nyugvópontra, hatalmi kérdéssé vált⁷⁵³ és döntően meghatározta Magyarország belpolitikáját és külkapcsolatait a jövőben⁷⁵⁴. A Nemzetiségi törvény ambivalens jellegére mutat rá az a tény, hogy bár a *nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt nem fogadták el* – azt oktrojáltnak⁷⁵⁵ és nemzetiségük elsorvasztásának eszközekének⁷⁵⁶ tekintették – *mégis annak keretein belül* – alapvetően egyházi önkormányzataik, valamint gazdasági⁷⁵⁷, oktatási és kulturális intézményeik útján – *megőrizték és fejlesztették identitásukat*⁷⁵⁸. Mindez teljes egészében összhangban áll azzal a

⁷⁵⁰ ILONSKY Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009. 52–54.; MARCU (1997) i.m. 194.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 44–45.

⁷⁵¹ AMUZA (2001b) i.m. 262–267.; BÍRÓ (2002) i.m. 111–113., 247–248.; BOLOVAN (2016a) i.m. 439.; MUREȘAN i.m. 288–291.; RAFFAY i.m. 51–54.; SZÁSZ (1993b) 538–539.

⁷⁵² BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román–magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., 1999. 177–188.; AMUZA (2001a) i.m. 236–237.; DURANDIN i.m. 196–197.; L. BALOGH (2020) i.m. 15.; MAKKAI (1989) i.m. 247.; MUREȘAN i.m. 289,

⁷⁵³ GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.

⁷⁵⁴ JÁSZI (1982) i.m. 411–421.

⁷⁵⁵ CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1929. 14.; GYURGYÁK (2007) i.m. 80.

⁷⁵⁶ MARCU (1997) i.m. 194.

⁷⁵⁷ GYÁRFÁS Ellemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 71–79.; BÍRÓ (2002) i.m. 38–41., 47., 49–51.

⁷⁵⁸ BOLOVAN, Ioan: Cultura românească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 533–569.; GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Cultura săsească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 584–589.; GRÄF, Rudolf: Cultura germanilor din Banat. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 589–598.; MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016b)] 429., 431–433.; PÁL Judit: Egyesületek. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 321–322.; JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 705–709.; BÍRÓ (2002) i.m. 207–213.; BOLOVAN (2016a) i.m. 438.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.; MANZINGER i.m. 24.; PĂCURARIU i.m. 310–311.; KATUS (2016f) i.m. 755–756.; SZÁSZ (1993b) i.m. 537.

ténnyel, hogy a kisebbségek identitásának megőrzésének elsődleges eszköze az oktatási és kulturális intézményrendszer és annak fenntartása a szabad nyelvhasználat mellett⁷⁵⁹. *Paradox módon tehát a kisebbségek nem fogadták el a Nemzetiségi törvényt, mégis annak keretei biztosították identitásuk megőrzését és fejlesztését⁷⁶⁰, sőt a magyarságtól való elidegenítésüket⁷⁶¹.*

Visszaulva a dualizmus kori Magyarország bevallott politikai államcéljaira – az 1848/49-es alkotmányos örökség alapján a jogegyenlőség alapján álló unitárius nemzetállam megteremtése területi integritásának biztosításával, a Horvátországgal való különleges közjogi viszony, valamint a kettős monarchián belüli hatalmi pozíció megőrzése, megerősítése⁷⁶² – rögzíthető, hogy ezen államcélok a jövőben a nemzetiségi kihívás tárgyalását korlátok közé szorították. A kettős monarchián belüli hatalmi helyzet megőrzésének célja⁷⁶³ – a Monarchia nagyhatalmi *statusának* alapjaként⁷⁶⁴ – a nemzetiségek föderalisztikus igényeit mint a magyar állameszmével összhangban nem álló közjogi jogalkotás lehetőségeit ebben a kérdésben alapvetően kizárták⁷⁶⁵. A dinamikus nacionalizmus és a Nemzetiségi törvény ambivalenciája ugyanakkor a magyar szupremácia iránti többségi igényt is gerjesztett⁷⁶⁶, amely ezáltal kölcsönösen szélsőséges politikai programokat eredményezett mind a magyar, mind pedig a nemzetiségi képviselők oldaláról. *A magyar állam jogalkotását ezért a fenti államcéljai biztosítása érdekében a szélsőségektől való tartózkodás, a különböző jogágakban a kényes egyensúlyra való törekvés, illetve az asszimiláció kívánt eredményének közvetlen és közvetett elősegítése jellemezte. Ennek megfelelően a szélsőséges nacionalista javaslatokat az Országgyűlés nem tárgyalta, nem támogatta, a korszakban az állampolgári egyenlőség talajáról való letérés nem volt tapasztalható⁷⁶⁷.* A nemzetiségi jogi jogalkotás nemzetiségi oldalon való elutasítottságát észlelve 1870-ben az ellenzék részéről többek között Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Alexandru Mocsonyi, Iosif Hodosiu és Svetozar Miletics képviselők gyakorlatilag a korábban elutasított kisebbségi javaslatra épülő új törvényjavaslatot

⁷⁵⁹ KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007. 150–151.

⁷⁶⁰ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45.

⁷⁶¹ MOLDOVÁN i.m. 12–21., 27–29.

⁷⁶² KISS i.m. 150., 166., 178–180., 186–189., 193–198., 213–230., 233–252., 257–291., 320–324., 337–350., 398–400.; GYURGYÁK (2007) i.m. 93–94.; SZENTE (2011) i.m. 194–198.

⁷⁶³ ORMOS i.m. 154–155.

⁷⁶⁴ KISS i.m. 354–367.

⁷⁶⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 92–94.

⁷⁶⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 98–101.; HATOS i.m. 19.; JÁSZI (1982) i.m. 415–418.

⁷⁶⁷ MIKÓ (1944) i.m. 247–275.; NAGY (1907) i.m. 157–161.

terjesztettek elő, amelynek tárgyalására végül ezen okokból nem került sor⁷⁶⁸. Ezt követően hasonló tartalmú törvényjavaslatot végül nem terjesztettek be I. világháború időszakáig, azonban a következő évtizedekben *a nemzeti eszme dinamikus nacionalizmussá vált és a technikai fejlődés nyomán fokozott sajtótevékenység tárgyává válva⁷⁶⁹ szélesebb kört ért el mint a megszületése idején⁷⁷⁰*. Fentiek eredményeképpen az így megváltozott nacionalizmus – mivel az Országgyűlés a fentiek szerint tartózkodott a kérdés tárgyalásától – politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalást indukált a központi kormányzat és a nemzetiségi képviselők között. A szerb, román és szlovák nemzetiségek képviselői 1895. augusztus 10-én közös kongresszusukon hozott határozataikban tárgyalási alapként – a magyar állam területi integritásának, egyes radikális képviselők kivételétől eltekintve változatlanul értéknek tartott alapjain – a területi autonómiát rögzítették fenntatva a politikai magyar nemzetfogalom változatlan kritikáját és közös fellépésben állapodtak meg ezen igények érvényesítése érdekében⁷⁷¹.

A nemzetiségi kérdés XIX.-XX. század fordulóján végül elhagyta a magyar belpolitika területét és a sajtó révén nemzetközi figyelmet kapott, majd az Interparlamentáris Unió ülésein is rendszeresen napirendre került⁷⁷². Ebben a folyamatban vízvonalzó szerepet töltött be 1892-ben az erdélyi románság vezetőinek I. Ferenc Józsefhez címzett folyamodványa, ún. Memoranduma⁷⁷³. A Memorandum tartalmát tekintve a külön nemzetiségi jogok kollektív alapon való elismerése tárgyában született, tartalmazta a Nemzetiségi törvénnyel való elégedetlenség kifejezését, illetve rendszerbe foglalta a román nemzetiség egyéb szociális, gazdasági, oktatási és kulturális igényeit az elmagyarosítási kísérletek megszüntetésnek követelésével⁷⁷⁴. A Memorandummal – amelyet a romániai sajtón túl a román kormány tagjai

⁷⁶⁸ AMUZA (2001b) i.m. 237–238.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 12–13., 17–21.; JANCSÓ (2004) i.m. 88–91.; MIKÓ (1944) i.m. 250–251.; MIKÓ (1981b) i.m. 68.; SZENCZEI i.m. 81–82.

⁷⁶⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 224–237., 251.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23.

⁷⁷⁰ ABLONCZY (2020) 20–21.

⁷⁷¹ GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: *A dualizmus válságperiódusa (1890-1918)*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 515.; BOLOVAN (2016a) i.m. 441.; HITCHINS i.m. 214.; KATUS (2016f) i.m. 758.; ROMSICS (2012) i.m. 18–20.

⁷⁷² APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016. 237., 301., 427.; ARDAY Lajos: *Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896)*. In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Százttíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 48–50.

⁷⁷³ Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 824–847.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46–47.

⁷⁷⁴ HITCHINS i.m. 212.; JANCSÓ (2004) i.m. 135–141.; KATUS (2016f) i.m. 760.; MUREȘAN i.m. 297–300.; PĂCURARIU i.m. 309–310.; RAFFAY i.m. 54–56.; SZÁSZ (1993b) i.m. 542–543.

is támogattak az európai közvélemény befolyásolása érdekében⁷⁷⁵ – sem az uralkodó, sem a magyar Országgyűlés nem foglalkozott a Nemzetiségi törvény és az alkotmányos rend etnikailag semleges alapállása okán. A nyilvánosságra került Memorandum azonban a Román Nemzeti Párt terveinek megfelelően széles társadalmi vitát generált Magyarországon, Romániában és Európa több államában, amely vita a fennálló rend melletti kiállástól a föderatív átszervezésen át a román irredentizmus politikai programjáig tartalmazta az érveket⁷⁷⁶. A vitának különös nemzetközi visszhangot adott⁷⁷⁷, hogy szerzőit Kolozsváron 1894-ben sajtó útján elkövetett izgatás vádjával perbe fogták és elítélték – és bár uralkodói kegyelmet kaptak – a per sajtóvisszhangja okán Magyarország nemzetközi megítélése, valamint a román kisebbség államhűsége súlyos mértékben sérült⁷⁷⁸. A Memorandum-pert követően a román parlamentben fordulat következett be és egyre inkább hangsúlyt kapott az irredentizmus programja nyíltan megfogalmazva a nagyromán államcél⁷⁷⁹.

A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása tekintetében különös hangsúllyal bírt tehát, hogy az állam nemzetiségi szempontból változatlanul semleges alapállást vallott, amelynek eredményeképpen valamennyi szabadságjog egyébként meglehetősen fragmentált szabályozása gyakorlatilag nélkülözötte a nemzeti aspektust⁷⁸⁰. A jogok tekintetében uralkodó felfogásként és gyakorlatként érvényesült az állampolgárok jogi egyenlősége⁷⁸¹, az állam önkormányzata és a közigazgatás bírói kontrollja és a bírói jogvédelem⁷⁸².

A kor fogalmai szerint a *szabadságjogok élvezetének feltétele* alapvetően az *állampolgárság* volt⁷⁸³, így e közjogi feltétel tárgyalása a nemzetiségi jogok elemzése előtt indokolt. Az

⁷⁷⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 248.; MUREȘAN i.m. 297–301.

⁷⁷⁶ JANCÓSÓ (2004) i.m. 141–152.; ROMSICS (2018b) i.m. 60.

⁷⁷⁷ NAGY (1907) i.m. 51–54.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 491.

⁷⁷⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 113.; BOLOVAN (2016a) i.m. 439–441.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 187–236.; RAFFAY i.m. 56–59.; ROMSICS (2018b) i.m. 60.; SZÁSZ (1993b) i.m. 543–545.; SZENCZEI i.m. 104–106.

⁷⁷⁹ SCHIFIRNEȚ, Constantin: Români și unguri în opera lui A.D. Xenopol. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și unguri*, București, Editura Albatros, 1999. IX–X.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 153–186.; AMUZA (2001b) i.m. 245–249.; RAFFAY i.m. 59.

⁷⁸⁰ CSIZMADIA Andor: A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 316–324.; BÍRÓ (2002) i.m. 224–255.; EGYED (2013) i.m. 224–225.; RAFFAY i.m. 48–49.

⁷⁸¹ BÍRÓ (2002) i.m. 252–255.; NAGY (1907) i.m. 129–130., 157.

⁷⁸² SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK, Péter (szerk.) *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 614–618.; SÓLYOM i.m. 510–513.

⁷⁸³ NAGY (1907) i.m. 106–107.; SÓLYOM i.m. 512.

állampolgárság kérdését átfogóan az 1879. évi L. törvénycikk⁷⁸⁴ rendezte elsőként a magyar jogban⁷⁸⁵. Annak ellenére, hogy az osztrák bírói gyakorlatban és közjogi szakirodalomban tovább élt az egységes birodalmi állampolgárság eszméje, valamint a külföldi hatalmak is szupranacionális nagyhatalomként⁷⁸⁶ a nemzetközi szerződésekben is döntően osztrák-magyar állampolgárokról és alattvalókról szóltak, Magyarország a törvénnyel a kérdést önállóan szabályozta és e körben magyar állampolgárságról mint a magyar állammal szembeni közjogi viszonyról beszélhetünk⁷⁸⁷. Az állampolgársági törvény Ausztria-Magyarország megszűnésétől függetlenül a vizsgálat tárgyává tett teljes időszakban hatályban volt. A magyar állampolgárság a törvény szerint a magyar korona összes országaiban egy és ugyanaz⁷⁸⁸, ennek megfelelően nem létezett külön horvát-szlavón állampolgárság⁷⁸⁹ fenntartva az 1741. évi LXI. törvénycikk⁷⁹⁰ alapállását. A magyar állampolgárság megszerzésének módja lehetett a leszármazás, törvényesítés, a házasság, valamint a honosítás⁷⁹¹, amelyek közül nemzetiségi jogi szempontból legjelentősebb rendelkezések a honosítás tárgya tekintetében lelhetők fel⁷⁹². A rendelkezések törvényi indokolása visszautalt az évszázados honfűsítési gyakorlatra és a rendi nemesi nemzetbe való befogadásra, azaz a rendi jogegyenlőség tételeire. A honosítás feltételei voltak a rendelkezési képesség, vagy ennek hiánya esetében a törvényes képviselő beleegyezése, a községi illetőség ténye vagy annak várománya, öt év megszakítás nélküli belföldi tartózkodás és adózói lajstromba való bevezetés, a kifogástalan magatartás, valamint a megfelelő vagyoni körülmények a kérelmező saját, illetve családja eltartására vonatkozóan⁷⁹³. *A jogszabály a Nemzetiségi törvény semleges alapállását vallva nyelvi feltételeket nem tartalmazott.* Az állampolgári jogegyenlőség tekintetében a honosított állampolgár az állampolgársági eskü letételét követő tíz év elteltével nyert passzív választójogot fő szabály szerint. Az 1879. évi L. törvénycikk 19. §-a állampolgársági vélelmet állított fel, azaz az ellenkező bizonyításáig magyar állampolgároknak voltak tekintendők a magyar korona országai területén születettek, az ezen

⁷⁸⁴ 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről

⁷⁸⁵ FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 214–215.

⁷⁸⁶ VERMES i.m. 114.

⁷⁸⁷ VARGA Norbert: *A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában.* In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010. 919–921.

⁷⁸⁸ NAGY (1907) i.m. 107–108.

⁷⁸⁹ NAGY (1907) i.m. 89.; KMETY (1911a) i.m. 335–336.; VARGA (2010) i.m. 924–925.

⁷⁹⁰ 1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország benszülött fiai is értendők

⁷⁹¹ KMETY (1911a) i.m. 336–337.; NAGY (1907) i.m. 109–112.

⁷⁹² NAGY (1907) i.m. 110–111.

⁷⁹³ KMETY (1911a) i.m. 332–334., 336.; NAGY (1907) i.m. 110.

területen talált, nevelt gyermekek⁷⁹⁴. A törvény indokolása különös hangsúlyt helyezett a kivándorlás kérdésre⁷⁹⁵, amelyet a magyar állam érdekei megóvása érdekében akként kívánt akadályozni, hogy az elbocsátás, hatósági határozat és a távollét különös jogintézményeivel az állampolgárság elvesztését is szabályozta⁷⁹⁶. Az elbocsátás egyebekben az osztrák állampolgárság, illetve fordított esetben a magyar állampolgárság megszerzésének feltétele volt, amely a közös birodalmi állampolgárság hiányának egyértelmű bizonyítéka⁷⁹⁷. A törvény indokolása különösen a székely kivándorlást nevesítette, amely ebben a korban döntően Románia irányába volt jelentős⁷⁹⁸. A törvény 20. §-a rendelkezett az állampolgárság elvesztésének módjairól, amely módok közül a kivándorlással kapcsolatos távollét 31. §-ban rendezett jogintézménye bír kisebbségi szempontból különös jelentőséggel. A távollét szabályai szerint az a magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztrák-magyar közös miniszterek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodott, elveszítette magyar állampolgárságát⁷⁹⁹.

Az állampolgárság kérdésének szabályozását követően a kisebbségek alkotmányos jogállásának közjogi kereteit kiegészítette a vallászabadság tárgyában megalkotott 1868. évi LIII. törvénycikk⁸⁰⁰, az 1895. évi XLII. törvénycikk⁸⁰¹ az izraelita vallási kisebbség⁸⁰², illetve az 1895. évi XLIII. törvénycikk⁸⁰³ az egyéb vallási kisebbségek tekintetében⁸⁰⁴. *A kisebbségek alkotmányjogi helyzetét tehát az állampolgársági törvény közjogi viszonyai alapján, a Nemzetiségi törvény nyelvi alapon, a vallászabadság tárgyában megalkotott jogszabályok vallási alapon határozták meg*⁸⁰⁵. E körben megjegyezni szükséges, hogy alkotmányos jelentőséggel bíró a lelkiismereti és vallászabadság területén nemzeti jellegű egyházak voltak – különösen a szerb és a román ortodox egyház⁸⁰⁶, illetve részben az erdélyi szász evangélikus

⁷⁹⁴ KMETY (1911a) i.m. 337.; NAGY (1907) i.m. 109.

⁷⁹⁵ EGYED (2013) i.m. 250–251.

⁷⁹⁶ KMETY (1911a) i.m. 337–339.; NAGY (1907) i.m. 112–115.

⁷⁹⁷ VARGA (2010) i.m. 921–923.

⁷⁹⁸ BALATON Petra: A kivándorlás. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 124–137.

⁷⁹⁹ KMETY (1911a) i.m. 337–338.; NAGY (1907) i.m. 114.

⁸⁰⁰ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról

⁸⁰¹ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

⁸⁰² NAGY (1907) i.m. 148.

⁸⁰³ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról

⁸⁰⁴ SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667., NAGY (1907) i.m. 129–130., 137–149.

⁸⁰⁵ PÖLÖSKEI (2019) i.m. 496.

⁸⁰⁶ BOCSAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –

egyház tartozott ide⁸⁰⁷ – így az egyes nemzetiségek közvetett módon, különösen az oktatás és kultúra, valamint egyes vagyoni kérdések területén ezen egyházaik jogi személyisége által kollektív elismerést és cselekvőképességet nyertek⁸⁰⁸. E tényeknek megfelelően kerül megalkotásra többek között az 1868. évi IX. törvénycikk⁸⁰⁹ a görög-keleti vallás tárgyában⁸¹⁰, valamint az 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítése esetében az egyes egyházak nemzeti, illetve jellegét kifejezetten elismerte⁸¹¹. A Nemzetiségi törvény egyébekben kifejezett rendelkezéseket tartalmazott az egyházak nyelvhasználatát és oktatási szabadadását illetően, annak ellenére hogy ennek valódiságát a román politikum⁸¹² és irodalom egyes forrásai vitatják⁸¹³. Az értekezés a nemzetiségek tagjainak alkotmányos helyzetére összpontosít, ily módon az egyházszerkezeti kérdéseket külön nem tárgyalja.

A kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó fenti jogszabályok közül egyértelműen a Nemzetiségi törvényt tekintette a jogalkotó a nemzetiségek *Magna Chartájának*⁸¹⁴ a kisebbségek nemzeti eszme fejlődésére alapozott⁸¹⁵ elutasítása ellenére⁸¹⁶. A Nemzetiségi törvény a magyar állampolgárok tekintetében az állampolgári jogegyenlőség talaján és a politikai magyar nemzet etnikailag semleges fogalmán állva ismerte el az állam nyelvi töredezettségét⁸¹⁷, a *de facto* többnemzetiségű magyar államot és megteremtette *többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó állam nemzetiségi jogi alkotmányos kereteit*⁸¹⁸. A jogszabály alapján a magyar alkotmányjog, valamint ebből fakadóan az egyéb jogágak a *magyar államnyelv fókuszpontba helyezésével, ugyanakkor a tényként kezelt nyelvi sokszínűség okán a nyelvi kérdés szabályozásával törekedett a nemzetiségi egyenjogúság megteremtésére, a*

Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 531–546.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016g)] 724–725.

⁸⁰⁷ GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Biserică și stat la sași și șvabi. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 550–552.

⁸⁰⁸ APPONYI: i.m. 317.; BÍRÓ (2002) i.m. 124–136.; SZÁSZ (1993b) 526–527.

⁸⁰⁹ 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében

⁸¹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; NAGY (1907) i.m. 147.; KMETY (1911a) i.m. 556–559.

⁸¹¹ BÍRÓ (2002) i.m. 104–111., 122–124.; KATUS (2016f) i.m. 755–756.

⁸¹² Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 220., 226–227.

⁸¹³ SCHIFIRNEȚ i.m. VI.

⁸¹⁴ MIKÓ (1944) i.m. 4.

⁸¹⁵ AMUZA (2001a) i.m. 241.; HITCHINS i.m. 209.; PĂCLIȘANU i.m. 17–20.

⁸¹⁶ MIKÓ (1944) i.m. 249.

⁸¹⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 171–172.; NAGY (1907) i.m. 157–159.

⁸¹⁸ BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2. 142.; NAGY (1907) i.m. 159–161.

liberális állam azon tételével összhangban, amely szerint az egy hivatalos nyelv melletti átfogó kulturális alapok biztosításával a közéletben való értelmes részvétel lehetőségeit teremtik meg⁸¹⁹. A magyar államnyelv okán, amely egyben a többség nyelve volt a *nemzeti kisebbségeket nyelvi kisebbségként kezelte a magyar állam, de az egy politikai magyar nemzet nyelvileg semleges fogalmát nem adta fel*. Mindezek ellenére a magyar liberális politikát a románok teljességgel elutasították, a modernizációt az egységes magyar politikai nemzet megfogalmazásával együtt a gyors ütemű asszimilációval és ezáltal a magyar szupremácia megőrzésével azonosították⁸²⁰, a magyar politika és jogalkotás valamennyi lépésében és eredményében románellenes célt véltek felfedezni⁸²¹.

A Nemzetiségi törvény öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat⁸²², illetve a kapcsolódó állami kötelezettségeket⁸²³. Az első terület az államszervezet, így a közigazgatás és a központi hatóságok területe, azaz a törvényhatóságok, megyei városok, községek, országgyűlés, törvényhozás kérdései voltak. Másodikként az igazságszolgáltatás, harmadikként az egyházak, majd az oktatás kérdéskörei képezték a Nemzetiségi törvény szabályozását⁸²⁴, végezetül a magánélet, illetve a mai fogalmaink szerinti magán, illetve civil szféra nyelvhasználatának kérdései jeletek meg. A hivatalos nyelv kérdése tekintetében kiemelendő, hogy a Nemzetiségi törvényt követő időszakban az asszimiláció és a kétnyelvűség irányába tett kormányzati intézkedések a magyar nyelv elsődlegességének elvével alapvetően kudarcra voltak ítélve, még a kortársak egy része által is felismert módon⁸²⁵ különösen azokon a területeken, ahol a magyar nyelvi közösség számaránya csekély volt. Másik oldalról megvilágítva a kérdést a vonatkozó szakirodalom álláspontja szerint az asszimilációs törekvések valós sikerének alapfeltétele a lokális identitások nemzeti jellegtől való mentessége⁸²⁶. A nemzeti identitások – a magyar nemzeti mozgalomát követő, annak modelljét a 3.2.2.-3.2.6. alfejezetekben ismertetett módon felhasználó – kialakulását és megerősödését követően az asszimilációs célok megvalósításának alapvető kudarcra a vizsgált időszakban teljességgel igazolást nyert.

⁸¹⁹ SMITH i.m. 15.

⁸²⁰ SCHIFIRNEȚ i.m. XIX–XX.

⁸²¹ BÍRÓ (2002) i.m. 99.; RAFFAY i.m. 90–92.; XENOPOL i.m. 16.

⁸²² BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 39–44.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.

⁸²³ BETHLENDI – SZEREDAI (2018) i.m. 144–149.

⁸²⁴ MIKÓ (1981b) i.m. 65.

⁸²⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 97–98., 127–128.

⁸²⁶ MANZINGER i.m. 17.

*A nemzetiségi kihívásra a liberális nemzetállam megoldása alapvetően a magánszféra nyelvhasználati szabadsága*⁸²⁷. A Nemzetiségi törvény ezt lényegileg módosította és a megoldást a közszférára is kiterjesztette lényegében véve a multinacionalizmus⁸²⁸ határáig. Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az államszervezet hatékonyságának elvárásának összeegyeztetése alapján a nemzetiségi nyelvek lehető legszélesebb körének szabadságából indult ki a Nemzetiségi törvény⁸²⁹, ugyanakkor a magyar államnyelv primátusát rögzítette és azt a kormányzat külön hangsúlyozta⁸³⁰. A magyar nyelv alapvetően az államszervezet és igazságszolgáltatás központi, illetve felsőbb szintjein, illetve azonos szintek között közvetítő nyelvként funkcionált, kiemelve, hogy a magyar nyelvű szövegek hitelességének elsődlegessége érvényesült ezen területeken fordítások esetén. Az oktatási, egyházszerkezeti, illetve a magánjogi területen a magyar államnyelv primátusa akként érvényesült, hogy bizonyos területeken magyar nyelvű fordítások alkalmazása elengedhetetlen volt, illetve az államnyelv tanítása később előírásaként szerepelt. A magyar nyelv primátusa annak használatának kizárólagosságát eredményezte a törvényhozásban⁸³¹, illetve a másod, valamint a harmadfokú igazságszolgáltatási eljárásokban⁸³², továbbá az egyetemi oktatásban.

A nemzetiségi nyelvek mindazon a területeken, ahol a magyar nyelv kizárólagossága nem volt rögzítve vagy önállóan, vagy más nemzetiségi nyelvvel együtt, vagy a magyar államnyelvvél párhuzamosan alapvetően érvényesültek és érvényesülhettek⁸³³. A közigazgatás területén amennyiben az adott nemzetiségi nyelv használatát az adott törvényhatósági testület egyötöde kérte⁸³⁴, úgy ezen nyelv használata kötelezővé vált vagy a magyarral együtt, vagy adott esetben a magyar nyelv helyett⁸³⁵. Ezen aránytól függetlenül érvényesült az anyanyelven való felszólalás joga a törvényhatóságokban, valamint a nemzetiségi területek törvényhatóságai egymás közötti irataikban, amennyiben a törvényhatóságok nemzetiségi nyelve azonos volt, eltérő nyelvű törvényhatóságok esetében és az államkormányhoz intézett iratokban pedig

⁸²⁷ GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 203–206.; GYURGYÁK (2007) i.m. 365–366.

⁸²⁸ SZABADFALVI i.m. 265–266.

⁸²⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 75–76.

⁸³⁰ KISS i.m. 238.; NAGY (1907) i.m. 158.

⁸³¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.; NAGY (1907) i.m. 158.

⁸³² BÍRÓ (2002) i.m. 91–92.; MIKÓ (1944) i.m. 352–362.

⁸³³ BÍRÓ (2002) i.m. 78.; BETHLENDI–SZEREDAI (2018) i.m. 143–149.

⁸³⁴ CSORBA (2019b) i.m. 364.; EGYED (2013) i.m. 224.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78–79.; KMETY (1911a) i.m. 165.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.

⁸³⁵ MIKÓ (1944) i.m. 382–386.; NAGY (1907) i.m. 159.

hasábosan a magyar nyelvvel használhatták a nemzetiségi nyelvet⁸³⁶. A községekkel való érintkezésben, illetve a községi szabályrendeletek megalkotása során, valamint a községi gyűléseken szintén a nemzetiségi nyelven való érintkezés és szabályozás és az egyötödös arány volt a kiindulópont, de a községi beadványok anyanyelven benyújthatók voltak a fenti aránytól függetlenül⁸³⁷. A nemzetiségi egyenjogúság érvényesülésének elemét szolgálta a törvények nemzetiségi nyelven való kiadásának kötelezettsége, valamint a tisztviselők érintett községi nyelvének mint érintkezési nyelv használatának előírása⁸³⁸. A magánosok, egyházak, magántársulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál a nemzetiségi nyelvet használhatták⁸³⁹.

Annak ellenére, hogy a Nemzetiségi törvény szerint a bíróságok hivatalos nyelve a magyar volt, az elsőfokú bíróságok esetében a nemzetiségi nyelvek használatára cizellált rendszert alkotott meg a jogszabály⁸⁴⁰. Az egyházi bíróságok és az egyházszervezet saját döntése alapján határozta meg a nyelvét⁸⁴¹, a magyar államnyelv az állami felügyelet okán a jegyzőkönyvek hiteles fordításban való felterjesztésében jelent meg, illetve a központi kormányzattal való érintkezésben hasábosan, továbbá az egyházak egymás közötti eltérő megállapodás hiányában közvetítő nyelvként jelent meg⁸⁴².

Az egyesülési jog alapján létrejött szervezetek saját nyelvüket meghatározhatták, az egymás közötti érintkezésben saját, másokkal való érintkezéseikben vagy a magyar államnyelvét, vagy az érintett nyelvét használhatták, a központi közigazgatáshoz intézett nemzetiségi nyelvi beadványaikra a magyar nyelven érkezett válaszhoz a nemzetiségi nyelvű fordítás melléklete szintén előírás volt⁸⁴³.

A Nemzetiségi törvénnyel szembeni elutasítottság okán a magyar álláspont megmerevedett, ugyan *az állampolgári jogegyenlőség tételét nem adta fel a magyar állam, de az asszimiláció*

⁸³⁶ KATUS (2016e) i.m. 673–674.; KMETY (1911a) i.m. 165–166.; MIKÓ (1944) i.m. 382–386.; NAGY (1907) i.m. 159–160.

⁸³⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 78–79., 81–92.; EGYED (2013) i.m. 224.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.; KMETY (1911a) i.m. 214–215.; MIKÓ (1944) i.m. 389–398.; MIKÓ (1981b) i.m. 65–66.

⁸³⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 78–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KMETY (1911a) i.m. 214.; MIKÓ (1944) i.m. 411–420.; NAGY (1907) i.m. 158–159.

⁸³⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 94–95.; KMETY (1911a) i.m. 165–166., 214–215.; MIKÓ (1944) i.m. 394–398.; MIKÓ (1981b) i.m. 66.; NAGY (1907) i.m. 159–160.

⁸⁴⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 75–76.; MIKÓ (1944) i.m. 399–404.; MIKÓ (1981b) i.m. 65–66.; NAGY (1907) i.m. 160.

⁸⁴¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.

⁸⁴² GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; MIKÓ (1944) i.m. 421–426.; NAGY (1907) i.m. 160.

⁸⁴³ MIKÓ (1944) i.m. 382–386.

*közvetett és közvetlen eszközeit alkalmazta*⁸⁴⁴, támogatta⁸⁴⁵ a már nyelvi alapon értett nemzetfogalom szerinti magyar nemzetállam megteremtésének célja érdekében és különösen a városokban jelentős sikereket is elkönnyvelt⁸⁴⁶. Az asszimilációs törekvések hatása az etnikai tömbök területén kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesült⁸⁴⁷, illetve a magyar asszimilációs törekvésekkel ellentétes folyamatok, különösen a városi lakosságon kívül megfigyelhetők voltak, ahol tehát a magyar elem beolvadása történt meg a nemzetiségekbe⁸⁴⁸. Ez utóbbi tény a Nemzetiségi törvény nemzetiségek általi elutasítása mellett nyilvánvaló alapot adott az *asszimilációs politika nyílt kormányprogrammá válásában, amely a millennium évében jelent meg mint az egységes magyar állam 'magyar', azaz nyelvi alapú nemzetállami jellegének szorgalmazása előre vetítve a századforduló jogalkotásának irányát*⁸⁴⁹.

Az asszimiláció eszközeként alapvetően a magyar államnyelv elsajátításának kérdése és ezáltal az oktatás szabályozása került a kormányzati politika⁸⁵⁰ és ezáltal a jogalkotás középpontjába⁸⁵¹. Az oktatás területét érintő jogszabályok annak ellenére heves nemzetiségi tiltakozásokat váltottak ki⁸⁵², hogy korábban maguk a nemzetiségi képviselők tárták fel a Nemzetiségi törvény vitájában, hogy a teljes állampolgári egyenlőség jogainak élvezetének a feltétele a magyar nyelv ismerte. Különösen igaz ez a választójog kérdésében⁸⁵³, elvégre mind a passzív, mind az aktív választójog feltételeként szereplő magyar nyelvismert és vagyoni cenzusok meghatározása mellett⁸⁵⁴ döntően hatott a nemzetiségi képviselők arányára és ezáltal a jogalkotásra. *A magyar nyelv oktatásának kérdése szükségképpen asszimilációs tényezőként jelent meg és közvetetten ezt a célt szolgálta*⁸⁵⁵, ugyanakkor az államnyelv ismerte az államszervezet hatékonyságának nem vitatott elemeként is jelentőséggel bír⁸⁵⁶. Az oktatás területén az egyházi iskolák oktatási nyelvükről szabadon dönthettek. Az egyes honpolgárok,

⁸⁴⁴ DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019b)] 414.; JÁSZI (1982) i.m. 422–433.; AMUZA (2001b) i.m. 240–241.; SZENCZEI i.m. 84–85.

⁸⁴⁵ CARTLEDGE (2016) i.m. 292.

⁸⁴⁶ LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. [a továbbiakban: LUKACS (2014a)] 131–134.; DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i.m. 414.

⁸⁴⁷ DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i.m. 414.

⁸⁴⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 67–69.; HATOS i.m. 59–60.

⁸⁴⁹ KISS i.m. 205–207.

⁸⁵⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 98–99.; KISS i.m. 287., 310.

⁸⁵¹ ANDRÁSI i.m. 145–146.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45–48.; GYURGYÁK (2007) i.m. 82–84.; GERGELY – SZÁSZ i.m. 206.; PAKSA i.m. 12.

⁸⁵² XENOPOL i.m. 11–13.

⁸⁵³ SZENTE (2011) i.m. 315–349.

⁸⁵⁴ SZENTE (2011) i.m. 317–318.

⁸⁵⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 82–84.; LUKACS (2014a) i.m. 164–165.; MAKKAI (1989) i.m. 251–252.

⁸⁵⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 99–100.

községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó, közép és felső tanodák nyelvét az alapítók határozták meg, tiszteletben tartva a közoktatási törvény kitételeit⁸⁵⁷. A felső népiskolákban már az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk⁸⁵⁸ kötelező tantárggyá tette a magyar nyelv oktatását, majd több mint tíz év elteltével az 1879. évi XVIII. törvénycikk⁸⁵⁹ a nem magyar tannyelvű elemi és felső népiskolákban és tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező oktatását rendelte el⁸⁶⁰ sértve, de nem kizárva⁸⁶¹ az iskolafenntartók jogát a tanítási nyelv meghatározását illetően⁸⁶². A törvény előírta, hogy annak hatálybalépését követő három év után egyetlen tanító sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet szóban és írásban a népiskolai tanítás szintjéhez szükséges mértékben nem sajátította el⁸⁶³. A jogszabály kritikáját képezte, hogy a törvény végrehajtásának feltételei alapvetően hiányoztak különösen az oktatói kar és a tankönyvek esetében, így *megismételve a közel kilenc évtizedes mintát a jogszabály a magyar nyelvvel szembeni ellenállás alapját teremtette meg*⁸⁶⁴. A jogszabályt az 1883. évi XXX. törvénycikk⁸⁶⁵ egészítette ki a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom történelmének megfelelő óraszámú való oktatási kötelezettség előírásával⁸⁶⁶ és az idegen támogatások elfogadásának megtiltásával, ami különösen a román állami forrásokra hatott ki és a támogatások ideiglenes leállítását eredményezte⁸⁶⁷. Az 1891. évi XV. törvénycikk⁸⁶⁸ a kisdédóvókban a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása tekintetében előírta a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetés kötelezettségét⁸⁶⁹. A kisdédóvónőknek három éven belül a kellett a magyar nyelv kellő elsajátításának kötelezettségét teljesíteni⁸⁷⁰, illetve amennyiben egy kisdédóvónő-képző intézet oktatási nyelve nem magyar lett volna, úgy annak minta-óvodájában a foglalkoztatási

⁸⁵⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 145–150.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78–79.; KATUS (2016e) i.m. 674.; MAIOR (2016b) i.m. 430.; MIKÓ (1944) i.m. 430–431.; NAGY (1907) i.m. 160.

⁸⁵⁸ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában

⁸⁵⁹ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben

⁸⁶⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 151–153., 179.

⁸⁶¹ BÍRÓ (2002) i.m. 179–182.

⁸⁶² MAIOR (2016b) i.m. 431.; SZÁSZ (1993B) i.m. 529.; NAGY (1907) i.m. 160–161.; PÁCLIŞANU i.m. 72. MIKÓ (1944) i.m. 430–438.

⁸⁶³ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. Kötet.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911b)] 594.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45–46.

⁸⁶⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 157–158.; MOLDOVÁN i.m. 80–88.

⁸⁶⁵ 1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről

⁸⁶⁶ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46.; BÍRÓ (2002) i.m. 182–183., 187–188.; GYURGYÁK (2007) i.m. 82–83.

⁸⁶⁷ SERES i.m. 39.

⁸⁶⁸ 1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról

⁸⁶⁹ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46.; BÍRÓ (2002) i.m. 174., 176.; GYURGYÁK (2007) i.m. 83.; KMETY (1911a) i.m. 470.; PÁCLIŞANU i.m. 72–73.; SCHIFIRNEŢ i.m. V–VI.

⁸⁷⁰ KMETY (1911b) i.m. 595.

nyelvnek legalább a nap egyik felében magyarnak kellett lennie⁸⁷¹. Az oktatási jogszabályokat 1893. évi XXVI. törvénycikk⁸⁷² és az ún. Lex Apponyi, azaz az 1907. évi XXVII. törvénycikk⁸⁷³ egészítette ki a korszakban. Az asszimilációt⁸⁷⁴ alapvetően az a rendelkezése szolgálta, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatásban részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények, ugyanakkor a támogatás igénylése alapvetően szabad döntés tárgya volt⁸⁷⁵. A törvény az *oktatás fő feladatai* közé sorolta minden iskola esetében a *hazafias érzelmek* kialakítását és táplálását, illetve a *magyar nyelv magas szintű megtanítását*, emellett a magyar állami jelképek használatát is előírta⁸⁷⁶. A magyar nyelv oktatásának elhanyagolása fegyelmi vétséget valósított meg⁸⁷⁷. A törvény indokait gróf Apponyi Albert abban tárta fel, hogy a Nemzetiségi törvény politikai nemzetkoncepciójának alapja a rendi nemesség jogainak kiterjesztése volt, amelynek helyébe az intelligencia nemességét kell állítani, amely a magyar nyelvű oktatás támogatásával a magyar államcél szolgálhatja⁸⁷⁸. A jogszabály rendelkezéseiből tehát nem olvasható ki az az általános tétel, amely szerint a magyar nyelv kizárólagossága érvényesült az elemi oktatásban⁸⁷⁹, bár tagadhatatlan, hogy a jogszabály a korban kiéleződött nemzetiségi viszonyokra és bizalmatlanságra negatívan hatott⁸⁸⁰. A román kisebbség viszonylatában⁸⁸¹ – amely a magyar oktatáspolitikát mindig a kulturális elnyomás eszközének tekintette⁸⁸² – vizsgálva kérdést a korszakban Erdélyben működött 5000 népiskola közül 1435 ortodox, 1141 görögkatolikus egyházi fenntartású volt, az iskolalátogató gyermekek negyede tudott magyarul, 1447 iskolában egyáltalán nem tanították az államnyelvet, közép és felsőfokú oktatást tekintve 4 ortodox és 2 görögkatolikus egyházi középiskola, 3 ortodox és 5 görögkatolikus egyházi

⁸⁷¹ MIKÓ (1944) i.m. 444–455.

⁸⁷² 1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről

⁸⁷³ 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól

⁸⁷⁴ PĂCLIȘANU i.m. 70–71.; PĂCURARIU i.m. 298.

⁸⁷⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 153–156., 168.; MIKÓ (1944) i.m. 438–448.

⁸⁷⁶ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 47–48.; BÍRÓ (2002) i.m. 163–164., 177.; GYURGYÁK (2007) i.m. 83.; PĂCLIȘANU i.m. 74–77.

⁸⁷⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 164–165.; KMETY (1911b) i.m. 645.

⁸⁷⁸ APPONYI: i.m. 314–316.

⁸⁷⁹ CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848–1918). In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 473–474.; BÍRÓ (2002) i.m. 158–159.

⁸⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 83–84.

⁸⁸¹ BÍRÓ (2002) i.m. 144–207.

⁸⁸² GÁL Kelemen: Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 48–57.; BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 77–79.; BÍRÓ (2002) i.m. 157–158., 177.; CIATO i.m. 29–30.

tanítóképző, illetve, 3 ortodox és 4 görögkatolikus egyházi teológia működött⁸⁸³.

Az asszimilációt szolgálta egyebekben az 1898. évi IV. törvénycikk⁸⁸⁴, amely nem magyar helységnevek nyelvi átformálásán kizárólag egyetlen hivatalos helységnevet ismert el⁸⁸⁵ és ezáltal a nemzetiségi településneveket volt hivatott kiszorítani⁸⁸⁶.

A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása tekintetében összegzőképpen megállapítható, hogy az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján jogi különbségtétel a kisebbségi nemzetiségek tagjai és a többségi magyar nemzetiség tagjai között nem volt fellelhető, de a nyelvi kisebbségek kollektív jogi entitásként való elismerése, azaz a nemzeti kisebbségek mint nemzetiségek jogi személyként való elismerése nem történt meg⁸⁸⁷.

A nemzetiségek tagjai mint egyének, mint egyenjogú magyar állampolgárok voltak elismertek⁸⁸⁸, de bizonyos jogok gyakorlása szükségképpen kollektív módon képzelhető el, amelyek gyakorlása sem ismert nyelvi alapú különbségtételt⁸⁸⁹. A nemzetiségek tételes jogaiknak élvezete megnyilvánult ennek megfelelően egyrészt az egyéni jogok tekintetében, különösen az élet, szabadság, vallásszabadság, állampolgárság, magánéletben való jogok gyakorlása során. A lelkiismereti és vallásszabadság tárgyában nemzeti jelleget hordozó egyházszervezetek is fennálltak, illetve kialakultak⁸⁹⁰ a nemzetiségi kulturális autonómia kereteiként⁸⁹¹. Az állammal szemben és az állammal való jogviszonyokban a nyelvhasználat szabadsága a lehető legszélesebb körben biztosított volt a közigazgatásban, a törvényhatóságok, járások, községek szintjén, szintén biztosított volt az anyanyelven való kérvényezés joga, valamint az elsőfokú bírósági eljárások esetében is döntő módon érvényesültek a nemzetiségek nyelvi jogai⁸⁹². Az állam tekintetében mind a bírák, mind a tisztségviselők számára előírt nyelvismeret alapvetően ezen jogok érvényesülését segítette elő, illetve ezen pályák a nemzetiségek tagjai előtt is nyitva álltak⁸⁹³. Az esküdtszéki bíráskodás esetében kiemelendő, hogy az esküdti minőség állampolgári kötelességként került

⁸⁸³ SÁRÁNDI i.m. 117–118.

⁸⁸⁴ 1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről

⁸⁸⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 97.; MIKÓ (1944) i.m. 392.; SZÁSZ (1993b) i.m. 546.

⁸⁸⁶ SCHIFIRNEȚ i.m. VI.

⁸⁸⁷ NAGY (1907) i.m. 157.; TAYLOR i.m. 171–172.

⁸⁸⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 77., NAGY (1907) i.m. 157.

⁸⁸⁹ KATUS (2016f) i.m. 757.

⁸⁹⁰ KATUS (2016g) i.m. 724–725.

⁸⁹¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 77.

⁸⁹² MIKÓ (1981b) i.m. 65–67.

⁸⁹³ BÍRÓ (2002) i.m. 55–56., 60–67.; NAGY (1907) i.m. 158–159.

definiálásra, amely során az esküdti minőség feltételeként a magyar, Fiume esetében⁸⁹⁴ az olasz nyelv nyelvismeret követelménye állt fent⁸⁹⁵. Különösen a kulturális, gazdasági, egyházi területen ismert és elismert volt és a nemzetiségi jogok szabad gyakorlása és ezen jogok e területeken szükségképpen kollektív módon megvalósultak, megnyilvánultak. *A magyar államnyelv ismeretéhez kötött egyes jogok gyakorlása nyilvánvalóan hátrányos volt a nemzetiségek tagjai számára szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén semmilyen megkülönböztetést, vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el a közösség tagjai*⁸⁹⁶. *A magyar nyelv ismerete a közéleti pálya feltétele volt elsősorban, elosajátításának elmulasztása a magánszférában szintén nem eredményezett jogi hátrányt.* A magyar nyelv elsajátítására irányuló különösen oktatási tárgyban hozott jogszabályok a jogegyenlőség tételét nem adták fel, *a magyar elsajátításának feltétele nem jelentette a nemzetiségi identitás feladásának kötelezettségét*, bár tagadhatatlanul hatott az asszimilációra. A magyar államnyelv kérdése a bevallott asszimilációs politikai célon túl inkább kormányzati hatékonysági kérdés volt elsődlegesen, amelynek bizonyítékát adja az, hogy az azt tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők később sem váltak úgymond magyarrá⁸⁹⁷, hanem nemzetiségi politikai céljukat érvényesítették az I. világháború időszakában, illetve azon túl is. Következésképpen levonható az a következtetés, hogy a nyelvi asszimiláció nem jelentett és nem eredményezett a politikai asszimilációt⁸⁹⁸, a deáki-eötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye elmaradt.

A fentiek alapján – noha tagadhatatlan történelmi tény, hogy a dualizmus első évtizedeit követően a Nemzetiségi törvény végrehajtása súlyosan sérült⁸⁹⁹ – a politikai magyar nemzet koncepciója alkotmányos értelemben az állampolgári jogegyenlőség kiteljesedésének és a magyar jogállam megteremtésének eszköze volt. Ennek megfelelően nem érthetünk egyet azzal az állásponttal, amely szerint a politikai nemzetfogalom alapján kiépült politikai közösség már megalkotása pillanatában kudarcra volt ítélve⁹⁰⁰. *E körben szükséges annak a ténynek a megvilágítása, hogy a nemzetiségi jog tekintetében az alkotmányos szabályok*

⁸⁹⁴ JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 111–122.

⁸⁹⁵ STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998. 136–137.; NAGY (1907) i.m. 412.; KMETY (1911b) i.m. 547.

⁸⁹⁶ LUKACS (2014a) i.m. 164–166.

⁸⁹⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 51–52., 56–60., 196.; MOLDOVÁN i.m. 71–77.

⁸⁹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 96–97.

⁸⁹⁹ FERDINANDY i.m. 142.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82., 118.; MAKKAJ i.m. (1989) i.m. 251.; MIKÓ (1981b) i.m. 67.; MOLDOVÁN i.m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.

⁹⁰⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.

újrarendelését egy paradox helyzet nehezítette, illetve tette lehetetlenné a korszakban. Bár az I. világháború időszakáig politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás volt a központi kormányzat és döntően a román nemzetiségi képviselők között, illetve voltak törekvések az államközi viszony megbékélés útján való rendezésére is⁹⁰¹, a tárgyalások elvi alapja lényegesen eltért a Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakától. A Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakában az 1848/49-es eseményekből fakadó erkölcsi kötelezettség és a nemzetiségi igények kompromisszummal való teljesítése jellemezte a törvényhozás alapállását⁹⁰², illetve a nemzetiségek többségi magyarsággal való egymásra utaltsága általánosan elfogadott tétel volt a magyar állam területi integritásának eszméjével. A Nemzetiségi törvény alapján konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével a korszak kezdetén valós lehetőség nyílt⁹⁰³, azonban annak elutasítása mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán a nacionalista irány megerősödését eredményezték⁹⁰⁴. A dualizmus vizsgált korszakának végén tehát az álláspontok a korszak vezetői által is felismert módon⁹⁰⁵ radikálisan megváltoztak⁹⁰⁶, a nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el⁹⁰⁷, ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket⁹⁰⁸, illetve a szomszédos országokkal való kapcsolataik veszélyeztették a magyar állam területi integritását és később nyílt elszakadási küzdelem jellegét is felvállaltak⁹⁰⁹. Ennek megfelelően a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve eltűnt.

⁹⁰¹ JANCÓS (2004) i.m. 261–332.

⁹⁰² GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23.

⁹⁰³ GYURGYÁK (2007) i.m. 23.

⁹⁰⁴ SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020a)] 30–31.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23., 84–88.

⁹⁰⁵ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019c)] 61–62.

⁹⁰⁶ GYÖRI SZABÓ i.m. 29–30.; GYURGYÁK (2007) i.m. 24–25., 90–134; KATUS (2016f) i.m. 753–754.; SZÁSZ (1993b) 549.

⁹⁰⁷ GOLDIȘ, Vasile: A románok és a magyar nemzeti állam kérdései In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 72–73.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23.; PAKSA i.m. 12.

⁹⁰⁸ GYÖRI SZABÓ i.m. 36.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–45.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528.; ROMSICS (2018a) i.m. 285.

⁹⁰⁹ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014. 115–116., 175–183.; ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987. 65–68.; MOLDOVÁN i.m. 29–31.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 517.; ROMSICS (2018a) i.m. 286.; ROMSICS (2020a) i.m. 33.

A nemzetiségi tárgyalások tekintetében Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás tehát azért volt lehetetlen, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába⁹¹⁰, úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, míg ellenkező esetben a magyar állam unitárius alapállása és területi integritása került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe⁹¹¹. A központi kormányzat tárgyalásainak vezérmotívuma ennek megfelelően a magyar államiság fennálló keretek közötti megtartása volt, így a kollektív jogok irányába való nyitást nem fogadhatta el, így az ellentétek ismételt feloldhatatlanná váltak⁹¹². Az ellentétek feloldhatatlanságának a nemzetközi aspektusait az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban a Magyarország ellen irányuló külföldi sajtótevékenység⁹¹³, az antanthatalmak politikai manőverei – különösen az Oroszország által támogatott pánszlávizmus és a szerb Obrenović-ház bukását követő délszláv mozgalmak⁹¹⁴ megerősödése – illetve a trónörökös trializmust, illetve föderalizmust nyíltan támogató – bár annak megvalósítását korántsem szorgalmazó – elképzelései⁹¹⁵, végezetül Románia Balkán-háborúiban való megerősödése⁹¹⁶ által indukált irredentista mozgalmak pozíciója⁹¹⁷ képezték. A nemzetiségi mozgalmak döntően területi alapú és kollektív jogok talaján álló igényei és a felfokozott nacionalizmus ezért mind a közjogi alapok újragondolását⁹¹⁸, mind az általános és titkos választójog bevezetését⁹¹⁹ lehetetlenné tették. A kormányzat ennek ellenére a kérdés tárgyalásának

⁹¹⁰ ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20. 723.; RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 30–33.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23., 84–88.; 101–112.; PAKSA i.m. 13–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 23–24.; SZENCZEI i.m. 85–86.; VERMES i.m. 96–97.

⁹¹¹ ALBRECHT i.m. 157–158.; BÁRDI (2013) i.m. 95.; GYURGYÁK (2007) i.m. 118–121., 130.

⁹¹² GYURGYÁK (2007) i.m. 23–25.; POMOGÁTS (2001) i.m. 45–46.; POMOGÁTS (2012) i.m. 15.

⁹¹³ BÍRÓ (2002) i.m. 22–23.; GYŐRI SZABÓ i.m. 26.; HITCHINS i.m. 147.; LUKACS (2014a) i.m. 160–161.; ROMSICS (2018a) i.m. 286.

⁹¹⁴ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 115–116.

⁹¹⁵ HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014. 97–99.; HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 49–50.; SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat - Kossuth Kiadó, 2015. 203–204.; GERGELY – SZÁSZ i.m. 234.; ROMSICS (1987) i.m. 82–84., 100–103.

⁹¹⁶ PUȘCAȘ, Vasile–VEȘA, Vasile: Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 153.; BÍRÓ (2002) i.m. 172.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 148., 167–173.; SZÁSZ (1993b) i.m. 556.

⁹¹⁷ ROMSICS (2019c) i.m. 62–63., 66.

⁹¹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 118–119.; ROMSICS (2018a) i.m. 285.; ZEIDLER (2001) i.m. 17–18.

⁹¹⁹ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A dualizmus válságban. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 277.; GYURGYÁK (2007) i.m. 103., 118–125., 175–176.; HATOS

szükségességét és annak megoldásának elkerülhetetlenségét közvetlenül az I. világháború kitörését megelőző évben nyíltan felvállalta⁹²⁰, a kormányprogramba emelte⁹²¹, ekkor és az I. világháború idején bizonyos szervezeti és kormányzati változások lehetőségét is elfogadta, változatlanul a politikai magyar nemzet alkotmányos alapjain⁹²². A kormányzat ennek megfelelően törekedett a délszláv mozgalmak erejét csökkenteni a horvát kérdés konszolidálásával⁹²³, fellépett a pánszláv propagandával szemben⁹²⁴, folytatott tárgyalásokat a későbbiekben kifejtettek szerint a román nemzetiség vezetőivel.

A fenti folyamatokkal egyidejűleg egyes gondolkodók a felfokozott nacionalizmus élét egyéb megoldási javaslatokkal kívánták tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzetiségtől független előnyeit és azok magyar állam általi biztosítását⁹²⁵. Ebbe a körbe illeszkedik gróf Zichy Nándor Katolikus Néppártjának megalapítása, amelynek célja a magyar állam többségi lakosságát vallási szempontból képező katolikus lakosság egy szervezetbe tömörítése volt, amely által⁹²⁶ az a nemzetiségi mozgalmak nacionalizmusa helyett vallási identitás elsődleges alternatíváját kínálta fel. Részben illeszkedik ebbe a körbe a szociáldemokrata a kommunista ideológia is, amely – alapvetően nem ismerve fel a kérdés jelentőségét – a nemzeti érzést filozófiai alapon tagadta, állam és társadalomelmélete a kizsákmányoló-kizsákmányolt osztályszemlélet talaján internacionalista alapon végső soron a kapitalizmus felszámolásától várta a létező, de általa tagadott nemzetiségi kihívás megoldását⁹²⁷.

A nemzetiségi kérdés problematikájának megoldását kereső politikai-kormányzati lépések közül különös jelentőségű a román nemzetiséggel való kapcsolatfelvétel és tárgyalások

i.m. 64–65.; LUKACS (2014a) i.m. 163–164.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 135.; RAFFAY (2001) i.m. 128.; SZENTE (2011) i.m. 319–323.

⁹²⁰ ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 759–770.; BÁRDI (2013) i.m. 97.; GYURGYÁK (2007) i.m. 126–127.; JANCSÓ (2004) i.m. 326–327., 331–332.; L. BALOGH (2020) i.m. 15–16.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–47.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528.; RAFFAY (2001) i.m. 105–165.; ROMSICS (2018b) i.m. 61.; SZÁSZ (1993b) 548–550.; VERMES i.m. 86–88.

⁹²¹ KISS i.m. 356.

⁹²² KISS i.m. 379., 392.

⁹²³ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 184–188.

⁹²⁴ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 189–190.

⁹²⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 128–130., 182–183.

⁹²⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 130–133.

⁹²⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 468–472., 490–500., 502–503.

eseménysorozata⁹²⁸, amelyet gróf Tisza István és környezete román politikai és egyházi vezetőkkel folytatott. A tárgyalások időszaka alatt a kormányzat bizalmas utasításokat bocsájtott ki különösen oktatási ügyekben a magyar nyelvkövetelmények enyhe kezelésére és az izgatási perek leállítására, amellyel egyidejűleg a román fél az – általuk egyébként elutasított – Nemzetiségi törvény tényleges végrehajtását és az azzal ellentétes gyakorlat leállítását követelték kezdő lépésként⁹²⁹. A kormányzat hamarosan a magyar állameszmével összhangban álló őszinte megbékélést szolgáló javaslatokat és ajánlatokat fogalmazott meg, amelyeket azonban nem fogadott el a román kormánnyal is kapcsolatban álló Román Nemzeti Párt⁹³⁰ és újabb követeléseket támasztott a magyar kormánnyal szemben⁹³¹. A Román Nemzeti Párt oktatási, kulturális és vallásszabadság területét, valamint a politikai szabadságjogokat illető, valamint a Nemzetiségi törvény hatékony végrehajtását eszközöző követeléseit alapvetően nem álltak szemben a magyar állameszmével. Ennek következtében a komoly belpolitikai vita ellenére a megbékélés – és ezáltal a területi integritást biztosító nemzetiségi szövetség – jegyében⁹³² az öncélú sovinizmust egyébként megvető⁹³³, a tárgyalásokat vezető és kezdeményező Tisza István gróf hajlott azok teljesítésére a további követelésektől való elállás esetén, egyidejűleg egyes kérdések tekintetében megegyezés nélkül is intézkedéseket tett⁹³⁴. A román főispánok, tárca nélküli miniszter, illetve államtitkárok kinevezését, valamint 50 román választókerület kijelölését célzó követelések azonban teljesíthetetlenek voltak, így a megegyezés nem jött létre a felek között⁹³⁵. A követelések és az ajánlatok közelítését a Balkán-háborúk eredményeképpen megerősödő a Román Nemzeti Párttal közvetlen kapcsolatban álló bukaresti vezetés sem szorgalmazta,

⁹²⁸ A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak meghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 138–142.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 47–48.

⁹²⁹ PÖLÖSKEI i.m. (2014) i.m. 133–134., 175–177.

⁹³⁰ ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 799–821.; ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23. 844–854.; NUȚU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 344–346.; HANNIG i.m. 191–193.; HITCHINS i.m. 227–234.; POMOGÁTS (2012) i.m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 133–134., 147., 179–183.; RAFFAY (2001) i.m. 105–165.; ROMSICS (1987) i.m. 114–115.; ROMSICS (2019c) i.m. 96–100.; ROMSICS (2020a) i.m. 24.

⁹³¹ A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 142–144.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–47.; POMOGÁTS (2012) i.m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–183.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528., 538.; RAFFAY (2001) i.m. 128–165.; SZÁSZ (1993b) 552–556.

⁹³² VERMES i.m. 107–128.

⁹³³ VERMES i.m. 86–88., 100–101.

⁹³⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 172–173.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–182.; VERMES i.m. 122., 219–221.

⁹³⁵ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–181., 182–183.

amely egyre inkább Oroszország támogatásától várta a Monarchiával szembeni igényei érvényesítését⁹³⁶.

A Nemzetiségi törvény hatékonyabb végrehajtásának, illetve annak kereteinek szélesítését a fentiek szerint a megváltozott elvi alapok és tárgyalási pozíciókat zsákutcába kényszerítették, a testvériség és bizalom alapja ádáz ellenségek tárgyalási alapjává változott⁹³⁷. A Nemzetiségi törvény így a valóságban ekkor már nem érvényesült⁹³⁸ és sajátos alkotmányjogi csapdába esett és társadalmi csapdává lényegült át annak súlyos következményeivel⁹³⁹. A nemzetiségi kérdés ezen a szinten olyan társadalmi dilemma volt, amelyben mindkét oldal a maga érdekeinek optimális érvényesítésére törekedett⁹⁴⁰ de az egyeztetés hiánya eredményeképpen a kihívás kezelése végletesen kicsúszott az ellenőrzésük alól és a törvényhozás szándékától eltérő, mi több különösen az államterület tekintetében azzal végletesen ellentétes eredményre vezetett. Másik oldaltól szemlélve a kérdést az a következtetés is levonható – különösen a román-magyar megbékélést célzó tárgyalásokkal kapcsolatban – hogy az erdélyi kérdés megoldatlansága a romániai politikai elit és a magyarországi román nemzetiség kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült⁹⁴¹. Következésképpen egy esetleges megállapodás eredményeképpen a nagyromán államcél megvalósítása került volna veszélybe, így lényegében véve a tárgyalási alapok közelítése ez okból is lehetetlen volt⁹⁴². A tárgyalások során így a feloldhatatlan – és feloldani valójában nem kívánt – ellentétek előrevetítették a „Finis Hungariae” eredményét már az I. világháborút megelőzően⁹⁴³.

3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig.

Az. I. világháború kitörése nem várt módon nemzetiségi békét és hűségnyilatkozatokkal is kinyilvánított nemzeti egységet teremtett⁹⁴⁴. Az I. világháború időszakában a nemzetiségekkel

⁹³⁶ HAJDU – POLLMANN i.m. 12–13.; PÖLÖSKEI i.m. 180.; VERMES i.m. 228–229.

⁹³⁷ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 48.; MIKÓ (1944) i.m. 269.

⁹³⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82–84., 118.; KATUS (2016f) i.m. 756–757.; PÂCLIȘANU i.m. 37.; TAYLOR i.m. 172.

⁹³⁹ HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017. 17., 166.

⁹⁴⁰ VERMES i.m. 160–164.

⁹⁴¹ VERMES i.m. 230–233.

⁹⁴² BÍRÓ (2002) i.m. 252.; GYURGYÁK (2007) i.m. 366–367.; POMOGÁTS (2001) i.m. 46–47.; PÖLÖSKEI i.m. 180.; RAFFAY (2001) i.m. 169–170.; VERMES i.m. 312–313.

⁹⁴³ XENOPOL, i.m. 241–244.

⁹⁴⁴ A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 77–78.; Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz,

való politikai tárgyalások ezért változatlanul folyamatban voltak elsősorban a román igények kielégítésének és Románia háborús részvételének – szövetségi hűségéből fakadó kötelezettségei teljesítésétől a semlegessége biztonsági szempontok szerinti érvényesítéséig terjedő biztosításának – tárgyában⁹⁴⁵. A háború elhúzódása azonban a nemzeti egység széthullását eredményezte⁹⁴⁶, amelyek eredményeképpen a nemzetiségek elszakadási törekvései felerősödtek és különösen a román nemzetiség egyre nyíltabban a Romániához való csatlakozás célját vallotta⁹⁴⁷. A helyzetet értékelve a magyar politikai elit is reálisan számolt a magyar állam szétesésének lehetőségével háborús vereség esetén⁹⁴⁸. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbontása ennek ellenére, illetve a 3.3.2. alfejezetben tárgyalt 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos politikai és katonai megállapodás ellenére 1918-ig nem volt az antant⁹⁴⁹, illetve az Amerikai Egyesült Államok deklarált háborús célja⁹⁵⁰. A legtöbb szövetséges hatalom képviselője és különösen Nagy-Britannia a Monarchiára gátként tekintett Oroszország nyugati és Németország keleti ambícióival szemben, azt mint az európai hatalmi

Kráter Műhely Egyesület, 2012. 101–102.; HATOS i.m. 20–22.; HAJDU – POLLMANN i.m. 69–78.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 376–378.; POMOGÁTS (2012) i.m. 16–17.; RAFFAY (2001) i.m. 162–163.; ROMSICS (2012) i.m. 23.; VERMES i.m. 260–262., 266–267.; WATSON, i.m. 13., 100–112.

⁹⁴⁵ ALBRECHT Ferenc: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 722–728.; ALBRECHT Ferenc: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 770–776.; ALBRECHT Ferenc: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 892–896.; ALBRECHT Ferenc: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24. 933–936.; ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 886–893.; ALBRECHT Ferenc: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1. 11–21.; ALBRECHT Ferenc: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2. 43–52.; ALBRECHT Ferenc: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 95–103.; ALBRECHT Ferenc: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 125–131.; GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától – Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015. 67, 74–76, 270–271.; LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 95.; HATOS i.m. 85–86.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 217.; RAFFAY (2001) i.m. 165–170.; SZÁSZ (1993b) i.m. 557–558.; VERMES i.m. 306–312.

⁹⁴⁶ HATOS i.m. 22.; ROMSICS (2017) i.m. 389–390.; VERMES i.m. 338–340.; WATSON i.m. 258–271.

⁹⁴⁷ PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015. 251–252.; POMOGÁTS (2012) i.m. 17.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 195., 222.; RAFFAY (2001) i.m. 169–170.; ROMSICS (2012) i.m. 31–32.; ROMSICS (2017) i.m. 390.; ROMSICS (2019a) i.m. 20.

⁹⁴⁸ IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018. 71–72.; HATOS i.m. 19–20.; ZEIDLER (2001) i.m. 25.

⁹⁴⁹ ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914–1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. [a továbbiakban: ROMSICS (2001a)] 480.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Nemzetközi konfliktusok és az elsővilágháború: a Monarchia végórái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016h)] 768.; ROMSICS (2012) i.m. 24–31.

⁹⁵⁰ Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; GLANT i.m. 9–24.; GALÁNTAI i.m. 41–42.; HATOS i.m. 102.

egyensúly egyik legfontosabb elemét⁹⁵¹ fenntartandónak ítélték és legfeljebb a nemzetiségi politikában vártak el változtatást⁹⁵², azaz a nemzetiségi kérdés belső alkotmányos szabályozásának újra alkotásának lehetősége ekkor még nyitott kérdés volt⁹⁵³. Az erőviszonyok nemzetiségi elszakadási törekvések teljesítése felé való elmozdulása a háború előrehaladtával, különösen az emigrációban lévő nemzetiségi politikusok szövetségesek irányában kifejtett tevékenységével változott meg⁹⁵⁴. A folyamat egyik legjelentősebb lépcsőfoka Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1918. január 8-i beszéde, az ún. wilsoni pontok előadása volt.⁹⁵⁵ A wilsoni pontok X. pontja⁹⁵⁶ alapján a területi autonómia törekvések elől elzárkózni többé nem lehetett, ugyanakkor a nemzetiségek 1918. április 8-i római kongresszusa ezen ponttal ellentétben a nemzetiségek független államkeretekben lévő jövőjét mondta ki határozatában⁹⁵⁷, amely az I. világháború végén bekövetkezett összeomlással együtt a nemzetiségi kérdés az államkeretek változatlansága melletti megoldását már nem tette lehetővé. A régi államkeretek 1918. őszén összeomlottak, annak romjain kis időre különböző államok és államkisértetek jelentek meg a szeparatizmus és az önrendelkezési jog alapján⁹⁵⁸ további kihívásokat jelentve Magyarország számára annak ellenére, hogy ezen államkezdemények részben a magyar területi integritás megőrzését tüzték ki mögöttes célként.

A háborús vereség, az alkotmányos válság és az őszirózsás forradalom végül Magyar

⁹⁵¹ MAGYARICS i.m. 3–6.

⁹⁵² CARTLEDGE (2011) i.m. 59–60.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 538.; ROMSICS (2011) i.m. 177.

⁹⁵³ MIKÓ (2011) i.m. 59–60.

⁹⁵⁴ CARTLEDGE (2011) i.m. 61–64.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 538.

⁹⁵⁵ Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.; SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; KISSINGER i.m. 220–221.; MAGYARICS i.m. 5.; MURZEA – MATEFI i.m. 227–228. HATOS i.m. 95.; ROMSICS (2018a) i.m. 47.; TEGHZE i.m. 235.

⁹⁵⁶ BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat,* București, "Voința" Const. Antonescu, 1928. 25–26.

⁹⁵⁷ L. NAGY Zsuzsa: *Az összeomlás és az 1918-as forradalom.* In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév.* Budapest, Gondolat, 1986. 205.; HAJDU – POLLMANN i.m. 317.; KATUS (2016h) i.m. 768.; LITVÁN i.m. 126.; PÖLÖSKEI i.m. (2019) 539.; ROMSICS (2018a) i.m. 290.; VERMES i.m. 452–453.

⁹⁵⁸ RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 145–157.; FÖCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 212–215.; ABLONCZY (2020) i.m. 145–162.; HATOS i.m. 229–231.; ROMSICS (2018b) i.m. 96–97.

Népköztársaság megalakítását eredményezték⁹⁵⁹. Az új magyar állam az eseményekre reagálva a nemzetiségi kérdést az egyik legfontosabb megoldandó feladatának tekintette már a Nemzeti Tanács 1918. október 26-i kiáltványa preambulumban és V. és X. pontjában és a délszláv kérdések kivételével változatlanul a területi integritás alapján állt⁹⁶⁰. Hasonló alapállást tartalmazott Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez⁹⁶¹. A horvát elszakadást tudomásul vette az új hatalom⁹⁶² de a fenti elvei alapján megalkotta az 1918. évi X. néptörvényt⁹⁶³ a ruszin autonómiáról⁹⁶⁴, az 1919. évi VI. néptörvényt⁹⁶⁵ német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról⁹⁶⁶, illetve az 1919. évi XXX. néptörvényt⁹⁶⁷ a szlovák területi autonómiáról⁹⁶⁸. Ez utóbbi jogszabály a Csehszlovák Nemzeti Bizottság 1918. október 28-i prágai proklamációja⁹⁶⁹, illetve a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i túrócszentmártoni nyilatkozata⁹⁷⁰ értelmében a végrehajtásának legkisebb esélye nélkül született. Mindazonáltal kiemelendő, hogy a néptörvények a kollektív jogok talaján állva elismerték a nemzetiségeket jogi entitásként és a horvát-magyar kiegészítés mintájára Magyarország autonóm területekből álló szövetségi köztársasági rendszerét vázolták fel⁹⁷¹ egyfajta – egyebekben az 1870-es években már megjelent⁹⁷² – „Keleti Svájc” koncepcióként⁹⁷³. Az új államrend terve a kormányprogramokban is megjelent⁹⁷⁴ abban bízva,

⁹⁵⁹ HATOS i.m. 109–172., 186–207., 223–265.

⁹⁶⁰ KISS i.m. 427–430.; ROMSICS (2017) i.m. 392.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.

⁹⁶¹ Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 35–37.

⁹⁶² HATOS i.m. 128–133.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.

⁹⁶³ 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról

⁹⁶⁴ HATOS i.m. 298.; ZEIDLER (2001) i.m. 20, ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2020a) i.m. 81–82.

⁹⁶⁵ 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról

⁹⁶⁶ ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018b) i.m. 180.; ROMSICS (2020a) i.m. 82–83.; ZEIDLER (2001) i.m. 20.

⁹⁶⁷ 1919. évi XXX. néptörvény Tótország - Slovenská Krajina - önkormányzatáról

⁹⁶⁸ KOVÁCS Kálmán: A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 480–482.; ROMSICS (2012) i.m. 35.; ROMSICS (2018a) i.m. 295.

⁹⁶⁹ A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 373.; ROMSICS (2018a) i.m. 292.; ROMSICS (2018b) i.m. 91.

⁹⁷⁰ A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Túrócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 374–375.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 27–28.; HATOS i.m. 255–258.; ROMSICS (2001a) i.m. 482.; ROMSICS (2016) i.m. 777.; ROMSICS (2018a) i.m. 292.; ROMSICS (2018b) i.m. 91.; ROMSICS (2020a) i.m. 78–79.; ZEIDLER (2001) i.m. 22.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

⁹⁷¹ RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 299–300.; HATOS i.m. 254–260., 291–292.; KOCSIS i.m. 94.; MIKÓ (1944) i.m. 274.; SZARKA (2020a) i.m. 79.

⁹⁷² VERMES i.m. 46.

⁹⁷³ K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önmentés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 265–275.; SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi

hogy a kialakuló anarchia okán maguk a kisebbségek is érdekeltek a törvényes állapotok helyreállításában és biztosításában amelynek eszköze lehet az autonómia és a föderáció⁹⁷⁵. A törvények célja így egyértelműen a magyar állam területi egységének megmentése volt, de a nemzetiségek gyűlései⁹⁷⁶, a magyar államterületek katonai megszállása⁹⁷⁷, továbbá a köztársasági gondolat mint új államrend alapjának nemzetiségek részéről való semleges fogadtatása⁹⁷⁸ a program gyakorlati végrehajtását megakadályozták⁹⁷⁹.

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság⁹⁸⁰ állama a fentiekben jelzettek szerint nem csak eltérő politikai és ideológiai alapokon nyugodott⁹⁸¹, hanem a területi integritás elvét sem tartotta fent⁹⁸². A Tanácsköztársaság alkotmánya⁹⁸³ a 14. §-ban, illetve 84-89. §§-ban ugyan változatlanul nyelvi alapú nemzetiségi jogot kodifikált⁹⁸⁴, de már a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerésével és egyben deklarálta a német és a ruszin közösség személyi és területi alapú, de az egységes tanácsrendszert meg nem bontható⁹⁸⁵ önkormányzatiságát⁹⁸⁶. Az új alapokon nyugvó államrend előre vetítette egy föderatív szövetségi tanácsköztársaságokból álló – a korábbi államterülettől azonban független – államszövetség képét⁹⁸⁷. A nemzetiségek továbbá saját választásuk alapján népbiztosokkal képviseltették magukat a Népbiztosok Tanácsában⁹⁸⁸. A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-i bukása a fenti rendelkezéseket végrehajtás nélkül hagyta. A Tanácsköztársaság

Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020b)] 759–766.; A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” – tervezte (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 33–35.; ROMSICS (2019a) i.m. 22–23.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

⁹⁷⁴ KISS i.m. 443., 447.

⁹⁷⁵ SZARKA (2020a) i.m. 81–83.

⁹⁷⁶ HATOS i.m. 254–260.

⁹⁷⁷ HATOS i.m. 327–360.

⁹⁷⁸ HATOS i.m. 240–241.

⁹⁷⁹ GYÖRI SZABÓ i.m. 45–46.; HATOS i.m. 260.

⁹⁸⁰ KOVÁCS Kálmán: Kísélet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 491–501.

⁹⁸¹ KISS i.m. 453–458.

⁹⁸² GYURGYÁK (2007) i.m. 501–502.

⁹⁸³ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án.)

⁹⁸⁴ SÁRLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 216–223.

⁹⁸⁵ SÁRLÓS i.m. 215–223.

⁹⁸⁶ HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 449–451.; SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918-1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993c)] 574.

⁹⁸⁷ SÁRLÓS i.m. 219–223.

⁹⁸⁸ SÁRLÓS i.m. 216.

tárgyalásánál ki kell emelni, hogy az annak alapját képező kommunista ideológia 3.2.7. alfejezetben említett osztályalapú és nemzetsemleges filozófiája kudarcát egyebek mellett alapvetően az a tény is bizonyította, hogy a nemzetiségi szociáldemokrata és kommunista mozgalmak Magyarországtól való elszakadást támogató, saját nemzeti állam megteremtését kinyilvánító nacionalista mozgalmakhoz csatlakoztak 1918/1919 fordulóján⁹⁸⁹.

Az 1920. évi I. törvénycikk⁹⁹⁰ 9. §-a fenti jogszabályokat érvénytelennek nyilvánította⁹⁹¹ és a 2. §, illetve 11. § alapján kinyilvánított teljes szuverenitás alapján Magyarország – a nemzetiségi jog területén is – visszatért a történeti alkotmányhoz⁹⁹², a jogfolytonossághoz⁹⁹³ és helyreállította a jogállamiságot⁹⁹⁴. A helyreállított alkotmányosság a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta azzal, hogy az 1920. évi I. törvénycikk 6. §-a alapján létrejött a nemzeti kisebbségek miniszterének állása, ugyanakkor a területi integritás alapelve szükségképpen eltűnt jogalkotási alapként, az a területek visszaszerzésére irányuló politikai céllá transzformálódott és maradt a korszakban ezt követően.

Magyarország a trianoni békeszerződés megkötéséig – alkotmányjogilag vitatható módon – a nemzetiségi jog területén rendeleti úton eszközölt változásokat. A 4044/1919. M.E. rendelet⁹⁹⁵ *contra legem* elvetette, pontosabban nem tartalmazta a magyar államnyelv főszabályát és a nemzeti kisebbségek nyelvét hivatalos nyelvvé tette oly módon, hogy a törvényhatóságok és a községek szabadon állapíthatták meg a hivatalos nyelvüket. A szabályozás kihatott az adott területi közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervezetrendszerre is, továbbá a nemzeti kisebbségek a törvényhozásban is használhatták

⁹⁸⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 471–472.

⁹⁹⁰ 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről

⁹⁹¹ SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.). *A bonis bona descere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 451.; SZABÓ (2016) i.m. 62.

⁹⁹² SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. New York – London, I. B. Tauris, 2018. 159-182.; HOLLÓSI Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indoklásában. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1. 41.; DUCULESCU – CÁLINOIU – DUCULESCU i.m. 550–551.

⁹⁹³ SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 384–392.

⁹⁹⁴ CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997. 78.

⁹⁹⁵ 4.044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról

anyanyelvüket⁹⁹⁶. Valamennyi nyelv tehát Magyarországon teljes egyenjogúságot és hivatalos *statust* élvezett a rendelet alapján.

A trianoni békeszerződés, mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően az értekezés 4. részét képezi, azonban itt e körben rögzíteni szükséges, hogy a *békeszerződésben vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet*⁹⁹⁷, így az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba⁹⁹⁸. Mindazonáltal a megváltozott körülmények indokolták a vállalt kötelezettségek tekintetében pontosító szabályok megalkotását, így került kiadásra a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4.800/1923. M.E. rendelet⁹⁹⁹, valamint az 1924. évi II. törvénycikk¹⁰⁰⁰. A mindössze két szakaszból álló 1924. évi II. törvénycikk¹⁰⁰¹ és a 7.500/1924. M.E. rendelet¹⁰⁰² változatlanul nyelvi alapon állt és a korábbi egyötödös szabályt pontosította és fenntartotta, amely arányt mind a Nemzetiségi törvény, mind pedig a kor kisebbségvédelmi elmélete és gyakorlata egyfajta elméleti határként kezelte. Az idézett jogszabályok előírták, hogy olyan járásbírósnál és törvényszéknél, valamint az olyan állami és önkormányzati hatóságnál és hivatalnál, amelyek területén a lakosságnak legalább egyötöd része ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik olyan személyeket kell alkalmazni, akik az illető nyelvben jártasak, azaz azt a kellő mértékben ismerik. A nemzetiségi területeken az igazságszolgáltatásban, illetve a közszolgálatban álló személyek amennyiben az adott nemzetiségi nyelvet nem ismerték, két éven belül voltak kötelesek azt elsajátítani, ellenkező esetben áthelyezéssel vagy szabályszerű elbánás alá vonással, a mai fogalmaink szerinti nyugdíjazással sújtották őket. Az 1924. évi II. törvénycikk indokolása kiemelte, hogy Magyarország lényegileg egynemzetiségű állammá vált és összefüggő nemzetiségi területek a németek és a szlovákok kis szigeteit leszámítva már nem voltak fellelhetők. A nemzetiségek lényegében véve a többségi magyarság közé beékelve éltek és többséget főként kistelepüléseken alkottak, mindazonáltal több községben, járásban és törvényhatóságban elérte arányuk a jogszabály szerint megkívánt mértéket.

⁹⁹⁶ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 290–291.; MIKÓ (1944) i.m. 276–277.

⁹⁹⁷ SCHLETT (1987) i.m. 262.

⁹⁹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 282–284.

⁹⁹⁹ 4.800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról

¹⁰⁰⁰ 1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról

¹⁰⁰¹ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 291.; MIKÓ (1944) i.m. 285.

¹⁰⁰² 7.500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról

A trianoni békeszerződés *revíziója* az I. világháború eredményeképpen függetlenné vált Magyarország közvéleményének leginkább tematizált kérdéskörévé¹⁰⁰³, bel- és külpolitikájának alapjává, így gyakorlatilag az államberendezkedés tartópillérévé vált¹⁰⁰⁴. E körben rögzíthető, hogy a revíziós tervek – amelyek a Szent István-i Birodalom teljes helyreállításától az etnikai revízióig terjedtek¹⁰⁰⁵ – szükségképpen *magukban hordozták a többnemzetiségű állam helyreállítását*. Mindazonáltal az I. bécsi döntésig terjedő másfél évtizedben – az alapos diplomáciai előkészítés eredményeképpen¹⁰⁰⁶ lezajlott 1921. december 14-i egyetlen tartós területi revíziót jelentető soproni népszavazás kivételével¹⁰⁰⁷ – a revíziós politika nem könyvelhetett el nemzetközi jogi sikert, legfeljebb nemzetközi politikai támogatást és részbeni megértést¹⁰⁰⁸. Ennek megfelelően az oktatás területét érintő¹⁰⁰⁹, a

¹⁰⁰³ Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919-1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 329–336.; Trianon kiskatéja (1930) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 409–423.; L. NAGY Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 832–843.; ABLONCZY (2011) i.m. 32–33.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 358–363.; ZEIDLER (2001) i.m. 159–190.

¹⁰⁰⁴ BETHLEN István: a trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 566–580. BETHLEN István: Nem békerevízióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 135–140.; PRITZ Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 814–820.; ABLONCZY (2020) i.m. 183.; ABRAHAM i.m. 284–293.; BÁRDI (2013) i.m. 239–240.; ROMSICS (2012) i.m. 51., 52–53.; ROMSICS (2016) i.m. 827–831.; ROMSICS (2017) i.m. 418.; ROMSICS (2019a) i.m. 68., 88–91., 93–94., 399–401.; ROMSICS (2018b) i.m. 324–326.; ROMSICS (2019c) i.m. 303–338., 421–439.; TAYLOR i.m. 328–329.; TURBUCZ (2015) i.m. 199.; TURBUCZ (2014) i.m. 150–151.; ZEIDLER (2001) i.m. 50–190.; ZEIDLER (2018) i.m. 29.

¹⁰⁰⁵ UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 34–36.; BÁRDI (2013) i.m. 240–241.; GYÖRI SZABÓ i.m. 63–64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 238–240., 307., 313.; ROMSICS (2018b) i.m. 324–326.; ZEIDLER (2001) i.m. 125–158.

¹⁰⁰⁶ A velencei jegyzőkönyv (Velence, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 680–684.

¹⁰⁰⁷ A trianoni Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 803–807.; BÁNFFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013. 240–271.; HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011. 146., 169.; MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938. 11.; CARTLEDGE (2011) i.m. 133.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 352.; GYÖRGY (2006) i.m. 12–13.; GYÖRI SZABÓ i.m. 75.; ROMSICS (2001a) i.m. 500.; ROMSICS (2016) i.m. 798.; ROMSICS (2017) i.m. 406.; ROMSICS (2019a) i.m. 98–101., 104.; ROMSICS (2019c) i.m. 227–231., 241.; ROMSICS (2020a) i.m. 177–179.; ROMSICS (2020b) i.m. 193.; TEGHZE i.m. 85.; ZEIDLER (2018) i.m. 43.

¹⁰⁰⁸ LUKACS, John: *Magyar írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007. 29–31., 157–160.; ABLONCZY (2011) i.m. 34–38.; BÁRDI (2013) i.m. 264–265.; GYÖRI SZABÓ i.m. 79–104.; HORTHY i.m. 176–179.; MAGYARICS i.m. 15–16., 24–30.; ROMSICS (2012) i.m. 52–55.; ROMSICS (2018b) i.m. 328.; ROMSICS (2019a) i.m. 154–158.; ROMSICS (2019c) i.m. 303–338., 421–439.; ZEIDLER (2001) i.m. 73–83., 96–103.

¹⁰⁰⁹ Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 486–487.; MIKÓ (1944) i.m. 458–467.; PÁCLIŞANU i.m. 129–132.

megváltozott körülményekhez igazodó szabályozás, illetve az állampolgárság kérdését az opciós jogokkal kapcsolatosan pontosító jogalkotás¹⁰¹⁰, azaz a 6.500/1921. M.E. rendelet¹⁰¹¹ kivételével lényegi nemzetiségi jogalkotás nem történt.

A fenti események után közel két évtized elteltével az 1938. évi müncheni egyezményt követően, annak kiegészítő nyilatkozata alapján a magyar állam lépéseket tett a Csehszlovákiával szembeni területi követeléseinek négyhatalmi rendezésére. Az brit és francia fél távolmaradását követően megkezdett, de eredménytelenül végződött komáromi csehszlovák-magyar tárgyalások a felek által felkért német birodalmi kormány és az olasz királyi kormány döntőbírói határozatához vezettek, amelyet a távolmaradó hatalmak is elfogadtak¹⁰¹². A német-olasz döntőbírói határozatot¹⁰¹³, azaz az I. bécsi döntést 1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában hirdették ki, amely alapján könyvelhette el a magyar állam a soproni népszavazást követő első revíziós sikerét. Magyarországhoz az utólagos kiigazításokkal 12.012 négyzetkilométer terület tért vissza és az 1941-es népszámlálás adatai szerint a közel 869 ezer fős lakosság mintegy 86,5%-a volt magyar nemzetiségű¹⁰¹⁴, így Csehszlovákiában mintegy 67.000 magyar maradt¹⁰¹⁵. Az I. bécsi döntést az 1938. évi XXXIV. törvénycikk¹⁰¹⁶ cikkelyezte be a magyar jogrendbe. Az I. bécsi döntés 5. pontja a nemzetiségi kérdések tárgyalását a felek külön szerződésére bízta, amely szerződés azonban nem került megkötésre egyrészt Csehszlovákia megszűnése okán, másrészt sem a csehszlovák kormány sem a függetlenné vált Szlovákia nem fogadta el a döntőbírói határozatot, annak felülvizsgálatát kérte mind a német, mind a magyar kormánytól¹⁰¹⁷, következésképpen a tényleges megállapodás megkötésében Csehszlovákia, illetve Szlovákia nem volt érdekelt. A londoni csehszlovák kormány 1941. december 16-án kelt deklarációja

¹⁰¹⁰ FÜRÉSZ i.m. 215.

¹⁰¹¹ 6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása

¹⁰¹² ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920-1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 542–543.; GYÖRI SZABÓ i.m. 102–104.; ROMSICS (2011) i.m. 230.; ROMSICS (2012) i.m. 62–66., 70–72.; ROMSICS (2016) i.m. 831.; ROMSICS (2020b) i.m. 246.; UNGVÁRI (2020) i.m. 39–44.

¹⁰¹³ Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 315–316.

¹⁰¹⁴ Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 598–602.; ABRAHAM i.m. 291–292.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 812.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.; ROMSICS (2016) i.m. 831–833.

¹⁰¹⁵ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1084.

¹⁰¹⁶ 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről

¹⁰¹⁷ CORNELIUS i.m. 109.

szerint Magyarország és Csehszlovákia között a hadiállapot 1938. október 7-én, a II. világháború kezdetét egy évvel megelőzően kezdődött amikor Magyarország Csehszlovákia függetlensége és területi sérthetlensége ellen „erőszakos cselekményeket követett el”¹⁰¹⁸. A II. világháború kitörését megelőzően így Magyarország és Csehszlovákia az I. bécsi döntés végrehajtása tárgyában alapvetően csak az állampolgársági kérdéseket szabályozó 1939. február 18-án egyezményt kötötte meg. A nemzetközi szerződést a 2.200/1939. M. E. számú rendelet¹⁰¹⁹ hirdette ki és a 4.4. fejezetben és a 4.5.2. alfejezetben elemzett alakítás nélküli állampolgárság elismerése, az opció jogának gyakorlása, illetve a visszahonosítás intézményének megfelelő alkalmazása volt a tárgya. A nemzetiségi kihívás az I. bécsi döntést követően – mivel az döntően a nemzetiségi elvet alkalmazva¹⁰²⁰ húzta meg az új határokat – érdemben nem jelentkezett, de jog és társadalmi harmonizációs kötelezettség igen¹⁰²¹, így felállításra került a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszteri posztja¹⁰²².

A csehszlovák állam 1939. március 14-én a független Szlovákia kikiáltásával felbomlott. A megváltozott körülmények alapján a Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15-én megkezdte bevonulását a kárpátaljai területekre¹⁰²³, amelynek eredményeképpen *Magyarország ismét elindult a többnemzetiségű állammá válás útján*¹⁰²⁴. Kárpátalja kérdésben a nyugati hatalmak – az I. bécsi döntéssel egyezően – szintén az elfogadás álláspontjára helyezkedtek¹⁰²⁵. Kárpátalja visszatérését az 1939. évi VI. törvénycikk¹⁰²⁶ iktatta be a magyar jogrendbe, amelynek 5. §-a szintén pontosította a magyar állampolgársági jogot, ugyanakkor a kormányzat az állampolgársági törvény reformjára is készült ezzel egyidőben¹⁰²⁷. Az 1939.

¹⁰¹⁸ BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i.m. 6.

¹⁰¹⁹ 2.200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarországnak ítélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről

¹⁰²⁰ Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 879–880.; SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken- Az első bécsi döntés és következményei*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014. 34–35.; CARTLEDGE (2011) i.m. 406–407.; EGYED (2013) i.m. 303.; GYÖRI SZABÓ i.m. 102–104.; MOLNÁR i.m. 10–11.; TURBUCZ (2014) 154.; ZEIDLER (2001) i.m. 213–215.; ROMSICS (2012) i.m. 67–72.

¹⁰²¹ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m.; 292.; KISS i.m. 733–735., 763.

¹⁰²² SIMON i.m. 52–56.

¹⁰²³ BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019. 237–252.; GYÖRI SZABÓ i.m. 104–106.; ROMSICS (2011) i.m. 231.; ROMSICS (2012) i.m. 83.; ROMSICS (2016) i.m. 833.; TURBUCZ (2014) 155–165.; TURBUCZ (2015) 207.; ZEIDLER (2001) i.m. 216.

¹⁰²⁴ ABRAHAM i.m. 292.; ROMSICS (2012) i.m. 73–81., 84.; ROMSICS (2020b) i.m. 248.

¹⁰²⁵ ROMSICS (2012) i.m. 84

¹⁰²⁶ 1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről

¹⁰²⁷ KISS i.m. 728., 759.

évi XIII. törvénycikk¹⁰²⁸ a bekövetkezett változásokra figyelemmel megszüntette a magyar állampolgárságát annak a személynek, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot szerzett. A jogszabály a távollét és a visszahonosítás kérdései tekintetében eszközölt pontosításokat és szabályozta az állampolgárság fenntartásának lehetőségeit. Az 1939. évi XIII. törvénycikk részletesen szabályozta az állampolgárságtól való megfosztás intézményét, amelynek kisebbségi szempontból való legjelentősebb rendelkezése az volt, hogy megfosztható volt magyar állampolgárságától az a személy, aki idegen állam kormányától, bármely más szervétől, vagy külföldi politikai szervezettől a magyar kormány engedélye nélkül bármilyen politikai jellegű tisztséget vagy megbízatást elvállalt, vagy valamely külföldi politikai szervezet tagja volt, vagy bármilyen külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében részt vett. A rendelkezés következményeként a magyar állam iránti hűség bizonyítására vonatkozó – sok esetben vitatott és méltánytalan – igazolási eljárások sorozatát vonta maga után.

Nemzetiségi jogi szempontból kiemelt jelentőségű a korszakban az 1939. évi VI. törvénycikk 6. §-a, amely előírta – a kormányprogramban rögzítettek szerint *alkotmányfejlődésként* aposztrofálva¹⁰²⁹ – hogy a miniszterelnök *Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé*¹⁰³⁰. A csehszlovák államban Kárpátalja részére a békeszerződések során előírt¹⁰³¹, de csak 1938-ban felállított autonómia teljesítését tehát felvállalta a magyar kormányzat¹⁰³². A javaslat különös indokát a ruszinokkal való hagyományosan jó nemzetiségi viszony képezte, amelyből fakadóan az 1918. évi X. néptörvény is elsőként adott területi autonómiát e közösségnek¹⁰³³. A Kárpátaljai Vajdaság felállítására vonatkozó jogszabálytervezet előkészítését megalapozva került elfogadásra a 6.200/1939. M.E. rendelet¹⁰³⁴, amelynek területi hatálya az újonnan visszatért kárpátaljai területekre vonatkozott és ott az ún. magyarorosz nyelvet hivatalossá tette¹⁰³⁵. A Kárpátaljai

¹⁰²⁸ 1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról

¹⁰²⁹ KISS i.m. 694–695., 764.

¹⁰³⁰ FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015. 87.; Készül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 145–147.

¹⁰³¹ AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15-16. 580–585.; AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18. 692–697.

¹⁰³² BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15. 345–351.; FEDINEC i.m. 42–43., 71–72.; KOCSIS i.m. 97.

¹⁰³³ FEDINEC i.m. 16–17.

¹⁰³⁴ 6.200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről

¹⁰³⁵ MIKÓ (1944) i.m. 296–301.

Vajdaságról szóló jogszabályt bár az Országgyűlésnek beterjesztették¹⁰³⁶, annak tárgyalására a II. világháború miatt végül nem került sor. A terület magyar lakosságú részei betagozódtak a vármegyerendszerbe, míg a többi rész a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása alá került¹⁰³⁷. E körben megjegyzendő, hogy a Kárpátaljai Vajdaság – mint a befogadó modell elemeként értelmezhető közjogi intézmény – mellett 1939-ben a Miniszterelnökség felkérésére Balogh Artúr tervezetet dolgozott ki Erdély Magyarországon belüli autonómiájáról is¹⁰³⁸, amely a magyar alkotmányjogi gondolkodás jelen értekezés bevezető részében említett paradigmaváltásának egyik állomásaként értelmezhető.

A vizsgált időszakban a magyar nemzetiségi jogi jogalkotás tekintetében meg kell említeni a Hubay Kálmán és Vágó Pál képviselők által a *de iure* Nemzetiségi törvény alapján álló, de gyakorlatilag annak alkotmányos alapjaitól ténylegesen eltérő 1940. június 7-én beterjesztett nemzetiségi törvényjavaslatát¹⁰³⁹. A törvényjavaslat a Nemzetiségi törvény individualista és állampolgári jogegyenlőségen alapuló kiindulópontjától eltérően faji szempontokat is fókuszpontba helyezve népcsaládokat illetve népcsoportokat különböztetett meg, mint közjogi entitásokat, amely közjogi entitások alkották volna a magyar államot¹⁰⁴⁰. A magyar alkotmányjogi hagyományoktól teljes egészében véve idegen felfogást teljes egészében véve elvetette az Országgyűlés és a képviselők országgyűlési képviselői mandátumát összeférhetlenség címén megszüntették az államhűség elleni vétség címén.

Az értekezés tárgyát tekintve a II. bécsi döntés¹⁰⁴¹ a vizsgált időszak záró időpontját jelenti, amely már a II. világháború idején született meg. E tényből kifolyólag, ellentétben az I. bécsi döntéssel, amelyet tehát Nagy-Britannia és Franciaország tudomásul vett, a II. bécsi döntés nem számíthatott ilyen elismerésre¹⁰⁴². A II. bécsi döntést magyar jogrendbe illesztő 1940. évi XXVI. törvénycikk¹⁰⁴³ jelölte ki¹⁰⁴⁴ az ismét többnemzetiségűvé vált magyar állam kereteit, amelynek 1. §-a a döntőbírói határozat elfogadását rögzítette¹⁰⁴⁵. A döntőbírói határozat 5.

¹⁰³⁶ ROMSICS (2012) i.m. 85.

¹⁰³⁷ FEDINEC i.m. 9., 105–106., 121–151.; ROMSICS (2012) i.m. 85–86.

¹⁰³⁸ BÁRDI (2013) i.m. 180.

¹⁰³⁹ Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13. 301–302.

¹⁰⁴⁰ MIKÓ (1944) i.m. 301–305.

¹⁰⁴¹ BENKŐ i.m. 9–10.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 812.; HORTHY i.m. 245–246.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

¹⁰⁴² GYŐRI SZABÓ i.m. 109–112.

¹⁰⁴³ 1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről

¹⁰⁴⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 79.; BENKŐ i.m. 14.

¹⁰⁴⁵ MIKÓ (1944) i.m. 308–309.

pontja szerint a magyar állampolgárokka váló román nemzetiségű személyek az egyéb magyar állampolgárokkal minden tekintetben egyenlők, amellyel azonos kötelezettséget vállalt ellenkező előjellel Románia is. Az állampolgársági kérdést az alakítás nélküli elismerés és az opció jogának megfelelő alkalmazásával külön megállapodásban kellett volna rendezniük a feleknek. Mindezek ellenére, noha mindkét államterületen jelentős számú magyar és román nemzetiség volt megtalálható, a két állam sem állampolgársági megállapodást, sem kisebbségvédelmi megállapodást egymással nem kötött, vélelmezhetően abból az okból, hogy a II. bécsi döntést a felek ideiglenesnek tekintették¹⁰⁴⁶. A román állam joga kizárólag a területek kiüresítéséről rendelkezett¹⁰⁴⁷. A II. bécsi döntés fenti kötelezettségvállalása egyebekben az 1848-as április törvényekkel megvalósított jogegyenlőséggel már teljesített volt és e körben a Nemzetiségi törvény módosítására sem volt szükség. Az alkotmányos alapoktól függetlenül az ideiglenes katonai közigazgatás és a polgári vezetés egyaránt nagy hangsúlyt fektetett a nemzetiségekkel szembeni türelemre és emberi bánásmódra, bár tagadhatatlan tény, hogy a felfokozott hangulatban sajnálatos incidensekre került sor¹⁰⁴⁸. Az észak-erdélyi területekre a magyar csapatok 1940. szeptember 5-13-a között vonultak be¹⁰⁴⁹. A terület pacifikálása és honvédelmi megerősítése érdekében¹⁰⁵⁰ azonnal katonai közigazgatás került felállításra, amely katonai közigazgatás a feladatát az atrocitások ellenére alapvetően sikeresen teljesítette, megszervezte a közellátást és az elmenekült tisztségviselők pótlását is¹⁰⁵¹ alapvetően helyi különösen magyar, illetve német tisztségviselőkkel az anyaországi tisztségviselők mellett¹⁰⁵². Külön szociális kérdést és nehézséget képezett egyebekben a dél-erdélyi magyar menekültek¹⁰⁵³ és a Dél-Erdélybe menekülő román tömegek kérdése¹⁰⁵⁴, amely gyakorlatilag egy *spontán lakosságcsereként* is értelmezhető. A kezdeti katonai közigazgatás feszült és atrocitásoktól sem mentes

¹⁰⁴⁶ L. BALOGH (2013) i.m. 37–53.

¹⁰⁴⁷ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett a kiűritendő területek Román Kormánybiztosságának felállításáról szóló rendelet-törvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate

¹⁰⁴⁸ L. BALOGH (2013) i.m. 62–76.

¹⁰⁴⁹ ABLONCZY (2011) i.m. 54–58.; ILLÉSFALVI – SZABÓ i.m. 32–195.; ROMSICS (2012) i.m. 106.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.

¹⁰⁵⁰ SÁRÁNDI i.m. 19., 26–27.

¹⁰⁵¹ OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 613–615.

¹⁰⁵² SÁRÁNDI i.m. 28–67., 71–79., 172–173.

¹⁰⁵³ ABLONCZY (2011) i.m. 204.; KÖPECZI i.m. 597.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.; SÁRÁNDI i.m. 67–71.

¹⁰⁵⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 207.; KÖPECZI i.m. 596.; ROMSICS (2018b) i.m. 338.; SÁRÁNDI i.m. 85–95.

időszakát¹⁰⁵⁵ 1940. november 26-án felváltó polgári igazgatás megszervezése során pedig figyelemmel voltak a nemzetiségek közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalviselési jogainak érvényesítésére, a nemzetiségi képviselőkkel folytatott tárgyalások¹⁰⁵⁶ és politikai alkuk során jelöltek nemzetiségi tisztségviselőket valamennyi területen, ugyanakkor tagadhatatlanul alkalmazásra kerültek olyan anyaországi tisztviselők is akiknek nyelv- és helyismeret hiánya feszültségek forrásává vált¹⁰⁵⁷.

A II. bécsi döntéssel kialakított, ismét többnemzetiségűnek tekinthető magyar állam a nemzetiségi jog, illetve a nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete tekintetében a Trianont megelőző korról egyező, azzal azonos elvi és alkotmányos alapokon nyugodott. A magyar állam ezen alapokon nyugvó, a körülmények által indokolt változásokat részben elismerő politikáját ekkor Szent István-i nemzetiségpolitikának¹⁰⁵⁸ nevezték, amelyet az egyéni nyelvhasználati jogok széles körű garantálása és az anyanyelvi közigazgatás biztosítása jellemzett különösen a román nemzetiséggel való türelem és megbékélés jegyében¹⁰⁵⁹. A Nemzetiségi törvény gyakorlatának továbbfejlesztése volt megfigyelhető különösen a közigazgatási nyelvhasználat területén, de a kisebbségek jogalanyisága továbbra sem került elismerésre. A magyar szupremácia, a magyar nemzetépítés és etnikai tér kialakítása programjának hangsúly¹⁰⁶⁰ elsősorban az oktatás és egyház kérdéseire, valamint a korábbi román földreform sérelmeinek orvoslására helyeződött¹⁰⁶¹.

A vizsgált kor tekintetében összegzésként megállapítható, hogy a magyar nemzetiségi jog alapintézményei, a nemzetiségi jog *alkotmányos alapelvei változatlanok* maradtak. A néptörvények, a Kárpátalját érintő *partialis* jogalkotást és jogalkalmazást, illetve a különleges erdélyi autonómia tervezetét leszámítva, a kollektív jogok alapját, illetve a területi önkormányzatok álláspontját alapvetően nem fogadta el az állampolgári *jogegyenlőség* tétele

¹⁰⁵⁵ ABLONCZY (2011) i.m. 58–77.; BENKŐ i.m. 10–13.; EGYED (2013) i.m. 305.; ROMSICS (2018b) i.m. 339–340.; SÁRÁNDI i.m. 80–85.

¹⁰⁵⁶ BENKŐ i.m. 15–16.

¹⁰⁵⁷ BETHLEN Béla: *Észak–Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 32–34.; OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 647.; ABLONCZY (2011) i.m. 82–90.; DURANDIN i.m. 290.; GYURGYÁK (2007) i.m. 338.; KÖPECZI i.m. 598.

¹⁰⁵⁸ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 392–400.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 338–339.

¹⁰⁵⁹ ABLONCZY (2011) i.m. 33.; BÁRDI (2013) i.m. 180–182.; L. BALOGH (2013) i.m. 207–213.

¹⁰⁶⁰ ABLONCZY (2011) i.m. 227–233.; GYURGYÁK (2007) i.m. 98–101.

¹⁰⁶¹ ABLONCZY (2011) i.m. 81–82., 150–154.; KÖPECZI i.m. 597–598.; SÁRÁNDI i.m. 21–22.

alapján, ugyanakkor a folyamatok paradigmaváltásként a történeti alkotmányfejlődés új útjainak gyökereit jelentették.

Az állampolgári jogegyenlőség változatlanóságának tételét azonban részben árnyalni szükséges. A kisebbségi jog területén ugyanis az állampolgári *jogegyenlőség* tétele nem jelentette azt, hogy a magyar alkotmányjogra nem volt hatással a kor bel-és külpolitikai valósága és társadalmi hatásainak együttese, amelyek az állampolgári jogegyenlőség ellen hatottak, azt végül *átérték*. E körben a zsidók, mint vallási kisebbség alkotmányos jogállásának kérdése különös jelentőséggel bír. A magyarországi zsidók az Anjou királyokig bevezetett első korlátozásokig¹⁰⁶² gyakorlatilag szabadokként éltek Magyarországon. A korlátozások a mohácsi vésztől felerősödtek ugyan, de európai viszonylatban meglehetősen enyhének számítottak és különösen az erdélyi judaizmus, azaz a szombatosok esetében különös vallási eredményekre is vezettek a teljes polgári egyenjogúsításig vezető történelmi folyamatban¹⁰⁶³. A zsidóság egyenjogúsítási folyamata már a XVIII. századtól rendeletek útján megindult¹⁰⁶⁴, majd a folyamatot véglegesítette az 1849. évi IX. törvénycikk¹⁰⁶⁵ amelynek 1. §-a zsidókat Európában elsőként emancipálta és az 1848. évi alkotmányos alapokkal összhangban teljes polgári jogegyenlőségben részesítette¹⁰⁶⁶. Ettől az időponttól kezdve a *zsidókat* Magyarországon, ahol alapvetően a nyelvi kisebbségek ténye adta a nemzetiségi jogi gondolkodás alapjait nem nemzeti kisebbségként, hanem *vallási kisebbségként* tartották számon. Ezen alapállást ismételte meg¹⁰⁶⁷ az 1867. évi XVII. törvénycikk¹⁰⁶⁸. A zsidó vallású lakosság ezt követően *rohamosan asszimilálódott* döntően a többségi magyar nemzetbe¹⁰⁶⁹, ennek megfelelően a nyelvi alapokon álló magyar nemzetiségi politika és statisztika is a *magyar nemzet részének* tekintette őket, amely alkotmányos alapállás a ma hatályos magyar alkotmányjogban is alaptétel. Az asszimiláció sikere a polgári és gazdasági területen túl¹⁰⁷⁰ különösen a hadsereg esetében volt sikeres, a tartalékos tiszti

¹⁰⁶² ROMSICS (2017) i.m. 112.

¹⁰⁶³ GIDÓ i.m. 8–26.

¹⁰⁶⁴ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000. 50.

¹⁰⁶⁵ 1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról

¹⁰⁶⁶ FLEISZ i.m. 87–88.

¹⁰⁶⁷ KATUS (2016e) i.m. 677.; KMETY (1911a) i.m. 559.

¹⁰⁶⁸ 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében

¹⁰⁶⁹ KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 110–111.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy- rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012. 13–15.; ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 32.; GIDÓ i.m. 29–34.; KATUS (2016e) i.m. 677.

¹⁰⁷⁰ UNGVÁRY (2012) i.m. 20–21.

állomány egyötöde zsidó származású volt¹⁰⁷¹. Az 1895. évi XLII. törvénycikk¹⁰⁷² bevett vallásnak nyilvánította az izraelita vallást¹⁰⁷³, igaz a többi bevett vallás képviselőitől eltérően a törvényhozás második kamarájába méltóságuk alapján csak az 1926. évi XXII. törvénycikk¹⁰⁷⁴ 2. §. 1. pontja, 4. § B.) 6. pontja és 43. §-a alapján került be két rabbi¹⁰⁷⁵, amely felsőház¹⁰⁷⁶ egyebekben a korszakban törekvései ellenére a képviselőház elsőbbségével szemben mindvégig alárendelt szerepet játszott¹⁰⁷⁷. A politikai téren a XIX-XX. század fordulójáig az antiszemitizmus alapvetően a gazdasági és az asszimilációs sikerek okán – noha az emancipáció módjáról, lehetőségeiről, sikerességéről, a zsidók vallási vagy nemzeti kisebbségi kérdéséről ellentétes álláspontok, sőt fenntartások is teret nyertek¹⁰⁷⁸ – alapvetően marginális jelentőségű volt¹⁰⁷⁹. Az antiszemitizmus ekkor még alapvetően nem érte el azt a szintet, amely áttörte volna a törvényhozásban a jogegyenlőséget, ugyanakkor 1900-t követően a felkorbácsolt nacionalizmus fokozott antiszemita attitűdöt is felvett a liberalizmus válságával egyidejűleg¹⁰⁸⁰. A megerősödő antiszemitizmusra adott válaszreakcióként különösen a fiatal zsidó értelmiség távolodott el a magyar nemzeti gondolattól és lett a progresszív társadalmi eszmék híve¹⁰⁸¹. Különösen az *új Magyarország* politikai programját¹⁰⁸² valló radikális polgári ellenzék¹⁰⁸³, valamint a szocialista, kommunista, illetve egyéb baloldali szervezetek tagjai¹⁰⁸⁴ között képviseltették magukat jelentős arányban a fiatal zsidó értelmiség tagjai, amely jelenség végső soron lerakta alapjait annak a leegyszerűsített társadalomszemléletnek, amely éles különbséget tett a *baloldali és liberális zsidó Magyarország és a jobboldali keresztény Magyarország között*¹⁰⁸⁵. A háborús vereség és a

¹⁰⁷¹ BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010. 12–13.

¹⁰⁷² 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

¹⁰⁷³ KATUS (2016e) i.m. 671.; KMETY (1911a) i.m. 559–561.

¹⁰⁷⁴ 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról

¹⁰⁷⁵ FÖGLEIN – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 350.

¹⁰⁷⁶ SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS, Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, Szent István Társulat, 2014. 501–508., 510–532.

¹⁰⁷⁷ PÜSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy–korszakban. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 725–737.; SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2013. 623–640.

¹⁰⁷⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 135–142., 199–209., 371–381.

¹⁰⁷⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 142–149.; UNGVÁRY (2012) i.m. 60–63.; VERMES i.m. 175–177.

¹⁰⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 149–153.; HATOS i.m. 70–77., 81–83.; LUKACS (2014a) i.m. 241–270.; PAKSA i.m. 20–28.; ROMSICS (2019a) i.m. 335–337.; UNGVÁRY (2012) i.m. 67–73.

¹⁰⁸¹ VERMES i.m. 177–181.

¹⁰⁸² GYURGYÁK (2007) i.m. 165–183.

¹⁰⁸³ GYURGYÁK (2007) i.m. 186–189.

¹⁰⁸⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 488–490.

¹⁰⁸⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 152–153.

Tanácsköztársaságot annak zsidó származású vezetői¹⁰⁸⁶ okán kollektív módon zsidókkal azonosító közvélemény és politika a századfordulón fentiek szerint megalapozott antiszemitizmust a kommunistaellenességgel együtt hatványozottan felerősítette¹⁰⁸⁷ és az ezáltal különböző – 1938-ig azonban jelentős politikai tényezőknek nem tekinthető – antiszemita mozgalmakat és pártokat eredményezett¹⁰⁸⁸. A folyamat törvényhozásbeli következményeként a magyar alkotmányjogtól idegen módon *Magyarország* 1920-ban áttörte az állampolgári jogegyenlőség tételét¹⁰⁸⁹. Az 1920. évi XXV. törvénycikk¹⁰⁹⁰, azaz a *numerus clausus* törvény a felsőoktatási felvétel során előírta, hogy figyelemmel kell lenni arra, hogy az ország területén lakó egyes „népfajokhoz és nemzetiségekhez” tartozók arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető „népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”. A törvény zsidókkal szembeni célja annak ellenére köztudomású volt¹⁰⁹¹, annak indoka a kormányprogram szerint a határon túlra került egyetemek ténye volt¹⁰⁹². A törvény – a magyarországi zsidó szervezetek határozott ellenkezése ellenére¹⁰⁹³ – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került és az 1925 december 12-i ülésén elfogadta a magyar kormány álláspontját a szociális okok által indukált különleges szabályozás tekintetében és mivel a magyar állam vállalta a jogszabály módosítását a körülmények megváltozása esetén, a jogi és politikai kérdést nem tárgyalták, érdemi határozatot nem hoztak¹⁰⁹⁴. A jogszabályt végül 1928-ban tartalmában a fenti vállalásnak megfelelően módosították¹⁰⁹⁵. A módosítástól függetlenül azonban Magyarország a vizsgált korszakban kezdetben diszkriminatív politikájával¹⁰⁹⁶ a magyar alkotmányjogtól független faji ismérvek alapján eljutott az állampolgári jogegyenlőség áttöréséhez a zsidó vallású és származású személyek tekintetében¹⁰⁹⁷, amely jogegyenlőség így illuzórikussá vált, majd nem csak sérült, hanem

¹⁰⁸⁶ ROMSICS (2019a) i.m. 337–338.; ROMSICS (2019b) i.m. 243–245.

¹⁰⁸⁷ LUKACS (2014a) i.m. 274.; GYURGYÁK (2007) i.m. 371.; PAKSA i.m. 50–55.; ROMSICS (2019a) i.m. 73., 334.; UNGVÁRY (2012) i.m. 18–19.

¹⁰⁸⁸ PAKSA i.m. 50–82., 87–93., 97–105., 109–112.; GYURGYÁK (2007) i.m. 217–231., 237–238., 240–245., 253–257., 274–275., 282, 316–316., 425–436.; ROMSICS (2019a) i.m. 337–341.; UNGVÁRY (2012) i.m. 73–85., 97–100., 116–117., 375–387.

¹⁰⁸⁹ PAKSA i.m. 55.; TURBUCZ (2014) i.m. 100.; UNGVÁRY (2012) i.m. 114–115.; UNGVÁRI (2020) i.m. 111.

¹⁰⁹⁰ 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról

¹⁰⁹¹ GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: Antiszemitizmus és numerus clausus. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5. 160–170.; GYURGYÁK (2007) i.m. 378.; ROMSICS (2016) i.m. 793–794., 815.; ROMSICS (2019a) i.m. 73–74., 335.; ROMSICS (2019c) i.m. 217.; UNGVÁRY (2012) i.m. 87–91.; UNGVÁRI (2020) i.m. 104–110.; ZINNER i.m. 33.

¹⁰⁹² KISS i.m. 525.

¹⁰⁹³ CARTLEDGE (2016) i.m. 385.

¹⁰⁹⁴ BÚZA (1930) i.m. 272–277.

¹⁰⁹⁵ TURBUCZ (2014) i.m. 100.

¹⁰⁹⁶ UNGVÁRY (2012) i.m. 101–107., 132–137., 151., 163–164., 171–173.

¹⁰⁹⁷ ROMSICS (2019a) i.m. 342–344.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; PAKSA i.m. 42.; ZINNER i.m. 43–45.

később annak nyílt tagadása is ún. *zsidótörvények* által törvényerőre jutott¹⁰⁹⁸. E tényen nem változtat az, hogy a jogegyenlőség áttörésének okai az általános társadalmi antiszemitizmuson túl jelentős részben – a nemzetközi közvélemény által is elismert módon¹⁰⁹⁹ – a külső német politikai nyomásban lelhetők fel¹¹⁰⁰. Tekintettel arra a tényre, hogy a dolgozat a nemzetiségi jogi szempontok vizsgálatát tűzte ki célul, a zsidó vallásúakra és származásúakra vonatkozó jogalkotás alapvetően kívül esik annak keretein, de a jogegyenlőség tételének e tekintetében való tagadásának elfedése nem csak az érintettek emléke előtt való méltánytalanságot, hanem a teljes alkotmányjogi helyzet feltárásának torzulását eredményezné.

3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.3.1. Alapvetések

Románia nemzetiségi jogi jogalkotásának vizsgálata szempontjából alapvetően három korszakot szükséges elkülöníteni, *elsőként az 1918-ig terjedő egynemzetiségű nemzetállam, másodikként a területében megnövekedett többnemzetiségű Románia 1938. évig terjedő alkotmányos monarchia, végezetül az 1938-1940. közötti királyi diktatúra időszakát.* A magyar jogalkotással való összehasonlítás tekintetében előljáróban ismételten megjegyezni szükséges, hogy mind a megkésett államalakítás, mind pedig az államfejlődés eltérő útja okán a nemzetiségi jog területén való jogalkotás a magyartól lényegileg eltérő alapokon nyugodott. *A történeti alkotmány helyett kartális alkotmányokkal* bíró Románia a fent bizonyított módon alapvetően egynemzetiségű államként alakult meg, így alkotmányos rendszerének kiépítése során ez a tény és az 1866. évi Alkotmánya egységes nemzetállam melletti értékválasztása a román jogalkotást nem csak az így meghatározott korlátok közé szorította¹¹⁰¹ hanem annak *alárendelte* mind a mai napig. A nemzetiségi kérdés kezdeti alapvető hiánya okán a magyarországi *cizellált alkotmányjogi szabályozás* belső aktorai ténylegesen *hiányoztak* közvetlenül az I. világháborút megelőző időszakig, amelynek és a nemzetállami alapállásnak eredményeképpen a *későbbi* korszakokban is csak a *nemzetközi kötelezettségek hatására* voltak megfigyelhetők a *nemzetiségi jog szabályozásának elemei.* *Annak ellenére, hogy a*

¹⁰⁹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 380–382.; MOLNÁR i.m. 162–163.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ROMSICS (2017) i.m. 417–418.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i.m. 184–198., 364., 375–387.; ZINNER i.m. 43–45.

¹⁰⁹⁹ CARTLEDGE (2011) i.m. 147.

¹¹⁰⁰ LUKACS (2007) i.m. 139–141.; HORTHY i.m. 236–238.; ZINNER i.m. 43.

¹¹⁰¹ MURZEA – MATEFI i.m. 243.

többnemzetiségűvé vált Románia tekintetében az alkotmányjogi alapok újragondolását együttesen indokolták az I. világháborút követően megváltozott ténybeli alapok, a nemzetközi jogi előírások, továbbá az 1918. december 1-i Gyulafehérvári Határozatokból fakadó egyfajta erkölcsi kötelezettségek, lényegi elmozdulás az 1866. évi alaptól nem következhet be. A rövid életű királyi diktatúra során a tételes alkotmányjogi értelemben vett nemzetiségi jogi jogalkotás ugyan megkezdődött, de II. Károly román király (ur: 1930-1940) bukása és a totális állam kiépítése ezeket az eredményeket hamarosan elvetette.

A vizsgált korszakban Románia *alkotmányos monarchia* volt, ugyanakkor ez az *alkotmányosság* meglehetősen *korlátozott* módon működött és később *nyílt diktatúrába* fordult át. Mindezek felül Románia a többnemzetiségű állam tényén túl a különböző államoktól nyert területek megszerzésének tényéből fakadóan *komoly integrációs kihívásokkal* állt szemben mind a jogi, mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi egységesítést tekintve¹¹⁰², azonban a kihívások megoldási lehetőségeit a nemzetállami alapállás alkotmányos tényéből fakadó román szupremácia megteremtése iránti államcél hatotta át, amely értékválasztás szükségképpen jogalkotási korlátokat eredményezett. A román politikának az államcél teljesítése körében ugyan voltak részeredményei, de a korban megváltozott kül-és belpolitikai viszonyok alapvetően az állam belső alkotmányos kereteit szétfeszítették, a korlátozott alkotmányosságot lebontották, valamint komoly területi veszteségeket is eredményeztek¹¹⁰³.

3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig

Románia 2.4. fejezetben bemutatott, az egységes állam megszületéséig tartó kezdeti alkotmánytörténetének döntő állomását a még a teljes függetlenség elnyerése előtt 1866. július 12-én kihirdetett – az 1831. február 7-én elfogadott belga alkotmányon alapuló¹¹⁰⁴ – első Alkotmánya¹¹⁰⁵ képezi¹¹⁰⁶. A fentiekben már jelzettek szerint *az Alkotmány 1. cikke az*

¹¹⁰² PĂCURARIU i.m. 338.

¹¹⁰³ FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 360–363.

¹¹⁰⁴ ALEXIANU i.m. 82.; CAENEGEM VAN i.m. 328.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 35., 274.; IONESCU i.m. 722., 729.; GYÖRGY (2006) i.m. 19.; MURZEA – MATEFI i.m. 92.; NEGULESCU i.m. 212.; RAFFAY i.m. 18.; VERESS (2007) i.m. 102.

¹¹⁰⁵ A Hivatalos Lap 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866

¹¹⁰⁶ ALEXIANU i.m. 82.; DISSESCU i.m. 369.; IONESCU i.m. 728.; MURZEA – MATEFI i.m. 92.

azóta is alkotmányos jelentőséggel bíró egységes és oszthatatlan állam tényét rögzítette¹¹⁰⁷, amely cikkből fakadóan a 2. és 3. cikk az államterület elidegeníthetlenségét és az idegen lakosság betelepítésének kizárását¹¹⁰⁸, míg a 4. cikk az államterület unitárius jellegű felosztását tartalmazta. Az Alkotmány formailag egy modern alkotmányos monarchia államszervezetét írta le¹¹⁰⁹, második címe ennek megfelelően az 5-30. cikkek között a románok jogait tartalmazta¹¹¹⁰ a jogegyenlőség és az egyéni jogok alapján¹¹¹¹ *anélkül hogy a románok, mint politikai közösség fogalmát megadta volna*, amely tény végső soron abból fakadt, hogy a fentebb ismertettek szerint az állam lényegét tekintve egynemzetiségű volt¹¹¹². Kiemelendő, hogy a *jogok gyakorlása nem csak az állampolgársághoz, hanem a román minőséghez is kötött volt, amely minőség egyben morális kötelezettséget is hordozott magában a nemzettel szemben*¹¹¹³. A románok mint politikai közösség fogalma szempontjából az *állampolgárság* kérdése volt döntő jelentőségű, amellyel kapcsolatban az Alkotmány 7. cikke annak megszerzését és ezáltal az Alkotmányban rögzített jogok gyakorlását *kizárólag keresztények* számára tette lehetővé¹¹¹⁴. Az Alkotmány a belga liberális alkotmány szellemében annak államszervezetének adoptálását jelentette a két állam eltéréseinek szükségképpen érvényesítésével¹¹¹⁵ a 38-123. cikkekben¹¹¹⁶, amelyek közül a 107. cikk a közigazgatás decentralizációjának elvét tartalmazta¹¹¹⁷. A decentralizáció a hagyományos felfogás szerint az önkormányzatiság eleme, amely a helyi jelentőségű ügyek intézésén túl szükségképpen kihat az általános közügyek szintjére, amely által a szabadság kiemelt intézménye¹¹¹⁸. Mindezek ellenére a decentralizáció előírása az 1866. évi Alkotmány hatálya alatt pusztán deklaráció és programjellegű norma maradt¹¹¹⁹, amely felfogás a vizsgált korszak későbbi részében sem változott érdemben. Végezetül az 1866. évi Alkotmánnyal, mint a román alkotmányjogi gondolkodás alapjával kapcsolatban ki kell emelni, hogy a mintaként szolgált belga alkotmány ebben a korban alapvetően *nem vett tudomást az állam*

¹¹⁰⁷ ALEXIANU i.m. 118–119.; MURZEA–MATEFI i.m. 95.

¹¹⁰⁸ DISSESCU i.m. 430–438.

¹¹⁰⁹ VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 367–368.

¹¹¹⁰ DISSESCU i.m. 430.; IONESCU i.m. 724.

¹¹¹¹ DISSESCU i.m. 430., 440–614.

¹¹¹² HITCHINS i.m. 171.

¹¹¹³ DISSESCU i.m. 619., 622–623.

¹¹¹⁴ DISSESCU i.m. 370.

¹¹¹⁵ AMUZA (2001a) i.m. 216–224.; IONESCU i.m. 722.

¹¹¹⁶ DISSESCU i.m. 817–866.; IONESCU i.m. 724–728.

¹¹¹⁷ DISSESCU i.m. 851–852.; IONESCU i.m. 728

¹¹¹⁸ TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911. 40–42.

¹¹¹⁹ DISSESCU i.m. 852.

lakosságának nyelvi és kulturális közösségekre osztott valóságáról és ennek megfelelően a választott államnyelvet a gyakorlatilag élet minden területén kizárólagosan rendelte alkalmazni¹¹²⁰. *A nyelvi kizárólagosság és egységes állam mintája a későbbi román alkotmányokban nem csak formai módosítás nélkül került átvezetésre a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben kifejtettek szerint, hanem tartalmi tekintetben is.* Az Alkotmány ténye és a valóság között a kortársak által is bevallott módon óriási távolság volt fellelhető¹¹²¹, amelyet bizonyít egyebek mellett, hogy mind az 1866. évi, mind a későbbi alkotmányok elfogadása is súlyos jogi hibákban, az alkotmányozás jogát gyakorló testület megválasztásának elmulasztásából fakadó fogyatékoságban szenvedett¹¹²².

A fentebb ismertetettek szerint Románia teljes szuverenitását az 1878-as berlini kongresszuson és az ott megkötött berlini szerződéssel nyerte el. A berlini szerződés a teljes függetlenség elismerését két feltételhez kötötte a 43. cikk szerint Románia esetében, elsőként a 44. cikk a lelkiismereti és vallásszabadság biztosításához, a vallási téren való teljes jogegyenlőség megteremtéséhez, azaz a polgári és politikai jogok vallási különbség nélküli egyenlő biztosításához, amely elsősorban a zsidó lakosság megoldatlan alkotmányjogi helyzetére kívánt válaszolni¹¹²³. A második feltételt a 45. cikk bizonyos Duna menti besszarábiai területek Oroszország részére való visszaszolgáltatása jelentette¹¹²⁴. A berlini szerződés, mint nemzetközi kötelezettség teljesítése tehát közvetlenül hatott a román alkotmányjogra, amelynek megfelelően 1879-ben módosításra került az Alkotmány 7. cikke¹¹²⁵. A módosítás értelmében a politikai és polgári jogok élvezetének és az állampolgárság megszerzésének feltételeként a keresztény hit törlésre került, ezen jogok vallási különbség nélkül gyakorolhatókká váltak. Az alkotmánymódosítással kapcsolatban egyes román szerzők kiemelték, hogy bár feltétel különös alkotmányjogi jelentőséggel bírt és szükséges volt¹¹²⁶, azonban a *annak teljesítése* a román politikum és közvélemény

¹¹²⁰ CAENEGEM VAN i.m. 325–328., 331–332.

¹¹²¹ BÍRÓ (2002) i.m. 255–256.

¹¹²² NAGY (1944) i.m. 11–12.

¹¹²³ Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 553.; BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928. 14–15.; BUDIȘTEANU i.m. 21., 43.; DIȘESCU i.m. 631–632.; DURANDIN i.m. 167–172.; GAFTOESCU i.m. 73–74.; HITCHINS i.m. 30–31.; RAFFAY i.m. 19.; TEGHZE i.m. 191.

¹¹²⁴ TEODORESCU i.m. 105.

¹¹²⁵ AMUZA (2001a) i.m. 223.; ALEXIANU i.m. 82.; DIȘESCU i.m. 370.; GALÁNTAI i.m. 53.; IONESCU i.m. 728.

¹¹²⁶ BUDIȘTEANU i.m. 21.

ellenállása¹¹²⁷ okán ténylegesen *formális* volt. Az Alkotmány módosított 7. cikke a román állampolgárság megszerzésének feltételeként ugyanis parlamenti jóváhagyást írt elő az állampolgársági kérelem külön törvénnyel való elfogadásával¹¹²⁸, amely jóváhagyás, azaz a külön törvénnyel való egyéni honosítás megtagadását indokolási kötelezettség nélkül lehetővé tette. Az alkotmánymódosítás és az állampolgársági törvény tehát a nemzetközi kötelezettség formai, de nem annak célja és tartalma szerinti teljesítését jelentette¹¹²⁹, amely formai teljesítés indokát a zsidók részéről jelentkező gazdasági veszélyben lelték fel¹¹³⁰. Az alkotmánymódosítás ugyan elvezetett végül a román államiság teljes elismeréséhez, de az elkövetkező évtizedekben, különösen a zsidók helyzete és az állampolgárságuk megszerzésének valós esélyének hiánya okán több politikai beavatkozásnak volt kitéve a fiatal román állam. A politikai és nemzetközi diplomáciai fellépések az európai hatalmak és később az Amerikai Egyesült Államok részéről lényegüket tekintve hatástalanok voltak¹¹³¹, az egynemzetiségű állam alkotmányos alapjai nem változtak meg. *A berlini szerződés kötelezettségének negligálását, a berlini előírások contra legem et ratio román megoldását a kortárs román szakirodalom is elismerte*¹¹³².

Az Alkotmány következő módosítását a királyság 1881. évi bevezetése indokolta 1884. június 8-án¹¹³³, de ez a módosítás az egynemzetiségű állam tényének változatlanlansága okán a nemzeti kisebbségek joga tekintetében változást nem tartalmazott¹¹³⁴. Az ezt követő évtizedekben Románia bár teljes szuverenitását elnyerte, a nagyhatalmak szomszédjaként csak korlátozott módon érvényesíthette nemzeti politikáját. I. Károly román király (ur.: 1866-1914) alatt, bár a román társadalom részéről igény jelentkezett egy nagy, minden román nemzetiséget magában foglaló állam megteremtésére, a politikai realitások ezen nagyromán államcél hivatalossá tételét még nem engedték meg. Ebből fakadóan Románia 1883-ban Bécsben *titokban* csatlakozott a Német Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és az Olasz Királyság

¹¹²⁷ LUKINICH Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar Monarchiával 1914-ig. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 29.; DISSESCU i.m. 632–641.

¹¹²⁸ BUDIȘTEANU i.m. 43.; DISSESCU i.m. 625–627.; TEODORESCU i.m. 34.

¹¹²⁹ DJUVARA (2010) i.m. 250–251.; DURANDIN i.m. 170–171.; SZENCZEI i.m. 98.

¹¹³⁰ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 255.; DISSESCU i.m. 632–641.; SZENCZEI i.m. 98–100.

¹¹³¹ RAFFAY i.m. 19.

¹¹³² DISSESCU i.m. 632–641.; NAGY (1944) i.m. 14–15.

¹¹³³ ALEXIANU i.m. 82–83.; DISSESCU i.m. 370.; MURZEA – MATEFI i.m. 93.; VERESS (2007) i.m. 103.

¹¹³⁴ NAGY (1944) i.m. 15.

szövetségéhez, az ún. Hármasszövetséghez¹¹³⁵, döntően az orosz expanzió lehetőségétől tartva¹¹³⁶. A csatlakozás ténye ellenére Románia szövetségi hűségét különösen az Osztrák-Magyar Monarchiában mindvégig fenntartásokkal kezelték¹¹³⁷. A Román Királyság alkotmányos rendszerének *valósága ugyanis tényleges lehetőséget adott a nemzetközi szerződések titokban tartására, azok törvényhozási ellenőrzése alóli kivonására*¹¹³⁸ amely által a nagyromán államcél a közvélemény előtt a szövetség ellenére változatlanul fent maradhatott. A jog és a valóság ilyen kettőssége kor román politikai életének természetes velejárója volt, e valóságot az uralkodói hatalom túlsúlya¹¹³⁹ okán parlamenti többség nélküli kormányok, a hatalmi ágak szétválasztásának illúziója jellemezte, így az Alkotmányban biztosított alapjogok keretnormáinak tényleges jogalkotással és garanciákkal való kitöltésére sem került sor, amely által maga az Alkotmány elvesztette hitelét, a kodifikált jog pedig stabilitását¹¹⁴⁰.

Románia az 1913. február 5-én – szintén titokban – megújított szövetségi kötelezettségének 1914-ben nem tett eleget¹¹⁴¹ és ekkor a közhangulat a háború eredményeként már egy új román korszak eljövételének reményét általánosan hirdette¹¹⁴². E remény betetőzésének kezdő lépéseként Románia szövetségi kötelezettségével ellentétesen cselekedve lépett be a Központi Hatalmakkal szemben az I. világháborúba 1916-ban¹¹⁴³ az egységes nemzetállam megteremtése érdekében¹¹⁴⁴.

Paradox módon a *nagyromán állam vízióját* döntően az ún. erdélyi iskola történeti elméletének, a dákóromán kontinuitás elméletének¹¹⁴⁵ alapján *elsősorban az Ausztria-*

¹¹³⁵ DURANDIN: i.m. 160.; HITCHINS i.m. 145–146., 149.; LUKINICH i.m. 35–36.; L. BALOGH (2020) i.m. 53.; MARCU (1997) i.m. 206.; MUREȘAN i.m. 290.; MURZEA – MATEFI i.m. 104.; PĂCURARIU i.m. 316–318.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12–13.; RAFFAY i.m. 40–41.; ROMSICS (2018b) i.m. 63–64.; TAYLOR i.m. 201.; TEGHZE i.m. 73.; ZAKAR–KOZÁRI (2011e) i.m. 938.

¹¹³⁶ SERES i.m. 38.; TAYLOR i.m. 237.

¹¹³⁷ CARTLEDGE (2016) i.m. 321.; HANNIG i.m. 192–193.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 147.

¹¹³⁸ HORVÁTH (1999) i.m. 128–130.

¹¹³⁹ VERESS (2007) i.m. 103.

¹¹⁴⁰ HORVÁTH (1999) i.m. 130–138., 148.

¹¹⁴¹ VERMES i.m. 303–304.

¹¹⁴² DISSESCU i.m. 293.; MURZEA – MATEFI i.m. 109–112.; ROMSICS (2018b) i.m. 64–65.

¹¹⁴³ DJUVARA (2010) i.m. 270–275.

¹¹⁴⁴ MARCU (1997) i.m. 207.

¹¹⁴⁵ BOCȘAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 139–140.; MIKÓ Imre. A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. 122., 135–136.; BOIA (1999) i.m. 95–100.; DURANDIN i.m. 37–38.; JANCSÓ (2004): i.m. 28–31.; JANCSÓ (1896) i.m. 4–13., 36–110.; JANCSÓ (1899)

Magyarországon élő román nemzetiségi mozgalmak propagálták¹¹⁴⁶. A nagyromán államcél eléréséhez ekkor még csak közvetett módon, kulturális és sajtótevékenységével járult hozzá a nem hivatalos Románia¹¹⁴⁷, míg a hivatalos Románia az erdélyi autonómia kérdésében nyilvánult meg¹¹⁴⁸. A román irredentizmus lényegének alapját az a tétel képezte, hogy valamennyi román egy államban, a Román Királyság államában egyesüljön¹¹⁴⁹. A politikai program 1848. óta egyre hangsúlyosabbá vált a román közvéleményben¹¹⁵⁰ az 1.1. és 2.4. fejezetekben ismertetett azon jogi fikció alapján, hogy Havasalföld, Moldova és Erdély tulajdonképpen román államok. A nagyromán államcél kezdetben közvetett módon megvalósuló támogatási politikában nyilvánult meg Románia határain kívüli román közösségek irányába¹¹⁵¹, majd 1913-tól jelent meg a románok hazája a román állami oktatási térképeken oly módon, hogy az nevesítette a Román Királyságot, Erdélyt, a Bánságot, a Körösvidéket, Máramarost, Besszarábiát és Bukovinát¹¹⁵². Az államcél a teljes román társadalmat áthatotta¹¹⁵³ és a modernizálás programjával együtt eredményezte a homogén, valamennyi román egy nemzetállamban való egyesítését valló politikai programot¹¹⁵⁴, amelynek első megvalósítását az 1. részben rögzítettek szerint anakronisztikus módon a XVI-XVII. század fordulójára tették¹¹⁵⁵, később pedig az ókori Daciában lelték fel¹¹⁵⁶. Az anakronizmus modern államcél alá rendelését alapvetően román történetírás és politikum nacionalista szellemű mitologikus szemlélete szolgálta a dákó-román elmélet megfogalmazásával és a középkor történelmének román központú kontrafaktuális átértelmezésével¹¹⁵⁷, amelyet nagyszabású Magyarország elleni sajtóhadjárat egészített ki¹¹⁵⁸

i.m. 289–308.; KÖLLŐ–PERVAIN i.m. 23–30.; PASCU – IMREH – NEAMȚU: i.m. 288–296.; RAFFAY i.m. 83.; ROMSICS (2017) i.m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i.m. 46–47.

¹¹⁴⁶ MOLDOVÁN i.m. 24–25.; MUREȘAN i.m. 291–293.; SZENCZEI i.m. 100–104.

¹¹⁴⁷ DURANDIN i.m. 99.; HITCHINS i.m. 147.; L. BALOGH (2020) i.m. 11–12.; LUKINICH i.m. 39–40.; RAFFAY i.m. 41–42.; ROMSICS (2018b) i.m. 59–60.; SZÁSZ (1993b) i.m. 539–541.; SZENCZEI i.m. 101–102.

¹¹⁴⁸ JANCÓS (2004) i.m. 79–83.

¹¹⁴⁹ JANCÓS (2004) i.m. 11–12.; L. BALOGH (2020) i.m. 9–10.

¹¹⁵⁰ BODEA – SURDU i.m. 179–188.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–142.; MOLDOVÁN i.m. 21–24.; SZENCZEI i.m. 88–90.

¹¹⁵¹ JANCÓS (2004) i.m. 239–261.; SERES i.m. 39.

¹¹⁵² DURANDIN: i.m. 198–199.

¹¹⁵³ JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros.... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 189–197.; JANCÓS (2004) i.m. 333–368.; POMOGÁTS (2012) i.m. 13–14.

¹¹⁵⁴ MARCU (1997) i.m. 207.

¹¹⁵⁵ BOIA (1999) i.m. 14–28.

¹¹⁵⁶ BOIA (1999) i.m. 100–144.; RAFFAY i.m. 83.

¹¹⁵⁷ BOIA (1999) i.m. 28–71.

¹¹⁵⁸ SZÁDECKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 48–52.; JANCÓS (2004) i.m. 304–313.; LUKINICH i.m. 39–40.; RAFFAY i.m. 87–94.

Az egységes román nemzetállam tehát 1913-ban nyilvánosságra hozta politikai programját, de annak megvalósítására háború nélkül nem volt lehetőség¹¹⁵⁹. Az első sikert Románia – egyebekben román nemzetiséggel jelentős mértékben nem érintett területen – Bulgáriával szemben érte el, amely különösen a magyarországi románság elszakadási törekvéseit erősítette a román állami ambíciókon túl¹¹⁶⁰. Az I. világháborút megelőzően a II. Balkán háborúban¹¹⁶¹ Románia az 1913. augusztus 10-én aláírt bukaresti békeszerződés rendelkezései megszerzete az ún. Kvadrilátert Bulgáriától¹¹⁶². A nagyjából 6.960 négyzetkilométernyi területen körülbelül 286.000 fős vegyes nemzetiségű lakosság élt¹¹⁶³, a román lakosság alig 2,4 %-os számaránnyal bírt¹¹⁶⁴.

Az I. világháború kitörésekor a román államcél mindenki által ismert volt, de formailag Románia a Hármasszövetség tagjaként pontosan azzal az állammal állt szövetségben, amellyel szemben a legnagyobb területi igénye jelentkezett, a közvélemény előtt továbbra is titkolt szövetségi kötelezettségének teljesítésétől Oroszországgal szemben pedig a besszarábiai területi igénye ellenére tartózkodott¹¹⁶⁵.

A román állam hadba lépésére végül a Romániával való korábbi brit, francia és orosz tárgyalásokat betetőző¹¹⁶⁶ 1916. augusztus 17-én Románia és Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország Bukarestbe delegált követei által megkötött bukaresti titkos politikai és katonai megállapodások alapján¹¹⁶⁷ került sor. A politikai megállapodás 1. cikke a Román Királyság a megállapodás aláírásának idején érvényes területének antanthatalmak általi garantálást fogalmazta meg, a 2. cikk tartalmazta Románia hadba lépési kötelezettségét

¹¹⁵⁹ ROMSICS (2020a) i.m. 26.

¹¹⁶⁰ JANCÓS (2004) i.m. 321–326.; TAYLOR i.m. 293.

¹¹⁶¹ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; RAFFAY i.m. 71–73.

¹¹⁶² RAFFAY i.m. 72.; ROMSICS (2020b) i.m. 151–153.; TEODORESCU i.m. 102.

¹¹⁶³ ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington DC., National Board for Historical Service, Government Printing Office. 439.

¹¹⁶⁴ BOIA (2016) i.m. 23.; ROMSICS (2020b) i.m. 191.

¹¹⁶⁵ JANCÓS (2004) i.m. 369–398.

¹¹⁶⁶ L. BALOGH (2020) i.m. 17–18.; POMOGÁTS (2001) i.m. 48.

¹¹⁶⁷ Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 353–355.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 17–18.; HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: „Nem akarunk csonka Európát...”. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 218–219.; DJUVARA (2010) i.m. 272.; DURANDIN: i.m. 210.; GYÖRGY (2006) i.m. 6.; GYÖRI SZABÓ i.m. 33.; HITCHINS i.m. 303.; MARCU (1997) i.m. 249.; PĂCURARIU i.m. 326–327.

Ausztria-Magyarországgal szemben a katonai megállapodás által megállapított feltételek és módok szerint, egyben a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszüntetését írta elő a Központi Hatalmakkal szemben. A politikai megállapodás 3. cikke Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismerő nyilatkozatát tartalmazta Románia jogát illetően az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó 4. cikkben foglalt és ott körülírt területekre vonatkozóan a hadüzenet ellentételezéseként¹¹⁶⁸. A 4., 5. és 6. cikk értelmében a felek kötelezték magukat arra, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben nem kötnek, valamint a béke előkészítése és tárgyalása során Románia ugyanolyan jogokat élvez, mint a szerződő fél nagyhatalmak¹¹⁶⁹. A politikai megállapodás egyetlen kisebbségvédelmi szempontból értékelhető rendelkezést tartalmazott, nevezetesen Románia kötelezte magát a bánáti területeket a békekötéstől számított két éven belül elhagyó és vagyonukat ott visszahagyó szerbek kártalanítására. A Romániának ígért területeken élő többmillió nemzeti kisebbségek tekintetében a fenti kivételtől eltekintve semmilyen rendelkezést nem tartalmazott a bukaresti, a felek által az általános békekötésig titkosnak tekintett megállapodás. Értelemszerűen tárgyánál fogva a katonai megállapodás sem tartalmazott a nemzetiségekre vonatkozó rendelkezéseket. A bukaresti titkos megállapodás lényegi elemeire gróf Tisza István már 1916. július 7-én memorandumban figyelmeztette az uralkodót¹¹⁷⁰. A megállapodásban rögzített román követeléseket egyebekben Robert William Seton-Watson, azaz Scotus Viator – akinek korábbi sajtótevékenysége alapvetően járult hozzá a XX. század elején a nyugati közvéleményben alapvetően pozitív magyarságkép hirtelen megváltozásához¹¹⁷¹, illetve a békekonferencián ellátott szakértői tevékenysége¹¹⁷² Románia háborús igényeinek kielégítéséhez – is túlzónak tartotta¹¹⁷³.

A bukaresti titkos megállapodás értelmében Románia 1916. augusztus 27-én hadiállapotban

¹¹⁶⁸ VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016a)] 471.; DURANDIN i.m. 220.; RAFFAY (2001) i.m. 174–175.; ROMSICS (2012) i.m. 21–22.; ROMSICS (2018b) i.m. 65–66.; ZEIDLER (2001) i.m. 18–19.

¹¹⁶⁹ ORMOS i.m. 16–17.

¹¹⁷⁰ VERMES i.m. 374.

¹¹⁷¹ JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994. 219–229., 247–257.; LITVÁN i.m. 74.; MAGYARICS i.m. 4–5., 7., 9–10.

¹¹⁷² CARTLEDGE (2016) i.m. 299–300.

¹¹⁷³ VERMES i.m. 373–375.

lévő államnak nyilvánította magát¹¹⁷⁴ és másnap 1916. augusztus 28-án a román királyi csapatok megtámadták Ausztria-Magyarországot¹¹⁷⁵. Az így megnyitott új front ugyan jelentős kapacitásokat kötött le a Központi Hatalmak oldalán¹¹⁷⁶, de egy év múlva Románia teljes katonai vereségét eredményezte¹¹⁷⁷. A Központi Hatalmak keleten a breszt-litovszki békeszerződés megkötésével és Románia katonai összeomlásával győzelmet arattak¹¹⁷⁸. A nagyromán államcél megvalósítása a katonai és politikai eredmények alapján 1918. elejére a megvalósítás reményét veszítette. A román kormány helyzete egyebekben több további okból is tarthatatlanná vált. A Központi Hatalmak megszállták az országot, Ausztria-Magyarország felosztása továbbra sem szerepelt az antant háborús céljai között – elvégre a wilsoni pontok X. pontja a nemzetiségek autonóm fejlődését rögzítette és nem a területi átcsatolások lehetőségét¹¹⁷⁹ – végezetül a wilsoni pontok I. pontja elítélte a titkos diplomáciát. Ez utóbbi tényező a bukaresti titkos megállapodásra döntő hatással volt, annak megszegésétől és ezáltal érvénytelenségétől függetlenül az nem játszhatott elvben szerepet a háború utáni rendezés során¹¹⁸⁰.

Ilyen körülmények között Románia a Központi Hatalmakkal 1918. május 7-én a megkötötte a bukaresti békét¹¹⁸¹ egyértelműen megszegve a bukaresti titkos megállapodást. Románia parlamentje 1918. június 28-án ratifikálta a békeszerződést, de I. Ferdinánd király (ur.: 1914-

¹¹⁷⁴ A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 115–116.; RAFFAY (2001) i.m. 176–179.; ROMSICS (2018b) i.m. 66.

¹¹⁷⁵ EGYED (2013) i.m. 253–255.; POMOGÁTS (2012) i.m. 17–18.; RAFFAY (2001) i.m. 179–180.; SZÁSZ (1993b) 558–559.

¹¹⁷⁶ NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 129–145., 170–175.

¹¹⁷⁷ CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó éve. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 375–388.; GONDA Imre: A vég. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998b)] 305.; JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 126–128.; DJUVARA (2010) i.m. 272–275.; DURANDIN i.m. 210–211.; HAJDU – POLLMANN i.m. 223–230., 277–280.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 63–66.; L. BALOGH (2020) i.m. 19–22.; POMOGÁTS (2001) i.m. 48–49.; POMOGÁTS (2012) i.m. 19.; RAFFAY (2001) i.m. 180–184.; ROMSICS (2018b) i.m. 72–76.; SZÁSZ (1993b) i.m. 559–561.; SZENCZEI i.m. 109–110.; VERESS (2007) i.m. 103.; VESA (2016a) i.m. 472–475.

¹¹⁷⁸ ABLONCZY (2020) i.m. 16.

¹¹⁷⁹ Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–362.; DURANDIN i.m. 211–213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; HATOS i.m. 118.; ROMSICS (2018b) i.m. 75.; SZÁSZ (1993c) i.m. 562.

¹¹⁸⁰ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 150–151.

¹¹⁸¹ DURANDIN i.m. 213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342–343.; GYÖRGY (2006) i.m. 6.; HAJDU – POLLMANN i.m. 307.; L. BALOGH (2020) i.m. 22–23.; POMOGÁTS (2012) i.m. 21–22.; POMOGÁTS (2001) i.m. 49–50.; RAFFAY (2001) i.m. 184–187.

1927) azt nem írta alá a háború kedvező fordulatában bízva¹¹⁸². Az 1918. május 7-i bukaresti béke Besszarábia esetében megerősítette Románia birtokát, így nagyszámú nemzetiségi lakosság került a román állam joghatósága alá. Besszarábia egyfajta kompenzációként volt értelmezhető, elvégre Románia jelentős területvesztést szenvedett el Dobrudzsa esetében Bulgária javára, illetve kisebb területek tekintetében a Kárpátok mentén Ausztria-Magyarország javára¹¹⁸³. A magyar vezetés mértékletességét a magyar közvélemény a román nemzetiség álláspontját és elszakadási törekvéseit ismerve nem osztotta és a békeszerződést túl enyhének tartotta¹¹⁸⁴. A békeszerződés 12. cikke rögzítette a területváltozások esetében a magánjavak tiszteletben tartásának kötelezettségét, illetve kétoldalú megállapodások megkötését írta elő e területek vonatkozásában az állampolgárság, a tulajdonjogi kérdések, az igazságügyi és közigazgatási kérdések, egyházszervezeti kérdések végleges rendezése érdekében. A békeszerződés 27. és 28. cikke a vallásszabadság biztosítása érdekében a megnevezett keresztény felekezeteken túl a zsidó, illetve a muzulmán vallás román ortodox vallással való egyenjogúságát írta elő. A rendelkezések értelmében az egyenjogú vallási közösségeknek különösen joguk volt saját egyházszervezetük és iskolarendszerük létrehozatalára. Az oktatási rendszer alapján felállított iskolákat a békeszerződés értelmében magániskoláknak kellett tekinteni amelyek működésébe csak a nemzetbiztonság vagy a közrend megsértése esetén lehetett állami úton beavatkozni. A vallási különbség egyebekben nem befolyásolhatta a polgári és politikai jogok gyakorlását. Az idézett cikkek értelmében zsidók állampolgársági kérdését ténylegesen rendeznie kellett Romániának, mert negyven évvel a berlini szerződést követően az akkor államelismerése feltételeként előírt nemzetközi jogi kötelezettség teljesítése csak formális volt.

A Központi Hatalmak 1918. őszi összeomlása okán Ausztria-Magyarország 1918. november 3-án az antant hatalmakkal Padovában fegyverszünetet kötött¹¹⁸⁵, majd Magyarország 1918.

¹¹⁸² I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 125.; HITCHINS i.m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i.m. 76.

¹¹⁸³ NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 296–301.; RAFFAY (2001) i.m. 186.; ROMSICS (2018b) i.m. 76.

¹¹⁸⁴ ABLONCZY (2020) i.m. 19–20.

¹¹⁸⁵ Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 378–388.; HATOS i.m. 271–272.; HAJDU – POLLMANN i.m. 389–391.; ROMSICS (2016) i.m. 777.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.; ROMSICS (2020a) i.m. 67–68.

november 13-án újabb fegyverszünetet kötött Belgrádban¹¹⁸⁶, amelynek értelmében a magyar csapatokat a Maros-Szamos-Beszterce folyóktól északra fekvő területekre kellett visszavonni. A Központi Hatalmak és különösen az Osztrák-Magyar Monarchia fegyverszünetek által is deklarált veresége, Franciaország töretlen politikai támogatása¹¹⁸⁷, Wilson elnök 1918. szeptember 27-i és október 19-i nyilatkozatai, valamint Lansing amerikai külügyminiszter 1918. november 5-i jegyzéke alapján – amelyek értelmében a bukaresti békét igazságtalannak nyilvánította és módosította a nemzetiségekre vonatkozó álláspontját az Amerikai Egyesült Államok kormányzata – új alapokra helyezte Románia külpolitikáját¹¹⁸⁸. *A wilsoni elvek módosulásából* azonban érdekes módon *a román állam és a román alkotmányjog nem vezette le a nemzetiségi jog tekintetében őt terhelő kötelezettségeket, csak a román népesség egy államban való egyesítését vonta le következtetésként, figyelmen kívül hagyva azt, hogy ezáltal az addigi egynemzetiségű állam szükségképpen többnemzetiségűvé válik*¹¹⁸⁹.

A fenti 1918. őszi politikai és hadi események, különösen a wilsoni elvek módosulása eredményeképpen Románia – a bukaresti békeszerződést megszegve – újra szervezte hadseregét és 1918. november 10-én ismételten belépett az I. világháborúba¹¹⁹⁰. Románia, mivel a fegyverszüneti megállapodásban nem volt szerződő fél, Erdély keleti részét¹¹⁹¹, majd később a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni fellépés indokán egyéb magyar területeket és Budapestet is megszállta¹¹⁹², amellyel egyidejűleg Bulgária irányában is katonai akciókra került sor. Az ismételt hadbalépésnek, illetve Ausztria-Magyarország összeomlásának

¹¹⁸⁶ A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 391–394.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 31–32.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 344.; HATOS i.m. 268–281.; ORMOS: i.m. 15–77.; ROMSICS (2016) i.m. 779.; ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.; ROMSICS (2018b) i.m. 107–108.; ZEIDLER (2018) i.m. 14–15.

¹¹⁸⁷ L. BALOGH (2020) i.m. 23–24.; SZENCZEI i.m. 122–126.

¹¹⁸⁸ FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 103.; VESA, Vasile: Unirea Transilvaniei cu România. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016b)] 610–611.; DURANDIN: i.m. 213–214.; K. LENGYEL i.m. 265.; L. BALOGH (2020) i.m. 26.; ROMSICS (2018b) i.m. 104.; ZEIDLER (2018) i.m. 14.

¹¹⁸⁹ Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet- európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 87–88.

¹¹⁹⁰ EGYED (2013) i.m. 259.; ORMOS: i.m. 77.; PEDA i.m. 29–30.; RAFFAY (2001) i.m. 188.; ROMSICS (2018b) i.m. 108–110.; ROMSICS (2020a) i.m. 70.; SZENCZEI i.m. 118–119.; TAYLOR i.m. 320.

¹¹⁹¹ HATOS i.m. 339–360.; ORMOS: i.m. 117–121.; PEDA i.m. 32–51.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2018b) i.m. 142–146., 151–163.

¹¹⁹² GYÖRGY (2006) i.m. 7.; L. BALOGH (2020) i.m. 40–45.; 47–52.; PEDA i.m. 56–67.; ROMSICS (2018b) i.m. 217–253.; SZENCZEI i.m. 122–127.

eredményeképpen 1918. novemberének végére a területében megnövekedett Románia államcélja a megvalósulás útjára lépett.

3.3.3. A többnemzetiségű Románia megteremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig

A Központi Hatalmak katonai összeomlása következtében bekövetkezett katonai és politikai változások eredményeképpen az 1918. évi őszi események *de facto*, az ezen eseményeket és változásokat gyakorlatilag szentesítő Párizs környéki békeszerződések *de iure* megteremtették a többnemzetiségű román államot¹¹⁹³.

A többnemzetiségű román állam kialakítása a fentiek szerint több történelmi esemény lépcsőzetes eredménye volt¹¹⁹⁴, amelyek közül az elsőt Besszarábia¹¹⁹⁵ mint korábbi orosz területre vonatkozó az 1918. május 7-i bukaresti békében is elismert 1918. januárjától fennálló birtokhelyzet¹¹⁹⁶ változatlan fenntartása képezte¹¹⁹⁷. Az 1917-es oroszországi februári, illetve októberi forradalom után megalakult moldáv nemzeti tanács, a *Sfatul Țării* a julián naptár szerint 1917. december 2-án (december 15-én) kikiáltotta az autonóm Moldáv Demokratikus Köztársaságot¹¹⁹⁸, majd 1918. január 24-én (február 6-án) – már román katonai megszállás alatt – az állami függetlenséget deklarálta¹¹⁹⁹, amelyet végül román nyomásra 1918. március 27-én (április 9-én) a Romániával való egyesüléssel váltott fel¹²⁰⁰ kezdetben az autonómia feltételével, majd minden feltétel nélkül¹²⁰¹.

Második lépcsőt az 1918. november 28-án a bukovinai Csernovicban összegyűlt román,

¹¹⁹³ BÍRÓ (2002) i.m. 24.; BOTLIK: i.m. 77.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; IONESCU i.m. 155–157.; L. BALOGH (2020) i.m. 32–36.; NEGULESCU i.m. 100–105.; ROMSICS (2020b) i.m. 191–192.; RUSU i.m. 25–26.

¹¹⁹⁴ MARCU (1997) i.m. 232–233.; MURZEA – MATEFI i.m. 224.; TEODORESCU i.m. 102.

¹¹⁹⁵ AMUZA (2001a) i.m. 244–247.

¹¹⁹⁶ JANCÓS (2004) i.m. 419–420.; POMOGÁTS (2001) i.m. 50.

¹¹⁹⁷ Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 412.

¹¹⁹⁸ IONESCU i.m. 733.

¹¹⁹⁹ DURANDIN i.m. 205–206.

¹²⁰⁰ AMUZA (2001a) i.m. 248.; DURANDIN i.m. 206.; MARCU (1997) i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 232.; PREDA i.m. 30.; RAFFAY (2001) i.m. 185.; TEODORESCU i.m. 64.

¹²⁰¹ PETRESCU, Cristina: *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*. In: (Balázs TRENCSENYI – Dragoș PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR) *Nation–Building and Contested Identities*. Budapest – Iași, Editura Polirom – Regio Books. 2001. 155–157.

német, lengyel képviselők Általános Gyűlése jelentette¹²⁰², amely határozatában kinyilvánította Bukovina egyesülését a Román Királysággal¹²⁰³, amelyet az Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés 1919. szeptember 10-én szentesített.

Harmadik lépésként a Kvadriláter, azaz Dél-Dobruzsza Romániához való visszacsatolása értelmezhető, amely felülírta az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés rendelkezéseit és a Bulgáriával 1919. november 27-én kötött neuilly-i békeszerződés 27. cikke szentesített, helyreállítva az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke által megállapított korábbi határokat¹²⁰⁴.

Negyedik lépést a *Magyarországtól* megszerzett területek kérdése képezte¹²⁰⁵. Miután a magyar országgyűlésben gróf Tisza István *1918. október 17-én* elhangzott beszédében *elismerte* Ausztria-Magyarország *háborús vereségét*¹²⁰⁶, másnap 1918. október 18-án ugyanazon padosrok között a román nemzetiség részéről Alexandru Vaida-Voevod jelentette be a román nemzetiség teljes önrendelkezésének igényét¹²⁰⁷, amelyet az aradi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i magyar kormányhoz címzett ultimátuma 23 erdélyi és partiumi vármegye teljes, 3 magyarországi vármegye részleges megjelölésével – és elutasítás esetén az 1848/49. évi események megismétlésének lehetőségével nyomatékosítva¹²⁰⁸ – nevesített¹²⁰⁹. Az ultimátumot követően a magyar kormány román nemzetiségi képviselőkkel folytatott aradi tárgyalásain nyilvánvalóvá vált, hogy a katonai vereséget követően sem az autonómiát¹²¹⁰, sem Magyarország tervezett szövetségi átalakítását sem fogadják el a román nemzetiségi vezetők, hanem a Szent Koronától való elszakadást képviselik gyakorlatilag a Tiszáig terjedő

¹²⁰² IONESCU i.m. 738–739.; MARCU (1997) i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 232.; PREDÁ i.m. 30.

¹²⁰³ LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995. 58–60.; AMUZA (2001a) i.m. 248.; IONESCU i.m. 733.; RAFFAY (2001) i.m. 190.

¹²⁰⁴ NEGULESCU i.m. 103.

¹²⁰⁵ AMUZA (2001b) i.m. 254–256.; HATOS i.m. 339–360.

¹²⁰⁶ TISZA István: Ezt a háborút elvesztettük. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 63–64.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 235–237.; ROMSICS (2018b) i.m. 81.

¹²⁰⁷ EGYED (2013) i.m. 260.; DURANDIN i.m. 214.; HATOS i.m. 110–111.; JANCÓS (2004) i.m. 425–426.; L. BALOGH (2020) i.m. 25.; MURZEA – MATEFI i.m. 228–229.; PĂCURARIU i.m. 331.; ROMSICS (2018b) i.m. 88–89.

¹²⁰⁸ APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 30–31.

¹²⁰⁹ A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 389–390.; BOTLIK i.m. 49.; EGYED (2013) i.m. 260.; L. BALOGH (2020) i.m. 26.; MURZEA – MATEFI i.m. 229.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 436–437.; RAFFAY (2001) i.m. 189–190.; ROMSICS (2001a) 483.; ROMSICS (1987) i.m. 555.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2018b) i.m. 104–106.; ROMSICS (2020a) i.m. 71.; SZARKA (2020b) i.m. 761.; SZENCZEI i.m. 117–118.; VESA (2016b) i.m. 614.

¹²¹⁰ SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 65–71.; BÁRDI (2013) i.m. 105.; GYURGYÁK (2007) i.m. 176.

területek igényével nevesítve¹²¹¹. A Román Nemzeti Tanács korábban megküldött ultimátuma értelmében, a wilsoni elvek és pontok alapján 1918. november 20-án deklarálta a románok lakta magyarországi területek Romániához csatlakozását¹²¹², amelynek nyomán – a jászvásári román kormánnyal egyeztetve biztosítva a román hadsereg támogatását¹²¹³ – 1918. december 1-én Gyulafehérváron – a magyar állam intézményeinek asszisztálásával¹²¹⁴ – a magyarországi román nemzetiség nemzetgyűlése elfogadta a Gyulafehérvári Határozatokat az önrendelkezési jog alapján¹²¹⁵ kimondva Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését¹²¹⁶. Az erdélyi magyarság három nappal korábban 1918. november 28-án a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlésen¹²¹⁷, majd 1918. december 22-én Kolozsváron tartott magyar nemzetgyűlésen¹²¹⁸ szintén a népek önrendelkezési jogára hivatkozva a Magyarországgal való egység fenntartása mellett határozott. Az erdélyi szászok 1919. január 8-án tartott megyesi gyűlésen csatlakoztak a Gyulafehérvári Határozatokhoz és elfogadták a Román Királysággal való egyesülést¹²¹⁹. A román megszállás ténye¹²²⁰ – amely helyenként valóban emlékeztetett az 1848/49. évi polgárháború időszakára¹²²¹ – a székely és a magyar nemzetgyűlések fenti határozatait negligálta. Az erdélyi területek birtokában lévő Románia így a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsánál 1919. februárjában bejelentette területi igényét¹²²² az 1916. augusztus 17-én megkötött bukaresti titkos megállapodásra és a Gyulafehérvári Határozatokra

¹²¹¹ ABLONCZY (2011) i.m. 21–22.; GALI i.m. 228.; HATOS i.m. 281–285.; JANCÓS (2004) i.m. 432–435.; LITVÁN i.m. 146–150.; RAFFAY (2001) i.m. 190.; ROMSICS (1987) i.m. 155–156.; ROMSICS (2018b) i.m. 112–116.; ROMSICS (2019c) i.m. 127.; ROMSICS (2020a) i.m. 71.; SZÁSZ (1993c) i.m. 567–568.; VESA (2016b) i.m. 615–617.

¹²¹² BOTLIK i.m. 51.; L. BALOGH (2020) i.m. 29.; ROMSICS (2018b) i.m. 118.; VESA (2016b) i.m. 618–619.

¹²¹³ FODOR i.m. 105.

¹²¹⁴ ABLONCZY (2020) i.m. 46–47.; BÍRÓ (2002) i.m. 239.;

¹²¹⁵ ABLONCZY (2011) i.m. 23–24.; AMUZA (2001a) i.m. 156., 237., 248.; DURANDIN i.m. 215.; FEGYVERESI i.m. 369–371.; L. BALOGH (2020) i.m. 25–32.; MARCU (1997) i.m. 232.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 448–451.; PĂCURARIU i.m. 331–333.; POMOGÁTS (2001) i.m. 51–52.; RAFFAY (2001) i.m. 190.; ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2020a) i.m. 74.

¹²¹⁶ APÁTHY i.m. 39.; DJUVARA (2010) i.m. 277, GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 344.; HATOS i.m. 311.; IONESCU i.m. 733.; L. BALOGH (2020) i.m. 29–31.; MIKÓ (1941) i.m. 9–10.; MURZEA – MATEFI i.m. 230–231.; PREDÁ i.m. 30.; ROMSICS (2019c) i.m. 131.; SZÁSZ (1993c) i.m. 568–570.; SZENCZEI i.m. 118.; TEODORESCU i.m. 64.; VESA (2016b) 619–620.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

¹²¹⁷ EGYED (2013) i.m. 264–266.; FODOR i.m. 106–112.; HATOS i.m. 349.; ROMSICS (1987) i.m. 158–160.; ROMSICS (2018b) i.m. 125–130.; ROMSICS (2019c) i.m. 130–131.; ROMSICS (2020a) i.m. 72.; SZÁSZ (1993c) i.m. 570–571.

¹²¹⁸ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; EGYED (2013) i.m. 263.; HATOS i.m. 354–355.; MIKÓ (1941) i.m. 11–12.; POMOGÁTS (2001) i.m. 52–53., 149.; ROMSICS (2018b) i.m. 146–151.; SZÁSZ (1993c) 570–571.

¹²¹⁹ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; BALÁZS i.m. 67.; BOTLIK i.m. 57.; MARCU (1997) i.m. 232.; MIKÓ (1941) i.m. 13–15.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 451.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98.; ROMSICS (2018b) i.m. 134–136.; ROMSICS (2018b) i.m. 181–183.; VESA (2016b) i.m. 622.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

¹²²⁰ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; JANCÓS (2004) i.m. 435–446.

¹²²¹ ABLONCZY (2020) i.m. 50–51., 105–111.

¹²²² A román békedelegáció memorandumja Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 52–58.; ORMOS i.m. 160–162.

*alapozyva*¹²²³, amely az alábbiakban jelzett módosításokkal 1919. március 18-án nyert végleges jóváhagyást¹²²⁴.

A békekonferencia – titkos diplomáciát elítélő Wilson nyomására – a titkos bukaresti megállapodást alapvetően elvetette¹²²⁵, így az csak részben érvényesülhetett. Egyrészt Románia nem szerepelt a nagyhatalmakkal egyenrangú félként csak szövetségesként a békekonferencián¹²²⁶, másrészt a bukaresti megállapodásban körülhatárolt területi követelései – a statisztikai adatok torzítása, a szakértői bizottságok rosszhiszemősége ellenére – sem nyertek mindenben kielégítést¹²²⁷. A magyarországi területek Romániához csatolását a trianoni békeszerződés aláírása jelentette és ezáltal a többnemzetiségű román állam *de iure* is megalakult.

A többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát a fenti események tükrében alapvetően *két szempontból* szükséges vizsgálat tárgyává tenni. Az *első nézőpontot* az idézett *nemzetgyűlések*, illetve részben az azok alapján alkotott jogszabályok, mint a *belső szempontok*, míg a *második nézőpontot* a Párizs környéki békerendszer békeszerződései és kisebbségvédelmi szerződései¹²²⁸, mint *külső, nemzetközi jogi szempontok* jelentik. A két nézőpont *szintézisét* jelenti ebben a korszakban a Román Királyság 3.3.4. alfejezetben vizsgált 1923. évi Alkotmánya¹²²⁹.

Az első nézőpont egyik legmarkánsabb jellemzője, hogy a kialakult *állam* gyakorlatilag csak *egyetlen közös nevezővel*, a *többségi román nyelvvel rendelkezett* az új államhatárok között¹²³⁰. Figyelemmel arra, hogy a területek korábban egy kormányzat alatt nem álltak, lényegében véve olyan integrációs politikát feltételeztek Románia részéről, amely ezen

¹²²³ VESA, Vasile: Transilvania la Conferența de Pace din anii 1919-1920. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016c)] 635–636.; L. BALOGH (2020) i.m. 38–39.; PEDA i.m. 51–56.; RAFFAY (2001) i.m. 193–194.; ZEIDLER (2018) i.m. 20.

¹²²⁴ L. BALOGH (2020) i.m. 39.; ORMOS i.m. 178.

¹²²⁵ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 53.

¹²²⁶ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 52.; ORMOS i.m. 77., 84–85., 140–141.

¹²²⁷ ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 247–263.; L. BALOGH (2020) i.m. 39–40.; ROMSICS (2018b) i.m. 200–214.; TAYLOR i.m. 322–323.; ZEIDLER (2018) i.m. 21.

¹²²⁸ NEGULESCU i.m. 143.

¹²²⁹ A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923

¹²³⁰ DJUVARA (2010) i.m. 278.

különbségeket sikerrel feloldhatják. Az *integrációs politika elemeit a nemzetgyűlési határozatok jelenthetik* azzal az előre bocsájtott megjegyzéssel, hogy az *egységes nemzetállam* változatlan eszméje, a homogén nagyromán állam célja és a többségi nyelv ténye a román jogalkotást ezen *elemek figyelmen kívül hagyására* ösztönözték.

A nemzetgyűlési határozatok közül csak a Gyulafehérvári Határozatok rögzítettek kidolgozott tételket, így annak alkotmányjogi szempontú vizsgálata megkerülhetetlen. A Gyulafehérvári Határozatok I. pontja Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülésén¹²³¹ túl lényegében véve a bukaresti titkos megállapodásban rögzített határokat idézve a Bánság területére vonatkozóan is igényt fogalmazott meg, amely területi követelés a Szerb-Horvát-Szlovén állam azonos igényével ütközött. A II. pont az I. pontban rögzített területeknek ideiglenes autonómiát biztosított egy az általános népszavazással választott alkotmányozó testület összegyűléséig¹²³². Ez utóbbi önkormányzatisággal kapcsolatban különös jelentősége van a III. pontnak¹²³³, amely a *többnemzetiségűvé* váló új Román Királyság alkotmányos berendezkedésével kapcsolatban fogalmazott meg *alapelveket*¹²³⁴, mintegy az egyesülés feltételeit. A III. pont ennek megfelelően a korábbi, a magyar állammal szemben 1849-ben és a Memorandum időszakában¹²³⁵ képviselt nemzetiségi álláspontok és igények román állammal szembeni megfogalmazását jelentették¹²³⁶, nevezetesen *a teljes nemzeti szabadság elismerését valamennyi nemzetiségnek, amely alatt az anyanyelvű oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást értették*. A III. pont különös rendelkezése már a magyarországi Nemzetiségi törvény vitájában is megfogalmazott *nemzetiségi arányok szerinti törvényhozói és közigazgatás képviselő* rögzítését tartalmazta elvárásként a román állammal szemben¹²³⁷. *Az egyenlő jogok és a vallásszabadság kérdésében, a gondolatszabadság és sajtószabadság, gyülekezési jog és az egyesülési jog*¹²³⁸ kérdésében *eltérés a magyar alkotmányos rendtől nem lelhető fel*, így a Gyulafehérvári Határozatok ezen *előírásai a román alkotmányos rend*

¹²³¹ IONESCU i.m. 733.; EGYED (2013) i.m. 266–267.; ROMSICS (2018b) i.m. 135.

¹²³² IONESCU i.m. 734.; ROMSICS (2018b) i.m. 135.

¹²³³ IONESCU i.m. 734.; MURZEA – MATEFI i.m. 230–231.; ROMSICS (2018b) i.m. 135–136.

¹²³⁴ MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925. 5–8.; Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény) In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12. [a továbbiakban: MANIU (1924a)] 518–521.

¹²³⁵ ABLONCZY (2020) i.m. 54–55.

¹²³⁶ SZÁSZ (1993c) i.m. 569.

¹²³⁷ BUDIȘTEANU i.m. 49.; POMOGÁTS (2001) i.m. 58.

¹²³⁸ FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929. I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930a)] 31–32.; AMUZA (2001a) i.m. 237.; TEODORSCU i.m. 64.

hiányosságaira világítanak rá. A közvetlen, általános, titkos, egyenlő, nemektől független, minden 21. életévét betöltött állampolgár számára biztosított *választójog*¹²³⁹ *lényeges újításnak* számított mindkét állam esetében. A Gyulafehérvári Határozatokban előírt *földreform*¹²⁴⁰, amely a nagybirtokok és hitbizományok megszüntetését célozta később különös jelentőséggel bírt, annak közvetett hatása ugyanis elsősorban a magyar nemzetiség tulajdonában álló földterületek kisajátítása és a román nemzetiségűek javára való átadása okán *a nemzetállam politikai célját szolgálta. A munkásjogok* biztosításának előírása a kor erősödő *baloldali mozgalmainak* társadalmi hatását tükrözte¹²⁴¹. A Gyulafehérvári Határozatok IV. pontja a békekonferenciával szembeni elvi állásfoglalást tartalmazta célként tűzve a ki a jövőbeni háborúk elkerülését egy igazságos béke alapjain. Az V. pont a csernovici határozatok ünnepélyes tudomásulvételét tartalmazta egyben a korábbi sajtótevékenységekkel összhangban megismételte az Ausztria-Magyarországgal szembeni politikai értékítéletet. A VI. pont az V. ponttal összhangban az Osztrák-Magyar Monarchia egyéb nemzetiségeinek nemzetgyűlési határozatainak, azaz Ausztria-Magyarország szétesésének üdvözlését tartalmazta. A VII. pont a román nemzetiségű háborús hősök emléke előtti tisztelgést fejezte ki az háborús célok fentebbi, az 1.4. fejezetben említett átértelmezésének bizonyításaként. A VIII. pont politikai nyilatkozata ismételten rögzítette a nemzetgyűlés értékítéletét a Központi Hatalmakkal szemben, egyben a Szövetséges Hatalmak számára fogalmazott meg köszönetnyilvánítást. A IX. pont Erdély, Bánság, Partium román nemzeti ügyeinek továbbvitelére egy Román Nemzeti Nagytanács létrehozását határozta el a nemzetközi elismerés igényével és a hatalmat ráruházta¹²⁴². A Gyulafehérvári Határozatok IX. pontja értelmében a nemzetgyűlés megválasztotta a Nagytanácsot, azaz a *Marele Sfat Național*-t, amely már másnap, 1918. december 2-án átruházta jogait, azaz a jogalkotói és a végrehajtó hatalmat egyaránt a 15 tagú tanácsra, a *Consiliu Dirigent*-re¹²⁴³.

A Gyulafehérvári Határozatok alapvetően három csoportba sorolhatók. Az első csoportot az I. pont, az V. pont és a VI. pont képezi, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia területével

¹²³⁹ ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹²⁴⁰ ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹²⁴¹ ABLONCZY (2020) i.m. 55.; HATOS i.m. 174–175.

¹²⁴² MURZEA – MATEFI i.m. 237.; ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹²⁴³ IANCU, Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 123–142.; MIKÓ (1941) i.m. 10.; NAGY (1944) i.m. 17.; HATOS i.m. 347.; L. BALOGH (2020) i.m. 31.; DURANDIN i.m. 215.; IONESCU i.m. 735–737.; POMOGÁTS (2001) i.m. 52., 87.; RAFFAY (2001) i.m. 193.; ROMSICS (2018b) i.m. 136–137.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; MURZEA–MATEFI i.m. 231–232.; VESA (2016b) i.m. 621.; 623–625.

kapcsolatban a létrejövő, illetve területében megváltozott állam új alapjait jelentették, amelyek közül az I. pont és az V. pont a többnemzetiségű román állam tényét rögzítette. A második csoportba tartozik a II. pont, a III. pont, illetve a IX. pont, amely egyrészt a többnemzetiségű román állam nemzetiségi jogával kapcsolatos alapokat rögzítette, illetve az új alkotmányos berendezkedés megteremtéséig *provizóriukusan* rendelkezett a hatalom gyakorlásáról az I. pontban meghatározott területeken. A harmadik csoportot a kisebbségi jog szempontjából semleges IV. pont, részben az V. pont és részben a VI. pont, a VII. pont és a VIII. pont politikai deklarációi¹²⁴⁴ és Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos értékítéletei jelentették.

A *Gyulafehérvári Határozatok* elfogadásuk után azonnal Bukarestbe vitték¹²⁴⁵, azonban azok közül *kizárólag az I. pont, azaz a területek egyesülése Romániával került a román jogrendbe becikkelyezésre* 3631. számú rendelettvény¹²⁴⁶ által¹²⁴⁷. Ugyanebben a Hivatalos Lapban jelent meg a 3632. számú rendelettvény¹²⁴⁸, amely a román állam által megszállt magyarországi területek közjogi helyzetét szabályozta¹²⁴⁹ és a *Consiliul Dirigent-re* mint Kormányzótanácsra ruházta ezen területek vezetését a bukaresti központi kormány hatáskörébe utalt külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, érteve ezalatt a vasút, posta, távirat, távbeszélő kérdését, vámügyi, állambiztonsági, valamint a belső állami kölcsönök ügyeit leszámítva¹²⁵⁰. A Kormányzótanács működése mellett párhuzamosan és visszaszoruló módon ekkor működött még a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás állami szervezetrendszere is¹²⁵¹. A *Kormányzótanács* az azt létrehozó jogszabállyal ellentétben *jogalkotási feladatokat* is ellátott, az általa kibocsájtott rendeletek a *decret* nevet viselték és ezt a jogot később a bírói

¹²⁴⁴ VESA (2016b) i.m. 621.

¹²⁴⁵ L. BALOGH (2020) i.m. 31.

¹²⁴⁶ A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României

¹²⁴⁷ BÁRDI (2013) i.m. 470.; IONESCU i.m. 736–737.; MIKÓ (1941) i.m. 10.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; VESA (2016b) i.m. 624.

¹²⁴⁸ A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania

¹²⁴⁹ IONESCU i.m. 737.; VESA (2016b) i.m. 624.

¹²⁵⁰ ROMSICS (2018b) i.m. 137.

¹²⁵¹ BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 400.; VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 153–154.; ABLONCZY (2020) i.m. 164–170.; BÁRDI (2013) i.m. 41–58.

gyakorlat és a törvényhozás is utólag elismerte ezért összefoglalásukat meg is jelentették¹²⁵². A Kormányzótanács I. számú rendelete¹²⁵³ különös jelentőséggel bírt a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében, ugyanis annak 1. cikke az 1918. október 18-a – azaz Alexandru Vaida-Voevod román nép önrendelkezési jogát deklaráló magyar parlamenti nyilatkozata – előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta¹²⁵⁴, a 3. cikk a területeken a román nyelvet tette hivatalos nyelvvé. A rendelet Nemzetiségi törvényt is fenntartotta hatályában azzal, hogy alkalmazása során a magyar nyelv helyébe a román nyelv lépett¹²⁵⁵, de ténylegesen a Nemzetiségi törvényt nem alkalmazták¹²⁵⁶.

A Gyulafehérvári Határozatok egyéb rendelkezései tehát annak ellenére, hogy azok III. pontja elvi jelentőségű tételeket fogalmaztak meg a többnemzetiségű román állam új alkotmányos berendezkedésével szemben, nem kerültek a román alkotmányokba¹²⁵⁷, illetve jogrendbe beiktatásra¹²⁵⁸. A korábbi magyar területek vezetése ugyan a Kormányzótanácsot illette meg, amely egyfajta autonómiát jelentett, de mindezt csak ideiglenesen. Az egyes hatáskörök központi kormány alá rendelése az államegység alapjainak megteremtése szempontjából indokolható volt, azonban a folyamat egyértelműen a Gyulafehérvári Határozatok IX. pontjával állt ellentétben. A trianoni békeszerződésig a Kormányzótanács vezetésével a román megszállás alatt álló korábbi magyarországi területek a Gyulafehérvári Határozatokból eredő és külön jogszabályok alapján felállított *quasi* autonómiáját az 1920. április 4-i 1462. számú rendelettörvény¹²⁵⁹ szüntette meg fenntartva a Kormányzótanács rendeleteinek jogforrási minőségét¹²⁶⁰.

A Gyulafehérvári Határozatok politikai, jogi, különösen alkotmányjogi minősítésével kapcsolatban ma a politikai deklaráció álláspontja értelmezés tekintetében egyfajta

¹²⁵² Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliul Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire). Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.

¹²⁵³ A Gazeta Oficială 1919. január 14/27.-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întrebuințarea limbilor.

¹²⁵⁴ FRITZ (1930a) i.m. 32.; IANCU i.m. 127–134.

¹²⁵⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 311.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

¹²⁵⁶ BOTLIK: i.m. 116–117.

¹²⁵⁷ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 212–213., 228.

¹²⁵⁸ MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NAGY (1944) i.m. 20.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; POMOGÁTS (2001) i.m. 90.

¹²⁵⁹ A Hivatalos Lap 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettörvény – Decretul-Lege nr. 1462.

¹²⁶⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 8.; NAGY (1944) i.m. 46.

konszenzus áll fent, de a vizsgált korban azok közjogi viták tárgyát képezték¹²⁶¹. Egyes vélemények szerint a Gyulafehérvári Határozatok az 1923. évi Alkotmány meghozataláig Erdélynek és a keletmagyarországi részeknek alaptörvényeként értelmezhetők¹²⁶². Ez az álláspont azonban tételes jogilag nem igazolható, elvégre a Gyulafehérvári Határozatokat egyrészt nem alkotmányozó vagy törvényhozó testület fogadta el, így azok szükségképpen nem felelhetnek meg a jog által megkívánt érvényességi kellékeknek, másrészt mind a Gyulafehérvári Határozatok I. pontját rendelettvény iktatta a román jogrendbe, mind pedig a IX. pontból fakadó Kormányzótanácsi működést rendelettvények ismerték el, illetve szüntették meg, amely rendelettvények a jogforrási hierarchiában alkotmánynál alacsonyabb rendű egyszerű jogszabályok. A Gyulafehérvári Határozatoknak ennek megfelelően elsősorban politikai jelentősége volt, formális jogi szempontból annak I. pontját leszámítva egyetlen egy rendelkezése sem nyert teljes egészében tételes jogi elismerést és érvényességet törvényhozás által¹²⁶³. A hivatkozott rendelettvények, illetve egyéb jogszabályok legfeljebb az adott jogszabály indokaként hivatkoztak a Gyulafehérvári Határozatokra¹²⁶⁴. Mindezeknek megfelelően a Gyulafehérvári Határozatok jogi szempontból társadalmi tényként és politikai nyilatkozatként értelmezhetők, ezáltal a Magyar Királyság területén a XIX. században meghozott nemzetiségi nemzetgyűlések határozataival, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei által az I. világháború végén meghozott nemzetgyűlési határozataival rokoníthatók, politikai nyilatkozatként egyebekben nem tekinthetők jogforrásnak. A Gyulafehérvári Határozatok egyes pontjai később részben tartalmilag nyertek külön jogszabályban elismerést, különösen a 3.3.4., 3.3.5., 4.5.2. és 4.6.3. alfejezetekben ismertetett földreform esetében. Végezetül megemlítendő, hogy a Gyulafehérvári Határozatok deklaráció jellegét bizonyítja, hogy annak összevetése a Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel mint kétségtelen jogforrással arra az eredményre vezetett, hogy ez utóbbi által garantált jogok mértéke nem érte el a Gyulafehérvári Határozatok szintjét¹²⁶⁵, valamint a határozat meghozatalában részt vevők is, egyfajta autentikus értelmezésként a román állammal való feltétel nélküli egyesülést támogatva annak csak *elvi és*

¹²⁶¹ SÜLYÖK István: A gyulafehérvári határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 197–208.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196–197.; NAGY (1944) i.m. 44–49.

¹²⁶² NAGY (1944) i.m. 44.

¹²⁶³ PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17. 618–620.; BÁRDI (2013) i.m. 470.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NAGY (1944) i.m. 49.

¹²⁶⁴ NAGY (1944) i.m. 45–46.

¹²⁶⁵ Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 227.

nem jogi jelentőségét hangsúlyozták¹²⁶⁶.

A többnemzetiségű állam kérdésének másik nézőpontját jelentik a nemzetközi jogi szerződések kérdései. A nemzetközi jog jogalkotásra gyakorolt általános hatásainak vizsgálata az értekezés 4. részét és annak fejezeteit, alfejezeteit képezi, mindazonáltal a román jogalkotás és joggyakorlat vizsgálata során jelen alfejezetben szükséges röviden kitérni a nemzetközi jogi nézőpontra, különösen Párizsi kisebbségvédelmi szerződés mint nemzetközi szerződés által megállapított jogok és kötelezettségek román alkotmányjogi értelmezésére. A kérdés tárgyalását e körben alapvetően az indokolja, hogy az 1923. évi Alkotmány megalkotására ható nemzetközi aspektusokat az 1923. évi Alkotmány részletes vizsgálatát megelőzően tárja fel a dolgozat, mint a nemzetiségi jog általános részének külső aktorát. A 4. részben bemutatott módon kiindulópontként rögzítendő, hogy a nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége és ezáltal a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége¹²⁶⁷. A grotiusi *pacta sunt servanda* tételt pontosította az a nemzetközi jogban a XIX. század vége óta általánosan elfogadott szabály, hogy a nemzetközi kötelezettség megszegése belső jogi szabályra való hivatkozással – amelynek eredője nyilvánvalóan belső politikai értékválasztásra vezethető vissza – nem igazolható¹²⁶⁸. A többnemzetiségű állam kérdésének külső nézőpontját ezen alaptételek elfogadását követően az az alábbiak szerint lehet felvázolni.

A bukaresti titkos megállapodás a fentiek szerint nem tartalmazott a nemzeti kisebbségek szempontjából rendelkezést, csak a többnemzetiségű állam eredményét hordozta magában és végül nem nyert *de iure* elismerést a Párizs környéki békekonferencián. Az 1918. május 7-i bukaresti béke kapcsolódó rendelkezései ugyan tartalmaztak kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket, de figyelemmel a Párizs környéki békerendszerre, a vizsgálat szempontjából csak abból a szempontból volt jelentősége ennek a békeszerződésnek, hogy rávilágított arra a tényre, hogy Románia több mint negyven év elteltével sem teljesítette nemzetközi jogi kötelezettségét, így a zsidók emancipációját többé már nem halogathatta.

¹²⁶⁶ Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicaru közbeszólása szerint „Az alkotmány a gyulaféhevári határozatok felett áll.” (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317.; BÁRDI (2013) i.m. 470.; GYÖRGY (2006) i.m. 8.; MANIU (1925) i.m. 11.; ROMSICS (2018b) i.m. 135., 137–138.

¹²⁶⁷ KOVÁCS (2003) i.m. 43–44., 123–124., 128.

¹²⁶⁸ SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2008. 132–133.

A fentebb ismertetettek szerint a Párizs környéki békekonferencián Románia végül nem nyert a nagyhatalmakkal azonos tárgyalási pozíciót¹²⁶⁹ és alárendelt szerepéből fakadóan kénytelen volt az alapvetően az újjászervezett Lengyelország részére kidolgozott kisebbségvédelmi szerződésrendszer részesévé válni. A kisebbségvédelmi szerződéseket a 4.4., illetve 4.6. fejezetben ismertetettek szerint a Szövetséges és Társult Főhatalmak Németország kivételével valamennyi I. világháborúban vesztes állammal megkötötték, vagy mint Magyarország esetében a velük kötött békeszerződés részévé emelték. Ennek a szerződésrendszernek az elemét képezte a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Román Királyság között 1919. december 9-én kötött Párizsi kisebbségvédelmi szerződés¹²⁷⁰. A Szövetséges és Társult Főhatalmak Romániával szembeni álláspontja az volt, hogy a Romániának jutató területeken – bár a román elem tagadhatatlanul többségben volt¹²⁷¹ – de ezeken a területeken jelentős számú nemzetiség is élt¹²⁷². A többnemzetiségű állam tényéből fakadó konfliktusok lehetősége a teljes békerendszer stabilitását veszélyeztető körülményként állt fent, így ezen stabilitás ellen ható körülményből fakadó veszélyeket a lehető legkisebb mértékre volt szükséges redukálni¹²⁷³. Külön hangsúlyt képezett e körben, hogy az 1878-as berlini szerződésből fakadó kötelezettségek függetlenség feltételét képező rendelkezések román oldalról való késedelmes teljesítésére¹²⁷⁴, így indokolt volt még az államterületek jogi átadása előtt annak *feltételeként*¹²⁷⁵ megfelelő nemzetközi jogi garanciák érvényesítése Romániával szemben¹²⁷⁶. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalásakor ki kell hangsúlyozni azt a tényt, hogy Románia több ízben nyíltan bírálta a Szövetséges és Társult Főhatalmak fenti eljárásrendjét¹²⁷⁷. Románia egyrészt függetlensége és szuverenitása elleni támadásként értékelte mind az 1878-i berlini kongresszusra való utalásokat¹²⁷⁸, másrészt az államok szuverén egyenlősége elvébe ütközőnek ítélte a kisebbségvédelmi szerződések rendszerét

¹²⁶⁹ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 52.; ROMSICS (2018b) i.m. 201–202.

¹²⁷⁰ FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015.* Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 232–233.; JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8. 254–259.; EGYED (2013) i.m. 271–272.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–57.; NAGY (1944) i.m. 23.; NEGULESCU i.m. 98., 143.; POMOGÁTS (2001) i.m. 54.

¹²⁷¹ Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdésről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885.

¹²⁷² GALÁNTAI i.m. 100–101.;

¹²⁷³ GALÁNTAI i.m. 84–85.

¹²⁷⁴ L. BALOGH (2020) i.m. 54.; NAGY (1944) i.m. 22.

¹²⁷⁵ Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989. 189–192.

¹²⁷⁶ JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8. 256.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–54.

¹²⁷⁷ GALÁNTAI i.m. 99.;

¹²⁷⁸ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 212.; NAGY (1944) i.m. 22.

arra hivatkozva, hogy annak elemei a Nemzetek Szövetségének nem minden tagállamára kötelezőek¹²⁷⁹. A román jogirodalom ezen alapállása a későbbiek során sem változott, a *kisebbségvédelmi rendszert az univerzalitás hiánya okán alkalmatlannak tartotta* - de nem hatékonysági szempontból –, hanem mert a *partialis* rendszer ezen álláspont *súlyosan sértette az államok egyenlőségét és szuverenitását*¹²⁸⁰. A *felfogással szembeni legegyszerűbb jogi kritika alapvetően abban foglalható össze, hogy e jogokat tartalmazó szerződéseket pontosan az államok szuverén egyenlőségéből fakadó nemzetközi szerződéses formában rögzítették*¹²⁸¹, *amelynek megkötésére Románia mint a nemzetközi jog szuverén alanya nem volt köteles – igaz ebben az esetben nem vagy csak csekélyebb területi nyereségre tett volna szert a jogok ellentételezéseként*. Románia végső hivatkozása kisebbségvédelmi szerződés ellen az volt, hogy a román állam a szerződésben foglalt kötelezettségeket mint a tárgyi jogokat kisebbségei számára már biztosította külön kötelezettségvállalás nélkül, így a nemzetközi szerződés megkötése felesleges¹²⁸². A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezen érveket nem fogadták el és gyakorlatilag ultimátumot intéztek a román kormánynak¹²⁸³, amelyet követően Románia megkötötte a kisebbségvédelmi szerződést¹²⁸⁴ azzal a módosítással, hogy a sérelmezett 1878-as berlini szerződésre vonatkozó utalást törölték a felek¹²⁸⁵. Következésképpen formailag a szerződés a szerződő felek közös egyetértése – és nem nagyhatalmi ultimátum – folytán jött létre, azaz Románia szuverenitása a jövőben nem volt megkérdőjelezhető¹²⁸⁶. A *Párizsi kisebbségvédelmi szerződés ultimátum jellege azonban a későbbi jogalkotás során döntő jelentőségű, mert a szerződésben rögzített rendelkezések elfogadásához, következképpen a rendelkezésekből fakadó jogok biztosításához hiányzott a román állam valós akarata*¹²⁸⁷. A kisebbségvédelemre vonatkozó valós törvényhozói akarat és szándék hiányában a későbbi, tárgyi jogszabályok megalkotása és értelmezése – ezen *fiktív akaratra*¹²⁸⁸ visszavezethetően –

¹²⁷⁹ SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936. 12-13., 15.; L. BALOGH (2020) i.m. 53.

¹²⁸⁰ SÜLYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; SOFRONIE i.m. 30-38.

¹²⁸¹ ALBRECHT Ferenc: Államszuverenitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 202–203.; JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 435–439.

¹²⁸² Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16-17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 237.; SÜLYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; GAFTOESCU i.m. 134–137.; NAGY (1944) i.m. 22.

¹²⁸³ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 210–213.; GALÁNTAI i.m. 102–105.

¹²⁸⁴ L. BALOGH (2020) i.m. 55–56.; SZENCZEI i.m. 132.

¹²⁸⁵ GALÁNTAI i.m. 105–108.

¹²⁸⁶ NAGY (1944) i.m. 23.

¹²⁸⁷ BÁRDI (2013) i.m. 32.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.

¹²⁸⁸ SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.

a párizsi kisebbségvédelmi rendelkezések lényegével ellentétes eredményekre vezetett annak ellenére, hogy a szerződés szerű teljesítés és jogalkotás szintén a szuverenitást lényegileg megtestesítő állami aktusként érvényesülhetett volna¹²⁸⁹.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés részletesen szabályozta a román állam kisebbségekkel szembeni kötelezettségeit. A szerződés bevezető rendelkezései a Szövetséges és Társult Főhatalmak fentiekben ismertetett álláspontját rögzítette a többnemzetiségű állam tényének közvetett elismerésével. A bevezető rész ezen okból fakadóan tartalmazta, hogy Románia az ultimátum ténye ellenére a saját *szuverén és következképpen a többi államéval egyenlő* akaratából a szabadság és az igazság biztosítékaként mind régi államterülete, mind megnövekedett államterülete lakóinak, fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül a megfelelő jogokat ad és azokat biztosítja¹²⁹⁰ a szerződés alkotmányjogi garanciája mellett, amely rendelkezéseket kiegészített a nemzetközi jogi biztosítékok rendszere¹²⁹¹.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *alkotmányjogi garanciájaként* és egyben jogalkotási kötelezettségeként *Románia vállalta a szerződés rendelkezéseinek alaptörvényként való elismerését és kötelezte magát arra, hogy a szerződés rendelkezéseivel szemben sem törvényt, sem rendelet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos*¹²⁹². A nemzetközi jog elsőbbsége e körben azt jelentette, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a román alkotmányozó, illetve törvényhozó hatalom nyilvánvaló és egyértelmű korlátait felállította, amely azonban ütközött az 1866. évi Alkotmánya nemzetállami értékválasztásán alapuló korlátokkal. Mindazonáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés¹²⁹³ 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával¹²⁹⁴ annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált¹²⁹⁵, *azonban a rendelkezések alkotmányba foglalására az 1923. évi alkotmányozás során*

¹²⁸⁹ ALBRECHT Ferenc: Államszuverenitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 203–206.

¹²⁹⁰ NAGY (1944) i.m. 24.

¹²⁹¹ NAGY (1944) i.m. 22–25.

¹²⁹² ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/10. 352–354.; GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

¹²⁹³ A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

¹²⁹⁴ L. BALOGH (2020) i.m. 57.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.

¹²⁹⁵ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/9. 337–340.

a magyar kisebbség határozott kérése ellenére nem került¹²⁹⁶ sor, így külön alkotmányjogi biztosítékot nem nyert el a szerződés¹²⁹⁷. A román jogalkotás eljárása megismételte az 1878-óta követett eljárást, amelyből fakadóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés hatékony végrehajtása a vizsgált korban kétségessé vált¹²⁹⁸, sőt egyes rendelkezéseit hallgatólagosan hatályon kívül is helyezték¹²⁹⁹. Az 1923. évi alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés kérdése tekintetében az az álláspont nyert elismerést, hogy a szerződés szövegével szemben annak alkotmányba foglalása nem lehetséges és a nemzetiségi kisebbségek jogai tekintetében az általános törvényhozás útján kell eljárni ellenkező esetben Románia szuverenitása sérülne¹³⁰⁰. A román politikum álláspontja e körben egyértelmű volt, lényegében véve egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román Alkotmányt és nem vezethetett belügyei nemzetközi ellenőrzésre¹³⁰¹. Az 1923. évi Alkotmány ennek megfelelően nem említette a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányos vagy alaptörvény jellegét, ugyanakkor az agrárkérdéseket és a lakosság tűzifa igényét alkotmányjogi jelentőségű intézményként legfelsőbb szinten tárgyalta¹³⁰². Mindezen törvényhozói eljárás Párizsi kisebbségvédelmi szerződést a jogforrási hierarchiában a mindenkori alkotmány alatti törvényi szintre helyezte, így a nemzetközi jogi jogforrás és a belső jog között ellentmondást a belső jog javára döntötte el mind a politikum, mind a törvényhozás, mind pedig a bírói gyakorlat az alábbiak szerint.

Jogállami keretek között a bírói gyakorlat alapvető feladatát képezi a jogszolgáltatás, illetve a jogfejlesztés, amely eredménye egyrésztől lehet *praeter legem*, azaz a jogértelmezés eredménye ugyan nem szerepel a tételes normában, de abból levezethető és azzal nem áll ellentétben, illetve eredmény lehet a tételes normával ellentétes, azaz *contra legem*¹³⁰³. Tekintettel arra, hogy a jog társadalmi összefüggéseiben értelmezhető, amely értelmezés

¹²⁹⁶ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 213–214.

¹²⁹⁷ NAGY (1944) i.m. 49–50.

¹²⁹⁸ L. BALOGH (2020) i.m. 57.

¹²⁹⁹ NAGY (1944) i.m. 74., 77–78.

¹³⁰⁰ NAGY (1944) i.m. 51.; RAFFAY (2001) i.m. 198.

¹³⁰¹ Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 214–215.; GYÖRGY (2006) i.m. 8–9.

¹³⁰² NAGY (1944) i.m. 50.

¹³⁰³ TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotás*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 43–44.

során a bírák kulturális beágyazottsága és társadalmi háttere döntő befolyással bír¹³⁰⁴, szükséges a többnemzetiségű román állam bírói gyakorlatának alaptézisének rövid felvázolása a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés román jogra gyakorolt hatásának bemutatását illetően. A román alkotmányos rendszerben jogértelmezés egysége és az alkotmányos konfliktusok feloldása a Semmitő-és Ítélszék, azaz a *Curtea de Casație și Justiție* feladatát képezte¹³⁰⁵ a 1923. évi Alkotmány 103. cikke, illetve a Semmitőszék szervezetéről szóló törvény 29. cikke alapján¹³⁰⁶. A *Semmitő-és Ítélszék a belső jog és a nemzetközi jog viszonyát illetően a korszakban alapvetően azt az álláspontot képviselte, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződésnek a belső törvényhozás szempontjából csak az általános törvényekkel egyenlő hatálya és ezen törvényekkel azonos jogforrási helye van*¹³⁰⁷, így a *lex posterior derogat lex priori* elve alapján a későbbi törvényhozás a korábban becikkelyezett és ezáltal törvényerőre emelt nemzetközi szerződést módosíthatja¹³⁰⁸. Az értelmezés nyilvánvalóan szemben áll az *in claris non fit interpretatio* és a nemzetközi szerződések felek közötti értelmezésének¹³⁰⁹ és a felek közötti módosításának elvével¹³¹⁰, valamint a belső jog és a nemzetközi jog konfliktusát ez utóbbi javára feloldó *pacta sunt servanda* elvvel¹³¹¹. A Semmitő-és Ítélszék értelmezése illuzórikussá tette a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés mint nemzetközi szerződés rendelkezéseinek az alkalmazását, nyíltan szemben áll annak 1. cikkével. A román alkotmányjog ennek megfelelően a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket és jogokat, azok tételes szabályozását a törvényhozás hatáskörébe oly módon utalta, hogy a nemzetközi szerződés rendelkezéseinek jogalkotási határait gyakorlatilag lebontotta a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben kifejtettek szerint. Egy későbbi Semmitő-és Ítélszék által hozott döntés pedig a fenti álláspontot is meghaladta és a nemzetközi szerződéseket, illetve az azokat becikkelyező törvényeket az általános törvényi szint alá helyezte¹³¹². A nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó intézkedések alkotmányosságát vizsgálva a Semmitő-és Ítélszék megállapította, hogy a *törvényhozás*

¹³⁰⁴ MENYHÁRD Attila: Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 61–64, 69–71.

¹³⁰⁵ GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařul” S.A. 1936. 37.; ALEXIANU i.m. 238–241.; HITCHINS i.m. 418.; IONESCU i.m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i.m. 240–241.; NAGY (1944) i.m. 52.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹³⁰⁶ A Hivatalos Lap 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő-és Ítélszék szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție

¹³⁰⁷ BALOGH Arthur: A Semmitősék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 129.

¹³⁰⁸ NAGY (1944) i.m. 52.; TEODORESCU i.m. 78.

¹³⁰⁹ KOVÁCS (2003) i.m. 113.

¹³¹⁰ KOVÁCS (2003) i.m. 129–130.

¹³¹¹ KOVÁCS (2003) i.m. 128., 235–236.

¹³¹² NAGY (1944) i.m. 54–56.

csupán a nemzetközi szerződések hasznossága és alkalmassága felett jogosult dönteni a ratifikáció során, azaz a nemzetközi szerződés becikkelyezése nem keletkeztet a kormányzat számára végrehajtási kötelezettséget, a nemzetközi szerződések végrehajtása a kormányzat diszkrecionális joga és az bírói úton nem ellenőrizhető¹³¹³. A román alkotmányjogi gondolkodásban ennek megfelelően teret nyert az az értelmezés, hogy a nemzetközi jog szabályai a ratifikálás során ugyan beépülnek a román jogba, azonban ezek a nemzetközi szabályok nem képezhetik a törvénytervezetek alkotmányellenesség értékelésének kritériumát¹³¹⁴. Az alkotmányjogi okfejtés következményeként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés végrehajtása is az adott kormányzat szuverén döntésétől függött és az bírói úton nem volt ellenőrizhető, illetve kikényszeríthető¹³¹⁵. A végrehajtó hatalmi ág ennek megfelelően túlsúlyba került, amelynek eredményeképpen a román alkotmányjog szempontjából a nemzetközi szerződések ratifikálásuk és törvényi formájuk ellenére az általános törvényekkel egyenlő *statust* nem élvezhettek. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tehát nem hogy az alkotmányban nem nyert elismerést, illetve alaptörvényi jelleget, hanem annak érvényesülése és végrehajtása a kormányzat diszkréciójától vált függővé¹³¹⁶. Visszautalva arra a nemzetközi jogban általánosan elfogadott szabályra, hogy a nemzetközi kötelezettség megszegése belső jogi szabályra való hivatkozással nem igazolható¹³¹⁷, a román bírói gyakorlat és alkotmányértelmezés súlyos kritikája fogalmazható meg, különösen annak fényében, hogy a hivatalos román politika nemzetközi szinten folyamatosan hangoztatta a *pacta sunt servanda* elv betartásának fontosságát és azt, hogy a román állam annak megfelelően jár el külpolitikája során¹³¹⁸.

Fentieket összegezve megállapítható, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötése és az abban vállalt kötelezettségek teljesítése a Romániához csatolt területek átadásának¹³¹⁹ feltételeként került rögzítésre, azonban a területgyarapodás ellenére a feltételek teljesítését a román állam megtagadta, a szerződésben foglalt alkotmányjogi garancia illuzórikus volt. Az alkotmányjogi biztosítékok szerződésben rögzített ténye tehát alapvetően nem volt alkalmas a kisebbségvédelem hatékony érvényesüléséhez, így a nemzetközi jogi garanciarendszer vált

¹³¹³ NAGY (1944) i.m. 54–55.

¹³¹⁴ VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 316.

¹³¹⁵ NAGY (1944) i.m. 55.

¹³¹⁶ NAGY (1944) i.m. 55–56.

¹³¹⁷ SHAW i.m. 132.

¹³¹⁸ PUȘCAȘ – VESA i.m. 169–172.

¹³¹⁹ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 258.; SOFRONIE i.m. 10-11.

kiemelkedő fontosságúvá. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés annak 1-11. cikkeiben foglalt rendelkezéseit, illetve az abban foglalt jogok által érintett személyeket Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezte¹³²⁰. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződést egyebekben a nemzetközi jogtól idegen módon a felek önmaguk nem, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának hozzájárulásával módosíthatták, így a nemzetközi jogi garanciarendszert a román törvényhozás, végrehajtás, illetve igazságszolgáltatás elvben nem negligálhatta. Az alkotmányjogi biztosítékok elégtelensége okán a nemzeti kisebbségek védelme így alapvetően a román állam keretein kívüli fórumokon jelent meg és ott nyert bizonyos szintű érvényesülést a dolgozat 4.6. fejezetében bemutatott módon.

A többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát vizsgáló két fenti nézőpont, a belső társadalmi tények, nemzetgyűlések és az azokból eredő jogszabályok, valamint a Párizs környéki békerendszer békeszerződései és kisebbségvédelmi szerződései, mint külső, szempontok együttesét jelentette a Román Királyság 1923. évi Alkotmánya és az alapján felállított államrend.

3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-1938 között

Az I. világháború megvalósította a román nemzeti és részben állami célokat, amelynek egyik következményeként került elfogadásra a területében megnövekedett Románia 1923. évi Alkotmánya¹³²¹, amely 1923. március 28-án nyert királyi szentesítést¹³²².

Az 1923. évi Alkotmány megalkotását alapvetően a békeszerződések által megnövekedett államterület, valamint az 1866. óta eltelt időszak gazdasági, társadalmi változásai¹³²³, a korábbi alkotmány tételes alkotmányjogi szabályokkal összeegyeztethetetlen rendeleti úton való módosításai egyaránt indokolták¹³²⁴. Az alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői¹³²⁵ egyaránt fontos elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg

¹³²⁰ NEGULESCU i.m. 147.; L. BALOGH (2020) i.m. 56–57.

¹³²¹ MARCU (1997) i.m. 221–224.; MURZEA – MATEFI i.m. 239.

¹³²² IONESCU i.m. 744.

¹³²³ DURANDIN i.m. 224–225.; IONESCU i.m. 740–741.; MURZEA – MATEFI i.m. 236–238.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹³²⁴ NAGY (1944) i.m. 15.

¹³²⁵ SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 121–128.; IONESCU i.m. 742–744.

beismerve az 1866. évi Alkotmány súlyos fogyatékosait¹³²⁶, egyben megfogalmazva azt az igényt, hogy az új állam új alaptörvénye egy valóban hatékony alkotmányosság alapja legyen¹³²⁷. Annak ellenére, hogy egyes szerzők kiemelt szerepet tulajdonítottak többek között a Gyulafehérvári Határozatoknak és az abban foglalt alapelveknek¹³²⁸, a decentralizációnak és a régiók sajátosságainak¹³²⁹, a *többségi álláspont az egységes nemzetállam kiinduló koncepcióját* vallotta¹³³⁰. Ennek jegyében a többség nyíltan megtagadta a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés előírásait kiemelve, hogy *kisebbségek nem léteznek a minden polgár egyenlőségén alapuló román államban*¹³³¹.

Az egységes nemzeti állam ilyen felfogása ab ovo kizárta a nemzetiségek bármilyen szintű jogokban részesítését a nemzetközi kötelezettségek előírásai ellenére. Jogi szempontból elemzve a kérdést kiemelendő, hogy a román állam a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalása alatt nyilvánosan közzétette érinthetetlen szuverenitás felfogását és doktrínáját a

¹³²⁶ DURANDIN i.m. 224–225.

¹³²⁷ NAGY (1944) i.m. 25.

¹³²⁸ BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 383. – „Az anyanyelvhez való jog elismerése az új alkotmány alapelve kell hogy legyen, még a más nemzetit polgárok összessége számára is, a gyulafehérvári határozatoknak megfelelően. Biztosítván az új alkotmányban a nemzetiségek jogát anyanyelvükhöz felekezeti, iskolai, kulturális, társadalmi és gazdasági téren, valamint különösen azt, hogy bizonyos természetes feltételek mellett, a bíróságok anyanyelvükön Ítéelkezzenek ügyeikben, még pedig, ha rendelkezésre állanak, saját kebelükből való egyének által: — úgy a legszabadelvűbb utat választottuk a nemzetiségek kérdésének megoldásához. Ezeknek az elveknek elfogadása által, amelyeket a gyulafehérvári határozatok állapítottak meg . . . többet adnánk azon kikötéseknél, amelyeket a kisebbségi szerződés a román államra ró. Sem a gyulafehérvári nemzetgyűlés, sem mi (a román nemzeti párt) nem akarunk oly messzire menni, hogy a nemzetiségeknek valamelyes külön politikai személyiséget biztosítsunk, önkormányzattal és külön területtel” – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 126.

¹³²⁹ GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 70–71. „[...] a román államnak, Nagyromániának hatalmas foederatióra van szüksége s nem az állami központosításra: nem azoknak a kormányzati szerveknek megsemmisítése kívánatos, amelyek a csatolt tartományokban megvannak, hanem Nagybritániához hasonló foederalistikus rendszernek a megteremtése, amelyben köztársaságok állanak császárságok mellett. [...] Vagy talán újtába lehet ennek állítani a régát mentalitását, amely azt hiszi, hogy a csatolt tartományok szolgátságban éltek, amely kiterjedt a politikai jogokra is? A Romániához csatolt tartományokban sohasem dívott a politikai elnyomatás. Az elnyomatás nemzeti volt. [...] az erdélyi román polgárság beszélt, nem egyéb, mint törekvés az ország uraivá válni. [...] Minekutána a nemzeti eszme beteljesült s az (erdélyi) románok uralkodó, előjogokat élvező nemzeté lettek, a román nyelv pedig államnyelvé vált, jönnek ugyanazon nyelvű testvéreik az állam központjából és azt mondják: nem, nem lehet, nem ismerem el a magyarok idején szerzett jogokat, adok nektek másokat, alsóbbrendűeket azoknál, aminőket az idegen uralom alatt élveztetek. [...]. – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 124–125.

¹³³⁰ GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 2. – „Nemzeti államunk — az óriási világháborúban szerzett kevés pozitív javak egyike — a (román) nemzet jogi és politikai megszemélyesítése.” – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 122.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹³³¹ BALÁZS i.m. 34–35.

3.3.3. alfejezetben ismertettek szerint, azaz a nemzetközi kötelezettségvállalás és teljesítése tekintetében a román állam fiktív akarattal rendelkezett, illetve tagadta a nemzetközi jog *primátusát*. Politikai szempontból vizsgálva a kérdést a fenti szuverenitás felfogáson túl a kisebbségi jogok kodifikációjának elutasítását az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésének tanulsága képezte¹³³². Ausztria-Magyarország esetében az *eltérő mértékű, de a nemzetiségi kihívást elismerő és azt alkotmányosan kezelő állam által adott jogok alapján megerősödött nemzetiségi mozgalmak végső soron a kettős monarchia szétesését jelentő önrendelkezési jog gyakorlásához vezettek*. Az ezen eredményeket kívánó, azokat megalapozó nemzetiségi mozgalmakban aktív szerepet vállaló korábbi tagjai nagy számban már az új román állam vezető politikusaiként és törvényhozóiként vonhatták le a dualista monarchia szétesésére vezető folyamatok tanulságait.

Az alkotmányozás során ennek ellenére történelmi lehetőség volt többek között a különböző régiók¹³³³ és a többnemzetiségű állam tényéből fakadó társadalmi alapállás, valamint a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit elismerő, a kisebbségeket ténylegesen integráló alkotmány megalkotására, ennek ellenére az *1923. évi Alkotmány 1. cikke változatlanul az egységes és oszthatatlan állam, de már a nemzetállam alapján állt*¹³³⁴, a fiatal nemzetállamok türelmetlen nacionalizmusának példájaként¹³³⁵. Az alkotmányozás mint az alkotmány tartalmának megállapítása ugyan a nemzeti szuverenitás kérdése¹³³⁶, azonban annak tárgyi esetben tényleges korlátját kellett volna képeznie a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi biztosítója, amelyet azonban nem vettek figyelembe és így *Románia mindvégig központosító politikát folytatott a nemzetállam megteremtése érdekében*¹³³⁷. Elvi szinten az *alkotmány az általános törvényhozással szemben nem a kormányzás eszköze és így*

¹³³² BRĂTIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: In: DIȘESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 27–28. „Az első elv, amelynek az új alkotmányt át kell hatnia, az, hogy megőrizze a román állam egységes nemzeti jellegét, amihez jogot ad nemzetünknek túlnyomó többsége. Ezt a pontot annál is szükségesebb tisztázni, mert a kisebbségi egyezmény alakjában megkísérelték ennek a jellegnek gyengítését és ígéretekkel — amelyeket szerencsére nem váltottak be - arra törekedtek, hogy Nagyromániát új és szerencsétlen Ausztria-Magyarországgá tegyék” – In: SÚLYOK István: *Könyvszemle-Románia új alkotmánya. Magyar Kisebbség, 1922. I/4. 123.*; NAGY (1944) i.m. 26.

¹³³³ BÁRDI (2013) i.m. 13.; GRIGOROVICI i.m. 69., 73.

¹³³⁴ FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2007. 11–12.; BRĂTIANU i.m. 28.; IONESCU i.m. 745.; MURZEA – MATEFI i.m. 239.; ROMSICS (2018b) i.m. 311.; ROMSICS (2020b) i.m. 229.; TEODORESCU i.m. 25.

¹³³⁵ LUKÁCS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012. 37.; GRIGOROVICI i.m. 73.

¹³³⁶ TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 17.

¹³³⁷ CORNELIUS i.m. 144–146.; HITCHINS i.m. 445–446.; ROMSICS (2018b) i.m. 311–312.; VERESS (2007) i.m. 104.

módon *nem egyetlen irányt kell kijelölnie* a törvényhozás számára ezzel is *szolgálva a társadalmi stabilitást*¹³³⁸, azonban az egységes és oszthatatlan nemzetállam elvi alapjának és céljának – ismételt – rögzítése¹³³⁹ ezen cél elérésének tényleges kormányzati eszközévé tette¹³⁴⁰ mind az 1923. évi, mind az 1938. évi Alkotmányt. A román politikum kisebbségellenes attitűdjéből fakadóan a korszakban az állam így nem vált tényleges demokráciává, centralizációs és homogenizációs államcéljai a helyi évszázados viszonyok áttörését eredményezték¹³⁴¹. *A nemzetállami célnak mindkét korabeli alkotmány ténylegesen alárendelt volt, a nemzetállam megteremtésének elsődleges programja államszervezeti változásoktól függetlenül valamennyi jogalkotási, végrehajtási és jogalkalmazói aktusban érvényesült, azt a nemzeti kisebbségek kivételével megváltozhatatlan értékmérőnek és közös nevezőnek tekintették. Románia esetében az egységes, oszthatatlan román nemzetállam azóta – a pragmatista alkotmányértelmezés példájaként*¹³⁴² – *érinthetetlen tétellé vált, amelyet Románia hatályos Alkotmánya 152. cikk (1) bekezdése kizár több tárgy mellett az alkotmánymódosítás köréből. Az alkotmánymódosítás tiltott tárgyainak meghatározása ugyan nem ismeretlen az alkotmányjogban*¹³⁴³, a nemzetállami eszme ilyen tárggyá tétele annak különös, *az állami minőség lényegét meghatározó jellegét hivatott hangsúlyozni.*

*A nemzetállami alapállást pontosította és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében formai teljesítését árnyalta a román alkotmányjog azon felfogása, mely szerint a nemzet tagjai egyének*¹³⁴⁴, *de a nemzet egyfajta spirituális-lelki közösség, amely összetartozás tudatként lelki alapon manifesztálódik*¹³⁴⁵. Annak ellenére tehát, hogy a nyelv nem a nemzet elsődleges fogalmi eleme a román gondolkodók szerint, az így felfogott *nemzet* mint *közösség a letéteményese a népakaratnak és ezáltal a szuverenitásnak, ezáltal a nemzet különleges jogtudattal rendelkezik saját sorsát illetően, így alkot a népakarat kifejezésével nemzetállamot és e nemzetállam eredményez jogállamot*¹³⁴⁶. *A román alkotmányjogi gondolkodásból tehát az a nyilvánvaló következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a fenti lelki összetartozást vallja, csak ezen egyének közössége fejezheti ki a népakaratot és lehet alanya a szuverenitásnak mint az állam fogalmi elemének.* Következésképpen a román

¹³³⁸ CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 31–32.; TÓTH i.m. 46.

¹³³⁹ DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 35–36.; PĂCURARIU i.m. 337–338.

¹³⁴⁰ MURZEA – MATEFI i.m. 243.

¹³⁴¹ GYŐRI SZABÓ i.m. 86–87.

¹³⁴² TÓTH i.m. 70–71., 134–136.

¹³⁴³ KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 2008. 41–42.

¹³⁴⁴ BUDIȘTEANU i.m. 13.; TEODORESCU i.m. 49–50.

¹³⁴⁵ ALEXIANU i.m. 10.; DISSESCU i.m. 619.

¹³⁴⁶ GAFTOESCU, i.m. 41–43.

lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyert. Szembeállítva ezt a tételt a deáki-ötvösi politikai nemzet koncepcióval lényegi különbségre lehet felfigyelni. A politikai magyar nemzet koncepciója a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését, ezzel szemben a román felfogás az azonosulást a közösség tagjává válás és ezáltal a jogok élvezetének feltételeként kezelte, elutasítás esetében a közösségből a jogokból való kirekesztést legitim következménynek tekintette. A román alkotmányjog ugyan elismerte a tényt, hogy a kisebbségek kérdése *per definitionem* elválaszthatatlan a nemzetfogalomtól¹³⁴⁷, azonban a fentiek szerint az egyéni azonosulási feltételt tűzve individualista alapállást vallott, azonosulás hiányában a nemzeti kisebbségek kérdését pusztán számszaki kérdésnek tekintette¹³⁴⁸. A fenti összefüggés egyben magyarázatot ad a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *formai teljesítését eredményező* román álláspont eddig feltárt tényezőin túl arra – hogy bár a román irodalom által sem vitatott módon a kisebbségi szerződések lényege a faji, nyelvi, vallási kisebbségek jogainak biztosítása¹³⁴⁹ –, de ezen jogok a *többség-kisebbség relációjában csak egyéni és nem közösségi szinten* értelmezhetők¹³⁵⁰. Ennek megfelelően mind az 1923. évi Alkotmány mind az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a kisebbségek tagjai mint egyének – a jogegyenlőség deklarálása ellenére amennyiben a román nemzethez tartozás feltételét nem fogadták el – és mint közösségek egyaránt alárendelt statusba kerültek. A kisebbségeket ennek megfelelően politikai, gazdasági és jogi kiszolgáltatottságnak tették ki, így a román államnacionalizmus és annak joga által támogatott nemzetépítési technikák okán ellehetetlenült a többség-kisebbség viszony és az integráció¹³⁵¹. A román politika lényegét – ezáltal a nemzetközi kötelezettségek kisebbségvédelmi aspektusának illúzió természetét – az alkotmányozás során Constantin Anghelescu oktatási miniszter, későbbi miniszterelnök akként foglalta össze, hogy a *román állampolgárság mellett a magyarok nem maradhatnak meg magyaroknak*¹³⁵². Az

¹³⁴⁷ GAFTOESCU i.m. 52–53.

¹³⁴⁸ GAFTOESCU i.m. 54–55.

¹³⁴⁹ GAFTOESCU i.m. 56.

¹³⁵⁰ GAFTOESCU i.m. 59–60., 68., 79–85., 148–150.

¹³⁵¹ BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008. 6–7.

¹³⁵² „És mi román állampolgárok, de magyarok is maradunk!” - jelentette ki Sándor József amelyre válaszként Constantin Anghelescu közoktatási miniszter kijelentette: „Ez nem lehetséges.” amely kijelentést egészítette ki Alexandru Iteanu közbevetése, mely szerint „Egy román parlamentben nem lehet „magyar szellem”-ről beszélni.” – Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 229., 234.; BIRÓ (1999) i.m. 192.

alkotmányban alábbiakban bemutatott jogok és az állampolgári jogegyenlőség rögzítése ellenére a vizsgált korszakban a kisebbségek védelmének kötelezettsége és a nemzetállami cél tehát antagonisztikus ellentétben állt egymással¹³⁵³, amelynek feloldását a nemzetközi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásán túl direkt és indirekt asszimilációs politikával képzelte el a román állam. A formai szempontból deklarált állampolgári jogegyenlőség ennek megfelelően az alacsonyabb szintű jogszabályok megalkotása, illetve a jogszabályok végrehajtása során súlyos torzulásokat szenvedett¹³⁵⁴. A formai szempontú egyenlőség deklarálása ellenére hierarchizáláshoz és tényleges kirekesztéshez vezethet¹³⁵⁵, amely megkülönböztetés és kizárás a korszakban a kisebbségek esetében szinte valamennyi jog tekintetében bekövetkezett¹³⁵⁶. A jogszabályok megalkotását és végrehajtását döntően befolyásolta az egységes nemzetállam megalkotásának célja és politikai programja, amelyből fakadóan sok esetben nyíltan alkotmányosértő módon járt el mind a törvényhozás, mind a központi kormányzat, mind pedig a helyi közigazgatás.

Az alkotmányozás további súlyos kritikáját képezi egyebekben, hogy annak során semmiben nem tartotta be a román parlament az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseit eljárása alatt¹³⁵⁷, amely eljárási szabályszegés az 1938. évi Alkotmány elfogadása során is megismétlődött¹³⁵⁸. Az eljárási szabályok megsértése a legitimitással összefüggésben formális érvénytelenséget eredményez, így az nem vezethet a társadalmi akarat kifejezésére¹³⁵⁹. Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány gyakorlatilag a Liberális Párt által megalkotott konstitúció volt¹³⁶⁰, az ellenzéki képviselők ezért a tárgyalások alatt ki is vonultak, nem ismerték el a törvényhozás alkotmányozói jogát, magát az elfogadott Alkotmányt semmisnek tekintették¹³⁶¹. Amennyiben elfogadjuk azt a tételt, hogy egy jó alkotmánynak a társadalom értékvilágát kell

¹³⁵³ BOIA (2016). i.m. 45–46.

¹³⁵⁴ NAGY (1944) i.m. 65–69.

¹³⁵⁵ GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 61–63.

¹³⁵⁶ BÁRDI (2013) i.m. 213–214.; ROMSICS (2020b) i.m. 229–233.

¹³⁵⁷ Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 426.; NAGY (1944) i.m. 26–27.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹³⁵⁸ NAGY (1944) i.m. 23–33.

¹³⁵⁹ MOLNÁR András: *Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához*. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 248–249.

¹³⁶⁰ JAKABFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 197., 201.; MURZEA – MATEFI i.m. 238–239.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹³⁶¹ NAGY (1944) i.m. 27.

kifejeznie és elfogadásához nehéz utólag konszenzust teremteni¹³⁶², belátható, hogy 1923-ban az alkotmányozási kényszer ellenére konszenzusra törekvés nem volt megállapítható. Az ellenzéki nyilatkozatok hatástalanul utaltak vissza az egyesülési határozatokból fakadó erkölcsi kötelezettségekre, az eltérő sajátosságokra, kiemelve, hogy az egyesülési határozatok a jogi alapjai a régi királyság és az újonnan szerzett tartományok viszonyának¹³⁶³. A nyilatkozatok figyelmen kívül hagyása az alkotmányosság másik kritikáját is jelenti, különösen a mérsékletesség szemszögéből¹³⁶⁴. Az egységes nemzetállami eszme és államcél azonban a helyi sajátosságokat annak ellenére nem vette figyelembe, hogy a nemzetgyűlési határozatokat – a háborús véráldozat eredményen túl¹³⁶⁵ – az egységes és oszthatatlan nemzetállam legitimációs alapjának is tekintették¹³⁶⁶. Természetesen a román ellenzék képviselői alapvetően nem tagadták a nemzetállami alapállást. A többséggel azonosan a román ellenzék a kisebbségi kérdés megoldását szintén alapvetően az egyéni jogok talaján képelték el figyelemmel arra, hogy a kollektív jogok elismerése a kisebbségek jogalanyiségével a politikai autonómiát jelentette volna¹³⁶⁷. A nemzetiségi képviselők értelemszerűen a nemzetközi kötelezettségekből fakadó feladatokat¹³⁶⁸, illetve a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményeit és a Gyulafehérvári Határozatokat ismertetve fogalmazták meg álláspontjukat¹³⁶⁹. Az 1923. évi Alkotmány – az egységes nemzetállam céljának formai rögzítésre ellenére – a megfontolt alkotmányozás hiánya¹³⁷⁰ okán kudarcot szenvedett, a valóságban sem a jogegyenlőség, sem pedig az újonnan megszerzett területek valós integrációját nem eredményezte. A fentiekben idézett, regionális különbségek érvényesítését szorgalmazó nyilatkozatokat és a központosítás elleni politikai kritikát később a besszarábiai és különösen erdélyi képviselők többször is megismételték¹³⁷¹, azaz az 1923. évi Alkotmányt nem csak a kisebbségek¹³⁷², hanem a besszarábiai és erdélyi területek

¹³⁶² PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft. 2013. 7–8.

¹³⁶³ NAGY (1944) i.m. 26–29.

¹³⁶⁴ MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 820.

¹³⁶⁵ Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 324.

¹³⁶⁶ MURZEA – MATEFI i.m. 232., 239.

¹³⁶⁷ MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare*. București, Imprimeriile "Independența", 1929. 13–14.

¹³⁶⁸ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7. 253–256.

¹³⁶⁹ Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 400–432.

¹³⁷⁰ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225–226., 232.

¹³⁷¹ BÁRDI (2013) i.m. 212–213.; BOIA (2016) i.m. 66–71.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98–99., 158–159.

¹³⁷² GYÖRGY (2006) i.m. 31–32.

képviselői sem fogadták el¹³⁷³ és a jövőben is volt többek között az erdélyi régió autonómiájáért síkra szálló mozgalom¹³⁷⁴.

A régiók és a kisebbségek, valamint az alkotmányos jogok és a nemzetközi kötelezettségek különleges viszonyai által felállított kihívásokat Iuliu Maniu, a magyar országgyűlés korábbi képviselője és Románia későbbi miniszterelnöke az alábbiak szerint foglalta össze, mint a Román Nemzeti Párt elnöke 1925. május 11-én Bukarestben tartott előadásán¹³⁷⁵. Maniu a kisebbségi kérdést számszaki kérdésen túl már kulturális, gazdasági és szociális tényezőként kezelte¹³⁷⁶, amelynek hatása a törvényhozásban, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és közoktatásban egyaránt érezhető. Álláspontja szerint a kérdés megoldása során Romániának – hasonlóan a Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott érvekre – alapvetően az állam területi integritását – értve ezalatt a román nemzetállam lelki és testi egységesülését – kell szem előtt tartania a különbségek értelemszerű elismerésén túl¹³⁷⁷. A román nemzeti állam szempontjából annak területi épsége elsődleges, amelynek biztosítása és ezáltal az államszervezet felépítése különösen az államnyelv primátusán, a román kultúra és egyházak támogatásán, a hadsereg, a parasztság, az ipar és kereskedelem fejlesztésén és ezáltal a régiók közötti különbségek mérséklésén mint államszervezési alapelveken állhat, amelyeket kiegészít a külföldi románok országon belüli letelepítése és egyben a külföldi elemek letelepedésének korlátozása¹³⁷⁸. Mindezekén túl azonban Maniu elismerte a többnemzetiségű állam tényét, amelyből fakadóan az igazságos és méltányos érdekek kielégítését szintén államszervezési elvnek – mintegy elutasítva a nemzetállami centralizációt¹³⁷⁹ – nyilvánította és egyben elfogadta a Nemzetek Szövetsége által felállított jogvédelmi rendszer történelmi fejlődés által indukált eredményét is¹³⁸⁰. *Maniu a kisebbségek kérdése tekintetében tehát az államszervezési elvek és a nemzetközi jog szempontjainak együttese által elvárt konszolidációra törekedett, amely által elfogadta a kisebbségek javára egyes kollektív jogok biztosítását a fenti alapelvek érvényesülése esetén*¹³⁸¹, *amely gyakorlatilag a korábbi magyar politikának megfelelő álláspontot jelentette – igaz, fordított előjellel.* Románia sajátos

¹³⁷³ FEGYVERESI i.m. 371.

¹³⁷⁴ KÖPECZI i.m. 585.

¹³⁷⁵ BÁRDI (2013) i.m. 128–129.; BÍRÓ (2002) i.m. 313.; MANIU (1925) i.m. 1–21.

¹³⁷⁶ BÁRDI (2013) i.m. 128–129.

¹³⁷⁷ MANIU (1925) i.m. 2-3.

¹³⁷⁸ Maniu Gyula a kisebbségekről. In: *Magyar Kisebbség*, 1924 III/11. [a továbbiakban: MANIU (1924b)] 477–479.

¹³⁷⁹ MANIU (1925) i.m. 5.

¹³⁸⁰ MANIU (1924a) i.m. 480.; MANIU (1924b) i.m. 517–518.; MANIU (1925) i.m. 4.

¹³⁸¹ MANIU (1924a) i.m. 518.

viszonyait elemezve programjában arra a következtetésre jutott, hogy alapvetően a német és a magyar kisebbség mint valós politikai öntudattal rendelkező nemzetiségek kérdése az amelyik kihívásokkal szembesíti a román államot, azonban ez *a kihívás demokratikus keretek között az államépséget nem veszélyezteti*¹³⁸². Következésképpen a nemzetközi kötelezettségekből, a Nemzetiségi törvény példájából, a Gyulafehérvári Határozatokból és emberiességi okokból – a jogokért való hosszú küzdelem áldozatából – egyaránt indokolt a megfelelő jogalkotási lépések megtétele és az Alkotmányban garantált jogok tartalmi kifejtése¹³⁸³. Az álláspont ezáltal indirekt módon mintegy elismerte az Alkotmányban garantált jogok programjellegű formális jellegét. Az okfejtés egyebekben kifejezetten tagadta azt a – különösen a magyar kisebbség közvélekedésében mintegy axiómaként élő – álláspontot, amely szerint a Gyulafehérvári Határozatok az autonómia ígérletét és kötelezettségvállalását tartalmazta volna, amely kötelezettség nem fakadt a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésből sem¹³⁸⁴. Maniu programjából összességében azt a következtetést lehet levonni, hogy egyrészt a területi autonómia egyrészt nem kötelezettség az állam oldaláról, másrészt kivitelezése lehetetlen – amely okfejtés szintén azonos a korábbi magyar állásponttal –, valamint a nemzetiségi kérdés megoldását a fenti alapelvek tiszteletben tartásával, hatékony államszervezéssel és az alkotmányos jogok kifejtésével és érvényesítésével, egyes kollektív jogok elismerésével és nem az erőszakos asszimilációval kell megoldani.

Az alkotmányozás és jogalkotás eltérő kiindulópontjait mindezek alapján oly módon összegezhethetjük, hogy politikai élet ellentétes oldalain egyezően elfogadott alapelveként rögzített nemzetállami cél elérését a magyarországi szocializáció hatása alatt politikussá érett Iuliu Maniu alapvetően a magyar minta szerinti nyelvi kérdésekre összpontosítva képzelte el és egyfajta integratív politikát vallott¹³⁸⁵, vele szemben az ókirálysági elitet megtestesítő Brătianu fivérek a kisebbségek gazdasági alapjainak ellehetetlenítését és a nyílt diszkriminációt támogatták¹³⁸⁶.

Az 1923. évi Alkotmány 1. cikke átvette az 1866. évi Alkotmány azonos értelmű

¹³⁸² MANIU (1925) i.m. 4.

¹³⁸³ MANIU (1924a) i.m. 518–521.; MANIU (1925) i.m. 8.

¹³⁸⁴ MANIU (1924a) i.m. 522–524.; MANIU (1925) i.m. 11.

¹³⁸⁵ BÁRDI (2013) i.m. 212–213.

¹³⁸⁶ BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In.: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016. 441–442.; BÁRDI (2013) i.m. 213.

alaprendelkezését, de kihangsúlyozta az egységes és oszthatatlan állam nemzeti jellegét¹³⁸⁷. Az 1866. évi Alkotmány idejében az egységes és oszthatatlan államra mint nemzetállamra vonatkozó rendelkezés a valós tényhelyezettel gyakorlatilag egyező volt, mindez azonban 1923-ban már nem volt megállapítható¹³⁸⁸. A *nem valós állapot közjogi alaptétellé* minősítése mind a Gyulafehérvári Határozatok mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit *illuzórikussá* tették, ez utóbbi alaptörvényi elismerésének megtagadása annak rendelkezéseivel tökéletesen ellentétes alkotmányozást jelentett a fentiekben kifejtettek szerint. Az 1923. évi Alkotmány 137. cikke egyebekben az 1. cikkben rögzített egységes nemzetállam alapfeltételeinek *de facto* hiányát ismerte el, amikor előírta a román állam különböző részeiben hatályos jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségét mind az alkotmánnyal való összhang mind pedig a törvényhozás egysége érdekében, egyben hatályon kívül helyezte valamennyi, az 1923. évi Alkotmánnyal ellentétes jogszabályokat¹³⁸⁹. A jogszabályok fenti alkotmányos kötelezettség teljesítéseként elvégzett felülvizsgálata, egységesítése és alkotmányossági kontrollja a román törvényhozási tanács hatalmas feladatát képezte 1926. január 1-től¹³⁹⁰ amely működése első tíz évében 1623 törvény és 429 rendeletet esetében látta el feladatát¹³⁹¹. A jogegységesítés feladatát a felülvizsgálat és módosítás útján hajtották végre¹³⁹², mely során az Ókirálási jogának, a német alapokon nyugvó jognak, a magyar szokásjog intézményeinek és a besszarábiai szláv jognak összhangját kívánták – feszültségeket és az ügyvédi kamarákkal való konfrontációt is felvállalva – megteremteni¹³⁹³. A teljes jogegységesítést a korszakban nem sikerült véghez vinni, annak lezárására Besszarábia esetében 1928-ban, Bukovina esetében 1938-ban, míg az ekkor már ketté osztott az erdélyi területek esetében csak 1943-ban került sor¹³⁹⁴. A korszerű alkotmányokkal szemben elvárás, hogy az államszervezeti kérdéseket megelőzően foglalkozzon a jogokkal és

¹³⁸⁷ KÖPECZI i.m. 587.; MATEIU i.m. 25–26.; MURZEA – MATEFI i.m. 240.; PĂCURARIU i.m. 337–338.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹³⁸⁸ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936-1939) – Kelet-Közép Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1081.; BOIA (2016) i.m. 43–44.; PĂCURARIU i.m. 338.; ROMSICS (2018b) i.m. 309–311.

¹³⁸⁹ ALEXIANU i.m. 460–461.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; MARCU (1997) i.m. 231.

¹³⁹⁰ IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ-10 ani de existență- ce ar fi trebuit să fie potrivit legii sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 62–63. MURZEA – MATEFI i.m. 233–236.

¹³⁹¹ GANE i.m. 7–59.

¹³⁹² FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 96.

¹³⁹³ ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 167–169.; FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20. 723–732.; FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21. 764–773.; VERESS (2019) i.m. 160–167.

¹³⁹⁴ AMUZA (2001a) i.m. 258–259.

kötelezettségekkel és az alkotmány a közönséges törvények köréből kiemelésre kerüljön¹³⁹⁵. Az 1923. évi Alkotmány szerkesztése alapvetően ezen kritériumokat teljesítette. A korabeli román alkotmányjogi gondolkodás a fentiekkel összhangban vallotta, hogy az alkotmányos rend formai megközelítésben tartalmazza a jogokon túl a közélet általános rendjét, *ugyanakkor kiemelendők, az alkotmányos rend fő és elsődleges elemének tartotta a morális alapok, a politikai és szociális tartalmak rögzítését a jogok és államszervezeti kérdések tárgyalását megelőzően*¹³⁹⁶. *A nemzetállami alapállás ennek megfelelően a román alkotmányjogi felfogásban az alkotmányos rend morális alapja, fő és elsődleges eleme.*

Az 1923. évi Alkotmány tartalmi elemeit vizsgálva rögzíthető, hogy annak 2-4. cikkei lényegüket tekintve szintén az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseinek megismétlései¹³⁹⁷. A 4. cikkben rögzített közigazgatási felosztás¹³⁹⁸ törvényi kötelezettséget hordozhatott magában a nemzeti kisebbségekre vonatkozó jogalkotási kötelezettséggel, de a későbbiekben kifejtettek szerint annak valós lehetősége hiányzott. Az 1866. évi Alkotmány centralizációs politikája nem változott és a különböző régiók eltérő sajátosságait később sem vették figyelembe¹³⁹⁹. Az 1923. évi Alkotmány 5-32. cikkei tartalmazták a románok jogait a különbségtétellel, hogy az 5. cikk *némileg a román politikum által következetesen elítélt magyar politikai nemzet fogalmához hasonló módon, de konkrét fogalom meghatározás nélkül rögzítette, hogy a románokat faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélkül illetik meg az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített, megállapított jogok*¹⁴⁰⁰, különösen a lelkiismereti szabadságból, az oktatási szabadságból, a sajtószabadságból, a gyülekezési szabadságból, az egyesülési szabadságból és a külön törvényekből fakadó jogok. *E jogok alanyai az állampolgárság alapú megközelítés alapján a román állampolgárokat illették meg, elvégre a román nemzet részeinek nem tekintették alapvetően a fentiek szerint a kisebbségeket és ezzel magyarázható a politikai nemzetfogalom megalkotásának hiánya.* Az 1923. évi Alkotmány a *faji fogalomnál az etnică kifejezést használta, amelyet fordíthatunk etnikai vagy nemzetiségi tartalommal is, azonban álláspontom szerint a faji fordítást erősíti a kor hazai és nemzetközi*

¹³⁹⁵ GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 142–143.

¹³⁹⁶ ALEXIANU i.m. 2–4.

¹³⁹⁷ IONESCU i.m. 805.

¹³⁹⁸ ALEXIANU i.m. 121.

¹³⁹⁹ BOIA (2016) i.m. 44–45.

¹⁴⁰⁰ AMUZA (2001a) i.m. 259.; BOILĂ i.m. 383–384.; DURANDIN i.m. 224.; IONESCU i.m. 746., 805–806.; MATEIU i.m. 26.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; POMOGÁTS (2001) i.m. 90–91.; ROMSICS (2018b) i.m. 311.; SZENCZEI i.m. 132. TEODORESCU i.m. 66–67.; PĂCURARIU i.m. 337.

*fogalomhasználata*¹⁴⁰¹, illetve a *nyelvi jelző külön kiemelése*, illetve a román jogalkotás eredményeiben alig egy évvel később megjelent *nyílt faji eredetre* való hivatkozásai. Az 1923. évi Alkotmány további rendelkezései többször megismételték ennek megfelelően a faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélküli románok fogalmát¹⁴⁰², azaz az *Alkotmány implicit módon ismerte el a többnemzetiségű állam tényét*¹⁴⁰³, *de abból az abból fakadó tételes jogalkotási következtetést továbbra sem vonta le*¹⁴⁰⁴, illetve az állampolgári jogegyenlőség tételét is minden magyarázat nélkül bontotta le a 18. cikkben, amely rendelkezés a honosított román fogalmát alkalmazta.

A 6. cikk külön törvények tárgyává tette a nők¹⁴⁰⁵, illetve a románokon kívüli személyek fenti jogainak gyakorlását. Figyelemmel arra a tényre, hogy a *románok kifejezés alatt az 1923. évi Alkotmány állampolgárokat értette*¹⁴⁰⁶ és ebben az időben az *állampolgársági kérdés* tekintetében még *nem történt meg az új területek lakosságára vonatkozó végleges rendezés, a biztosított jogok tényleges gyakorlása súlyos akadályokba ütközött*. Ezt a tényt a 7. cikk külön is megerősítette, nevezetesen, hogy a románokkal való egyenjogúsítás feltétele a politikai jogok tekintetében a honosítás, amely immár nem a törvényhozás, hanem a Kormány hatásköre lett¹⁴⁰⁷ a Főváros Ítéltáblájának elnöke és tanácselnökeinek bizottságának azon megállapítása után¹⁴⁰⁸, hogy a honosítandó személy a törvényes feltételeknek megfelel. A 7. cikk első és második bekezdése egyebekben egymással éles ellentétben állt, ugyanis az első bekezdés explicit módon rögzítette, hogy vallási és felekezeti, a faji és nyelvi különbség nem lehet akadálya a polgári és politikai jogok megszerzésének és gyakorlásának, mégis *honosítás hiányában a politikai jogok nem voltak gyakorolhatók*. A 8. cikk nem ismert el születési vagy társadalmi osztályból fakadó egyenlőtlenségeket és részben megismételte, hogy a románok faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül egyenlők a törvény előtt, egyben

¹⁴⁰¹ „Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 165–166.; HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10. 211–212.; GLANT i.m. 26.; GYURGYÁK (2007) i.m. 220–221., 261–266., 284–286., 291–292., 399–400.

¹⁴⁰² MATEIU i.m. 26.; IONESCU i.m. 805–806.

¹⁴⁰³ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 613.

¹⁴⁰⁴ NAGY (1944) i.m. 63–68.

¹⁴⁰⁵ BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922., 76., 83–87.; NEGULESCU i.m. 121.

¹⁴⁰⁶ IONESCU i.m. 805.

¹⁴⁰⁷ TEODORESCU i.m. 34.

¹⁴⁰⁸ NEGULESCU i.m. 92.

rögzítette a közteherviselés kötelezettségét¹⁴⁰⁹. A hivatalviselés jogát a 8. cikk kivételes esetektől eltekintve román állampolgársághoz kötötte¹⁴¹⁰. A 9. cikk az idegenek személyi és vagyoni jogainak védelmét tartalmazta¹⁴¹¹, amellyel kapcsolatban ismételten hangsúlyozandó az állampolgársági kérdés rendezetlensége¹⁴¹². A 10. cikk a kiváltságoktól, nemesi címektől és előjogoktól, valamint az társadalmi osztályoktól mentes állam tételét rögzítette.

A 11-16. cikkek büntető anyagi jogi és büntetőeljárás alapelveket tartalmaztak, a 13. cikk a magánlakás sérthetetlenségét rögzítette¹⁴¹³. A 17. cikk kisajátítási rendelkezéseket tartalmazott¹⁴¹⁴, amelynek értelmét pontosította a 18. cikk, amely szerint az idegenek földtulajdonnal nem rendelkezhetek, csak annak értékével, illetve megjelent egy különbségtétel a románok és a honosított románok között is külön értelmező rendelkezés nélkül, mindkét csoport számára biztosítva a földtulajdonlás jogát¹⁴¹⁵. A 19-20. cikkek a bányajogok¹⁴¹⁶, közlekedési utak, a légtér tekintetében tartalmaztak rendelkezéseket¹⁴¹⁷, vitatható módon az állampolgári jogok fejezetben tárgyalva az állami tulajdon tárgyait. A 21. cikk a termelőeszközök és a munkajog tekintetében tartalmazott rendelkezéseket.

Az 5., 7-8. cikkekben foglaltaktól eltérő módon a 22. cikk bár rögzítette a lelkiismereti szabadság korlátlanágát a *felekezeti egyenjogúságot*¹⁴¹⁸, de a harmadik és negyedik bekezdés az *ortodox és görögkatolikus* egyházakat, nemzetiségi alapon rangsort felállítva¹⁴¹⁹ román egyházakká minősítette¹⁴²⁰, amelyből fakadóan azoknak *elsőbbségi jogot* állapított meg a többi egyházzal szemben. Az ortodox egyház autonómiája és kivételes helyzetének alkotmányos alapja az ország hagyományos berendezkedésében lelhető fel, amelyben az ortodox egyház és az állam közötti az évszázadok során kialakult együttműködés a román

¹⁴⁰⁹ MATEIU i.m. 26.; PĂCURARIU i.m. 337.

¹⁴¹⁰ TEODORESCU i.m. 291–293.

¹⁴¹¹ ALEXIANU i.m. 150–151.; TEODORESCU i.m. 72–73.

¹⁴¹² BÁRDI (2013) i.m. 216.

¹⁴¹³ ALEXIANU i.m. 153.

¹⁴¹⁴ ALEXIANU i.m. 165–166.; IONESCU i.m. 746.

¹⁴¹⁵ ALEXIANU i.m. 169.

¹⁴¹⁶ ALEXIANU i.m. 170–172.; IONESCU i.m. 746.

¹⁴¹⁷ ALEXIANU i.m. 172–173.

¹⁴¹⁸ ALEXIANU i.m. 179–184.; MATEIU i.m. 26.; TEODORESCU i.m. 68.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹⁴¹⁹ NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019. 18.

¹⁴²⁰ FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 302–315.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225.; DURANDIN i.m. 239–240.; NAGY (1944) i.m. 69.

ortodox egyház védelmét és fejlesztését szolgálta¹⁴²¹. Az alkotmányos különbségtétel másik okát az képezte, hogy a római-katolikus egyház és a protestáns egyházak *kivétel nélkül idegenek, ezáltal nem románok a híveik, külföldi egyházi kapcsolataik léte is idegenségüket erősíti*¹⁴²². Az ortodox egyház ennek megfelelően *uralkodó egyház* minőséget, a görögkatolikus egyház pedig a hierarchiában következő *román egyházként* a többi egyházzal szembeni *elsőbbbségi jogot* nyert¹⁴²³ mint nemzeti jellegű egyházak¹⁴²⁴. A 22. cikk ezt követően az ortodox egyház szervezetére vonatkozó szabályokat állapított meg széleskörű autonómiát alapján¹⁴²⁵. A különbségtétel 1925-ben nyert törvényi¹⁴²⁶ szabályozást¹⁴²⁷, amely az ortodox egyház javára jelentős vagyont jutatott és annak fenntartásával járó személyi kiadások állami viselését is szabályozta¹⁴²⁸. A 22. cikk a többi egyház vonatkozásában egyebekben külön törvény megalkotását írta elő¹⁴²⁹. Ennek megfelelően alkották meg a vallásügyi törvényt¹⁴³⁰, amely az állam és a felekezetek egymásközötti viszonya tekintetében megismételte az alkotmányos különbségtételt a 21. cikkében¹⁴³¹ és fokozott állami ellenőrzést vezetett be¹⁴³², ugyanakkor a római katolikus egyház tekintetében jelentős átszervezéseket eszközölt a román elem befolyása érdekében, illetve megfosztotta jogi személyiségétől az erdélyi római katolikus Státust a Vatikánnal 1927. május 10-én kötött konkordátum értelmében¹⁴³³. A 23. cikk az állami anyakönyvezésről és az egyház viszonyáról rendelkezett

¹⁴²¹ PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936. 229.

¹⁴²² CÂNDEA, R.: Organizația bisericească în constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 345–348.; GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katolicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2. 50–54.

¹⁴²³ BENKŐ i.m. 16.; FEGYVERESI i.m. 371–372.; ROMSICS (2018b) i.m. 311–312.

¹⁴²⁴ BRĂTIANU i.m. 29–30.

¹⁴²⁵ PASCU (1936) i.m. 225–233.

¹⁴²⁶ A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române; A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române

¹⁴²⁷ BALÁZS i.m. 79–81.

¹⁴²⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 332.; NAGY (1944) i.m. 102.

¹⁴²⁹ TEODORESCU i.m. 68–72.

¹⁴³⁰ A Hivatalos Lap 1928. április 22-i 89. számban kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor

¹⁴³¹ BÍRÓ (2002) i.m. 328–329.; FRITZ (1930a) i.m. 32–33.; TEODORESCU i.m. 68–69.

¹⁴³² MAKKAI Sándor: Mi bizalmat kérünk... *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 237–239.; MIKÓ (1941) i.m. 75–76.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 188.

¹⁴³³ HESZKE Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 59–61.; Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 307–308.; Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 401.; PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 678–693.; GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 717–726.; PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*,

az állami anyakönyvezés primátusa alapján¹⁴³⁴, míg a 24. cikk az oktatási jogokat rögzítette az oktatási szabadság alapján¹⁴³⁵, amelyek korlátja a közérdek, illetve a közerkölcs volt. Az állami elemi oktatás kötelező és ingyenes jellege szintén rögzítést nyert, amely alapján megindult az oktatás teljes nacionalizálása és annak eredményeképpen a kisebbségi anyanyelvi oktatás döntően a felekezeti magánoktatás területére szorult vissza¹⁴³⁶. A 25-26. cikkek a gondolat, véleménynyilvánítás és sajtószabadság tételeit állapította meg a sajtófelelősség büntető és polgári jogi alapelveivel, amelyet sem kivételes jogalkotás, sem cenzúra nem befolyásolhat¹⁴³⁷. A 27. cikk a levéltitok, távirattitok, távbeszélőtítok sérthetlenségét rögzítette¹⁴³⁸. A 28. cikk a békés és fegyvertelen gyülekezés jogát tartalmazta¹⁴³⁹. A 29. cikk az egyesülési jog gyakorlása során annak tartalmát akként állapította meg, hogy az egyesülési jog nem foglalta magában a jogi személy alapításának jogát, amely külön törvény szabályozásának tárgya¹⁴⁴⁰. A 30. cikk a petíciós jogról rendelkezett azzal, hogy a közösség nevében ez a jog csak a hatóságokat illette meg, ezt kiegészítette a 53. cikk kimondva, hogy mindenkinek joga van kérvénnyel fordulni a házakhoz a két ház hivatalainak vagy valamelyik tagjának közvetítésével¹⁴⁴¹. A 31. cikk a közigazgatási tisztviselők felelősségét, a 32. cikk az állampolgárságtól való megfosztás azon esetét rögzítette, amikor egy román állampolgár idegen állam szolgálatába lépett kormány engedély nélkül.

A fenti jogok alkotmány szintű deklarációja ellenére a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben elemzett módon nyilvánvaló alkotmányértékek és nemzetközi jogsértések állapíthatók meg, e jogok

1928. VII/21. 801–804.; BÍRÓ (2002) i.m. 323–327.; FRITZ (1930a) i.m. 37.; GYÖRGY (2006) i.m. 101.; MIKÓ (1941) i.m. 76–78.; NAGY (2019) 18–21.; SZENCZEI i.m. 134–135.

¹⁴³⁴ ALEXIANU i.m. 189–190.

¹⁴³⁵ ALEXIANU i.m. 219–221.

¹⁴³⁶ FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930b)] 74–77.; JANCSÓ Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 76–81.; NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 55–56.; ÜRMÖSI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 65.; NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 70–71.; HESZKE i.m. 61.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 175–180.

¹⁴³⁷ ALEXIANU i.m. 192–199.

¹⁴³⁸ ALEXIANU i.m. 199.

¹⁴³⁹ MATEIU i.m. 26.

¹⁴⁴⁰ ALEXIANU i.m. 203–211.; MATEIU i.m. 26.

¹⁴⁴¹ ALEXIANU i.m. 214–217.

tényleges élvezete a legtöbb esetben azok lényegét érintő törvényi korlátokat nyert és valós jogélvezetet nem eredményezett.

Az 1923. évi Alkotmány 33-41. cikkei államszervezeti alapkérdéseket tisztáztak¹⁴⁴² a hatalmi ágak elválasztásának elvi alapján¹⁴⁴³, amelyek közül a 41. cikk a megyei, illetve községi ügyek vitelét rendezte a decentralizáció elvén az 1923. évi Alkotmány és a törvény keretei között adva arra lehetőséget. Ennek megfelelően az Országos Magyar Párt *a magyar nemzetiség megőrzésének vállalt politikai programjával elfogadva az új állam kereteit*¹⁴⁴⁴ pártprogramjában meghatározottak¹⁴⁴⁵ szerint a parlamenti képviselőten kívül különböző memorandumokban¹⁴⁴⁶, román pártokkal kötött választási megállapodásokban¹⁴⁴⁷ és paktumokban¹⁴⁴⁸, törvénytervezetekben¹⁴⁴⁹, a kormánnyal folytatott tárgyalások során¹⁴⁵⁰ igyekezett a decentralizáció elvén a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területen autonómia tervezeteit¹⁴⁵¹ és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét¹⁴⁵² elfogadtatni, illetve legalább napirenden tartani. Az Országos Magyar Párt

¹⁴⁴² NEGULESCU i.m. 177.; TEODORESCU i.m. 137–138.; VERESS (2007) i.m. 104–105.

¹⁴⁴³ ALEXIANU i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 241–242.; NEGULESCU i.m. 168.

¹⁴⁴⁴ „[...] a romániai magyarság az állam törvényei és a törvényes állami hatalom iránti teljes tisztelettel s az állampolgársági hűség minden követelményének teljesítésével kíván résztvenni az állam életében, de ez a magatartása természetesen együtt jár azzal, hogy ragaszkodik a magyar nemzeti kisebbségi oktatás és nevelés örök emberi, törvényes jogához, elsősorban a már meglévő, sok százados tradíciók alapuló felekezeti, azután pedig a Párisban kötött kisebbségi egyezményben biztosított autonóm iskolák fenntartásának, vezetésének és fejlesztésének jogához.” - Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 27.; Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 199–204.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 226.; BALÁZS i.m. 32–38., 71–72.

¹⁴⁴⁵ MIKÓ (1941) i.m. 271–274.

¹⁴⁴⁶ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 164–166.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196–197.; Šerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 173–186.; GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 320–322.

¹⁴⁴⁷ BALÁZS i.m. 47–51.; GYÖRGY (2006) i.m. 24–27., 72–84.

¹⁴⁴⁸ BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990–2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 18.; BÁRDI (2013) i.m. 426–429.; MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 274–284.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

¹⁴⁴⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 143–149.; MATEIU i.m. 6–7.

¹⁴⁵⁰ WILLER József: Kormányhatalom-és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 197–200.; BÁRDI (2013) i.m. 114–142.; GYÖRGY (2006) i.m. 72–84., 90–93., 99–100., 117–118., 131–132., 138.

¹⁴⁵¹ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 219.; 124–127., 187.; Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 355–356.; BÁRDI (2013) i.m. 128.; GYÖRGY (2006) i.m. 17.

¹⁴⁵² „Irga képviselő ur, nem kérünk egyebet, csak úgy denacionalizálják önök a magyarokat, amint mi tettük ezt a románokkal. Ne adjanak nekünk több jogot, mint amennyit mi adtunk a románoknak!” In: Sándor József orsz.

ezen kísérletei azonban – a nemzetközi jogi kötelezettségeken és az állampolgári lojalitáson és a megbékélés célján¹⁴⁵³ alapuló – a konstruktív hozzáállás ellenére a román politikai elit ellenállása okán nem vezettek eredményre¹⁴⁵⁴. Ennek megfelelően különösen a közigazgatási törvényhozás valamennyi esetében a magyar képviselők felszólalásaikban visszautaltak a Gyulafehérvári Határozatokra mint államszervezeti elvekre illetve a Nemzetiségi törvény rendelkezésire, szembesítve és emlékeztetve a román képviselőket az abban foglaltakra és a korábbi román nemzetiségi mozgalmak érveire. A komparatív érvrendszer lényegét képezte, hogy a korábbi magyar jogszabály nem megfelelő végrehajtása nem lehet érv a Gyulafehérvári Határozatokban rögzített, a *Supplex Libellus Valachorumban*, a balázsfalvi nemzetgyűléseken és a Memorandumban is megfogalmazott – tehát a román fél által is kiemelt jelentőségűnek elismert – nyelvhasználati jogok negligálásának¹⁴⁵⁵. Másképpen megfogalmazva amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy argumentum a simile annak a magyar oldalról való megfogalmazása az új román államkereteken belül is szükségképpen legitim. A magyar álláspontokkal szemben a román politika – szűk elit esetenként nyilvánosan és kivételesen felvállalt¹⁴⁵⁶ – alapállását plasztikusan világította meg Németh László nagy sajtóvisszhangot nyert korabeli útleírásában: „E törvények közül a legelső, hogy a kisebbségekkel nem szabad rokonszenvezni. Amelyik román párt ennek a törvénynek elméletből ellenszegülne, azt a románság elpusztítaná. [...], Romániában élünk, Románia a románoké, úgy illik, hogy a

képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 423.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 216–217.; BALÁZS i.m. 40–41.; BÁRDI (2013) i.m. 128.

¹⁴⁵³ FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 889–891.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 473.; NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919–1944. között. In: NAGY Mihály Zoltán– OLTI Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika- Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944–1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009. 20.

¹⁴⁵⁴ BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 487–497.; BALÁZS i.m. 54–56., 154–155., 171.; GYÖRGY (2006) i.m. 66–67., 162–163.; KÖPECZI i.m. 592.

¹⁴⁵⁵ Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317–340.; Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 414–416.; Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 486–502.

¹⁴⁵⁶ Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18. 737–743.

románnak jusson kenyér.”¹⁴⁵⁷ A német kisebbség is egyebekben síkra szállt politikai autonómiája elismertetése érdekében¹⁴⁵⁸ és esetükben az államvezetéssel alapvetően jól működő kapcsolat került kialakításra¹⁴⁵⁹. Ennek oka alapvetően abból a tényből fakadt, hogy a német közösség korábban is kisebbségi sorsban élt, így az impériumváltás esetükben nem jelentette a domináns szerep elvesztését¹⁴⁶⁰, amely által intézményei romániai viszonyokra való átállítása és egyesítése, nem pedig megteremtése volt az alapvető feladata. A német kisebbség a közös politikai *status* ellenére alapvetően nem szövetkezett a magyar kisebbséggel saját pozícióijának védelmén túl¹⁴⁶¹ azon okból sem, nehogy magára vonja az irredentizmus vagy illojalitás vádját¹⁴⁶². A német nemzetiség gyakorlatilag teljesen önálló, a többi kisebbségtől független, a korábbi kisebbségi *statusa* okán már kiépített¹⁴⁶³ pénzügyi¹⁴⁶⁴, oktatási – amelyben megjelentek nyári felsőoktatási elemek is – , kulturális, sajtó, továbbá mai fogalmaink szerinti diplomás pályakövető intézményhálózatot is működtetett¹⁴⁶⁵. A német kisebbség államvezetéssel való jó kapcsolatának egyértelmű bizonyítéka egyebekben a Nicolae Iorga miniszterelnök kormánya által felállított kisebbségiügyi helyettes-államtitkári poszt megszerzése¹⁴⁶⁶, illetve már az Antonescu-rezsim alatt – Románia német szövetségben való háborús részvétele okán – kollektív jogalanyiságuk és államalkotó jellegük elismerése¹⁴⁶⁷. A magyar és német nemzetiség közös kisebbségi blokkjának kialakítására választási szövetségént a magyar és német párt 1927-ben került sor¹⁴⁶⁸, amelyet a bánáti területeken kiegészített a magyar-német-bolgár-szerb választási szövetség¹⁴⁶⁹. Később nem nyilvános megállapodásra és a kisebbségi kérések közös képviselőjére csak a királyi diktatúra idejében 1939-ben került sor¹⁴⁷⁰. *A kisebbségek eltérő attitűdje ennek megfelelően a román*

¹⁴⁵⁷ NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 88.

¹⁴⁵⁸ GYÖRGY (2006) i.m. 31–32.; MATEIU i.m. 8–12.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98.

¹⁴⁵⁹ MIKÓ (1941) i.m. 14–15.; ROMSICS (2018b) i.m. 321.

¹⁴⁶⁰ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 228–229.; BALÁZS i.m. 32–33.; GYÖRGY (2006) i.m. 114–115.

¹⁴⁶¹ BÁRDI (2013) i.m. 429.; GYÖRGY (2006) i.m. 54–55.

¹⁴⁶² SÁRÁNDI i.m. 148–149.

¹⁴⁶³ BÁRDI (2013) i.m. 89–90.

¹⁴⁶⁴ GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24. 948–957.

¹⁴⁶⁵ BOTOS János: Gyermekvédelem a szászoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14. 551–555.; FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 897–907.

¹⁴⁶⁶ GYÖRGY (2006) i.m. 136–137.

¹⁴⁶⁷ Rendelet törvény a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 548–549.

¹⁴⁶⁸ JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14. 505–508.; A kisebbségi blokk szavazatszámai és mandátumai. 1927. VI/14. 516–525.; BALÁZS i.m. 67–69.; BÁRDI (2013) i.m. 429–430.; GYÖRGY (2006) i.m. 114–116.; MIKÓ (1941) i.m. 71–72.

¹⁴⁶⁹ JAKABFFY – PÁLL i.m. 125–126.

¹⁴⁷⁰ CSAPODY i.m. 86–101.; MIKÓ (1941) i.m. 234.

államhoz nem eredményezett egységes kisebbségi lelkületet, következésképpen közös sorsközösségen alapuló együttes politikát sem teremtett a nemzetiségek képviselői között az ad hoc ügyek melletti ideiglenes együttműködésen kívül, kiemelve, hogy maga a román politikum is differenciált a hűséges és lojalitásukban megkérdőjelezett kisebbségek között¹⁴⁷¹ amely megkülönböztetés disszimilációs politikája egyik eszközévé vált.

Az államszervezeti kérdések körében az országgyűlés szervezetéről és működéséről a 42-76.

¹⁴⁷¹ „Iorga Miklós: Sándor képviselő ur kérem? Szakadatlanul, a gyulafehérvári gyűlésre hivatkozik. Én is azt hiszem, hogy azok a leggenerózusabb szellemben hozattak és amennyiben az állam megőrizheti a maga érdekeit, nyilvánvaló, hogy az ottani alapelvek felveendőek az Alkotmányba, amennyiben az államnak számot kell hogy vessen ezekkel az idealista és szentimentalista óhajtasokkal, melyek azonban alkotmányos formába kell hogy átalakíttassanak. *De, bocsánat: midőn Erdély uniója megtörtént Romániával, létrehozott a románok deklarációja Gyulafehérvárt. Ezek az urak (a szász képviselőkre mutatva) szintén egy deklarációt hoztak, amelyekért nem lehetünk eléggé elismerők és amelyekért bármely alkalommal, a legnagyobb áldozatokkal, bármily természetűek is legyenek azok, meg fogunk fizetni azokkal szemben, akik Erdélyben üdvözlettel fogadtak. És a hibák is, melyek egyesek részéről hozattak, kétségtelenül jóvá fognak tétetni mások részéről. Bukovinában deklarációk történtek majdnem az összes ottlakó nemzetiségek részéről, hogy teljes szívvel fogadják a román uralmat. Mikor és hogyan tették meg önök ugyanazt a deklarációt? (Hosszas tapsok.) Mikor jelentették ki önök, hogy elfogadják a mi uralmunkat, nem a hódítókét, hanem a jogszerinti uralkodókét azon a földön, amelyen nem ingadoztunk sohasem, ahol a népességnek túlnyomó többségét alkotjuk és ahol, ha az összes bevallott és képmutató ördögök összefognának is, ott maradnánk! [...]*

Iorga Miklós: Ezek a szavak nem maradhatnak válasz nélkül. Mi azt hisszük, hogy román állampolgárrá lenni, megtiszteltetés az illetőre nézve. Nincs oly román, aki annyira lealacsonyíthassa nemzetét, hogy másokra reá erőszakolja és ha önök, amint óhajtuk a legkisebbig is magyarok maradnak, ezt nem az önök ellenálló erejének, hanem az igazság és emberszeretet ama szellemének fogják köszönni, melyet tőlünk tanuljanak meg a budapestiek is. (Viharos és hosszas tapsok.)

Sándor József: Iorga ur mostanig nem láttuk ezt a szellemet.

[...]

Sándor József: Adós maradtam egy felelettel Iorga urnák. Azt kérde tőlem, hogyan nem kooperáltunk a szászokkal. Nekünk, akik azelőtt, hogyis mondjam, uralkodó nemzet voltunk, be kellett, hogy várjuk a békeszerződést. Mi erkölcsileg kötelezve voltunk, hogy ne mozduljunk. De megmondtam az elején, hogy rögtön a békeszerződés végbementé után, az első naptól kezdve törvényes aktivitásba léptünk és közeledést kerestünk a román állam felé, de külön deklaráció nélkül, mert nekünk nem volt szükségünk ily kijelentésekre, mi a mi tiszta, egyenes jellemünkkel jöttünk; magunkkal hoztuk, uraim, a mi jóságunkat és értelmünket, azonnal a Magyar Szövetségben szerveződöttünk, kerestük az összeköttetést a román kormánnyal és ettől kezdve összes tisztviselőink megjelentek, hogy letegyék az esküt az első pillanattól kezdve. (Zaj.)

Iorga Miklós: Nem úgy van.

Sándor József: Mentünk a magunk egyenes útján, melyet számunkra a békeszerződés előírt s ezenkívül nem volt szükségünk más deklarációra. Miért? Ott meg voltak és meg vannak írva összes kötelességeink, amelyeket betöltünk úgy, amint elmondtam beszédem elején, hogy innen a szószékről is ki akartam jelenteni a genfi konferencia után, hogy igenis, ez a mi akaratunk, amit a békekonferencia is határozott, hogy egész erőnkkel dolgozzunk az ország konszolidására, amelyben ma vagyunk, de csak egy feltétellel, amit mindig ismételni fogok, hogy az etnikai magyar kisebbség legyen megvédve a román állam által. Ez a feltétel, nem azért hogy fenyegezzünk, vagy ne, tudom azonban, hogy ez a mi óhajtasunk, 2 millió magyaré!

Iorga Miklós: *Nem kevésbé igaz, hogy két magatartás volt: az egyik a szászoké, akik nem vártak békeszerződésre, hogy nyilatkozzanak és az önök magatartása, akik bevárták a béke- szerződést, hogy ne nyilatkozzanak. -Mert abszolúte nem volt a szolidáris magyaroknak egy gyűlése sem, mely akár a béke- szerződés megkötése után ilyféle deklarációt tett volna. És ők (a szász képviselők felé fordulva), akiknek nem voltak jóvá- teendő bűneik velünk szemben,, megtették deklarációjukat, önök, kiknek vannak, nem tették meg.”* In: Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 427-428.; GAL Kelemen: Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16. 576-577.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4. 185-186.; BALÁZS i.m. 32-33.

cikkek rendelkeztek kétkamarás törvényhozási rendszer alapján¹⁴⁷². A 64-65. cikkek a képviselőházi választások tekintetében a nemzeti kisebbségek tekintetében is jelentős rendelkezéseket tartalmaztak, így az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazáson túl a választókerületek korlátjaként felállításra került azon szabály, hogy az nem lehet nagyobb egy megyénél¹⁴⁷³. Ennek ellenére a döntően nemzetiségek által lakott megyékben lehetőség nyílt a törvényhozási képviselőre¹⁴⁷⁴. A Szenátus tekintetében a megyei korlát a választókerületek esetében szintén érvényesült. A 69. cikk szerint a megyei tanácsok választott tagjai, valamint a városi és falusi községek tanácsainak választott tagjai megyénként egyetlen választói testületet alkotva, kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választással egy-egy szenátort választottak. A Szenátusba a kereskedelmi és iparkamarák, a munkaügyi és mezőgazdasági kamarák külön szenátorokat delegáltak a 70. cikk alapján. A 71. cikk az egyetemek szenátor választását szabályozta, a 72. cikk alapján pedig a hivatalból vagy méltóság alapján betöltött szenátorokat sorolta fel, azaz a trónörökösöt 18 éves korától, de csak 25. életévétől megillető szavazati joggal¹⁴⁷⁵, a Román Akadémia elnökét, a metropolitákat, a román ortodox és a görögkatolikus egyháznak megválasztott megyéspüspökeit¹⁴⁷⁶. Az elismert vallásfelekezetek felekezetenként egy-egy szenátort küldhettek, amennyiben az adott felekezet híveinek lélekszáma a kettőszázezer főt meghaladta¹⁴⁷⁷. A korlát a muzulmánok egyházi fejére nem vonatkozott, de az unitárius egyház a korlát miatt elvesztette képviselőjét¹⁴⁷⁸. A 73. cikk szerint a Szenátusnak hivatalból jogosult tagjaivá váltak azon volt miniszterelnökök, akik legalább négy évig voltak kormányfők, azon miniszterek, akik hat évig voltak kormánytagok, a Képviselőház és a Szenátus azon volt elnökei, akik legalább hat rendes ülészakon át gyakorolták elnöki jogaikat, a volt szenátorok és képviselők, akik legalább tíz törvényhozás tagjai voltak, a Semmitő-és Ítélszék volt elnökei, akik öt éven keresztül voltak semmitő-és ítélszéki elnökök vagy másodelnökök, a nyugalmazott és tartalékos tábornokok amennyiben legalább három hónapig voltak parancsnokló tábornokok háború idején, vagy ellátták a nagyvezérkar

¹⁴⁷² MADGEARU, N. Virgil: Reforma parlamentului. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 113–124.

¹⁴⁷³ ALEXIANU i.m. 383–386.

¹⁴⁷⁴ XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentarea minorităților. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 148–150, 158–159.

¹⁴⁷⁵ ALEXIANU i.m. 427.

¹⁴⁷⁶ ALEXIANU i.m. 347–365.; IONESCU i.m. 747.; NEGULESCU i.m. 122.

¹⁴⁷⁷ ALEXIANU i.m. 429.; FRITZ (1930a) i.m. 32–33.

¹⁴⁷⁸ BALÁZS i.m. 39.; FRITZ (1930a) i.m. 33.

főnöki tiszte, vagy béke idején legalább négy éven át töltöttek be hadsereg parancsnoki tiszte, illetve szenátorokká váltak a kisinyovi, csernovici és gyulafehérvári nemzetgyűlések volt elnökei¹⁴⁷⁹. *A nemzetiségi kisebbségek mindezek alapján döntően a nemzetiségi megyékben nyerhettek törvényhozási képviselőhez jogot, amelyen felül a Szenátusba kerülhettek – számarányuknak egyébként nem megfelelő mértékben – az egyre inkább nemzeti jelleget öltő egyházak képviselői is*¹⁴⁸⁰.

Az 1923. évi Alkotmány 77-91. cikkei a királyi hatalomról¹⁴⁸¹, a 92-100. cikkek a miniszterekről rendelkeztek¹⁴⁸², a 94. cikk e körben ismét elvi különbséget tett a fogalom pontosítása nélkül a román és a honosított román között a miniszteri állás betöltésének feltételei között. A bírói hatalomról a 101-107. cikkek rendelkeztek¹⁴⁸³, amely rendelkezések közül kiemelendő a már idézett rendelkezés, amely szerint a Semmitő-és Ítélszék felelt az egységes joggyakorlatért és az alkotmányértelmezésért¹⁴⁸⁴.

Az 1923. évi Alkotmány a 41. cikkben rögzített községi és megyei hatásköröket alkotmányos szinten a 108. cikkében fejtette ki, amely a decentralizáció elvét tartalmazta és megyei, illetve községi tanácsok választójoga tekintetében az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos, a kisebbségi, de nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselő elve alapján álló választási rendszert rögzített. Megyei és községi decentralizáció, továbbá a régiók bármilyen politikai természetű területi szerveződésésként való elismerése a korszakban nem merült fel, a román állam az alkotmányos rendelkezések ellenére a centralizáció elsődlegességét vallotta¹⁴⁸⁵ azon az alapon, hogy a decentralizáció teljes megvalósítása és a központi kormányzat szerepének visszaszorulásával ténylegesen föderalizmust eredményez¹⁴⁸⁶. Decentralizáció alatt a román alkotmányjog az *egységes és oszthatatlan*

¹⁴⁷⁹ ALEXIANU i.m. 429–430.

¹⁴⁸⁰ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 622–623.

¹⁴⁸¹ NEGULESCU i.m. 321

¹⁴⁸² ALEXIANU i.m. 365–377.

¹⁴⁸³ NEGULESCU i.m. 341

¹⁴⁸⁴ ALEXIANU i.m. 264–271.; IONESCU i.m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i.m. 240–241.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹⁴⁸⁵ BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszaka 1920-1925. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 416.; AMUZA (2001a) i.m. 250., 260.; BALÁZS i.m. 91–93.

¹⁴⁸⁶ POULOPOL, E.A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ in matrice de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 286–308.; MARCU (1997) i.m. 238.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.)

*szuverenitás felfogása alapján csak az államterület közigazgatási alapú felosztását és a közszolgáltatások területi alapú ellátását értette és abba nem értette bele a területi alapú önkormányzatiságot, amely elv ma is érvényes, így Románia a tényleges decentralizációt ab ovo elutasítja*¹⁴⁸⁷.

A pénzügyekről szóló 109-118. cikkek között a 110-111. cikkek tartalmazták a megyei és községi közterhek kivetésének lehetőségét. A fegyveres erőkről szóló 119-123. cikkek közül¹⁴⁸⁸ a 119. cikk megismételte a románok faji, nyelvi és vallási különbség nélküli hadkötelezettségét¹⁴⁸⁹. Az 1923. évi Alkotmány végén szerepelt általános rendelkezések 124-128. cikkei közül a 126. cikk bírt különös jelentőséggel, amely a román nyelvet hivatalos nyelvként rögzítette, így a kisebbségi nyelvhasználat csak egyéni jogként volt értelmezhető¹⁴⁹⁰. Az alkotmánymódosítás – soha be nem tartott – részletszabályait a 129-130. cikkek tartalmazták¹⁴⁹¹.

Az 1923. évi Alkotmány a nemzetiségi jogok tekintetében az *átmeneti és kiegészítő rendelkezések* alatt a 131-138. cikkekben *rendkívüli jelentőségű kérdéseket* szabályozott. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerését a fentebb kifejtettek szerint részben azért tagadta meg a törvényhozás, mert annak tárgyát a szuverenitás felfogásából adódóan illetve a jogegyenlőség klauzula alapján nem tekintette az alkotmányba illeszthetőnek, mégis e rendelkezések között a 131. cikkben szabályozta a korábbi földreformtörvények és kisajátítások jogszabályait, azokat az alkotmányba illeszthetőnek tartva az alkotmány részének ismerte el¹⁴⁹². Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány részét képezte az olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz a régi királyságbeli földreformról szóló 1921. július 17-i törvény¹⁴⁹³, a besszarábiai földreformról szóló 1920. március 13-i törvény¹⁴⁹⁴, az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi földreformról szóló

In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 222–223.; BALÁZS i.m. 38.; NEGULESCU i.m. 562–564.

¹⁴⁸⁷ MITU i.m. 108–109.

¹⁴⁸⁸ ALEXIANU i.m. 451–452.

¹⁴⁸⁹ MATEIU i.m. 26.; TEODORESCU i.m. 47.

¹⁴⁹⁰ IONESCU i.m. 150–151.

¹⁴⁹¹ ALEXIANU i.m. 455–458.; IONESCU i.m. 748.; MIKÓ (1981b) i.m. 69.

¹⁴⁹² ALEXIANU i.m. 168–169.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; HITCHINS i.m. 386–390.

¹⁴⁹³ A Hivatalos Lap 1921. július 17.-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat)

¹⁴⁹⁴ A Hivatalos Lap 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia

1921. július 30-i törvény¹⁴⁹⁵ és a bukovinai földreformról szóló 1921. július 30-i törvény¹⁴⁹⁶ megfelelő cikkei. A román alkotmányozó alkotmányos jelentőségüként kezelte a 132. cikk szerint az ókirályságbeli, besszarábiai és bukovinai lakosság tűzifa és épületfa igényét, amellyel kapcsolatban kisajátítási intézkedéseket is hozott¹⁴⁹⁷. Az 1878-i berlini kongresszus előírását véglegesen a 133. cikkben¹⁴⁹⁸ teljesítette az 1923. évi Alkotmány elismerve az ókirálysági zsidók honosítását, alkotmányos jelentőségűnek ismerve el a polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvényt¹⁴⁹⁹, az 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettvényt¹⁵⁰⁰ és az 1919. augusztus 12-i 3.464. számú rendelettvényt¹⁵⁰¹.

Figyelemmel arra a tényre, hogy az 1923. évi Alkotmány és a román alkotmányjog 1938-ig formailag az állampolgári jogegyenlőség tételét vallotta, amely azt jelentette, hogy az alkotmányos jogok élvezetét a román állampolgároknak tartotta fent faji, vallási, nyelvi különbségtétel nélkül¹⁵⁰², így következetesen tartózkodott, illetve a jelenben is tartózkodik a kisebbségek kollektív jogainak elismerésétől a formális jogegyenlőség tétele alapján¹⁵⁰³. A román és a román állampolgár alkotmányjogi fogalma ennek megfelelően szinonima és nem hordoz etnikai jelentést¹⁵⁰⁴. Ennek megfelelően az állampolgárság ténye volt a nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzetének *conditio sine qua nonja*, így annak vizsgálata – a magyar jogalkotással egyezően – megkerülhetetlen.

Az állampolgársági kérdést a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3-7. cikkei voltak hivatottak rendezni, kiinduló alapként rögzítve, hogy a Romániához csatolt, vagy csatolandó területek

¹⁴⁹⁵ A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș

¹⁴⁹⁶ A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina

¹⁴⁹⁷ ALEXIANU i.m. 459–460.; NAGY (1944) i.m. 163.

¹⁴⁹⁸ KOVÁCS Péter: A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 205.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; TEODORESCU i.m. 58–59., 62–63.; NEGULESCU i.m. 97–98.

¹⁴⁹⁹ A Hivatalos Lap 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3.902. száma polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.902 din 29 Decembrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești

¹⁵⁰⁰ A Hivatalos Lap 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.

¹⁵⁰¹ A Hivatalos Lap 1919. augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4.464. számú 1919. augusztus 12-i ókirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitor la încetățenirea evreilor cari locuiau în vechiul Regat

¹⁵⁰² IONESCU i.m. 805–806.

¹⁵⁰³ TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 895.

¹⁵⁰⁴ IONESCU i.m. 805.

lakossága mindennemű alaktság nélkül megszerezhették a román állampolgárságot¹⁵⁰⁵, amennyiben ezen személyek más állampolgárság javára nem döntöttek, azaz nem optáltak. Román állampolgárság illetve meg továbbá a fenti területeken lakó szülőktől származó személyeket, amennyiben nem Romániában éltek, de az illetékes román hatóságok előtt kinyilvánították román állampolgárságra való igényüket a szerződés hatályba lépését követő két éven belül. A Románia területén való születés tényével román állampolgárságot nyertek mindazok, akiket más állam állampolgársága nem illett meg. A 7. cikk pedig, mintegy visszautalva az 1878. óta fennállt mulasztásra külön a zsidók állampolgárságának megszerzésével foglalkozott¹⁵⁰⁶. A szerződés 5. cikke rögzítette, hogy az állampolgárság megszerzése elé Románia nem gördíthetett akadályt. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel ellentétes jogalkotástól való tartózkodási kötelezettség ellenére a vizsgált időszakban Románia jogalkotása az állampolgárság kérdésében ezen rendelkezéseket módosító, torzító feltételeket fogadott el az állampolgársági jog tekintetében.

Az 1923. évi Alkotmány hatályba lépését követően megalkotott 1924. évi állampolgársági törvény¹⁵⁰⁷ szabályozta átfogó jelleggel a kérdést¹⁵⁰⁸ alapvetően figyelmen kívül hagyva a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett rendelkezéseit¹⁵⁰⁹. A jogszabály a párizsi kisebbségi szerződésben foglalt *otlakás feltétele helyett az illetőség fogalmához kötötte optálás hiányában az állampolgárság megszerzését* 1918. december 1-i napját jelölve ki a területek Romániához csatolásának napjaként¹⁵¹⁰. A lakóhely helyetti illetőség feltételét a magyar 1886. évi XXII. törvénycikk¹⁵¹¹ alapján kellett meghatározni a Magyar Királyság korábbi területein a Kormányzótanács I. számú rendelete értelmében. A magyar jog az illetőség megszerzését községi határozathoz kötötte annak több felétételével¹⁵¹². Megtagadási ok volt egyes büntető ítéletek hatálya alatt állás, az önfenntartás képességének hiánya, kielégítő erkölcsi bizonyítvány hiánya, a korábbi községből való kilépési igazolás hiánya esetében négy évi helyben lakás, illetve díjfizetési kötelezettség is terhelte a kérelmezőt. Mindezekből egyenesen következett, hogy mind a dátum kijelölése mind az illetőség fogalma

¹⁵⁰⁵ NEGULESCU i.m. 98., 143–144.; SZENCZEI i.m. 133.; TEGHZE i.m. 85.

¹⁵⁰⁶ UNGVÁRI (2020) i.m. 104.

¹⁵⁰⁷ A Hivatalos Lap 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române

¹⁵⁰⁸ BÁRDI (2017) i.m. 27–28.; NAGY (1944) i.m. 77.; TEODORESCU i.m. 34–38.

¹⁵⁰⁹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 630.; FEGYVERESI i.m. 380–381.; SZENCZEI i.m. 133–134.

¹⁵¹⁰ NAGY (1944) i.m. 77–79.; SZENCZEI i.m. 133–134.

¹⁵¹¹ 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről

¹⁵¹² NAGY (1907) i.m. 382–384.

az otllakás nemzetközi szerződésben foglalt tényétől eltérő, szűkebb jogi fogalmakat és feltételeket eredményezett, amelyek a román állampolgárság megszerzését részben lehetlenné tette, részben az állampolgársági helyzet megítélését a közigazgatási hatóságok döntésére bízta¹⁵¹³. A községi hatóságok hivatalból összeállították az állampolgárságot nyert személyek névsorát, amely ellen jogorvoslatnak helye csak a kifüggesztéstől számított negyven nap alatt volt. *A nemzetközi jog által előírt alakszerűség nélküli állampolgárság megszerzése és a román jog megoldása között tehát valós ellentét állt fent. Akik az állampolgársági névsorban nem szerepeltek, illetve jogorvoslati kérelmük nem vezetett az állampolgárság megszerzéséhez csak külön – évekig elhúzódó – honosítási eljárással szerezhettek román állampolgárságot*¹⁵¹⁴. A távollévők esetében a községtől később is lehetett az állampolgársági névsorba való felvételt kérni, amelynek végső határideje 1928. december 31-re, később pedig 1933. szeptember 1-re módosult¹⁵¹⁵. A bírói gyakorlat a távollévő, illetve az önhibáján kívül állampolgársági jogát érvényesíteni nem tudó személyek tekintetében kimondta, hogy a más állampolgárságra való optálást, azaz a román állampolgárságról való lemondást nem csak írásbeli nyilatkozat alapján lehetett megállapítani, hanem olyan magatartásból is, amelyből alappal lehetett következtetni arra, hogy az illető személy nem kívánt élni a román állampolgárság megszerzésének jogával¹⁵¹⁶. *Következésképpen míg a román állampolgárság megszerzésének feltételeit szűken értelmezte a román alkotmányjog és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseivel ellentétben alakszerűségi követelményekhez kötötte, a román állampolgárságról való lemondást alakszerűség nélkül is megállapíthatónak fogadta el. A honosítás útján megszerzett állampolgárság feltételrendszere egyebekben különbséget tett román fajú és idegen között. Az idegenek esetében az önfenntartás, a tíz évi országterületen való tartózkodás előírása volt a főszabály*¹⁵¹⁷, a fajlag románok esetében azonban létezett az egyszerűsített eljárás ezen feltételek teljesítése nélkül¹⁵¹⁸. A telepített románok minden alakosság nélkül megszerezhették a román állampolgárságot¹⁵¹⁹. Az állampolgársági jogegyenlőség tétele és alkotmányos alapjai ellen hatott a korszak végén az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény¹⁵²⁰, amely

¹⁵¹³ BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11. 423–428.

¹⁵¹⁴ Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 510–511.

¹⁵¹⁵ NAGY (1944) i.m. 79–80.

¹⁵¹⁶ NAGY (1944) i.m. 80.

¹⁵¹⁷ NEGULESCU i.m. 92.

¹⁵¹⁸ TEODORESCU i.m. 35.

¹⁵¹⁹ NAGY (1944) i.m. 81.

¹⁵²⁰ A Hivatalos Lap 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei

elrendelte az összes állampolgársági névsorba való felvétel, összeírás alapján nyert állampolgárság felülvizsgálatát a zsidók esetében hivatalból¹⁵²¹, a többi esetben ügyészi indítványra¹⁵²². Az állampolgársági jogegyenlőséget végül nyíltan az 1938. évi Alkotmány alapján felállított. 3.3.5. alfejezetben ismertetett rendszer tagadta meg a román elem elsőbbségét kinyilatkoztatva¹⁵²³.

Az 1923. évi Alkotmány rendszerének tárgyalásakor végezetül ki kell emelni a román jogirodalomban megfogalmazott uralkodó álláspontot a kisebbségek alkotmányos jogállását illetően, amely alapvetően abban foglalható össze, hogy az állampolgári jogegyenlőségen alapuló megközelítés dominanciája lényegében véve a kisebbségi külön jogok tagadását jelentette. A kisebbségek tagjainak jogállását a belső jog és a kisebbségvédelmi szerződések ugyan meghatározták¹⁵²⁴, amely által a nemzetközi kötelezettségekből fakadtak egyes jogok, azonban *e jogokat a román szakirodalom következetesen privilégiumoknak tekintette és velük szemben a kisebbségek lojalitását¹⁵²⁵ és a kisebbségeket terhelő – a nemzetközi jogban nem ismert és a szerződésekben éppen ezért nem is nevesített – kötelezettségeket kérte számon¹⁵²⁶*. Amennyiben elfogadjuk, hogy az igazságosság nem minden egyén és csoport jogos érdekének való megfelelést jelenti, de azt feltétlenül, hogy arra törekedni kell¹⁵²⁷, megállapítható, *hogy a kisebbségi jogok privilégiumként való felfogása a jogegyenlőség által indukált igazságosságra való törekvést ellehetetlenítette*. A román irodalom álláspontja szerint a kisebbségvédelmi szerződéseknek alapvető célja volt kisebbségek államhűségének és lojalitásának biztosítása és a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszerének ebből fakadóan tiszteletben kell tartania a nemzeti szuverenitást¹⁵²⁸. Az álláspont gyakorlatilag a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikkében foglalt panaszjog és az 1923. évi Alkotmány 30., 53., és 107. cikkeiben rögzített állampolgárokat megillető kérvényezési jog tartalmi kiüresítésével egyenértékű, amelyből fakadóan a korszakban valamennyi panaszeljárást a román politikum Románia elleni támadásként és az állam iránti hűtlenség bizonyítékaként értelmezett. A vizsgált korszak végén a 4.6.3. alfejezetben bemutatott módon az álláspont

¹⁵²¹ A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20. 466–467.

¹⁵²² GIDÓ i.m. 38.; MIKÓ (1941) i.m. 199.; NAGY (1944) i.m. 81.

¹⁵²³ NAGY (1944) i.m. 81–82.

¹⁵²⁴ BUDIȘTEANU i.m. 13–14.

¹⁵²⁵ JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 822.; COTTELY István: A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 137–142.; SOFRONIE 29.

¹⁵²⁶ BÁNFFY Ferenc: Jogok és kötelességek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 491.; SOFRONIE i.m. 4.

¹⁵²⁷ VARGA (2015) i.m. 39.

¹⁵²⁸ SOFRONIE i.m. 17.

büntetőjogi tényállást is nyert amelyet csak az Országos Magyar Párt Nemzetek Szövetségéhez intézett panaszja nyomán módosítottak.

3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938-1940 között

Az 1923. évi Alkotmány által megalkotott rendszer alig másfél évtizedig volt hatályban. Az állam a társadalmi, gazdasági kihívásokra nem talált választ, mindezekon felül az egymással párhuzamosan élő partikuláris jogrendek alapján a nemzetállami cél megvalósítása sem sikerült, mely okok a politikai élet radikalizálódását eredményezték¹⁵²⁹. Az ország 1937. végére kormányozhatatlan állapotba került. A gazdasági és politikai válságot a választások eredménye a radikális jobboldal megerősödésével¹⁵³⁰ és a kormányzó párt vereségével¹⁵³¹ együttesen sem tudta orvosolni¹⁵³², így II. Károly király 1938. február 10-én feloszlatta a parlamentet és nyílt királyi diktatúrát vezetett be¹⁵³³ olasz mintájú korporatív állam kiépítése¹⁵³⁴ és ostromállapot¹⁵³⁵ elrendelése mellett.

A királyi diktatúra szükségképpen új alkotmány megalkotását indokolta, amelyet azonban a hatályos 1923. évi Alkotmány keretei között megalkotni a parlament feloszlata és a fennálló belpolitikai viszonyok mellett lehetetlen volt, így annak szövegét a király a nemzet nevében nyílt népszavazásra bocsájtotta¹⁵³⁶. Az alig két héttel később 1938. február 25-26-án¹⁵³⁷

¹⁵²⁹ „Tagadhatatlan, hogy Romániában ez a közszellem a nacionalizmus felé hajlik, ezért volt a közszellemnek megfelelő egy a többiekénél nemzetibb jellegű pártot hívni uralomra.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38.; GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 155.; ABLONCZY (2011) i.m. 30–31, DURANDIN i.m. 264–284.; DJUVARA (2010) i.m. 287–290. HITCHINS i.m. 415., 454–458.

¹⁵³⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 192–199.; MIKÓ (1941) i.m. 193–201.; PAKSA i.m. 116–117.

¹⁵³¹ Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 1–2.; A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 2–5.; VERESS (2007) i.m. 105.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 145–146.

¹⁵³² BALÁZS i.m. 195–197.; DJUVARA (2010) i.m. 289–290.

¹⁵³³ Őfelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 69.; A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 71.; BOTLIK i.m. 128–129.; GYÖRGY (2006) i.m. 199.; GYÖRGY (2012) i.m. 155.; IONESCU i.m. 750–752.; MIKÓ (1941) i.m. 201–204.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹⁵³⁴ SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 412.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 36–37.; VERESS (2007) i.m. 106.

¹⁵³⁵ A Hivatalos Lap 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett ostromállapotot elrendelő rendelet törvény – decret-lege pentru introducerea stării de asediu

¹⁵³⁶ A Hivatalos Lap 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție

¹⁵³⁷ FEGYVERESI i.m. 383.

megtartott népszavazás eredménye¹⁵³⁸ szerint a 4.303.064 szavazatból 4.297.581 szavazat szült az alkotmány mellett és csupán 5.483 szavazat ellene¹⁵³⁹. A király az Alkotmányt 1938. február 27-én hirdette ki¹⁵⁴⁰. Az 1938. évi Alkotmány¹⁵⁴¹ *leglényegesebb újítása az állampolgári jogegyenlőség alapjáról való elmozdulás volt, azaz a román nemzet tagjai elsőbbségi jogának elismerése volt az ország többi lakosával szemben*¹⁵⁴².

Az 1938. évi Alkotmány rendelkezéseit áttekintve rögzíthetjük, hogy annak *nemzetállami kiindulópontja változatlan* maradt, az 1-3. cikkek e körben a korábbi alkotmányok rendelkezéseit megismételték az egységes és oszthatatlan nemzeti államra vonatkozó rendelkezéseket¹⁵⁴³. A 4-5. cikkek a *románok* kötelességei tekintetében a *nyelvi különbségtételt mellőzve*¹⁵⁴⁴, az *etnică* jelzöt fenntartva a faji és vallási különbségtételtől mentes egyenlőséget tartalmazták, amelyből *következett a nyelvi kisebbségek elismerésének elhagyása és ezáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyílt tagadása*. A 4-5. cikkek tehát kimondták az összes románok *faji és vallási különbségre való tekintet nélküli törvényi előtti egyenlőségét* és ezen különbségek nélkül voltak *kötelesek a román államot, mint hazát életcéljuk legfőbb alapjának tekinteni és annak területi épségének, függetlenségének és méltóságának védelmében magukat feláldozni, továbbá munkájukkal a román állam, mint haza erkölcsi felmagasztalásához és gazdasági fejlődéséhez hozzájárulni*. A rendelkezés értelmében a románok hűséggel voltak kötelesek viselni a közterheket és *önként* voltak *kötelesek hozzájárulni a közfeladatokhoz*. A 6. cikk az osztálykülönbségek tagadását tartalmazta az adózás alapszabályainak meghatározása mellett. A 7. cikk a *véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó* rendelkezést tartalmazott, tiltva az *állam kormányformájának megváltoztatását, mások vagyonának felosztását vagy szétosztását, vagy adótörlesztést célzó véleménynyilvánítást*, illetve tiltva az *osztályharc hirdetését*. A 8. cikk tiltotta az egyházak politikai propagandáját és a vallási alapon való politikai egyesülés jogát. A 9. cikk a román állampolgárság elvesztésével sújtotta azt, aki a kormány engedélye nélkül idegen állami szolgálatot vállalt. A románok jogai tekintetében a fenti kiindulópontra alapozva és a kötelezettségeket előtérbe helyezve részben a korábbi 1923. évi Alkotmány

¹⁵³⁸ DURANDIN i.m. 284.

¹⁵³⁹ A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormány jelentés a népszavazás eredményéről – No. 458. din Februarie 1938.

¹⁵⁴⁰ IONESCU i.m. 753.; MARCU (1997) i.m. 235.

¹⁵⁴¹ A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

¹⁵⁴² NAGY (1944) i.m. 81.; SZENCZEI i.m. 144.

¹⁵⁴³ NAGY (1944) i.m. 70.; IONESCU i.m. 754.

¹⁵⁴⁴ MIKÓ (1981b) i.m. 70–71.

rendelkezései kerültek megismétlésre¹⁵⁴⁵. A 10. cikk ennek megfelelően tartalmazta a lelkiismereti szabadságot, a munkaszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési szabadságot, valamint az egyéb törvényekben foglalt jogok szabadságát. A 11. cikk a román állampolgárságra vonatkozó alaptételeket rögzítette a házasság, a leszármazás, az elismerés és a honosítás állampolgárságot keletkeztető tényeinek felsorolásával. A 12. cikk a személyi szabadság körében büntető anyagi és büntető eljárásjogi rendelkezéseket tartalmazott, a 13. cikk a törvényes bíróhoz való jogot deklarálta. A 14. cikk a lakás sérthetlensége mellett a kapcsolódó büntetőeljárásjogi rendelkezéseket tartalmazta, a 15. cikk a halálbüntetés háború idején való fenntartása mellett azt békeidőben a kormány hatáskörébe utalva is megengedte az uralkodó, a királyi család, külföldi államfők vagy állami méltóságokat célzó merényletek, rablógyilkosság vagy politikai gyilkosság esetében.

A tulajdon kérdése körében az 1938. évi Alkotmány 16. cikke annak sérthetlenségét tartalmazta a közjavak védelmével és a vagyonelkobzás büntetés kivételességével, illetve a kisajátítás alapszabályaival. Továbbra is vitatható módon, a jogok között tartalmazta az 1938. évi Alkotmány az egyes állami, illetve közösségi tulajdon tárgyait a 17-18. cikkeken. A 19. cikk fenntartotta az ortodox, illetve a görögkatolikus egyház elsőbbségét a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére¹⁵⁴⁶. A 20. cikk fenntartotta a korábbi anyakönyvi szabályozást. Az *oktatás szabadsága új korlátjaként* a közrend és közérkölc mellett az *államérdek* is megjelent. A 22. cikkben rögzített gondolat és véleménynyilvánítás szabadsága annak rögzítése ellenére értelemszerűen csak a 7. cikk rendelkezéseivel együtt, azon korlátok és keretek között érvényesülhetett. A 23. cikkben foglalt levél, távirat és távbeszélő titok az igazságszolgáltatási érdek alá rendelten érvényesült. A 24. cikkben foglalt gyülekezés joga, valamint a 25. cikkben foglalt petíciós jog érdemben nem változott és fenntartása került, hogy közösségek nevében csak a hatóságokat illette meg a kérvényezés joga. A 26. cikk nem változtatott az egyesülési jog gyakorlásán fenntartva, hogy a jogi személyiség elismerése nem képezi ezen jog lényegi tartalmi elemét. A 28. cikk a külföldi kitüntetések szabályaira vonatkozó korábbi rendelkezéseket ismételte meg.

Az 1938. évi Alkotmány nemzeti kisebbségek jogát illető egyik legfontosabb rendelkezése a 27. cikk volt, amely az állampolgári jogegyenlőség tételének tagadását tartalmazta a

¹⁵⁴⁵ IONESCU i.m. 754.

¹⁵⁴⁶ NAGY (1944) i.m. 73.

tisztségviselés jogát szabályozó rendelkezések között. Az állampolgári jogegyenlőség tételéről való elmozdulást implicit módon már a 4-5. cikkek is tartalmazták, de a román nemzetiség elsőbbségének kimondását a 27. cikk vállalta fel, kimondva, hogy a polgári és katonai köztisztségek és méltóságok csak román állampolgárokkal tölthetők be, de e tisztségek betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét¹⁵⁴⁷. Az 1938. évi Alkotmány 27. cikkének értelmében megkülönböztethetünk román állampolgárokat (*cețățeni*), akik bizonyos jogokat élveztek vallási vagy faji különbségtétel nélkül, illetve a román nemzetet (*națiunea română*), mint államalkotót. A rendelkezés összességében tehát a román államot nem a román állampolgárok közösségeként fogta fel, államalkotónak csak a román nemzetiségű román állampolgárokat ismerte el, azaz a nemzeti kisebbségek államalkotó jellegét nyíltan tagadta. A jogszabályhely megismételte a román és a honosított román különbségtételt minden további magyarázat nélkül a földtulajdonnal kapcsolatban. A külföldiek személyi és vagyoni viszonyait ugyanez a rendelkezés védte. A fenti tételt, nevezetesen a román nemzet államalkotó alkotmányos felfogását a 29. cikk tovább árnyalta, amikor kimondta, hogy az államhatalom a román nemzetől eredt. Az 1923. évi Alkotmány hasonló rendelkezése tehát egy lényegi elemmel bővült, a nemzetet, mint az államhatalom forrását a román nemzetre értette és szűkítette az 1938. évi Alkotmány.

Az államszervezetről rendelkező 30-78. cikkek a királyi diktatúra jellegéből fakadóan a királyi hatalom elsőbbségének talaján álltak¹⁵⁴⁸, fő szabály szerint a királyi hatáskörbe utalva a törvénykezdeményezés jogán túl a törvény értelmezésének jogát is a végrehajtó hatalmon felül a 30-33. cikkek szerint¹⁵⁴⁹, azaz a király uralkodása mellett ténylegesen kormányzott is¹⁵⁵⁰. A király, illetve a királyi ház jogállását lényegében véve a korábbival azonos módon szabályozták a 34-47. cikkek között.

Az országgyűlés kétkamarás szervezeti felépítése és viszonyai a 48-60. cikkek szerint kerültek szabályozásra¹⁵⁵¹. Az országgyűlés alsóházának, a Képviselőháznak tagjai tekintetében lényeges módosítást eszközöltek az 1938. évi Alkotmány a 61-62. cikkei, amelyek a korábbi választási rendszert eltörölve korporatív felépítést állítottak fel¹⁵⁵². Ennek

¹⁵⁴⁷ MIKÓ (1941) i.m. 203.; MIKÓ (1981b) i.m. 71.; NAGY (1944) i.m. 186.

¹⁵⁴⁸ AMUZA (2001a) i.m. 273–274.; IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 235–236.; NAGY (1944) i.m. 34.

¹⁵⁴⁹ IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 235.; MIKÓ (1941) i.m. 203.; VERESS (2007) i.m. 106.

¹⁵⁵⁰ FEGYVERESI i.m. 384.

¹⁵⁵¹ AMUZA (2001a) i.m. 274.

¹⁵⁵² IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 236.; VERESS (2007) i.m. 106.

megfelelően a képviselőház olyan választott képviselőkből állt, akik 30 életévüket betöltötték és vagy földművelés és kétféle munka, vagy kereskedelem és ipar, vagy szellemi foglalkozásuk csoportjába tartoztak¹⁵⁵³. A fenti foglalkozási ágak alapján kialakított kerületi beosztás szerinti választási rendszerben lebonyolított választások eredményeképpen állhatott felt a képviselőház, így a korábbi lehetőség a nemzetiségi területeken lévő választókerületek szerinti törvényhozásbeli képviselet lehetősége megszűnt. *A foglalkozási ágakon kívüli állampolgárok sem választók, sem választhatók nem voltak.* A választás részletszabályait a 99. cikk szerint királyi rendelet állapította meg. A szenátus felépítése a 63-64. cikkek szerint lényegében véve nem változott¹⁵⁵⁴, de a muzulmánok képviselete megszűnt. Lényeges újdonsága az új alkotmányos rendszernek, hogy a *végrehajtó hatalom tagjai a királynak tartoztak felelőséggel* a 65. cikk szerint. A kormány felépítését szabályozó 66-71. cikkek között a 67. cikk megismételte a román nemzetiség elsőbbségét kimondva, hogy csak az lehet miniszter, aki legalább három nemzetek óta román¹⁵⁵⁵. A bírói hatalom szabályozása 73-78. cikkek között lényegi módosítást a korábbi szabályokhoz képest nem tartalmazott. Ennek ellenére a bírói függetlenséget és elmozdíthatatlanságot¹⁵⁵⁶ 1938. tavaszán két jogszabály gyakorlatilag megszüntette¹⁵⁵⁷ elrendelve az állami rend megvédéséről szóló törvénybe és a büntetőtörvénykönyv állami és társadalmi rendet biztosító rendelkezéseibe ütköző cselekmények tárgyában hozott ítéletek igazságügyminisztériumi ellenőrzését¹⁵⁵⁸.

Az 1938. évi Alkotmány 79. cikke a megyei és községi intézmények kérdését külön törvény szabályozási tárgyává tette és formailag is *elvetette* az 1923. évi Alkotmány 108. cikkében foglalt, de lényegében sosem alkalmazott *decentralizáció elvét*¹⁵⁵⁹. A pénzügyekről szóló 80-87. cikkek szintén nem tartalmazták a megyei, illetve községi decentralizált pénzügyeket. A haderőről szóló szabályok lényegi módosítást nem tartalmaztak a 88-91. cikkek között, de már nem tartalmazták az állampolgárok tekintetében a többnemzetiségű állam ismérveit, csak a román állampolgárok hadkötelezettségéről rendelkeztek. Az 1938. évi Alkotmány megismételte az általános rendelkezéseket a 92-96. cikkek között, az alkotmánymódosítás

¹⁵⁵³ A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12. 281–288.; FEGYVERESI i.m. 385.

¹⁵⁵⁴ AMUZA (2001a) i.m. 274.

¹⁵⁵⁵ NAGY (1944) i.m. 71.; MARCU (1997) i.m. 236–237.

¹⁵⁵⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 451.

¹⁵⁵⁷ A Hivatalos Lap 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendelettörvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici; a Hivatalos Lap 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett az állami rend megvédéséről szóló rendelettörvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat

¹⁵⁵⁸ NAGY (1944) i.m. 35–36.

¹⁵⁵⁹ AMUZA (2001a) i.m. 275.; MARCU (1997) i.m. 238–239.

kezdeményezésének jogát a királynak tartotta fent a 97. cikkben, illetve lényegét tekintve megismételte az átmeneti és befejező rendelkezésekben a 98-100. cikkek között a korábbi földreform alkotmányos jelentőségét és jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségét.

Az 1938. évi Alkotmány rendelkezéseit áttekintve rögzíthető, hogy a román nemzet államalkotó minőségének hangsúlyozása egyrészt a társadalmi feszültségek csillapítását és a királyi diktatúra nemzeti jellegének kihangsúlyozását és ezáltal az alaptörvény elfogadottságának növelését célozta¹⁵⁶⁰, másrészt pedig az 1923. évi Alkotmány deklarált jogokkal szemben álló valós politikai és jogalkotási gyakorlat kodifikálása volt. Az államrend megszilárdítása érdekében az 1938. évi Alkotmány az ország területére fenntartotta ostromállapotot, így az állambiztonságot és a közrend fenntartását illető hatalmat a hadsereg kezébe adta¹⁵⁶¹, értve ezalatt egyes esetekben a bíraskodást, a házkutatás jogát, a cenzúrát, a gyülekezési és egyesülési jog korlátozását. Ennek megfelelően az 1938. évi Alkotmányban meghatározott jogok annak hatálya alatt ténylegesen nem érvényesültek.

Az új államberendezkedést és annak elfogadottságát hivatott szolgálni a politikai pártok rendelettörvénnyel¹⁵⁶² való feloszlata¹⁵⁶³. A román államban csak egyetlen politikai párt működhetett, a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale*¹⁵⁶⁴, amely szervezet nemzeti párt jellegét és az uralkodó általi vezetését rendelettörvény rögzítette¹⁵⁶⁵. A nemzeti kisebbségek kizárólag ezen politikai szervezeten belül képviseltethették érdekeiket és ezen okból alakult meg – vezető román politikusok nyilatkozatait¹⁵⁶⁶, továbbá a kisebbségi kérések méltányos elintézésére ígéretet tevő kormányzat politikai lépéseit követően¹⁵⁶⁷ – a Német-¹⁵⁶⁸, valamint a Magyar Népközösség, mint a Nemzeti Újjászületés Frontjának egyik

¹⁵⁶⁰ NAGY (1944) i.m. 34–35.

¹⁵⁶¹ NAGY (1944) i.m. 35.; MIKÓ (1941) i.m. 205.

¹⁵⁶² A Hivatalos Lap 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendelettörvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok feloszlata – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiunilor, grupărilor sau partidelor politice

¹⁵⁶³ Feloszlatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 191.; GYÖRGY (2006) i.m. 199.; GYÖRGY (2012) i.m. 156.; IONESCU i.m. 754–755.; MIKÓ (1941) i.m. 204–206.

¹⁵⁶⁴ JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1. 2–3.; MIKÓ (1941) i.m. 216–218.; NAGY (1944) i.m. 37.; IONESCU i.m. 755.

¹⁵⁶⁵ A Hivatalos Lap 1940. június 22. 142. számában kihirdetett a Nemzeti Újjászületés Frontját Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelettörvény – decret-lege pentru transformarea Frontul Renașterii Naționale în „Partidul Național”

¹⁵⁶⁶ Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásiból. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1. 10–13.

¹⁵⁶⁷ Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 30–31.

¹⁵⁶⁸ A romániai Német Népközösség és a Nemzeti Újjászületés Arcvonala. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 88–90.

alosztálya¹⁵⁶⁹, amely mellett később az ukrán és bolgár kisebbség megfelelő alosztálya is kiépítésre került¹⁵⁷⁰. Az 1938. évi Alkotmány hatályba lépését követően az új államrend megszilárdítását szolgálva 1938-ban 846 törvényt és rendelet törvényt, továbbá 118 végrehajtási utasítást, 1939-ben pedig 879 törvényt és rendelet törvényt, továbbá 81 végrehajtási utasítást hoztak. *A jogalkotási folyamatban a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében ezek között kiemelkedő jelentőségű volt a Kisebbségi Statutumként ismert jogszabálygyűjtemény*¹⁵⁷¹.

*A nemzeti kisebbségek jogának fontossága és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés által előírt alaptörvényi jelleg ellenére a Kisebbségi Statutum jogszabályai a jogforrási hierarchia alacsony szintjén helyezkedtek el*¹⁵⁷². A kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról királyi rendelet¹⁵⁷³ szolt, annak végrehajtási utasítását egy szabályrendelet¹⁵⁷⁴, míg a kisebbségek kéréseinek elintézésének elveit és a kisebbségekre vonatkozó *quasi anyagi jogot egy minisztertanácsi napló tartalmazta*¹⁵⁷⁵. A Kisebbségi Statutum tehát nem egy egységes nemzetiségi kódex volt, hanem három, a jogforrási hierarchia különböző – de alapvetően alsó szintén – elhelyezett norma gyűjteménye¹⁵⁷⁶, amely a közvetlen alkotmányos felhatalmazást is nélkülözötte. Az első két norma jogforrási minősége aggálytalanul megállapítható¹⁵⁷⁷, azonban a harmadik és egyben legfontosabb norma tekintetében sem a román alkotmányjog¹⁵⁷⁸, sem a semmitő-és ítélszéki gyakorlat nem ismerte el a minisztertanácsi naplók jogforrás jellegét¹⁵⁷⁹. A kisebbségi kérdések alapelveinek minisztertanácsi naplóban¹⁵⁸⁰ való rendezése

¹⁵⁶⁹ A magyar népkisebbség és a Nemzeti Ujjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 29–30.; A Nemzeti Ujjászületés Arcvonala magyar vezetőségi tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 87–88.; A magyarság csatlakozása a Nemzeti Ujjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 95–96.; CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015. 77–87.; BÁRDI (2013) i.m. 170–171.; ; BÁRDI (2013) i.m. 18–19.; KÖPECZI i.m. 593.; MIKÓ (1941) i.m. 220–226.; PĂCURARIU i.m. 441.

¹⁵⁷⁰ Az ukrán kisebbség a Nemzeti Ujjászületés Arcvonalaiban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20. 493–494.

¹⁵⁷¹ BÍRÓ (2002) i.m. 343.; FEGYVERESI i.m. 388–390.; MIKÓ (1941) i.m. 207–214.

¹⁵⁷² MIKÓ (1941) i.m. 208.; MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.

¹⁵⁷³ A Hivatalos Lap 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló 1.668. számú királyi rendelet – decret-regale No. 1.668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități)

¹⁵⁷⁴ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților

¹⁵⁷⁵ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, de care trebuiesc conduce ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților

¹⁵⁷⁶ Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15-16. 349–352.; GYÖRGY (2012) i.m. 156–157.; MIKÓ (1941) i.m. 208.; MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.; NAGY (1944) i.m. 38–40.

¹⁵⁷⁷ MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.

¹⁵⁷⁸ BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6-7. 158.

¹⁵⁷⁹ MIKÓ (1941) i.m. 208.

tehát nem csak tartalmilag, hanem formailag sem volt alkalmas a kérdés rendezésére¹⁵⁸¹, a *minisztertanácsi napló kizárólag a végrehajtói hatalom egyes szervei között bírt közvetlen hatállyal*, így abból a nemzeti kisebbségek tekintetében közvetlen jogok nem fakadtak, azokat bírói úton sem lehetett számon kérni¹⁵⁸². *A valós jogforrások a jogszabálygyűjteményben pusztán államszervezeti kérdéseket szabályoztak anyagi jogi szabályok nélkül, az egyes anyagi jogi szabályok alapját képező elveket tartalmazó minisztertanácsi napló pedig közvetlen kikényszeríthető jogforrási jelleggel nem rendelkezett.*

A Kisebbségi Statutumot döntően a kultuszminisztérium¹⁵⁸³ és a külügyminisztérium¹⁵⁸⁴ készítette elő és elsősorban az ország nemzetközi megítélését volt hivatott javítani¹⁵⁸⁵, valamint a Németországgal kötött szövetség okán a német kisebbség jogait kívánta biztosítani¹⁵⁸⁶. A Kisebbségi Statutum így a külügyi szempontok előtérbe helyezése által közvetetten ismerte el a nemzetiségi kérdés nemzetközi aspektusait, ezáltal a korábbi belső szuverenitás kérdésének hangsúlyozása helyett Románia szorult külpolitikai helyzetében belátta a kérdés rendezésének kiemelt jelentőségét. Ennek ellenére a legfontosabb kérdésekben, a kisebbségi anyagi jog megalkotása tekintetében a román állam *ismételten* látszatintézkedést hozott. Mindazonáltal a megújuló román kisebbségpolitikát a román sajtó¹⁵⁸⁷ és a magyar kormányzat egyaránt üdvözölte¹⁵⁸⁸. Maga II. Károly király¹⁵⁸⁹, valamint Armand Călinescu miniszterelnök is megértően nyilatkozott a kisebbségi igényekről¹⁵⁹⁰, majd Gheorghe Tătărescu miniszterelnök végül felvetette egy kisebbségi törvény megalkotását, az végül nem készült el¹⁵⁹¹.

Végezetül – ahogyan az 1923. évi Alkotmány tárgyalásánál is a kisebbségek alkotmányjogi helyzetének valós vizsgálata okán – az 1938. évi Alkotmány tárgyalásánál is ki kell térni az

¹⁵⁸⁰ A kisebbségi Főkormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 405–408.

¹⁵⁸¹ NAGY (1944) i.m. 39–40.

¹⁵⁸² MIKÓ (1981b) i.m. 72.

¹⁵⁸³ MIKÓ (1941) i.m. 208.

¹⁵⁸⁴ NAGY (1944) i.m. 39.

¹⁵⁸⁵ BÁRDI (2013) i.m. 210.; ; BÁRDI (2013) i.m. 27.; FEGYVERESI i.m. 388.

¹⁵⁸⁶ MIKÓ (1981b) i.m. 71.

¹⁵⁸⁷ A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 410–412.

¹⁵⁸⁸ KISS i.m. 722.

¹⁵⁸⁹ MIKÓ (1941) i.m. 237.

¹⁵⁹⁰ Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19. 441.; EGYED (2013) i.m. 297.; GYÖRGY (2012) i.m. 157.; MIKÓ (1941) i.m. 242.

¹⁵⁹¹ Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24. 570–571.; BOTLIK i.m. 133.; MIKÓ (1941) i.m. 249–253.

állampolgárság tekintetében hozott szabályokra és gyakorlatra¹⁵⁹², elvégre a román nemzetiség *primátusa* alkotmányos elismerése ellenére egyes alapvető jogok tekintetében azok gyakorlásának feltétele továbbra is a román *állampolgárság* volt. Az 1939. évi új állampolgársági törvény¹⁵⁹³ fenntartotta a korábbi szabályokat, azonban az 1938. évi Alkotmány 11. cikkével összhangban részletesen szabályozta a fajilag románok állampolgárságnak elismerés útján való megszerzését, amelyet a törvény módosítása¹⁵⁹⁴ árnyalt és a román eredet minőség megállapításához a szülők egyikének románsága is elegendő volt¹⁵⁹⁵. Az elismerés mint az állampolgárság megszerzésének különleges módja változatlanul a minisztertanács hatásköre volt, a román eredetű személy az igazságügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács határozatával nyerhetett román állampolgárságot. A román állampolgárságtól való megfosztás eseteit az országból való meg nem engedett módon való eltávozással, illetve az államterület elhagyásával a hadkötelezettség alóli mentesülés érdekében eseteivel egészült ki¹⁵⁹⁶. A következő módosítások¹⁵⁹⁷ végül 1939. őszén¹⁵⁹⁸ az állampolgársági jog bizonytalanságait lezárva lehetőséget adtak mindazok számára, akik az egyesülés vagy a trianoni békeszerződés ratifikálásának idejében a Romániához csatolt területeken laktak, arra, hogy az állampolgárság elismerését 1940. február 1-ig kérhessék¹⁵⁹⁹. A román törvényhozás az illetőség fogalma helyett tehát *húsz évvel a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötését követően teljesítette a lakóhely szerint megadandó állampolgárság nemzetközi jogi kötelezettségét*¹⁶⁰⁰.

3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918-1940 között Romániában

A fentiekben bemutatott módon a romániai nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását

¹⁵⁹² Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

¹⁵⁹³ A Hivatalos Lap 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române

¹⁵⁹⁴ A Hivatalos Lap 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelet – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române

¹⁵⁹⁵ NAGY (1944) i.m. 82.

¹⁵⁹⁶ NAGY (1944) i.m. 82.

¹⁵⁹⁷ Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 380–383.

¹⁵⁹⁸ A Hivatalos Lap 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiunilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române

¹⁵⁹⁹ Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21-22. 530–534.; MIKÓ (1941) i.m. 243.; NAGY (1944) i.m. 83.

¹⁶⁰⁰ PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10. 221–223.; BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 383–386.; BOTLIK: i.m. 137.

alapvetően a hatályos román alkotmányok, a békeszerződések és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés szabályozták anyagi jogi szempontból, amelyeket kiegészítettek alacsonyabb rendű, a nemzeti kisebbségek jogát is részben tartalmazó tételes jog jogszabályai, illetve anyagi jogi jogszabályként nem elismert kormányzati aktusai, amelyek közül *elvi és nem gyakorlati jelentőséggel a korszak végén megalkotott Kisebbségi Statutum jogszabályai bírtak*. Az 1923. évi Alkotmány alapvetően az állampolgári jogegyenlőség elvét vallotta, de annak gyakorlata ténylegesen eltért az abban lefektetett elvektől és az 1938. évi Alkotmány végül a gyakorlattal egyező állapotot kodifikált. A román alkotmányos rend 1938-ig *de facto*, azt követően *de iure* az ország lakosságát alapvetően három csoportra osztotta, megkülönböztette a fajilag románokat, a román állampolgárokat, illetve az idegeneket. A román állam vállalt nemzetközi jogi kötelezettségei ellenére a nemzeti kisebbségek tekintetében vállalt kötelezettségeit tudatosan negligálta, a békeszerződések, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit ugyan ratifikálta, de azok alaptörvényi jellegének elismerését és effektív végrehajtását megtagadta. *A nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatos román magatartás nem volt példa nélküli, elvégre az 1878-ban előírt kötelezettségek teljesítésére a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés négy évtized múlva ismételten felhívta Romániát. Románia nemzetközi kötelezettségeihez való sajátos attitűdjéről, a kisebbségvédelmi szerződés tekintetében fiktív akarataról a Szövetséges és Társult Főhatalmak is tudtak, ennek ellenére a kötelezettségek hatékony végrehajtásának biztosítékait nem teremtették meg, a területek átadásának feltételül szabott kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem kérték számon. A nemzetközi jog tekintetében így lényegében véve kizárólag a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás lehetősége érvényesülhetett* 4.6. fejezetben és alfejezeteiben ismertettek szerint, azonban annak politikai és nem jogi jellegű megoldásai a kisebbségvédelem tekintetében csekély eredményeket értek el.

A korszak román jogalkotását elemezve rögzíthetjük, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés közvetett rendelkezésein kívül a kisebbség pozitív jogi fogalmát nem lelhetjük fel a jogszabályokban. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a kisebbség fogalmát ugyan használta¹⁶⁰¹, de annak fogalmi jegyeit, a többség viszonyában való relációját nem határozta meg¹⁶⁰², név szerint a zsidókat, a szászokat és a székelyeket nevezte meg, egyebekben a faji, vallási és nyelvi kisebbségek létét tényként kezelte. A pozitív, egyértelmű és adekvát

¹⁶⁰¹ MIKÓ (1981a) 32.

¹⁶⁰² BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7-8. 158–159.

fogalom¹⁶⁰³ hiánya a jogban a fogalom jelentéstartalmának homályosságát eredményezi és a jogbiztonságot sértő értelmezésre vezet¹⁶⁰⁴. Ez az eredmény Románia esetében – a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés eredeti szándékaival ellentétes módon – mind a jogalkotói akarat, mind a jogalkotás, mind a végrehajtás, mind a bíró gyakorlat tekintetében a teljes korszakban megfigyelhető.

A korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzet, annak megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapul, illetve annak alapja tárgyi ismérv lehet, amely az adott személy akaratától független külső körülmények által determinált¹⁶⁰⁵. A korban a két ismérv szerinti meghatározás egyaránt jelen volt a román jogalkotásban, de mindkét esetkörben az alkotmányos jogállás alapját a román állampolgárság képezte. A kisebbségi jogok külön katalógusát a román alkotmányjog nem ismerte el, a tételes jogalkotás során a többnemzetiségű állam ténye és a nemzetközi kötelezettségekből fakadó elvárások részbeni és csekély mértékű teljesítése azonban megjelent.

Az 1923. évi Alkotmány a jogegyenlőségi klauzulájában a faji, vallási és nyelvi különbségtétel nélküli jogok elismerését tartalmazta és a kisebbség fogalom megalkotását mellőzte a vallási kisebbségek kivételével, amelyeket azonban a jogegyenlőség tételével ellentétesen felekezetenként rangsor megalkotását eredményezte. Az 1923. évi Alkotmány a lakosságot alapvetően két csoportra osztotta, a románokra és az idegenekre, a románok alatt pedig az állampolgárokat értette. *A román jelző ily módon való használata tehát az egységes és oszthatatlan nemzetállam programjának alapját képezte és az állampolgárok közötti különbségtétel tiltásával azt eredményezte, hogy a kisebbségi jogok kodifikálását is alkotmányjogi értelemben tiltotta, mint az állampolgárok közötti megkülönböztetést.* Különösen a nyelvi jogok szabályozása során volt tetten érhető a jogegyenlőség tételének ilyen *summum ius summa iniuria* értelmezése, amely alapján a kisebbségi nyelvek érvényesülését az állampolgársági jogegyenlőség ellen ható külön jogként való felfogása a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek negligálásra vezetett a 4.5.4. alfejezetben ismertettek szerint. *A nyelvi jogok ilyen felfogása azonban e jogok természetével ellentétes, mert a*

¹⁶⁰³ BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 24., 28–29.

¹⁶⁰⁴ SZABÓ (2011) i.m. 99.

¹⁶⁰⁵ MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 130–137.; BÚZA (1930) i.m. 6.

*különbségtétel látszólagos, a jogok biztosítása és érvényesülése az állampolgárok közötti valós egyenlőség megteremtését szolgálják a kisebbségi identitás megőrzése mellett, így e jogok tekintetében az államnak konkrét, a jogok érvényesülését elősegítő jogalkotási és egyéb kapcsolódó kötelezettségei vannak, különösen a hivatali és igazságszolgáltatási, oktatási és kulturális nyelvi jogok biztosítása területén*¹⁶⁰⁶.

Jogi értelemben a többnemzetiségű román állam legfeljebb csak vallási kisebbségeket ismert el, a *nyelvi kisebbségeket* pedig *de iure tagadta* és a nyelvi jogokat nem tette jogrendje részévé¹⁶⁰⁷. Az egységes nemzeti állam a decentralizáció elvének rögzítése ellenére a kisebbségi jogok tagadásával gyakorlatilag kizárt nem csak minden alanyi kisebbségi jogot, hanem minden önkormányzatiságot is az egyházi szervezetrendszeren kívül annak ellenére, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke szerint az erdélyi székely és szász községeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezési kötelezettsége állt fent¹⁶⁰⁸.

*Az alkotmányjogi értelemben román fogalmat árnyalta és külön tartalommal töltötte meg az 1924. évi elemi oktatásról szóló törvény*¹⁶⁰⁹. A román alkotmányirodalom nem vitatott álláspontja szerint az oktatási kérdések az új államkeretek között az egynemzetiségű román államban korábban nem ismert különös nyelvi, regionális és az eltérő jogrendszerek okán oktatáspolitikai kihívásokkal állt szemben¹⁶¹⁰. Az 1923. évi Alkotmány és a törvény a román oktatási nyelv alapján az egységes nemzetállam megteremtése programja szerint a centralizált oktatási rendszer¹⁶¹¹ és a hazafias nevelés talaján állt¹⁶¹² és *a román eredetű állampolgárok számára 8. cikkében gyakorlatilag megtiltotta az alanyi nyilatkozaton alapuló identitás*

¹⁶⁰⁶ MANZINGER i.m. 22–23.

¹⁶⁰⁷ NAGY (1944) i.m. 109–116

¹⁶⁰⁸ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik. közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8. 300.; BUDIȘTEANU i.m. 39.; GAFTOESCU i.m. 116.; GALÁNTAI i.m. 101.; MIKÓ (1981a) i.m. 32.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 97.

¹⁶⁰⁹ A Hivatalos Lap 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului - școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar

¹⁶¹⁰ NISTOR, I.: Învățământul în viitoare constituție. In: DIȘCESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 371–373.

¹⁶¹¹ FRITZ (1930b) i.m. 74–77.; NISTOR i.m. 373–374.

¹⁶¹² GÁL Kelemen: Kétnyelvűség: a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4. 128–133.; BOILĂ i.m. 386–387.

meghatározását¹⁶¹³ és kijelentette, hogy a román eredetű román állampolgárok nem tartozhattak a nyelvi kisebbségek közé. Következésképpen az anyanyelvű oktatás Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben és az 1923. évi Alkotmányban biztosított jogával ezen személyek nem élhettek és csak és kizárólag román tannyelvű iskolát látogathattak¹⁶¹⁴. A román faji eredet alapján zárt ki egyes állampolgároknak a kisebbségek köréből az 1925. évi magánoktatási törvény¹⁶¹⁵ is¹⁶¹⁶. Ennek megfelelően a hatóságok a román származás vizsgálatát¹⁶¹⁷ a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezheték¹⁶¹⁸. A rendelkezés tehát tökéletesen ellentmondott az kisebbségi önmeghatározás elvein túl a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkének, amely szerint a kisebbségekhez tartozók jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többségi román állampolgárok¹⁶¹⁹, továbbá sértette egyebekben a hatályos 1923. évi Alkotmányt is. A román faji eredet ismérveit a bírói gyakorlat tovább szélesítette, arra utaló körülmény volt többek között valamely szülő vagy nagyszülő vallása, neve, amely körülmények annak ellenére vezethettek a román nemzetiség megállapításához, hogy az illető személy vagy törvényes képviselője az ellen tiltakozott vagy kifejezetten azzal ellentétesen nyilatkozott¹⁶²⁰. Amennyiben elfogadjuk azon alaptételt, amely szerint a bírói jogalkalmazásnak mentesnek kell lennie az ügy természetével összeegyeztethetetlen világnézeti, erkölcsi, politikai meggyőződésektől, a felek iránti személyes érzésektől, visszaélésektől, annak pártatlannak és semlegesnek kell lennie, valamint a döntés ésszerű alapjának elfogadható általános elvekre

¹⁶¹³ BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 5–6.

¹⁶¹⁴ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; ABLONCZY (2011) i.m. 29.; BALÁZS i.m. 76–77.; BARABÁS i.m. 310–314.; BÍRÓ (2002) i.m. 357–359.; BOTLIK i.m. 117.; EGYED (2013) i.m. 283.; MIKÓ (1941) i.m. 50. MIKÓ (1941) i.m. 50.; MIKÓ (1981b) i.m. 71.; NAGY (1944) i.m. 66.; VÉCSEI (2002b) i.m. 84.

¹⁶¹⁵ A Hivatalos Lap 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Inaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925

¹⁶¹⁶ Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 294–295.; BARABÁS i.m. 311–314.

¹⁶¹⁷ BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016a)] 581.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BARABÁS i.m. 311–315.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

¹⁶¹⁸ NAGY (1944) i.m. 121.

¹⁶¹⁹ TEODORESCU i.m. 65.

¹⁶²⁰ BARABÁS i.m. 310–314.; BETHLENDI – ILYÉS i.m. 6.; NAGY (1944) i.m. 66–67.

visszavezethetőnek kell lennie¹⁶²¹, a román bírói gyakorlat önkényességéhez nem férhet kétség. Az idézett rendelkezéssel szemben a Kisebbségi Statutum később lehetővé tette a szülő nyilatkozatát a gyermek nemzetiségi hovatartozását illetően¹⁶²², majd az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt megalkotott új elemi oktatási törvény¹⁶²³ törölte végül el *jogilag* is a Nemzetek Szövetsége előtt is eljárás tárgyát képező névelemzést¹⁶²⁴ és a származás szerinti oktatási kötelezettséget.

Az oktatás területén alaptétel, hogy az a kisebbségi jogok alapköve és valamennyi kisebbségi jog érvényesítésének és védelmének eszköze¹⁶²⁵. Ennek megfelelően a román oktatáspolitikai kisebbségellenes célját tovább árnyalja a román nemzetállam megteremtését szolgáló, a kisebbségekkel szembeni román oktatás nemzetiségi területeken való megteremtésének programja, amelynek jogi alapja az 1924. évi elemi oktatásról szóló törvény 159. cikke volt, amely felállította az ún. *kultúrzóna* intézményét¹⁶²⁶. Az intézmény lényegét képezte, hogy a kisebbségek által lakott területeken letelepedett román tanítókat 50%-os fizetéskiegészítéssel és egyéb előnyökkel, így többek között ingatlanadományjal jutalmazták¹⁶²⁷. A kérdés szintén a Nemzetek Szövetsége elé került de ott érdemi elintézés nem nyert¹⁶²⁸ és a királyi diktatúra

¹⁶²¹ TAKÁCS Péter: *Jog és igazságosság*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 180.

¹⁶²² BÍRÓ (2002) i.m. 359.; NAGY (1944) i.m. 72.

¹⁶²³ A Hivatalos Lap 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar

¹⁶²⁴ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székegyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016b)] 483–484.; BÍRÓ (2002) i.m. 359.; MIKÓ (1941) i.m. 121–122., 185.

¹⁶²⁵ DE VARENNES, Fernand: Teaching law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (szerk.): *Multilingualism and law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016. 41.

¹⁶²⁶ VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002b)] 80–81.; ABLONCZY (2011) i.m. 29.; BÁRDI (2016a) 581–583.; BARABÁS i.m. 311.; BENKŐ i.m. 21.; GYÖRGY (2006) i.m. 32.; MIKÓ (1941) i.m. 50–51.

¹⁶²⁷ GÁL Kelemen: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13. 545–546.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 618–620.; Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 256.; BÍRÓ (2002) i.m. 363–365.; BOTLIK i.m. 117.; KÖPECZY i.m. 589.; MIKÓ (1941) i.m. 50–51.; SZENCZEI i.m. 136.; VÉCSEI (2002b) i.m. 86–87.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

¹⁶²⁸ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; MIKÓ (1941) i.m. 122–124., 187–188., 306., 308.

is fenntartotta¹⁶²⁹. A kultúrzonák településeit a kormányzat¹⁶³⁰ nemzeti jellegüket elveszített¹⁶³¹, azaz *desnaționalizat* községeknek tekintette. A nemzeti jellegüket elvesztett terület és lakosság fogalma ezt megelőzően is jelen volt a román oktatáspolitikában a *visszarománosítás*¹⁶³² programjának elemeként – amelyben egyebekben állami támogatással civil és egyházi szervezetek is részt vettek vérvizsgálatokat, nyelvkurzusokat és templomépítéseket szervezve, azokat szorgalmazva¹⁶³³. A nemzeti jellegüket elvesztett terület és lakosság fogalmi alapján alapvetően két csoportra osztva határozták meg azok alanyait és tárgyait kijelölve a követendő politikát¹⁶³⁴. Az első csoportba tartoztak a románnak tekintett felekezetek tagjai, akik tudatában vannak eredetüknek, a második csoportba a más vallású és román eredettudattal nem rendelkezők, azaz a tényleges nemzeti kisebbségek. A csoportok esetében értelemszerűen különböző megoldásokat szorgalmazott a politika a közigazgatási nyomásgyakorlásán túl a békés és agresszív asszimiláción át a teljes lakosságcsereig, amely politika ideológiai alapjaként ekkor jelent meg az *elmagyarosított* kisebbségek toposzán túl a *kisebbségek nyílt ellenségként kezelése*¹⁶³⁵.

Az 1938. évi Alkotmány és államrendszere a kisebbségek tekintetében a korábban kialakult gyakorlatot kodifikálta és bár továbbra sem határozta meg a kisebbség fogalmát, ennek ellenére éles különbséget fogalmazott meg a román állampolgárok között a román nemzetiségű többség államalkotó jellegének kinyilvánításával¹⁶³⁶. Az állampolgári *kötelezettségek* tekintetében a *román állampolgárok egyenlősége változatlan* volt, de a *jogok tekintetében a román faji elem elsőbbséget élvezett. Az egységes nemzeti állam a fenti különbségtétel alapján új, a román faj elsőbbségét tartalmazó jelentéstartalmat vett fel. A kisebbségek ténye az állam román nemzeti jellegét és a román elem államalkotó alkotmányos alapjait nem változtathatták meg, azonban a román jelző faji, jogi és politikai fogalmat és*

¹⁶²⁹ NAGY (1944) i.m. 124–125.

¹⁶³⁰ A Hivatalos Lap 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154.205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizie ministerul educațiunii naționale

¹⁶³¹ BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 444–453.

¹⁶³² BÁRDI Nándor: A „visszarománosítás”. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 443–444.; MAKKAI (1989) i.m. 275

¹⁶³³ BÁRDI Nándor: Az „ASTRA tevékenysége. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 457–463.

¹⁶³⁴ BOIA (2016) i.m. 62.

¹⁶³⁵ BOIA (2016) i.m. 62–65.; SZENCZEI i.m. 142–143.

¹⁶³⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 306.; NAGY (1944) i.m. 85.

ilyen értelmű többlettartalmakat hordozott magában. Az 1938. évi Alkotmány ez alapján vetette el a nyelvi különbözőséget annak ellenére, hogy az a nemzeti kisebbségek tekintetében ha nem is kizárólagos, de különös jelentőségű tényként a nemzetiség legfőbb attribútumaként szerepelt mindkét állam közgondolkodásában. Az 1938. évi Alkotmány tehát a nyelvi kisebbségek tagadásáig jutott el, amellyel párhuzamosan a faji román eredet egy megkülönböztető ismérvét is tartalmazta a három nemzedék román leszármazás feltételének megfogalmazásával. A folyamattal párhuzamosan a korszak végén közvetlenül a II. bécsi döntés meghozatala előtt jelent meg továbbá a zsidók jogállását¹⁶³⁷ szabályozó jogszabálygyűjtemény¹⁶³⁸ amely részletesen szabályozta külön jogállásukat különösen a politikai jogok és gazdasági szabadság tekintetében¹⁶³⁹.

A román alkotmányfejlődés tehát 1918 és 1940 között a *jogegyenlőség tételétől*, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban kinyilvánított nemzetiségi alapelvektől eltérve *eljutott* azok *nyílt tagadásáig, az állampolgárok és az állampolgári jogok rangsorolásáig és az állampolgárok közötti faji különbségtételig*, amely alatt – szemben a kor döntően zsidókat megkülönböztető szabályozásával – a *nemzeti kisebbségeket, mint fajilag nem államalkotó állampolgárokat* különböztette meg a többségi államalkotó nemzettől. Az 1938. évi Alkotmány ugyan a román elem elsőbbségének elvét csak a közhivatalok betöltésénél emelte ki, de az *elv áthatotta a teljes jogalkotást* és már az 1923. évi Alkotmány hatálya alatt eljutott a nyelvi kisebbségek tagadásáig külön kodifikáció nélkül. A kisebbségek szempontjából döntő jelentőségű, a jogok élvezetének feltételét jelentő állampolgárság kérdésnek végleges

¹⁶³⁷ „[...] az országban erős zsidóellenes áramlat uralkodik. A mi történelmünkben ez a kérdés régi keletű. Elvben revízió alá veszik azoknak a zsidóknak az állampolgárságát, akik a háború után jöttek az országba. A háború után az oroszországi és galíciai zsidók inváziója következett be és ezek illegálisan jöttek az országba s számuk túlságosan nagy. Egyesek azt mondják, hogy 800 ezer a számuk, ténylegesen maximum 250 ezren jöttek az országba, előzőnlötték a falvakat és nem jó elemeknek bizonyultak. Állampolgárnak lehet-e tekinteni azt, aki csalárd utón jutott be az országba? Nem érintik az intézkedések azokat a zsidókat, akik a háború előttről élnek az országban. A többiek, a háború után érkezettek ügyében majd elválnak, hogy mi a tennivaló. Nincs szó kiutasításról, de a közszellem megkívánja, hogy ne adjunk politikai jogokat a beözönlőknek. Külföldön ennek nem szabad nyugtalanságot keltenie. Nem leszünk kegyetlenek. A beözönlő zsidók nem tartozhatnak a kisebbségi szerződések joghatálya alá, mert ezek csak a háború eredményeképpen törvényesen átutalt területek polgáraitra vonatkoznak. Ebben a kérdésben éppúgy, mint a többi, az országra vonatkozó kérdésekben felmerült számomra az a lelkiismereti feladat: figyelmen kívül hagyom-e, vagy pedig követem-e a közvélemény akaratát.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38–39.

¹⁶³⁸ A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett a romániai zsidók jogállásáról szóló 2.650 számú rendelettvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România; A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett vérségileg románok és zsidók közötti házasságkötés megtiltásáról szóló 2.651. számú rendelettvény – decret-lege nr. 2.651. pentru oprirea căsătoriiilor între Români de sânge și evrei

¹⁶³⁹ A zsidók cselédtartására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 65–66.; Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 190–191.; NAGY (1944) i.m. 73.

rendezése is csak a vizsgált kor utolsó szakaszában történt meg. A román állampolgárság megszerzésének bizonytalansága és korlátozottsága tehát közel két évtizeden keresztül tényleges akadályát képezte az alkotmányos jogállás megszerzésének és az egyes jogok gyakorlásának. *Az állampolgárság kérdésének rendezésével egyidejűleg azonban az alkotmányos rend döntően megváltozott, így a megszerzett állampolgárság már nem jogegyenlőség feltételeként, hanem a jogegyenlőtlenség ismérvként működött a román fajú állampolgárok elsőbbségének alapján álló jogrendben.*

4. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra

Magyarország és Románia jogrendjében és a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem

4.1. Áttekintés

Magyarország és Románia nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos, döntően a belső jog talaján álló alkotmányos alapjainak áttekintését követően a külső, nemzetközi jogi eredők vizsgálata is elengedhetetlen a vizsgált korszak tárgyilagos elemzéséhez. Az értekezés tárgya és a nemzetközi jog kapcsolatát illetően azzal az előzetes megjegyzéssel szükséges élni, hogy a nemzetközi jog elméletének kérdései¹⁶⁴⁰, annak jogi minőségének vitái, valamint a kapcsolódó jogfilozófiai kérdések¹⁶⁴¹ nem képezik az értekezés tárgyát. A nemzetközi jog ténye és léte – az ahhoz való hozzáállás eltérő jellege ellenére – a korban mindkét állam által elfogadott volt.

A nemzetközi jog az ókortól a vizsgált korszak kezdetéig folyamatosan fejlődött¹⁶⁴², amely fejlődés részeként az értekezés tárgyához kapcsolható bizonyos jogintézmények előképeit is megjelenítette¹⁶⁴³. Az értekezés 2. és 3. részében, fejezeteiben és alfejezetiben kifejtettek szerint a XIX. századtól elterjedő nacionalizmus és demokrácia alapjaiban változtatta meg az államok és ezáltal a nemzetközi kapcsolatok jellegét, ezáltal a kisebbségek kérdésének szuverenitás alapú megközelítését is nemzetközi szintre emelte¹⁶⁴⁴. Ebből a tényből fakadóan a nemzeti jog és a nemzetközi jog egymásra ható tényezőkként, jogalkotási eredőkként is szerepet nyertek egymás viszonyában, amely szükségképpen a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdését vetette fel. Az értekezés jelen részének tárgya nemzetközi jog hatásának a két ország relációjában való vizsgálata a kisebbségi jogalkotás tárgyát tekintve, amelynek alapfeltétele a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának, hierarchiájának tisztázása, amely Heinrich Triepel munkássága óta a nemzetközi jog alapkérdése¹⁶⁴⁵. Az alapkérdéssel

¹⁶⁴⁰ SHAW i.m. 64–77.

¹⁶⁴¹ KOVÁCS (2003) i.m. 50–57.

¹⁶⁴² GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különösebben a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. 1–21.; SHAW i.m. 34–44.; TEGHZE i.m. 5., 47–110., 111–129.

¹⁶⁴³ GAJZÁGÓ i.m. 257–260.; KOVÁCS (2003) i.m. 17–32., 316–317.

¹⁶⁴⁴ SHAW i.m. 44–45.

¹⁶⁴⁵ KOVÁCS (2003) i.m. 45., 57–62.

kapcsolatban – nem vizsgálva a nemzetközi jog valamennyi jogforrását¹⁶⁴⁶ hanem döntően a nemzetközi szerződésekre összpontosítva azok elnevezésétől függetlenül – rögzíthető, hogy alapvetően két álláspont uralkodik. Az ún. monista álláspont¹⁶⁴⁷ szerint a nemzetközi jog a belső jog része és annak létrejöttétől automatikusan alkotó eleme, míg a dualista álláspont a nemzetközi jog szabályait külön transzformálja, átalakítja és ezáltal teszi a belső jog érvényes részévé¹⁶⁴⁸. Mindkét állam a vizsgált korban a dualista állásponton állt, amelyet külön alkotmányos rendelkezések nem rögzítettek, de azt ettől függetlenül egyértelműen bizonyítja a szerződések külön belső jogba illesztései. Az értekezés tárgyát tekintve a grotiusi *pacta sunt servanda* elvből¹⁶⁴⁹ fakadóan a nemzetközi jog és a belső jog kollíziója bír elsődleges jelentőséggel és ezáltal a nemzetközi jog szabályainak tényleges érvényesülése. A nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége¹⁶⁵⁰ és ezáltal a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége¹⁶⁵¹. E körben román jogrend esetében a fentiekben 3.3. fejezetben és alfejezetiben kifejtettek szerint a nemzeti kisebbségek jogát illetően a szabályozás belső eredői másodlagosak és gyengék voltak, maguk a vizsgált korszak alkotmányai is külföldi minták átültetését jelentették, így mind a román állam elismerése, mind a többnemzetiségű állam léte alapvetően nemzetközi jogi forrásokra vezethető vissza. A kisebbségi jogalkotásban Románia esetében a belső eredők kizárólag a jogforrási minőséggel nem bíró egyesülési határozatokban jelentek meg, amellyel szemben Magyarország esetében a romániai jogfejlődéssel ellentétes történelmi, társadalmi, politikai folyamatok eredményeképpen a belső eredők voltak elsődlegesek. A nemzetiségi jogi jogalkotás kezdeteire Magyarországon a nemzetközi jog legfeljebb másodlagos, közvetett hatást gyakorolt, Románia esetében pedig döntően a külső, nemzetközi jogi források és tényezők voltak elsődlegesek.

Az értekezés jelen részében elvégzett vizsgálat a nemzetiségi kisebbségek jogának nemzetközi aspektusait hivatott feltárni azok megjelenésétől a vizsgált korszak végéig, bemutatva azok hatását a két ország jogalkotására. Az elemzés a szükséges mértékben visszautal különösen a román jogrend tekintetében a 2.4. és 3.3. fejezetekben tárgyaltakra,

¹⁶⁴⁶ SHAW i.m. 81–126.; TEGHZE i.m. 26–32.

¹⁶⁴⁷ ÁDÁNY Tamás: A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 194–195., GAJZÁGÓ i.m. 11.

¹⁶⁴⁸ SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 326.

¹⁶⁴⁹ KOVÁCS (2003) i.m. 62.; TEGHZE i.m. 395.

¹⁶⁵⁰ GAJZÁGÓ i.m. 324.

¹⁶⁵¹ KOVÁCS (2003) i.m. 43–44., 123–124., 128.; GAJZÁGÓ i.m. 12.

amely visszautalás egyes esetekben – különösen a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyában – részbeni ismétlést okoz a teljes kontextus megértése érdekében. Mindezekről függetlenül azonban a jelen rész elsőként a kisebbségvédelmi jog nemzetközi megjelenésével foglalkozik 1849-ig bezárólag, másodikként tárgyalja a XIX. század közepétől az I. világháború végéig terjedő időszakot, harmadiként ismerteti az I. világháborút lezáró békerendszert és a vele közvetlen kapcsolatban álló, az dolgozat tárgyát képező kutatáshoz kapcsolódó nemzetközi jogi szerződéseket és intézményeket, majd végezetül a két világháború közötti korszak időszakát tekinti át a II. bécsi döntéssel bezárólag. Valamennyi tárgyalt időszak a dolgozat tárgyával összefüggésben a nemzetközi jog két állam jogalkotására gyakorolt hatására összpontosít elsősorban, amely keretet a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárások zár le a dolgozat 4.6. fejezete és alfejezeteiben.

4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig

Az értekezés 2.1. és 2.2. fejezeteiben rögzített alaptézisét megismételve rögzíthető, hogy a nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okai elsősorban a Nagy Francia Forradalom hármas jelszavában megtestesített politikai programra vezethetők vissza, így a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogi gondolkodás 1789-et megelőzően alapvetően nem értelmezhető. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának III. szakasza az állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételével határozta meg, amely felváltotta a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást. A nyelvi, vallási és kulturális homogenitással vagy éppen sokszínűséggel rendelkező államok – döntően nyelvi szempontú – nemzetállamként való egységesítése 1789 előtt alkotmányos szempontból nem volt értelmezhető. Következésképpen minden olyan hipotézis, amely a nemzeti kisebbségek jogának belső alkotmányos, vagy külső nemzetközi jogi szabályozásának forrásait 1789 előtti időben vélik felfedezni, anakronisztikusak és kontrafaktuálisak. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségvédelem jogi gyökereit 1789 előtt nem lelhetnénk fel, azonban *ez a kisebbségvédelem nem nyelvi vagy nemzetiségi jellegű volt, hanem – az isteni legitimációt valló korszaknak megfelelően – a vallási kisebbségek tényhelyzetéből fakadó kihívásokra adott jogalkotási válaszok voltak és döntően a reformációt követő időszaktól eredeztethetők.*

Az egyéni jogok állammal szembeni érvényesülésének kezdeteit a rendi kor kollektív jogaiban ragadhatjuk meg. A kollektív rendi jogok a XVI-XVII. századi természetjogi

gondolkodók munkásságának eredményeként a felvilágosodás eszmerendszerével váltak az 1776. július 4-i amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, majd az Ember és Polgári Jogainak Nyilatkozata által egyéni, állam által védendő jogokká, illetve politikai programmá¹⁶⁵². Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata által az univerzalitás igényével megfogalmazott jogegyenlőség tétel¹⁶⁵³ az emberi jogok¹⁶⁵⁴ és az önrendelkezés jogának koncepciójának gyökereként¹⁶⁵⁵ a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső jogalkotás nemzetközi korlátjává vált¹⁶⁵⁶ és a történelmi folyamattal egyidejűleg a jogegyenlőség tétel az alábbiakban bemutatott módon kisebbségvédelmi aspektusokat nyert.

A kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás a vallási kisebbségek tárgyában megkötött, döntően a területváltozásokat konstituáló szerződéskben jelent meg döntően az ún. *vallásbékében*, illetve a vallási okokból való beavatkozások eseteiben¹⁶⁵⁷. A területi változások tárgyában keletkezett szerződések alapvetően az adott területre vonatkoztatva *partialis* hatállyal, míg a vallásbékék és az adott esetben hozzájuk kapcsolt nemzetközi jogi garanciavállalások a teljes államterületre értve biztosították a vallásszabadságot. A többségtől eltérő vallást gyakorló kisebbség e tárgyban élvezett szabadságát a vesztfáliai békerendszer alapját képező, az 1555. évi augsburgi vallásbékében konstituált *cuius regio eius religio* elvéből eredeztetjük¹⁶⁵⁸. A nemzetközi jog szempontjából e körben megemlítendő még a francia királyoktól eredeztethető, majd több európai keresztény hatalom által alkalmazott ún. *kapitulációk* vagy kapitulációs szerződések intézménye, amelyek döntően az Oszmán Birodalomban élő, de idegen állampolgárságú keresztények védelmét voltak hivatottak biztosítani¹⁶⁵⁹. A kapitulációs szerződésekben – amelyeket az 1923. július 24-i lausanne-i békeszerződés helyezett végleg hatályon kívül¹⁶⁶⁰ – az idegen állampolgárságú keresztényeket kivonták az adott keleti állam bírói joghatósága alól¹⁶⁶¹. Az első olyan nemzetközi szerződés, amely nem kapitulációs szerződés, hanem kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezéseket

¹⁶⁵² SÁRI i.m. 16–17.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 11–15.

¹⁶⁵³ ALEXIANU i.m. 125.; DISSESCU i.m. 190–194.; SÁRI i.m. 16–17.

¹⁶⁵⁴ ALEXIANU i.m. 23–24.

¹⁶⁵⁵ KOVÁCS (2003) i.m. 32.

¹⁶⁵⁶ SZABÓ (2015) i.m. 189.

¹⁶⁵⁷ AJTAY Gábor: A kisebbségek nemzetközi jogvédelme. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 216–217.; BALOGH (1928) i.m. 11–13.; GAFTOESCU i.m. 68–71.

¹⁶⁵⁸ BÚZA (1930) i.m. 13–14.

¹⁶⁵⁹ BALOGH (1928) i.m. 9–10.; BUDIȘTEANU i.m. 17.; GAFTOESCU i.m. 67–68.

¹⁶⁶⁰ SISKÁ Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3. 174.

¹⁶⁶¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 43.

tartalmazó szerződésként értelmezhető a karlócai békeszerződés volt 1699-ben, amely a római katolikusok védelme érdekében *quasi* védhatalmi statust adott a német-római császárnak és a lengyel királynak a Török Birodalomban, amely védhatalmi statust az 1774-es kuçuk kainardji-i békeszerződés az ortodoxok esetében az orosz cárnak adott meg¹⁶⁶².

A vallási kisebbségek tárgyától való nemzetközi jogi elmozdulást a francia forradalmi háborúkat lezáró 1814-1815. évi *bécsi kongresszus* tárgyalásai során figyelhettük meg első ízben, ahol már megjelent a nemzetállami eszme különösen a német és lengyel területek kérdésében¹⁶⁶³. A *hosszú XIX. század* alapját képező békerendszer alapját a bécsi kongresszuson azonban *nem a nemzetállami eszme, hanem a nagyhatalmi egyensúly, a stabilitás iránti igény*¹⁶⁶⁴ és a *dinasztikus érdekek egyfajta uralkodói szolidaritásként felfogott együttműködése* képezte¹⁶⁶⁵, amely által a *nacionalizmusok elleni fellépés*¹⁶⁶⁶ annak *mintegy alapelvévé vált*¹⁶⁶⁷. A nagyhatalmi *statusok* rögzítésének – és ezáltal az államok egyenlősége elvének áttörésének – döntő jelentősége volt azáltal, hogy a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát a másodrendű államok kizárásával a nagyhatalmak maguknak tartották fent¹⁶⁶⁸. A nagyhatalmak léte az államok között egyfajta hierarchiát eredményezett. A többi állam fölött álló öt hatalom, mintegy *pentarchia*¹⁶⁶⁹ a bécsi kongresszust követően az I. világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer időszakáig¹⁶⁷⁰ különböző nemzetközi konferenciákon és kongresszusokon gyakorolta a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát¹⁶⁷¹, ismert el államokat, tűzött feltételeket az államelismeréshez¹⁶⁷², alkotott új határokat, szövetségi rendszereket az európai egyensúly és rend biztosítása érdekében¹⁶⁷³.

Az alig megjelent nemzeti eszme nem kellő mértékű figyelembevételét a bécsi kongresszuson már a kortársak is kritikával illették különösen a német, lengyel, illetve az olasz nemzeti állam

¹⁶⁶² BUDIŞTEANU i.m. 19.; DURANDIN i.m. 104.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 43.

¹⁶⁶³ AJTAY i.m. 217. BUDIŞTEANU i.m. 19.

¹⁶⁶⁴ KISSINGER i.m. 69–73.

¹⁶⁶⁵ KOVÁCS (2003) i.m. 33., 225.; SZENTE (2011) i.m. 43–44.

¹⁶⁶⁶ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁶⁶⁷ SZENTE (2003) i.m. 291.

¹⁶⁶⁸ ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 576.

¹⁶⁶⁹ A kor öt európai nagyhatalmát hagyományosan Ausztria– Magyarország, Franciaország, Nagy– Britannia, Németország és Oroszország jelentette.

¹⁶⁷⁰ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁶⁷¹ FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scolar Kiadó, 2017. 174–176., 195–196., 240–250.

¹⁶⁷² TEGHZE i.m. 191.

¹⁶⁷³ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 777.

e korban már megjelent és ismert politikai programjai alapján¹⁶⁷⁴. A bécsi kongresszus eredményeképpen megkötött egyes szerződésekben azonban annak ellenére, hogy a nemzeti eszme nem volt ekkor az európai rendezés fókuszpontjában, már megjelentek az egyes, a vallásszabadság kérdésén túlmutató szabályozások kezdetei, a népek és nemzetek jogai, illetve az egyéni jogok biztosításának szempontjai¹⁶⁷⁵. Ezen szempontok első eredményeinek tekinthetők a valláskülönbség nélküli hivatalviselési jog biztosítása az Egyesült Németalföldi Királyságban, illetve a Kongresszusi Lengyelország területi autonómiája¹⁶⁷⁶. A történelmi folyamat következő állomása a görög függetlenséget elismerő 1830. évi londoni konferencia volt¹⁶⁷⁷, ahol Görögország kötelezettséget vállalt az ország minden lakosát illetően a politikai jogok egyenlő biztosítására vallási különbség nélkül¹⁶⁷⁸.

A történelmi folyamat a bécsi kongresszus merev és évszázadosnak hitt rendezése ellenére nyilvánvalóvá tette, hogy a vallási kisebbségek tárgyán túl a nemzeti eszme egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A meg nem valósított nemzetállamok, illetve a másodrendű államok ténye, egyes jogegyenlőség ellen ható kiváltságok fenntartása együttesen vezetett el a monarchikus államberendezkedéssel és az európai rendezéssel elégedetlenek számára a nemzeti eszme megerősödéséhez¹⁶⁷⁹, amely így vált a bécsi kongresszussal és annak eredményeivel szembeni politikai kritika és reakció ideológiai alapjává. Ez az ideológiai alap alapvetően a nacionalizmus volt, amely kezdetben döntően kulturális jelleget hordozott magában. A kulturális jellegű nemzeti eszme a politikai elégedetlenséggel való találkozása okán az addigi látens nacionalizmust végül elvezette az önrendelkezési jog gyökereihez és a nemzetállamok megalakításának programjához¹⁶⁸⁰. A nemzetállami program lényege az önrendelkezési joggal együttesen abban volt megragadható, hogy az etnikailag és kulturálisan egységes közösségek, mint nemzetek alkossanak egy államot, azaz minden állam egy nemzetet testesítsen meg, valamint, hogy az államhatárokat érintett lakosság hozzájárulása nélkül ne lehessen megváltoztatni¹⁶⁸¹. A feltörekvő nemzeti eszme ezáltal mind a belső, mind pedig a nemzetközi jogban egyre inkább teret nyert és a vallási kisebbségekkel azonos

¹⁶⁷⁴ ZAMOYSKI i.m. 570–575.; ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁶⁷⁵ ZAMOYSKI i.m. 576.

¹⁶⁷⁶ BÚZA (1930) i.m. 14–15.

¹⁶⁷⁷ ROMSICS (2020b) i.m. 118–122.

¹⁶⁷⁸ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 810.; BÚZA (1930) i.m. 16.

¹⁶⁷⁹ ZAMOYSKI i.m. 576–578.

¹⁶⁸⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 30–31., 44.

¹⁶⁸¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 30–31.

tartalmú védelmet vindikált magának nemzetközi szinten¹⁶⁸². *A politikai programok ebben az időszakban így egyszerre vallottak és követeltek egyéni jogok talaján álló, döntően a liberalizmus jogegyenlőség tételén és az Emberi és polgári jogok nyilatkozatán alapuló individualista jogokat, illetve a nemzeti eszme alapján kollektív jogokat, amelyek alapjait a vallási kisebbségeknek és egyházaknak több évszázada biztosított kollektív jogokban, illetve az egyházak jogi személyiségének elismerésében találták meg.*

A nemzetközi jog kisebbségvédelmi tárgyban megszületett első eredményei a XIX. század közepéig ennek megfelelően – az évszázados hagyományt követve – alapvetően a vallási kisebbségek kollektív jogvédelmét jelentették, ugyanakkor megjelent az egyéni jogok területén a lelkiismereti és vallásszabadság keretein túl elsőként a hivatalviselés joga, később az egyéni politikai jogok garantálása mint a nemzetközi jog tárgyává. *A korszakban Magyarország államjogi helyzetéből is fakadóan nem volt a tárgyban alkotott nemzetközi jogi szerződések alanya, így a magyar jogalkotásra kizárólag a nemzeti eszme hatott a 3.2.1.-3.2.7. alfejezetekben bemutatott módon, amelynek eredményeképpen alkotta meg az első nemzetiségi törvényen a túl a zsidó vallási kisebbség első emancipációs törvényét. Természetesen a nemzetközi jog hatásai ebben az időszakban a román jogalkotás tekintetében az államiság feltétele hiánya okán nem volt értelmezhető, legfeljebb közvetett módon a kapitulációk szintjén.*

4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra

A kisebbségvédelem nemzetközi jog hatásainak XIX. század közepétől 1918-ig tartó korszakának vizsgálata során megkerülhetetlenné vált az 1848. évi 'Népek Tavasz' által új értelmezést nyert nemzeti eszme és nemzetállami program. A korszak nemzetállami eszméjének mintája az olasz egység érdekében megfogalmazott azon tétel volt, amely szerint a nemzetiségek képezik a nemzetközi jog alapját¹⁶⁸³. A tétel elfogadása, az abból fakadó nemzetállami program a nemzeti önrendelkezés jogával egyenesen vezet el a nemzeti egység alapján alkotott nemzetállamokhoz és az egységes Olaszország és Németország megalakulásának példája, egyben kivétele nyomán a soknyelvű, soknemzetiségű államok

¹⁶⁸² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 44.

¹⁶⁸³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 49–50.

kereteinek szétfeszítéséhez¹⁶⁸⁴.

A korszakban az 1849-t követő, a bécsi szerződés által megalkotott európai visszarendeződést garantáló nemzetközi rend Kelet-Európában, különösen Ausztriában, majd Ausztria-Magyarországon és Oroszországban még alapvetően gátját képezte az egynyelvű nemzetállamok kialakításának. A *nemzeti eszme* azonban, különösen a német és olasz egység sikerét követően már az I. világháborút megelőzően véglegesen *elvesztette* nemzeti-kulturális jellegét. Ebben az időszakban a nacionalizmus *nyíltan az állami függetlenség programját tette magáévá* és annak ellenére kívánt a nemzetiségi határok mentén kívánt új államokat alkotni, hogy nem vette figyelembe a nyelvi, vallási és politikai határok valós, heterogén tényezőit¹⁶⁸⁵, így végeredményben minden esetben csak újabb többnemzetiségű államokat eredményezett és eredményezhetett¹⁶⁸⁶.

A nemzeti eszme által indukált, a többnemzetiségű államokat alapjaiban veszélyeztető társadalmi, politikai és jogi kérdés kezelésére léteztek ugyan tervek, különösen Ausztria-Magyarország trialista¹⁶⁸⁷, illetve föderális, nemzetiségi szempontú – sok esetben a Kiegyezés mintáján alapuló¹⁶⁸⁸ de azt természetükből fakadóan elvető – átszervezése tekintetében, mindezek azonban összbirodalmi szinten nem valósultak meg. Az elsőt ezen tervezetek közül a nacionalizmus megszületésének kezdetén Martinovics Ignác dolgozta ki 1794. évi reformtervében a Magyar Reformátorok Titkos Társaságának Kátéjában¹⁶⁸⁹. Később a reformkorban, a magyar nemzeti eszme kihívásait észlelve báró Wesselényi Miklós 1843-ban publikálta e körben elképzeléseit¹⁶⁹⁰. Jogi forma szempontjából különösen jelentős az első népképviselői szabor föderációs határozata¹⁶⁹¹. A Kiegyezést megelőzően részben, Magyarországot illetően ezen tervezetekbe illik a Dunai Konföderáció kossuthi tervezete – amely egyes román gondolkodók részéről is pozitív fogadtatásra lelt¹⁶⁹² – amely Ausztriával

¹⁶⁸⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 50.

¹⁶⁸⁵ FERGUSON, Niall: *Civilizáció– A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016. 264–265.

¹⁶⁸⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 51–52.

¹⁶⁸⁷ HANNIG i.m. 97–98.; KATUS (2016f) i.m. 763.; ROMSICS (2012) i.m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 18–20.; SZABÓ (2020) i.m. 1–4.; TAYLOR i.m. 287–289.

¹⁶⁸⁸ SZABÓ (2020) i.m. 1–4.; VERMES i.m. 43–44.

¹⁶⁸⁹ ROMSICS (2018b) i.m. 38.; ROMSICS (2019b) i.m. 190.

¹⁶⁹⁰ MISKOLCZY (1993a) i.m. 410–412.; WESSELÉNYI i.m. 247–372.

¹⁶⁹¹ HOLJEVAC, Željko: Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918). In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018. 57–59.

¹⁶⁹² BOIA (1999) i.m. 159.

nem számolt. Különösen jelentős volt a korszakban František Palacký 1848. és 1849 évi¹⁶⁹³, valamint 1866-ban megjelent tervezete¹⁶⁹⁴, amely a többnemzetiségű Birodalom átszervezésének lehetőségeit a centralizmusban, a később megvalósult dualizmusban, illetve a föderációban lelte meg és a komplex nemzetiségi viszonyok okán egyértelműen a föderáció mellett foglalt állást¹⁶⁹⁵. A legismertebb tervezet e körben Aurel Constantin Popovici *Nagy-Ausztriai Egyesült Államok tervezete*¹⁶⁹⁶, amely nemzetiségi szempontból alakította volna át a Monarchiát annak nemzetei által alkotott *nemzetállamai szövetségi államává*, illetve autonóm tartományokat is meghatározott¹⁶⁹⁷. A tervezetek közül a Monarchia összeomlása előtt az utolsó Jászi Oszkár Dunai Szövetség vagy Dunai Egyesült Államok terve volt, amely a Monarchia átalakításán túl annak balkáni és lengyel területekkel való kibővítésével egy kelet-közép európai föderációt vázolt fel mint a háború utáni rendezés – egyben egy jövőendő Európai Egyesült Államok¹⁶⁹⁸ – alapját¹⁶⁹⁹. Jászi Oszkár személyében még ekkor is történelmi Magyarország területi integritásának alapján állt¹⁷⁰⁰. A tervezetek, mivel a magyar állam területi integritásának alapelvét elvetették Magyarországon mindig ellenállásba ütköztek, amelyből fakadóan a nemzetiségi kérdés Monarchián belüli osztrák-magyar kiegyezéshez hasonló módon történő feloldása nem történt meg¹⁷⁰¹. Nem szabad egyebekben figyelmen kívül hagyni az Osztrák-Magyar Monarchia egységére szintén negatívan hatott az I. világháborút megelőző, a magyar társadalomban meglehetősen népszerű 48-as alapállás, amely a teljes magyar állami függetlenség szorgalmazását tartalmazta¹⁷⁰², illetve a megerősödött, de ekkor a hivatalos Románia által csak közvetetten támogatott román irredentizmus¹⁷⁰³. Ebbe a sorba illeszkedik továbbá a csehek kérdése¹⁷⁰⁴, a lengyel nemzetiség

¹⁶⁹³ ROMSICS (2020b) i.m. 127–128.

¹⁶⁹⁴ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 869–870.

¹⁶⁹⁵ PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag. I.L. Kolber Verlag. 1866.; TAYLOR i.m. 304–305.

¹⁶⁹⁶ BOLOVAN (2016a) i.m. 443.; CIATO i.m. 19–20.; DURANDIN i.m. 198.; HITCHINS i.m. 212.; SZÁSZ (1993b) i.m. 551.; ROMSICS (2011) i.m. 66.; SZABÓ (2020) i.m. 1–5.; SZENCZEI i.m. 106.

¹⁶⁹⁷ POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich–Ungarn*. Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger. 1906. 37.; HANNIG i.m. 98–98.

¹⁶⁹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 180–181., 184.

¹⁶⁹⁹ JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője- A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarország Részevénnytársaság, 1918. 37–99.; HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: „*Nem akarunk csonka Európát...*”. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 127–128.; BÁRDI (2013) i.m. 105.; GYURGYÁK (2007) i.m. 180.; HATOS i.m. 97–98.; LITVÁN i.m. 126–127.

¹⁷⁰⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 176.; LITVÁN i.m. 83–84.

¹⁷⁰¹ CAENEGEM VAN i.m. 310–312.; ROMSICS (2020a) i.m. 20–21.

¹⁷⁰² DISSESCU i.m. 296.; GYURGYÁK (2007) i.m. 105–106.; JÁSZI (1982) i.m. 455–463.; ROMSICS (2015) i.m. 305–308.; VERMES i.m. 129–144.

¹⁷⁰³ JÁSZI (1982) i.m. 497–501.; TAYLOR i.m. 237.

és államiságának valamely formájának visszaállításának különböző programjai¹⁷⁰⁵, a horvát, illetve a szerb nemzetiség problematikája¹⁷⁰⁶, akik egyre inkább egy délszláv államban látták jövőjük biztosítását¹⁷⁰⁷, amely Bosznia-Hercegovina megszállását követően egyre nyíltabb kereteket öltött orosz támogatással¹⁷⁰⁸ és végső soron az I. világháborút kiobbantó merényletbe vezetett.

A fenti képet mindazonáltal árnyalni szükséges. Ausztria-Magyarország a *többi birodalommal ellentétben liberális* alapokon nyugvó¹⁷⁰⁹ meglehetősen és ténylegesen decentralizált jogállam¹⁷¹⁰ volt. A decentralizáltság alapvetően lehetőséget teremtett volna a birodalom átszervezésre, de a homogén nemzetállamokat célul kitűző nemzeti eszme és annak feszültségei az esetleges átszervezések feltételezett megvalósítása ellenére a Monarchia jövőjét mindenképpen kétségessé tették¹⁷¹¹. Paradox módon a decentralizáltság és a jogállami keretek az átszervezési kérdések megoldását is népképviselői alapon lehetetlenné tették, így a tervezetek végső soron császári szóval, monarchikus legitimitási alappal vélték megoldhatónak a kérdést¹⁷¹². A reformelképzelések körében ki kell emelni, hogy – az Osztrák-Magyar Monarchia felosztását célul kitűző Szerbia és Oroszország kivételével¹⁷¹³ – annak föderatív átalakítása tekintetében Franciaország¹⁷¹⁴, Nagy-Britannia¹⁷¹⁵, az Amerikai Egyesült Államok békeelőkészítő szakértői¹⁷¹⁶, továbbá a csehek¹⁷¹⁷ és különösen a horvátok

¹⁷⁰⁴ JÁSZI (1918) i.m. 21., 45.; ROMSICS (2012) i.m. 13–15.; ROMSICS (2020a) i.m. 13–16.; TAYLOR i.m. 256–258.

¹⁷⁰⁵ TEFNER Zoltán: Az Osztrák-Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. *Tervek és prognózisok. Valóság*, 2019/3. 41–55.; JÁSZI (1918) i.m. 21.; ROMSICS (2011) i.m. 65.; ROMSICS (2012) i.m. 15.; TAYLOR i.m. 188–189.

¹⁷⁰⁶ JÁSZI (1918) i.m. 27–28., 39., 45.; KATUS (2016f) i.m. 759.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.; ROMSICS (2018a) i.m. 289–290.; ROMSICS (2020a) i.m. 16.; TAYLOR i.m. 238–242.

¹⁷⁰⁷ HATOS i.m. 87–88.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 184–188.

¹⁷⁰⁸ JÁSZI (1982) i.m. 502–515.

¹⁷⁰⁹ HATOS i.m. 260.

¹⁷¹⁰ SZABÓ István: Decentralizált egységállam - szövetségi állam - államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.) *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 255–261.; BÁRDI (2013) i.m. 211–212.; WATSON i.m. 11.

¹⁷¹¹ FERGUSON (2016a) i.m. 12–13.

¹⁷¹² SZABÓ (2020) i.m. 1–5.

¹⁷¹³ ABLONCZY (2020) i.m. 127.; HAJDU – POLLMANN i.m. 40–43.

¹⁷¹⁴ ROMSICS (2018a) i.m. 43–45.; ROMSICS (2020a) i.m. 47–49.

¹⁷¹⁵ ROMSICS (2018a) i.m. 37–43.; ROMSICS (2020a) i.m. 46–47.

¹⁷¹⁶ SEYMOUR, Charles: Ausztria-Magyarország: jugo-szláv trializmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 132–134.; Ausztria-Magyarország: lengyel trializmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 134–137.; Ausztria-Magyarország föderalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In:

fogalmaztak meg politikai programokat és tervezeteket¹⁷¹⁸. Mindezek mellett különösen a tartományokra osztott dinasztikus államként aposztrofálható Ausztriában¹⁷¹⁹ létezett egyfajta *dinasztikus nacionalizmus* is, amely szerint a kisebbségeknek egy toleráns birodalom keretei között kell kibontakoztatniuk nemzeti törekvéseiket a gyenge és ezáltal szükségképpen kiszolgáltatott nemzetállamok helyett, amely álláspont döntően a hadseregben és az államapparátusban volt népszerű gondolat¹⁷²⁰. Végezetül megemlítendő, hogy a korszak végén jelentőssé vált a német nacionalizmus is a Monarchia kereteit szétfeszítő mozgalmak között¹⁷²¹. Az antant végezetül 1918. tavaszától megváltoztatta Ausztria-Magyarországgal szembeni álláspontját és nyíltan támogatásáról biztosította az elszakadási törekvéseket¹⁷²², követekezésképpen az 1917-ig reális föderalista átalakítás lehetősége¹⁷²³ – különösen az osztrák birodalmi tanács 1917-i újra nyitását követően felszínre tört ellentétek¹⁷²⁴, a föderáció és az elszakadás hívei által kinyilvánított birodalmi lojalitás eltűnése alapján¹⁷²⁵ – végképp háttérbe szorult¹⁷²⁶. Az I. világháború végén IV. Károly (ur.: 1916-1918) a birodalom egységét megőrizendő 1918. október 16-i manifesztumában végül a magyar vezetés tájékoztatását követően¹⁷²⁷ kinyilvánította, hogy legfelsőbb beleegyezését adja a Monarchia föderatív átalakításához¹⁷²⁸. A területi integritás talaján álló magyar álláspontot ismerve a manifesztum Magyarország területét illetően nem tartalmazott rendelkezést¹⁷²⁹. A manifesztum tényleges végrehajtására már nem került sor, ezekben a hetekben Ausztria-Magyarország szétesett az őt alkotó népek elszakadási nyilatkozataival¹⁷³⁰.

A föderációs elképzelésekkel szemben az individualista, személyi alapú nemzetiségi jogi

GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 138–142.; ROMSICS (2020a) i.m. 49–52.

¹⁷¹⁷ ROMSICS (2018a) i.m. 289.; SZABÓ (2020) i.m. 3–4.; TAYLOR i.m. 184–185., 206–209., 284–288.

¹⁷¹⁸ HOLJEVAC i.m. 63–69.; ROMSICS (2018a) i.m. 289.; SZABÓ (2020) i.m. 3–4.

¹⁷¹⁹ SZABÓ (2020) i.m. 4–5.

¹⁷²⁰ SNYDER, Timothy: *A vörös herceg*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015. 8–9., 32–40.; TAYLOR i.m. 259.

¹⁷²¹ ROMSICS (2011) i.m. 65.; TAYLOR i.m. 202–207., 259.

¹⁷²² ROMSICS (2020b) i.m. 180–182.

¹⁷²³ ABLONCZY (2020) i.m. 15.

¹⁷²⁴ ROMSICS (2020b) i.m. 168–170.

¹⁷²⁵ WATSON i.m. 489–497.

¹⁷²⁶ GYÓRI SZABÓ i.m. 37–39.

¹⁷²⁷ HAJDU – POLLMANN i.m. 365.; VERMES i.m. 465–466.

¹⁷²⁸ CARTLEDGE (2016) i.m. 331.; GONDA (1998b) i.m. 320–321.; HATOS i.m. 101.; HAJDU – POLLMANN i.m. 365–367.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 414.; KATUS (2016h) i.m. 769.; TAYLOR i.m. 317–318.; PÖLÖSKÉI (2014) i.m. 226.; ROMSICS (2001a) i.m. 481.; ROMSICS (2011) i.m. 179.; ROMSICS (2017) i.m. 391.; ROMSICS (2018a) i.m. 290–291.; ROMSICS (2018b) i.m. 85.; ROMSICS (2020a) i.m. 63–64.; RUSU i.m. 19.; SZABÓ (2020) i.m. 2.

¹⁷²⁹ HAJDU – POLLMANN i.m. 364–367.; JANCÓS (2004) i.m. 424.

¹⁷³⁰ CORNELIUS i.m. 21–22.

jogalkotás ebben a korban Európában a magyar Nemzetiségi törvénnyel vette kezdetét és szinte példa nélküli volt. A nemzeti eszme ilyen, személyi jellegű autonómiát valló jogi felfogásától és ennek megfelelő jogalkotásától egy etnikailag semleges és nemzetiségi tekintetben depolitizált állam eredményét várták nem csak Magyarországon, hanem Ausztriában is¹⁷³¹. Paradox módon azonban az etnikailag semleges alapállást valló magyar Nemzetiségi törvény nem megfelelő végrehajtása és az asszimilációs politika¹⁷³² vezetett el többek között föderalizációs elképzelések térnyeréséhez, amelyek Magyarország esetében a 3.2.3.-3.2.7. alfejezetekben bemutatott módon az alkotmányos renddel összeegyeztethetetlen, a nyelvi határok mentén kialakítandó új államterületeket és azok föderációját szorgalmazták¹⁷³³. A nemzeti eszme kulturális és nyelvi keretek között tartását szorgalmazó, azt individualista módon kezelő és ezáltal depolitizálni kívánó, azaz egy etnikailag semleges államot valló alapállás a korban ennek megfelelően már nem vezethetett sikerre.

A vizsgált korszakban a nemzeti eszme döntően a politikai programok, szakirodalmi források és tézisek szintjén állt. A bécsi szerződés által megalkotott európai rendhez visszatérő és a nagyhatalmak által megalkotott nemzetközi folyamatokban a nacionalizmus csak közvetett szerepet játszott, ugyanakkor *a nemzetállami eszme a közönyös birodalmi alávetettség helyetti alternatívaként új jelentéstartalmat vett fel¹⁷³⁴*. A bécsi kongresszus alapállását a nemzetközi konferenciák tehát fenntartották, a nemzetköz jogi forrásai a vallási kisebbségek kérdésének elsődlegességén alapultak. Ebbe a folyamatba illeszkedik a román államiság elismeréséhez vezető egyik lépcsőfok is, az 1856. február 11-én kelt konstantinápolyi jegyzőkönyv, amely a dunai fejedelemségek lakosai számára polgári egyenjogúságot biztosított származástól és vallástól függetlenül, továbbá kiemelte a vagyoni jogok jelentőségét is¹⁷³⁵. Ebben az időszakban nyelvi jellegű kisebbségek számottevő mértékben nem éltek a két fejedelemségben, így alapvetően az intézkedés a zsidó lakosság jogainak biztosítása érdekében született meg.

Az korszak kiemelkedő jelentőségű nemzetközi eseménye az a 2.4. és 3.3.2. és 3.3.3. fejezetben, illetve alfejezetben tárgyalt 1878. évi berlini kongresszus volt, A nagyhatalmi konferencia a Török Birodalom balkáni visszaszorulásának kérdését rendezve egyben az

¹⁷³¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 52.

¹⁷³² POPOVICI i.m. 41–95.

¹⁷³³ KATUS (2016h) i.m. 768.; POPOVICI i.m. 285.

¹⁷³⁴ FERGUSON (2016a) i.m. 75.

¹⁷³⁵ AJTAY i.m. 217.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 46.

egyensúlyi politika jegyében az orosz befolyást csökkentését szolgálta¹⁷³⁶. A berlini kongresszus Románia, Bulgária, Szerbia, illetve Montenegró esetében a *kisebbségi jogok nemzetközi biztosítását quasi általános szabállyá tette*¹⁷³⁷ és alapvető elvi tételként fogalmazta meg, hogy amennyiben valamely állam az európai közösségbe kíván tartozni, köteles előzetesen elismerni a valamennyi európai állam szervezetének alapját képező elveket az államelismerés feltételeként, amelyek közül tételesen is kiemelésre került a vallásszabadság¹⁷³⁸, mint alapvető emberi jog biztosítása¹⁷³⁹, értve ezalatt az egyházszervezetek létrehozásának szabadságát, valamint a hivatalviselés jogát vallási és származási különbség nélkül¹⁷⁴⁰.

*A kisebbségi jogok fejlődése ebben a korban szoros összefüggésben állt az alapvető emberi jogként elismert vallásszabadság kérdésével, ezáltal a vallásszabadság tárgyában megfogalmazott megoldások váltak a nemzeti kisebbségek jogi szabályozásának alapjává és egyben modelljévé is. A kisebbségek kérdése az emberi jogok kiterjesztésének egyebekben új aspektusát is jelentették a béke biztosításának egyik alapkérdéseként. A folyamat eredményeképpen a kisebbségvédelem nem lehetett többé kizárólag az adott állam belügye, hanem nemzetközi jogi jelentőségű tárggyá válva az államelismerés egyik feltételévé vált*¹⁷⁴¹. Az államelismerést ebben a korban döntően konstitutív módon fogták fel a nagyhatalmak¹⁷⁴², az a nemzetközi közösség tagjává válás és nemzetközi jogalanyiság feltételeként volt értelmezett¹⁷⁴³. Következésképpen *a kisebbségi kérdés áttörte az állami szuverenitás hagyományos középkori eredetű abszolút – Machiavelli és Boden nevéhez köthető – felfogását*¹⁷⁴⁴, amely szerint minden jog forrása maga az állam, amely felfogás gyakorlatilag a nemzetközi jog érvényesülésének lehetetlenségét jelenette¹⁷⁴⁵. A nemzetközi jognak így szükségképpen el kellett vetnie ezen álláspontot, hogy az államhatalom külső korlátjává válhasson¹⁷⁴⁶. Az 1878. évi berlini szerződés 4. cikke pedig, igaz csak Bulgáriára vonatkozóan, de már tételes rendelkezéseket tartalmazott a bolgár, török, román, görög,

¹⁷³⁶ HAJDU – POLLMANN i.m. 11.; KATONA i.m. 11–12.; KISSINGER i.m. 146–149.

¹⁷³⁷ BUDIȘTEANU i.m. 20–21.

¹⁷³⁸ BUDIȘTEANU i.m. 21.; TEGHZE i.m. 511.

¹⁷³⁹ BÚZA (1930) i.m. 72.

¹⁷⁴⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 47.

¹⁷⁴¹ ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 383–386.; BÚZA (1930) i.m. 72–73.

¹⁷⁴² TEGHZE i.m. 189.

¹⁷⁴³ SHAW i.m. 343.

¹⁷⁴⁴ KOVÁCS (2003) i.m. 43.

¹⁷⁴⁵ BÚZA (1930) i.m. 73–74.

¹⁷⁴⁶ KOVÁCS (2003) i.m. 220–22.

illetve más nemzetiségek által vegyesen lakott területekre vonatkozóan előírva, hogy ezen népesség jogai és érdekei a választásoknál, illetve a szervezeti szabályzat – azaz az alkotmány – kidolgozásánál figyelembe veendő¹⁷⁴⁷. A berlini szerződés 11. cikke egyebekben az örmények védelme érdekében is megfogalmazott a Török Birodalom számára kötelezettségeket¹⁷⁴⁸. A korszak tárgyalásánál említést kell tenni továbbá a 3.3.2. és 3.3.3. alfejezetben már említett 1913. augusztus 10-i bukaresti békeszerződést követő jegyzékváltásról, amely a kisebbségvédelem tekintetében a kuco-vlachok tekintetében írt elő oktatási és egyházi autonómiát¹⁷⁴⁹ a bolgár, szerb, illetve görög állami kötelezettségként a román állam szubvenciója mellett¹⁷⁵⁰. Az Oszmán Birodalom felbomlása ennek megfelelően *a vizsgált korban kialakította a nemzeti kisebbségek jogának partikuláris alaprendszerét*, amelyek célja döntően a jogegyenlőség biztosítása volt kezdetben vallási alapon, de már megjelentek a mai értelemben vett nemzeti kisebbségek védelmének fragmentumai is, amelyek ezáltal az I. világháborút követő rendezés alapját képezhették¹⁷⁵¹.

A berlini kongresszus előírásai a 2.4., 3.3.1.-3.3.3. fejezetben, illetve alfejezetben előadottak szerint Románia tekintetében évtizedeikig nem kerültek ténylegesen teljesítésre. A nemzetközi kötelezettség ugyan létezett, de a román jogalkotásra nem gyakorolt valódi hatást. Az európai nagyhatalmak ebben a korban Románia mulasztásairól alapvetően nem vettek tudomást a XX. század elejéig, a nemzetközi kötelezettségeinek negligálásra az Amerikai Egyesült Államok hívta fel a figyelmet 1902-ben¹⁷⁵², illetve 1913-ban, amelynek oka döntően a kelet-európai migráció, döntően a zsidó bevándorlás által okozott belpolitikai és szociális probléma volt¹⁷⁵³. Az Amerikai Egyesült Államok megalakulásától folytatott Európával szembeni izolacionista politikáját rögzítő Monroe-elv¹⁷⁵⁴ alap értelmezése szerint az Amerikai Egyesült Államok nem avatkozott be az európai hatalmak belügyeibe mindaddig, amíg sérelem nem érte¹⁷⁵⁵. Az Amerikai Egyesült Államok nem volt az európai nagyhatalmi

¹⁷⁴⁷ AJTAY i.m. 217.; BALOGH (1928) i.m. 17.

¹⁷⁴⁸ TEGHZE i.m. 235.

¹⁷⁴⁹ GAFTOESCU i.m. 74.; TEODORESCU i.m. 63.

¹⁷⁵⁰ BALOGH (1928) i.m. 17–18.

¹⁷⁵¹ BALOGH (1928) i.m. 18–19.

¹⁷⁵² BUDIȘTEANU i.m. 43.

¹⁷⁵³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 55.

¹⁷⁵⁴ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815-1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 815.; KISSINGER i.m. 21–27.

¹⁷⁵⁵ TEGHZE i.m. 206–207.; A Monroe-elvről részletesen lásd: PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927. „The citizens of the United States cherish sentiments the most friendly in favor of the liberty and happiness of their fellow-men on that side of the Atlantic. In the wars of

koncert tagja és ezáltal a berlini szerződésben sem volt fél, a bevándorlás által generált szociális és társadalmi problémák azonban közvetlenül kihatottak érdekre, így a bevándorlás korlátozásának közvetett céljával diplomáciai lépéseket fogantatosított Románia, azaz egy európai állam belügyeinek irányába. Első ízben 1902-ben szólították fel diplomáciai jegyzékben az európai hatalmakat Romániával szemben a berlini szerződés hatékony végrehajtására, majd 1913-ban a bukaresti békekonferencián szorgalmazta az Amerikai Egyesült Államok a békeszerződésbe egy kisebbségvédelmi klauzula felvételét a békeszerződésekkel érintett területek lakosságának a polgári és vallás szabadságjogainak biztosítása érdekében¹⁷⁵⁶. Az Amerikai Egyesült Államok utóbbi fellépésére adott válaszként a román vezetés – a görög mellett – kifejtette a következő évtizedekben román politikai *paradigmává* váló azon érvelést, amely szerint *az alkotmányban rögzített jogegyenlőség feleslegessé és indokolatlanná teszi a különleges kisebbségvédelmi jogalkotást*¹⁷⁵⁷, *különösen nemzetközi szerződéses formában*¹⁷⁵⁸. Többek között a Románia magatartására visszavezethető diplomáciai kudarc e körben döntően befolyásolta az Amerikai Egyesült Államok magatartását az I. világháborút követő béketárgyalásokon. Az Amerikai Egyesült Államok magatartásának ezen okból vált kiindulópontjává egy átfogó és hatékony, nemzetközi garanciákkal ellátott kisebbségvédelmi rendszer kiépítése, amely a kisebbségek létét és tényleges védelmét biztosítani képes¹⁷⁵⁹. Összegezve megállapítható, hogy Románia jogalkotására *de facto* a nemzetközi jog kisebbségvédelmi előírásai ebben a korszakban nem gyakoroltak tényleges befolyást, amelynek oka hármas természetű. Első ok e körben, hogy a román állam lényegében véve egynyelvű és a zsidóságot leszámítva gyakorlatilag egyvallású állam volt, másrészt a román alkotmányjog abszolút szuverenitás felfogása is a kötelezettségek teljesítése ellen hatott, végezetül pedig a nemzetközi kötelezettségek elmulasztásának elmaradt jogkövetkezményei sem ösztönözték a szerződések teljesítését.

A korban a nemzetközi jog hatásai és *Magyarország* viszonya tekintetében elsőként szükséges

the European powers in matters relating to themselves we have never taken any part, nor does it comport with our policy to do so. It is only when our rights are invaded or seriously menaced that we resent injuries or make preparation for our defense.” – „Az európai hatalmak háborúiban, melyek az ő belső ügyeik voltak, sohasem vettünk részt, sem azok politikáinkat közelebbről nem érintik. Csak akkor utasítjuk vissza a sérelmeket vagy készülünk védelemre, ha jogainkat megtámadják vagy komolyan fenyegetik.”
https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp

¹⁷⁵⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 55–58.

¹⁷⁵⁷ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 469.

¹⁷⁵⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58.

¹⁷⁵⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58.

kiemelni, hogy Magyarország az *Osztrák-Magyar Monarchia részeként nagyhatalmi státust élvezett*, amelyből kifolyólag a nemzetközi jog által megfogalmazott kötelezettségek tekintetében is döntően más szerepben volt, mint Románia. A korszakban a magyar jogalkotására a fentiekben kifejtett nemzetközi jogi hatások és a nemzetközi szerződésekben megjelenő *elvek* adott esetben évszázadokkal korábban már konkrét jogalkotás során megvalósítást nyertek, így *nóvumot nem jelentettek*. A vallásszabadság kérdése tekintetében a nemzetközi jog azt csak a XIX. század végén tette általános szabállyá és alapvető elvi tétellé mint államelismerési feltételt, amely jogot a magyar, illetve az erdélyi állam már a XVI., illetve XVII. század óta biztosított. A kisebbségi kérdés vallásszabadságon túli, a nemzetközi jog által a korszakban csak *partialis* jelleggel tárgyalt egyéb kérdéseit Magyarország a Nemzetiségi törvény megalkotásával, illetve a zsidók emancipációjával belső joga alapján már rendezte, illetve következetesen a személyi jellegű nemzetiségi jog talaján állt. Magyarország jogalkotása tekintetében tehát rögzíthető, hogy szemben az I. világháborút lezáró béke rendszerrel és a Nemzetek Szövetségének nemzetközi jogi intézményével, a *magyar állam másoktól függetlenül, a belső és külső okokat egyaránt felismerve, önként és Európában elsőként határozta el a nemzetiségi kérdés törvényi szabályozását már a XIX. század első felében*. A magyar alapállást az ország területi épségének biztosítása és a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése befolyásolta, ezért a nemzetiségekkel kapcsolatos *jogalkotása a nemzetközi jog által is szorgalmazott jogegyenlőség tételét vallotta* és csak másodlagosan, közvetett módon szorgalmazta – a korban elfogadott és nem példa nélküli – asszimilációt. Ez a politikai és jogi alapállás azonban végletesen elvezett a nemzetiségeket igában tartó magyar állam jelzőjéhez¹⁷⁶⁰ és annak nemzetközi elterjedéséhez. *E ténynek azért van különös jelentősége, mert az I. világháborút követő békerendszer tárgyalása során nem vették a döntéshozók kellő súllyal figyelembe azt a tényt, hogy önmagában véve az egyéni jogok talaján álló kisebbségvédelem a nemzetállamok szintjén a nemzeti kérdés megoldásához, mint a béke alapjához nem feltétlenül elegendő, az nem szünteti meg sem az asszimilációs hatásokat, sem a nemzetállami kereteket szétfeszítő politikai mozgalmakat.*

Az I. világháborút követő *békerendszer* tehát, amelynek elemeit képezték alábbiakban tárgyalandó kisebbségi szerződések *nem vállalta fel – kis kivételtől eltekintve – a korábbi nemzetiségi mozgalmak kollektív jogi entitások talaján álló alapállását annak ellenére, hogy a jogegyenlőség tételén álló magyar nemzetiségi jogalkotás eredményei és azok lényegi*

¹⁷⁶⁰ POPOVICI i.m. 285–286.

kudarca ismert volt, amely kudarc eredménye az új államok kialakításával elismerést is nyert. Az új nemzetállamok, ahogyan báró Eötvös József évtizedekkel korábban feltételelesen megállapította¹⁷⁶¹ ugyanis ugyanúgy többnemzetiségű államok voltak mint Ausztria-Magyarország. A fenti tények ellenére a kisebbségvédelmi szerződések és a Nemzetek Szövetsége intézményrendszere továbbra sem ismerte el a kisebbségek nemzetközi jogi jogalanyiségét¹⁷⁶², kollektív jogait, így alapvetően a korábbi – átaluk elítélt – magyar jogalkotással azonos módon individualista alapokon álltak, *amelyből fakadóan a korábbi nemzetiségi konfliktus a nemzetközi garanciarendszer ellenére újratermelődött*¹⁷⁶³.

4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és annak nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra

Az I. világháború *megszüntette* a korábbi európai hatalmi rendet, az *európai koncert* által *befolyásolt világpolitikát*¹⁷⁶⁴ és a bécsi kongresszus által meghatározott *korábbi rendezési elvek végletes feladásával járt.* Az *európai hatalmi egyensúly lokális kérdése a globális hatalmi egyensúly kérdésévé vált,* amelynek tárgyalásába a XX. század elejétől a korábbi izolacionista politikáját feladó Amerikai Egyesült Államok döntő szerepet kívánt magához vindikálni¹⁷⁶⁵. Az I. világháború kitörésének komplex felelősségi rendszerét és annak folyamatát nem vizsgálva megállapíthatjuk¹⁷⁶⁶, hogy a békerendszer eredményeképpen Európa politikai térképe alapvetően változott meg. Négy nagyhatalmi szerepben álló monarchia tűnt el Ausztria-Magyarország, Németország, Oroszország és Törökország esetében¹⁷⁶⁷, helyüket új, illetve területekben megváltozott államok foglalták el¹⁷⁶⁸, valamint – a modern államszervezeti eszmék térhódításán túl a monarchikus államforma elavultságát hirdető Amerikai Egyesült Államok közvetett politikai hatásának is betudható módon¹⁷⁶⁹ – a

¹⁷⁶¹ EÖTVÖS József: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903. 146–147.

¹⁷⁶² AJTAY i.m. 221., 225.; GAFTOESCU i.m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 111–112.

¹⁷⁶³ FERGUSON (2016a) i.m. 141–142.

¹⁷⁶⁴ SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă.* Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 71–83.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 59.

¹⁷⁶⁵ KISSINGER i.m. 38–46.

¹⁷⁶⁶ FERGUSON (2016a) i.m. 102–108.; GYURGYÁK (2018) i.m. 112–114.

¹⁷⁶⁷ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1032–1039.; GYURGYÁK (2018) i.m. 119.; ROMSICS (2018a) i.m. 30.; RUSU i.m. 18.

¹⁷⁶⁸ LUKACS, John: *A huszadik. század rövid története.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 36–39.; GALÁNTAI i.m. 20–21.

¹⁷⁶⁹ WATSON i.m. 470–472.

monarchikus államforma dominanciáját a köztársasági váltotta fel¹⁷⁷⁰. A folyamatok egyfajta *demokratizálási* hullámot is eredményeztek, azonban pontosan a békerendszer által kialakított, illetve részben megismételt korábbi problematikák megoldatlansága okán a demokratizálás később totális vagy autoriter rendszereket eredményezett két évtizeden belül¹⁷⁷¹.

A változásokat egymással összehangolt békeszerződések rendszerével szentesítették a győztes Szövetséges és Társult Főhatalmak¹⁷⁷². A békerendszer megalkotása során szerepet kapott a legyőzött hatalmak megbüntetésére irányuló szándék¹⁷⁷³, amelyre jelentős hatást gyakorolt az egymással is versengő nacionalizmusok és az antanthatalmak gazdasági és politikai érdekei, különösen biztonsági céljai¹⁷⁷⁴. A *tárgyalások egyoldalúsága* a békerendszertől várt *stabilitás célját illuzórikussá* tették, amelyet bizonyít, hogy *egyrészt általános rendező elvek sem álltak rendelkezésre*¹⁷⁷⁵, másrészt – a konszenzusos és stabil rendezést eleve kizárva – a *vesztes államokat* a korábbi gyakorlattól eltérően meg *sem hívták meg* a békekonferenciára¹⁷⁷⁶. Különösen Magyarország esetében – amely 1919/1920. fordulójára külpolitikailag végletesen elszigetelődött¹⁷⁷⁷ – volt nyilvánvaló, hogy az államterület feldarabolásának valamennyi gazdasági és politikai következménye magyar részről szükségképpen irredentizmushoz, illetve revizionizmushoz, valamint az utódállamok esetében pedig a többnemzetiségű állam problematikájának megismétléséhez vezet¹⁷⁷⁸.

¹⁷⁷⁰ STIPTA (1999) i.m. 45.; SZENTE (2003) i.m. 380.

¹⁷⁷¹ GYURGYÁK (2018) i.m. 127–129.

¹⁷⁷² SALANȚIU i.m. 83–85.; ZEIDLER (2001) i.m. 33–34.

¹⁷⁷³ FERGUSON (2016a) i.m. 141.; ZEIDLER (2001) i.m. 22.

¹⁷⁷⁴ CORNELIUS i.m. 27.; ZEIDLER (2001) i.m. 23.

¹⁷⁷⁵ Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 713.

¹⁷⁷⁶ Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 720–724.; KISSINGER i.m. 227–228.

¹⁷⁷⁷ HATOS i.m. 266–360.

¹⁷⁷⁸ Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, rutének és magyarok számára javasolt, Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 213–218.; 3. Javaslat az Ausztria-Magyarországon belüli határookra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 221–235.; Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 175–176.; A békekonferencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar

A békeszerződések rendszerét ugyan kiegészítették az új, illetve területükben megváltozott államokkal kötött kisebbségvédelmi szerződések¹⁷⁷⁹, de azok megalkotása során a legyőzött államok, akiknek nemzeti kisebbségeit érintették a szerződések nem adhatták elő álláspontjukat. A kisebbségvédelmi szerződések mellett a békerendszer részeként felállításra került a Nemzetek Szövetsége¹⁷⁸⁰, amely intézményre bízták többek között a békeszerződésekben, illetve az egyedi kisebbségvédelmi szerződésekben meghatározott jogok biztosítását, védelmét¹⁷⁸¹. A részben az önrendelkezési jog alapján megalkotott új Európa határai¹⁷⁸² alapján kialakult kisebbségi viszonyok a kisebbségvédelmi rendszer hatékonyságát azon ok is megkérdőjelezte, hogy a kisebb államokkal való együttműködés jóval nehezebb volt, mint a korábbi nagyhatalmak egyensúlyi politika által vezérelt korábbi rendszere¹⁷⁸³. A fenti politikai tények ellenére a Párizs környéki békerendszerrel kialakult a nemzetközi szerződéseken alapuló nemzetközi kisebbségvédelmi jog¹⁷⁸⁴, amelynek további jogforrásait képezték az egyes államoknak a Nemzetek Szövetsége előtt tett és a Nemzetek Szövetsége által elfogadott nyilatkozatai, az egyes államok között kötött bilaterális kisebbségi szerződések, illetve a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróság tárgyi döntései és szakvéleményei¹⁷⁸⁵. *A nemzetközi jog idézett forrásai alapvetően rámutatnak arra a tényre, hogy a többenemzetiségű államok problematikáját az I. világháború nem oldotta meg. A Szövetséges és Társult Főhatalmak a felállított nemzetközi jogi intézményekkel közvetlenül ismerték be a nemzetiségi kérdés államhatárok módosításával és részben új államokkal való általuk eszközölt megoldásának kudarcát.*

A Monarchiát érintő föderációs elképzelések kudarcai, a nemzetiségek nemzetgyűlési határozatai mint a nemzetiségi kérdés bizonyos megoldásai és a katonai állapotok együttes következményeként a *nemzetállamok politikai programja annak ellenére vált a nemzetközi*

békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 208–213.; GLANT i.m. 32–34., 45.; GYURGYÁK (2018) i.m. 116–120.; ROMSICS (2018b) i.m. 202–203.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–211.; SMITH i.m. 16.

¹⁷⁷⁹ AJTAY 216., 218–219.; BALOGH (1928) i.m. 57–63.; KOVÁCS (2003) i.m. 317.; MATEIU i.m. 22.; ROSTING i.m. 386–388.; ZEIDLER (2001) i.m. 36–37.

¹⁷⁸⁰ KOVÁCS (2003) i.m. 37.; TEGHZE i.m. 85., 323–326.; ROMSICS (2011) i.m. 109–110.

¹⁷⁸¹ BALOGH (1928) i.m. 38–44.

¹⁷⁸² IONESCU i.m. 149.

¹⁷⁸³ KISSINGER i.m. 236–241.

¹⁷⁸⁴ ALBRECHT Ferenc: A kisebbségi jogok jogi természete. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 102–104.

¹⁷⁸⁵ BALOGH (1928) i.m. 38–39.; TEGHZE i.m. 559–560.; ZEIDLER (2001) i.m. 36–37.

jogi rendezés alapjává, hogy a nemzeti eszmét és a nemzetállami programot nem tekintették se a háború közvetlen kiváltó okának¹⁷⁸⁶ sem fő rendező elvének a wilsoni pontokig¹⁷⁸⁷. A nemzetiségek Osztrák-Magyar Monarchia általi 'elnyomása' mint a nemzeti eszme kezelésének elsődleges háborús okként való megnevezése ambivalens módon a nemzetiségi kihívást tagadó baloldali értelmezésből fakadt¹⁷⁸⁸, amely az önrendelkezés elvének a békeszerződések általi látszólagos alkalmazása okán az I. világháború után nyert teret és a közgondolkodásban kizárólagossá vált. Az új államhatárok elsősorban biztonsági, katonai, gazdasági, politikai szempontból kerültek kialakításra, a népek önrendelkezési joga fő elvként való elismerése ellenére csak kiegészítő jelleggel játszott szerepet, azaz a tiszta nemzetállamok megalkotásának később rögzített célját a hagyományos katonai, gazdasági és politikai realitás és háborús célok együttese felülírta¹⁷⁸⁹. Végezetül mind a békeszerződések, mind a kisebbségvédelmi szerződések tekintetében hangsúlyos körülményt képez, hogy a politikai és területi változások¹⁷⁹⁰ döntően a békekonferencia összehívása előtt tényként álltak fent eleve lehetlenné téve a tiszta nemzetállamok kialakítását¹⁷⁹¹.

Magyarországot ezen tényhelyzetek különösen súlyosan érintették. A békeszerződés rendezésével szemben megfogalmazott etnográfiai, történelmi és gazdasági érveket, valamint az önrendelkezési elvre hivatkozó és részben népszavazásra irányuló – wilsoni alapokon nyugvó – magyar javaslatokat¹⁷⁹² a Szövetséges és Társult Főhatalmak, illetve – az ugyanazon

¹⁷⁸⁶ FERGUSON (2016a)] i.m. 79–81.

¹⁷⁸⁷ GALÁNTAI i.m. 40–54.; ORMOS: i.m. 143–145.

¹⁷⁸⁸ KEMÉNY G. Gábor: Előszó. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 1–2.; VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 8.

¹⁷⁸⁹ RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 184–185.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 724–734.; GALÁNTAI i.m. 20–22.; GLANT i.m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307–308.; WATSON i.m. 583–585.; ZEIDLER (2001) i.m. 22–28.

¹⁷⁹⁰ GLANT i.m. 42–43.; ORMOS: i.m. 77–376.

¹⁷⁹¹ CARTLEDGE (2011) i.m. 64–65.; JAKABFFY – PÁLL i.m. V.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 64–65.

¹⁷⁹² Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 502–505, 510–513., 526–527.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 528–560.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest,

wilsoni alapokon megerősödött és létrejött, az önrendelkezési joggal élt – csehszlovák, szerb-horvát-szlovén és román államok együttes fellépése akadályozta meg¹⁷⁹³. A fellépés magyarázataként szolgálhat, hogy a békerendszer keretein belül megtartott népszavazások eredményei minden esetben felülbírálták az önrendelkezési jogra alapított határokat¹⁷⁹⁴. Az új államok államnacionalizmusa tehát az alapkérdés megnyugtató megoldása nélkül újratermelte és végső soron fenntartotta a nemzeti eszme eredeti problémáját és konfliktusát – sőt magasabb szintű feszültségeket eredményezett¹⁷⁹⁵ – amely így a II. világháború kitörésének egyik okaként fennmaradt¹⁷⁹⁶.

A békeszerződések kialakítása során a stabil béke és a kollektív biztonság megteremtése célként fogalmazódott meg¹⁷⁹⁷, amelynek egyik hangsúlyos feltételét képezte a kisebbségvédelmi kérdések rendezése¹⁷⁹⁸ felismerve a homogén nemzetállamok felállításának lehetetlenségét, valamint azt a tényt, hogy a megszállt területeken alkalmazott intézkedések sérelmeiből kifolyólag is a hatékony kisebbségvédelmi rendszer felállítása megkerülhetetlen¹⁷⁹⁹. Hangsúlyozni szükséges, hogy a nemzetiségi elv maradéktalan

Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 564–571.; Gróf Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 572–587.; Gróf Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 589–598.; Gróf Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 599–634.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 756–765.; ABLONCZY (2020) i.m. 33–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 348.; HORTHY i.m. 145–146.; ROMSICS (2001a) i.m. 496–497.; ROMSICS (1987) i.m. 220–221.; ROMSICS (2012) i.m. 40–48.; ROMSICS (2016) i.m. 794–796.; ROMSICS (2018b) i.m. 271–284.; ROMSICS (2019c) i.m. 173–178.; ROMSICS (2020a) i.m. 136–141., 144–146.; SZÁSZ (1993c) 576–577.; ZEIDLER (2001) i.m. 29–31.; ZEIDLER (2018) i.m. 27–29.

¹⁷⁹³ A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 222–228.; BOTLIK: i.m. 73.; ROMSICS (2019a) i.m. 63–64.

¹⁷⁹⁴ ABLONCZY (2020) i.m. 70.

¹⁷⁹⁵ ORMOS: i.m. 159.

¹⁷⁹⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 51.

¹⁷⁹⁷ AJTAY i.m. 218.; KISSINGER i.m. 242–245.; ZEIDLER (2001) i.m. 22–28.

¹⁷⁹⁸ WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 46–50.; GALÁNTAI i.m. 23–33.; RADU – JUCAN-POPOVICI i.m. 179–180.; ROMSICS (2020b) i.m. 211–214.

¹⁷⁹⁹ ROMSICS (2018b) i.m. 202.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58–59.

érvényesítésének kivitelezhetetlensége¹⁸⁰⁰ és a határmódosítások ezen elv alapján való megvalósításának kisebbségellenes hatása már az I. világháború előtt világossá vált különösen a vegyes lakosságú területek és államok esetében, a békeszerződéseket követően pedig azonnal igazolást nyert¹⁸⁰¹.

Magyarország és Románia viszonyában a fenti tényekből kiindulva, a trianoni békeszerződés ratifikációját elősegítendő írta meg – vélelmezhetően a magyar érvek ismeretében álláspontjának módosítását fontolgató de a nemzetiségi elnyomás toposza miatt a magyarokkal szemben ellenérzéseket tápláló brit diplomaták nyomására végül a határokat elfogadó Lloyd George¹⁸⁰² és lord Curzon kezdeményezésére – Alexandre Millerand francia miniszterelnök az ún. Millerand-levelet¹⁸⁰³. A Millerand-levél tartalma a megállapított határok esetleges módosításának lehetőségét tartotta fent¹⁸⁰⁴, amennyiben a kialakított határok a helyszíni vizsgálatok során nem felelnének meg a néprajzi vagy gazdasági követelményeknek, ezzel Magyarország esetében gyakorlatilag elismerve a tiszta etnikai határok megállapításának lehetetlenségét. Ugyanezen levél *azonban* azt is *egyértelművé* tette, hogy az 1918. őszi nemzetgyűlések határozatait a Szövetséges és Társult Főhatalmak a népszavazásokkal *quasi egyenértékűnek tekintették*, mintegy magyarázatként a magyar népszavazási indítványok visszautasítására¹⁸⁰⁵. Tényleges határrevízióval Magyarország esetében a Szövetséges és Társult Főhatalmak ennek megfelelően nem számoltak, a népszavazásra vonatkozó javaslatokat a fentiekre alapozva, az ezeréves határookra vonatkozó érveket azok igazságtalanságra hivatkozva nem vették figyelembe, a további gazdasági, jogi, szociológiai, etnikai szempontok elutasítását egyebekben nem indokolták¹⁸⁰⁶.

A nemzetiségi elv alkalmazásának lehetetlensége¹⁸⁰⁷, továbbá a határrevíziók elutasítása a

¹⁸⁰⁰ IFJ. ANDRÁSSY i.m. 113.; JÁSZI (1918) i.m. 15–16., 31–34.; PONGRÁCZ i.m. 117–118.; ROMSICS (2018a) i.m. 28–29.; ROMSICS (2018b) i.m. 214–215.

¹⁸⁰¹ KISSINGER i.m. 238–239.

¹⁸⁰² GYŐRI SZABÓ i.m. 50–51.

¹⁸⁰³ Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar békedelegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 638–641.; GYŐRI SZABÓ i.m. 60.; ROMSICS (2019a) i.m. 67–68.; ROMSICS (2020a) i.m. 159.; ZEIDLER (2001) i.m. 31.

¹⁸⁰⁴ BÁNFFY i.m. 191.; HORTHY i.m. 149.; ROMSICS (2012) i.m. 48.

¹⁸⁰⁵ PREDÁ i.m. 67.; VESA (2016c) i.m. 641–643.

¹⁸⁰⁶ CARLEDGE (2016) i.m. 359–360.; ROMSICS (2018b) i.m. 289–290.

¹⁸⁰⁷ GYURGYÁK (2018) i.m. 130–131.

kisebbségvédelem tárgyát még hangsúlyosabbá tették¹⁸⁰⁸, figyelemmel arra is, hogy az új európai rendnek lényegében véve semmilyen geopolitikai alapja nem volt¹⁸⁰⁹. Ennek megfelelően meghaladottá vált a berlini kongresszus által felállított azon tétel¹⁸¹⁰, amely a kisebbségvédelem tárgyában rögzített nemzetközi előírásokhoz nem rendelt külön nemzetközi biztosítékrendszert és a kötelezettségek teljesítését legfeljebb az államelismerés feltételeként értékelte. A nemzetközi kötelezettségek nem teljesítése esetén legfeljebb politikai és nem jogi szankcióként volt számon kérhető¹⁸¹¹, így a kisebbségvédelmi kérdés döntően a belső állami jogalkotás tárgya maradt. *A korábbi tapasztalatok¹⁸¹² ezért a Szövetséges és Társult Főhatalmakat a vesztes államok nemzeti kisebbségeinek jogvédelmének ténylegesen biztosítására sarkallták, ezáltal a berlini szerződés tételétől eltérve a kisebbségvédelemhez nemzetközi garanciarendszert társítottak¹⁸¹³.* A kisebbségek jogvédelmének biztosítása egyebekben a béke általános feltételén túl egyfajta kompenzációként is értelmezhető volt a vesztes államok azon nemzetrészei tekintetében, akik az önrendelkezési joggal nem élhettek, illetve az önrendelkezés jogának részbeni érvényesítésével más államokhoz kerültek¹⁸¹⁴. Ennek megfelelően teret nyert olyan nézet, amely szerint a kisebbségek valójában olyan nemzetrészek amelyek szuverenitásuk hiánya okán a belső jog és a nemzetközi rend által meghatározott politikai *statusú* csoportokként írhatók le¹⁸¹⁵. A kisebbségvédelem és garanciarendszere ezen kisebbségi népesség megnyugtatót és az új helyzettel való megbékélését is szolgálta¹⁸¹⁶, ugyanakkor a békés asszimiláció politikai célját is magában foglalta¹⁸¹⁷, illetve azt kifejezetten kívánatosként pártolta¹⁸¹⁸.

A kezdeti tervek a békekonferencián egy univerzális kisebbségvédelem intézményrendszerének megteremtésére irányultak a felállítandó Nemzetek Szövetsége keretein belül¹⁸¹⁹, de az döntően az Amerikai Egyesült Államok hatására végül nem valósult

¹⁸⁰⁸ GAJZÁGÓ i.m. 242.; GALÁNTAI i.m. 35–40.; TEGHZE i.m. 236–237.

¹⁸⁰⁹ GYURGYÁK (2018) i.m. 130.; KISSINGER i.m. 272.

¹⁸¹⁰ GALÁNTAI i.m. 53–54.

¹⁸¹¹ JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelességei. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 135–136.; AJTAY i.m. 218–219.; SHAW i.m. 357–358.

¹⁸¹² GALÁNTAI i.m. 48–54.;

¹⁸¹³ AJTAY i.m. 219., 221–222.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 65–66.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.

¹⁸¹⁴ GAJZÁGÓ i.m. 242–243.

¹⁸¹⁵ BUDIŞTEANU i.m. 13–14.

¹⁸¹⁶ BALOGH (1928) i.m. 57–58.

¹⁸¹⁷ BÚZA (1930) i.m. 200–202.

¹⁸¹⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 77.

¹⁸¹⁹ ROMSICS (2020b) i.m. 213.

meg¹⁸²⁰. Az amerikai béke delegáció álláspontjának fókuszában az új és területileg megnövekedett államok kötelezettségei álltak¹⁸²¹, amely álláspont végül az univerzális kisebbségvédelem álláspontjával szemben kizárólagossá vált. A *Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya így sem kisebbségvédelmi szabályokat nem tartalmazott*¹⁸²², *sem az önrendelkezési jogot nem ismerte el*¹⁸²³ *alapvetően tagadva meg a korábbi évek ezen jogra alapított politikáját és a Párizs környéki békerendszer ideológiai alapját.* Ezt követően a Szövetséges és Társult Főhatalmak programja arra irányult, hogy *partialis* jelleggel pozitív jogi előírásokkal megteremtsék az új, illetve területükben megnövekedett államokban élő kisebbségi közösségek fennmaradásának feltételeit az új államkeretek között, amelynek módját a békeszerződésekkel, egyedi kisebbségvédelmi szerződésekkel¹⁸²⁴ és az azokba beépített garanciarendszerrel és különösen az ezen jogforrásokba foglalt alaptörvényi klauzulával képzelték el¹⁸²⁵. A *partialis* kisebbségvédelmi rendszert – a békeszerződések kisebbségvédelmi klauzuláit, valamint kisebbségvédelmi szerződések tervezetét – a békekonferencia *Commission des Nouveaux Etats – Comission on New States and Minorities* nevű különbizottsága készítette elő¹⁸²⁶ a lengyel, a csehszlovák, a szerb-horvát-szlovén, a román és a görög kisebbségvédelmi szerződések megszerkesztésével¹⁸²⁷, valamint az Ausztriával, Bulgáriával és Magyarországgal kötendő békeszerződések kapcsolódó fejezeteinek megalkotásával¹⁸²⁸. A kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések alapját a lengyel kisebbségvédelmi szerződés szövege képezte¹⁸²⁹, egyben megállapítást nyert a Nemzetek Szövetsége előtti intézményi garancia eljárásrendje. Az eljárásrend szerint mind egyének és csoportok fordulhattak a Nemzetek Szövetsége Tanácsához, amelyet a Tanács vizsgálata követett, adott esetben az Állandó Nemzetközi Bíróság döntése egészített ki¹⁸³⁰. Egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagjai hívhatták fel a Nemzetek Szövetségének Tanácsának figyelmét a szerződésszegésekre, és az Állandó Nemzetközi Bírósághoz is csak olyan állam fordulhat kisebbségvédelmi ügyben, amely a Tanács tagja

¹⁸²⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 67–69.

¹⁸²¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 69–71.

¹⁸²² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71.; TEGHZE i.m. 235–236.

¹⁸²³ SHAW i.m. 218.

¹⁸²⁴ GAJZÁGÓ i.m. 243.

¹⁸²⁵ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁸²⁶ GALÁNTAI i.m. 71–76.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71–73.

¹⁸²⁷ GAFTOESCU i.m. 75.; GALÁNTAI i.m. 92; L. BALOGH (2020) i.m. 53.

¹⁸²⁸ GAFTOESCU i.m. 75–76.; GALÁNTAI i.m. 92.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71–72.

¹⁸²⁹ GAFTOESCU i.m. 78., 138–139.; GALÁNTAI i.m. 76–81.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 88–95.

¹⁸³⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 73–74.

volt¹⁸³¹.

*A kisebbségvédelmi szerződések kérdése tehát a berlini kongresszus előírásainak negligálásának gyakorlati tapasztalataiból eredeztethető és a szuverenitás kérdésének azon értelmezését várta el a felektől, hogy a béke kérdésre ható tényezők, így a nemzeti kisebbségek ténye nem lehet egy állam szuverén belügye, hanem nemzetközi jelentőségű kérdés¹⁸³². A kisebbségek kérdése – mint az egyéni szabadságjogok és emberi jogok egyik aspektusa – így vált az állami szuverenitást korlátozó tényné¹⁸³³, amely tény 1878 óta az államelismerés tekintetében ismert és alkalmazott volt a nemzetközi jogban és e tétel került továbbfejlesztésre a békeszerződésekben és a kisebbségvédelmi szerződésekben¹⁸³⁴ oly módon, hogy e jogok a Nemzetek Szövetségének védelme alá kerültek nemzetközi jogi szinten, míg a belső jog szintjén e szerződések alaptörvényi jellegének elismerését vonták magukkal¹⁸³⁵. Az állami szuverenitást korlátozó kisebbségvédelmi nemzetközi jogi rendszer felállításának ezen indokait Georges Clemenceau francia miniszterelnök 1919. június 28-án kelt Ignacy Jan Paderewski lengyel miniszterelnökhöz küldött levele¹⁸³⁶ tartalmazta¹⁸³⁷. A levél egyértelműen visszautal a nemzetközi jog gyakorlatára, amely szerint új állam alakulásakor vagy egy már fennálló állam területének megnövekedésekor a nagyhatalmi elismerés feltételeként eddig is elvárt volt bizonyos kormányzati elvek biztosítása. Ezen jogok biztosítása azonban garanciákat követel meg, amely által a belső jog változásai esetén is biztosítható a kisebbségek megfelelő védelme. A levél tényként ismeri el, hogy az új államterületek okán nagyszámú, a többségtől eltérő nyelvi és faji hovatartozású népesség kerül új állami joghatóság alá, amelynek védelme az igazságtalan bánásmód vagy elnyomatás ellen indokolt nemzetközi szerződés formájában, amely védelem és garanciarendszer e népesség megnyugtatását és az új helyzettel való megbékélését is szolgálja¹⁸³⁸. *A fenti okok és indokok alapján megszövegezett kisebbségvédelmi szerződések tehát az új államok, illetve azok területének elismerésének feltételeként kerültek előterjesztésre, azonban a szerződésekkel**

¹⁸³¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 74.; TEGHZE i.m. 85., 558.

¹⁸³² AJTAY i.m. 220–221.; BALOGH (1928) i.m. 71–72

¹⁸³³ SOFRONIE i.m. 15-16.

¹⁸³⁴ SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 229.

¹⁸³⁵ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁸³⁶ Georges Benjamin Clemenceau kísérellevele a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 193–200.

¹⁸³⁷ GALÁNTAI i.m. 86–89.

¹⁸³⁸ BALOGH (1928) i.m. 57–58.

*kötelezett államok rendkívül heves ellenállást tanúsítottak velük szemben*¹⁸³⁹. A kisebbségvédelmi szerződéseket alapvetően egyenlőtlennek tartották¹⁸⁴⁰, abszolút és érintetlen szuverenitásuk elleni támadásként fogták fel¹⁸⁴¹, az alkotmányos jogegyenlőségi klauzula okán feleslegesnek tartották¹⁸⁴² amelynek hangot is adtak, amely álláspontból következtethetünk a későbbi – a 3.3.3. alfejezetben ismertetettek szerint fiktív – jogalkotói akaratra¹⁸⁴³. E körben különösen a kötelezett államok meghaladott szuverenitás felfogását lehet kiemelni, elvégre a korlátokat nem ismerő állam – a fentebb kifejtetteken túl – nem csak a nemzetközi környezet valósága mint a szuverenitás külső korlátai okán¹⁸⁴⁴, hanem elméleti úton sem igazolható¹⁸⁴⁵. A kötelezett államok ellenérveinek ismeretében kerültek előterjesztésre a szerződések, amelyek aláírásához, a bennük foglalt rendelkezések hatékony átültetéséhez valós jogalkotói akarat és szándék tehát nem társult a kötelezettek részéről. Ez az akarathány a nemzetközi szerződésekben foglalt rendelkezések végrehajtásához fűzött reményeket így már aláírásuk pillanatában illuzórikussá tette, melyből fakadóan a kisebbségvédelmi szerződések által felállított rendszer döntően kudarcra volt ítélve.

Az I. világháborút lezáró békerendszer jogforrásait áttekintve Magyarország és Románia viszonylatában a trianoni békeszerződés és az 1919. december 9-én a Szövetséges és Társult Hatalmak között kötött Párizsi kisebbségvédelmi szerződés bírt jelentőséggel a vizsgált korszakban¹⁸⁴⁶. A fenti jogforrásokon túli egyéb nemzetközi jogi kútfők, azaz a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, az Állandó Nemzetközi Bíróság döntései és szakvéleményei a két világháború közötti korszak tárgyalásánál bírtak alapvető jelentőséggel a 4.5.6. alfejezetben rögzítettek szerint, amelyet Románia esetében kiegészít a Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött szerződésrendszer bánáti területi

¹⁸³⁹ BÁRDI (2013) i.m. 208–209.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–56.; ROMSICS (2018b) i.m. 215–216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 78.

¹⁸⁴⁰ MICESCU, N. *Istrate: Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*, București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937. 6–7.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 74.

¹⁸⁴¹ Ion I. C. Brătianu, a román béke delegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 170–171.; AJTAY i.m. 220.; BOTLIK: i.m. 74.; DURANDIN i.m. 223.; GALÁNTAI i.m. 82–85.; GYÖRGY (2006) i.m. 8–9.; L. BALOGH (2020) i.m. 55.; NEGULESCU i.m. 143., 147.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.; SOFRONIE i.m. 15.

¹⁸⁴² GAFTOESCU i.m. 134–137.

¹⁸⁴³ SZABÓ (2011) i.m. 99–100.

¹⁸⁴⁴ BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 287–292.

¹⁸⁴⁵ BÓDIG Mátyás: Szabadság-Hatalom-Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 5.

¹⁸⁴⁶ GAFTOESCU i.m. 92–97.; TEGHZE i.m. 236.

hatályú oktatási megállapodása¹⁸⁴⁷, illetve Magyarország és Németország között 1940. augusztus 30-án Bécsben kötött kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv, amelyet 8.490/1940. M.E. rendelet¹⁸⁴⁸ hirdetett ki. Az ún. kisebbségi deklarációk¹⁸⁴⁹ Románia és Magyarország esetében nem bírtak relevanciával.

A nemzetközi jog kapcsolódó forrásai a lengyel kisebbségvédelmi szerződés rendelkezései alapján több kérdést tárgyaltak, amelyek alapvetően öt csoportra oszthatók, nevezetesen az adott állam valamennyi lakosát megillető jogokra, az állampolgárság megszerzésének kérdésére, a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat megillető jogokra, a nemzetközi garanciarendszerre és végezetül az adott állam sajátosságait figyelembe vevő jogok és kötelezettségek csoportjára¹⁸⁵⁰. A dolgozat a jogok felosztását illetően ezt a felosztást fogadja el, megjegyezve, hogy más rendező elvek szerint a kisebbségi jogok tekintetében három csoport állítható fel, nevezetesen az egyéni jogok, kollektív jogok, illetve a területi autonómia létrehozatalára irányuló jogok csoportjai¹⁸⁵¹. A felosztási rendszertől függetlenül a nemzetközi forrásokban megjelenített jogok gyakorlatilag olyan alapjogok, amelyek a mindenkori törvényhozó hatalom korlátainak igényével kerültek rögzítésre¹⁸⁵², azok önkényesen nem, csak legitim és igazolható cél érdekében korlátozhatók¹⁸⁵³.

Az ország valamennyi lakosát megillető jogok alapvetően a klasszikus emberi jogok csoportját jelentik, így ebbe a körbe tartoztak jog az élethez és a szabadsághoz, valamint jog a vallás szabad gyakorlásához¹⁸⁵⁴, amelyet Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2. cikke, Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 55. cikke tartalmazott.

Az állampolgárság megszerzésének jogával a trianoni békeszerződés 56-57. cikkei foglalkoztak figyelembe véve Magyarország területi veszteségeit előírva, hogy Magyarország magyar állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakítás nélkül mindazokat a személyeket, akiknek a békeszerződés életbelépésének idejében magyar

¹⁸⁴⁷ GAFTOESCU i.m. 77.

¹⁸⁴⁸ 8.490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzététele

¹⁸⁴⁹ GAFTOESCU i.m. 76.

¹⁸⁵⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 89–90.

¹⁸⁵¹ DEZSŐ i.m. 132–133.

¹⁸⁵² TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 32.

¹⁸⁵³ GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 143.

¹⁸⁵⁴ BÚZA (1930) i.m. 66–67.

területen van illetőségük és nem állampolgárai más államnak, valamint hogy a magyar területen való születés pusztán tényével jogérvényesen megszerzi a magyar állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illet meg. Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3-7. cikkei jóval részletesebb rendelkezéseket tartalmaztak, alapvetően az államterület megnövekedéséből kifolyólag¹⁸⁵⁵, így a kérdés szabályozása az ötödik csoportba is illeszthető e körben. A román állampolgárság kérdését a dolgozat 3.3.4. alfejezete részletesen tárgyalta a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3-7. cikkei és az azokra adott román jogalkotási válaszok alapján. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke az államterület növekedésének tényét figyelembe véve a trianoni békeszerződés 56-57. cikkével részben azonos módon kezelte a kérdést, ugyanakkor rendelkezett az állampolgárságra való optálás jogáról, azaz a 18 évesnél idősebb osztrák vagy magyar állampolgároknak jogukban állt meghatározott feltételek mellett, minden más olyan állampolgárság javára optálni, amely számukra elérhető, illetve a férj opciója maga után vonja a feleséget és a szülőké a 18 évesnél fiatalabb gyermekeiket. Optálás esetén az opciót követő tizenkét hónapon belül az optálók kötelesek voltak abba az államba áttenni állandó lakhelyüket, amelynek állampolgárságát optálták, azonban ingatlanaikat megtarthatták, illetve magukkal vihették ingóságait mindenféle ezirányú díjtételtől mentesen. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 4. cikke a román állam kötelezettségévé tette mindenféle alakiség nélkül a román állampolgárság elismerését a megszerzett területeken azon személyek számára is, akik ezen területeken lakó szülőktől származnak, amennyiben a román állampolgárság iránti igényükről két éven belül nem mondtak le, amely lemondás a férj esetében kihatott feleségére, illetve 18 éven aluli gyermekére is¹⁸⁵⁶. Az állampolgársági jog pontosítását hivatott biztosítani a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 5. cikke, amely tartózkodásra és tűrésre kötelezte Romániát a román állampolgárságra vonatkozó opciójog gyakorlása során. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 6. cikke a *ius soli* elvét rendelte alkalmazni a román állampolgárság tekintetében minden olyan személy esetében, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illetett meg, míg a 7. cikk az 1878. óta megoldatlan zsidó állampolgárság kérdését rendezte a román államterületen lakó, más állampolgársággal nem rendelkező zsidók esetében, azaz a rendelkezés a több mint négy évtizedes román nemzetközi jogi kötelezettség mulasztás okaként került ismételt előírásra¹⁸⁵⁷.

¹⁸⁵⁵ GAFTOESCU i.m. 115.

¹⁸⁵⁶ TEGHZE i.m. 198.

¹⁸⁵⁷ BUDIȘTEANU i.m. 32–33.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 102.

A harmadik csoportot azon jogok képezték, amely jogok tekintetében alapfeltétel volt az adott állam fentiek szerint konstituált vagy deklarált állampolgársága¹⁸⁵⁸. E jogok tekintetében rögzítésre került, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat a törvény előtti egyenlőség megkülönböztetés nélkül illeti meg, amely magánjogi és közjogi egyenlőséget egyaránt jelentett¹⁸⁵⁹. A megkülönböztetés nélküli egyenlőség nem kiterjedt a polgári és politikai jogok egyenlőségére, a közhivatalok betöltésének jogára. Mindezeknek megfelelően megillette a kisebbségi állampolgárokat az anyanyelv használatának joga mind a magán és az üzleti életben, mind a vallásgyakorlat során, mind a sajtó útján történő vagy bármilyen egyéb természetű közzététel során, értve ezalatt a sajtószabadság akadályok nélküli biztosítását, valamint a gyülekezési jog gyakorlását is¹⁸⁶⁰. Az anyanyelv használatának joga kiterjedt az igazságszolgáltatásra, valamint arra, hogy saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális, oktatási, kulturális vagy más intézményeket létesítsenek¹⁸⁶¹. E jog alapján a kisebbségeket megillette a jog azokon a területeken, ahol jelentékeny arányában éltek, hogy az állami elemi iskolákban az anyanyelvű oktatásban részesüljenek, illetve, hogy a javukra méltányos részt biztosítson a közvagyonból az állam nevelési, vallási vagy jótékonyági céljaira¹⁸⁶². A törvény előtti egyenlőség kérdése tekintetében hangsúlyozandó, hogy az állampolgári egyenlőség rögzítése magában foglalta azt, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat nem lehetett a többségi állampolgárok helyzeténél kedvezőtlenebb helyzetbe hozni, az egyenlőségnek valamennyi állami aktus esetében érvényesülnie kellett¹⁸⁶³. Mindez azt jelentette, hogy önmagában véve a *formai jogegyenlőség deklarálása az állam oldalán nem elegendő a nemzetközi kötelezettség teljesítéséhez, hanem tényleges egyenlőséget kell biztosítani mind az általános jogalkotás, mind a végrehajtás és az igazságszolgáltatás során, azaz amennyiben a formai egyenlőség ténylegesen egy kisebbség számára hátrányos jogalkotást vagy egyedi intézkedést, illetve igazságszolgáltatást jelent, az nem felel meg a nemzetközi kötelezettség teljesítésének*¹⁸⁶⁴. E jogokat és kötelezettségeket Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 58-59. cikkei tartalmazták, amely kérdéseket azonban a Nemzetiségi törvény, illetve a korábban megalkotott magyar jogszabályok már rendeztek és ezáltal a magyar jogrend szerves részét képezték. Románia esetében e jogokat és kötelezettségeket a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8-10. cikkei tartalmazták és konkrét

¹⁸⁵⁸ ROMSICS (2018b) i.m. 216.

¹⁸⁵⁹ BÚZA (1930) i.m. 71.; GALÁNTAI i.m. 62–66.; SOFRONIE i.m. 18-19.

¹⁸⁶⁰ BÚZA (1930) i.m. 68–69.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.; TEGHZE i.m. 236–237.

¹⁸⁶¹ BÚZA (1930) i.m. 73–75.; GALÁNTAI i.m. 66–68.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁸⁶² BÚZA (1930) i.m. 86–88.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; TEGHZE i.m. 237.; TEODORESCU i.m. 65.

¹⁸⁶³ BÚZA (1930) i.m. 69–70.

¹⁸⁶⁴ BÚZA (1930) i.m. 70.

jogalkotási feladatokat is indukáltak.

A negyedik csoportba a kisebbségvédelem biztosítékrendszerének két eleme tartozott, amely a belső alkotmányjogi garancia és a nemzetközi jogi garancia intézményben testesült meg. Egyrészt a fentiekben, illetve az ötödik csoportban tételesen rögzített jogok és kötelezettségek alaptörvényi elismerését tartalmazták a rendelkezések¹⁸⁶⁵, mint belső alkotmányjogi garanciát¹⁸⁶⁶. A rendelkezés további lényeges eleme szerint a kisebbségvédelmi szerződésben foglaltakkal szemben egyetlen törvény vagy rendelet vagy hivatalos intézkedés sem állhatott ellentétben, illetve nem volt, nem lehetett hatályos hatályos. A kötelezettséget a trianoni békeszerződés 54. cikkében Magyarország, míg Románia a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikkében vállalta¹⁸⁶⁷. A szerződésekben megnevezett jogok és kötelezettségek egyebekben a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álltak¹⁸⁶⁸, amely nemzetközi jogi biztosítékot jelentette¹⁸⁶⁹ a trianoni békeszerződés 60. cikke, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke értelmében. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának minden egyes tagja jogosult volt a Tanács figyelmét e kötelezettségek valamelyikének bármintű megsértésére vagy annak veszélyére felhívni¹⁸⁷⁰, amely esetben a Tanács olyan módon járhatott el, illetve olyan utasításokat adhatott, amelyek megítélése szerint az adott esetben alkalmasnak és hathatósan mutatkoztak¹⁸⁷¹. Amennyiben az érdekelt állam kormánya és a Tanács vagy a Nemzetek Szövetségének valamelyik tagja között a szerződések cikkeire vonatkozó jogi vagy ténykérdések tekintetében véleménykülönbség merült fel, úgy az a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya 14. cikke szerinti nemzetközi vitának minősült amelyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé lehetett terjeszteni¹⁸⁷², ez utóbbi döntése ellen pedig fellebbezésnek nem volt helye¹⁸⁷³. E körben meg kell említeni, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikke Románia esetében a szerződés 2-8. cikkeiben foglalt rendelkezések alaptörvényi elismerését tartalmazta amely nyilvánvaló elírás¹⁸⁷⁴ és a *ratio*

¹⁸⁶⁵ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁸⁶⁶ BALOGH (1928) i.m. 241–243.

¹⁸⁶⁷ TEODORESCU i.m. 65–66.

¹⁸⁶⁸ GAFTOESCU i.m. 118–120.; TEODORESCU i.m. 66.

¹⁸⁶⁹ BALOGH (1928) i.m. 244–245.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁸⁷⁰ TEGHZE i.m. 575.

¹⁸⁷¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 90.

¹⁸⁷² NEGULESCU i.m. 147.; TEODORESCU i.m. 66.

¹⁸⁷³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 90.; TEGHZE i.m. 347–348., 559.

¹⁸⁷⁴ DANILOVIC S Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922. 95.

legis-el szemben álló értelmezésre vezet a 9-11. cikkek alaptörvényi biztosítása nélkül, amely elírás oka a lengyel kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseinek átültetése során keletkezhetett.

Az ötödik csoportba, azaz a különleges helyi adottságok alapján megalkotott rendelkezések körébe tartozott a már említett módon bizonyos szempontból az állampolgársági kérdés, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke, amelyben Románia hozzájárult az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése melletti vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzat engedélyezéséhez¹⁸⁷⁵.

Az I. világháborút lezáró békerendszer nemzetközi jogi forrásai tehát a fentiek szerint alkotta meg a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert a kisebbség fogalmának megalkotása nélkül, amely Magyarország és Románia nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotására eltérő módon volt hatással. Magyarország esetében a fentiekben rögzítettek szerint külön kisebbségvédelmi szerződés nem került megkötésre, a kisebbségvédelmi rendelkezéseket és kötelezettségeket a trianoni békeszerződés VI. fejezete tartalmazta¹⁸⁷⁶ és csak részben, az állampolgárság tekintetében vette figyelembe a bekövetkezett változásokat. A 3.2.8. alfejezetben tárgyaltak szerint a trianoni békeszerződés mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően semleges volt, egyrészt az állam lényegében véve egynemzetiségűvé vált, másrészt a trianoni békeszerződésben vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet¹⁸⁷⁷, következésképpen az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba. A 3.2.8. alfejezetben rögzítettek szerint a megváltozott körülmények csak kis mértékben indokolták a vállalt kötelezettségek tekintetében pontosító szabályok megalkotását. A magyar állam nemzetközi szinten kifejtett törekvései ebben a korban alapvetően arra irányultak, hogy a határain kívüli jelentős magyar nemzeti közösségek jogainak biztosítása is kerüljön be a trianoni békeszerződésbe, valamint a kisebbségvédelmi szerződések minél szélesebb körben legyenek ismertek, illetve azok gyakorlata hatékonyan

¹⁸⁷⁵ BUDIȘTEANU i.m. 39.; GAFTOESCU i.m. 116.; MIKÓ (1981a) i.m. 32.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; ROMSICS (2020b) i.m. 212.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 97.

¹⁸⁷⁶ WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): A kisebbségi jogok védelme. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922. 5.; RADU – JUCAN-POPOVICI i.m. 202.

¹⁸⁷⁷ Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 511.

biztosítsa a kisebbségek lehető legmagasabb szintű védelmét¹⁸⁷⁸.

Ami a kisebbségvédelem nemzetközi jogi forrásainak egyedi nemzetközi szerződések szintjét illeti rögzítendő, hogy a lényegében egynemzetiségűvé vált *magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal*, amelynek oka az utódállamok elutasító magatartására vezethető vissza. Az elutasító magatartás oka abban lehet fel, hogy *Magyarország területén lévő nemzetiségek tekintetében még a legnagyobb német nemzetiség is csekély számú volt, így a többi, gyakorlatilag szórványnak tekinthető nemzetiségek anyaállamai nem voltak érdekeltek olyan kötelezettségvállalásban, amelynek eredménye Magyarországon pár ezer főt, míg saját államukban adott esetben milliós tömegeket érinthettek volna*. Magyarország tehát e tényből, illetve háborús vesztesei minőségéből fakadóan nem rendelkezett olyan érdekérvényesítő képességgel, amely lehetővé tette volna számára kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését¹⁸⁷⁹. A kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését az 1920. augusztus 14-én aláírt belgrádi csehszlovák-jugoszláv egyezményrel, az 1921. április 23-án aláírt bukaresti csehszlovák-román egyezményrel és az 1921. június 7-én megkötött belgrádi jugoszláv-román egyezményrel létrejött kisantant¹⁸⁸⁰, azaz a csehszlovák-jugoszláv-román katonai és politikai szövetség végképp lehetetlenné tette. Magyarország gyakorlatilag elszigetelődött¹⁸⁸¹ amelyen a Nemzetek Szövetségébe 1922. december 28-án történt felvétele¹⁸⁸², amelyet az 1923. évi XII. törvénycikk¹⁸⁸³ cikkelyezett be a magyar jogrendbe sem változtatott még évekig¹⁸⁸⁴. Egyedi kisebbségvédelmi megállapodást a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal kötött¹⁸⁸⁵, amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett. A nemzetközi jog román jogalkotásra gyakorolt hatásai tekintetében a fentiek során kiemelésre került, hogy a nemzetközi szerződésekben foglalt rendelkezések a többnemzetiségű állammá vált Románia tekintetében ugyan konkrét jogalkotási feladatokat indukáltak, amelyeknek azonban Románia a 3.3.2.-3.3.6., illetve a 4.5.1.-4.5.5. alfejezetekben kifejtett módon nem, vagy csak részben tett eleget,

¹⁸⁷⁸ WCLASSICS i.m. 5–8.

¹⁸⁷⁹ BÁRDI (2013) i.m. 209–210.

¹⁸⁸⁰ HITCHINS i.m. 502–503.; TEGHZE i.m. 89.; ROMSICS (2020b) i.m. 239–240.; ZEIDLER (2001) i.m. 62.

¹⁸⁸¹ BÁRDI (2013) i.m. 209.; CARTLEDGE (2011) i.m. 128–129.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 351.; GYŐRI SZABÓ i.m. 73.; MIKÓ (1941) i.m. 183.; ROMSICS (2011) i.m. 227.; ROMSICS (2016) i.m. 827–828.; ROMSICS (2019a) i.m. 104.; ROMSICS (2019a) i.m. 92.

¹⁸⁸² ROMSICS (2016) i.m. 828.; ROMSICS (2018b) i.m. 336.; TEGHZE i.m. 328.; ZEIDLER (2001) i.m. 64.

¹⁸⁸³ 1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről

¹⁸⁸⁴ ROMSICS (2019c) i.m. 303–338.

¹⁸⁸⁵ ROMSICS (2012) i.m. 104–105.; ZEIDLER (2001) i.m. 218.

illetve eljutott a nemzetközi kötelezettségek nyílt tagadásáig.

4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra

4.5.1. Alapvetések

A fentiekben kifejtettek szerint a II. bécsi döntésig terjedő időszakban Magyarország és Románia viszonylatában elsősorban az utóbbi államra hárult kisebbségvédelmi jogalkotási kötelezettség, amelynek egyértelmű alapját a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben rögzített kötelezettségek képezték. Magyarország esetében a történeti alkotmány 1848. április 11-én szentesítést nyert törvényei a sajtószabadság, a vallásszabadság, az oktatási szabadság és a jogegyenlőség kérdésében az alap jogintézményeket megteremtették, illetve pontosították, amely alapokon nyugodott a későbbi magyar jogalkotás¹⁸⁸⁶. Ennek megfelelően jelen fejezetben a nemzetközi kötelezettségekből fakadó hatások elemzésére tesz kísérletet a dolgozat oly módon, hogy a nemzetközi szerződésekben rögzített jogvédelem és nevesített jogok tárgyát és annak jogalkotási eredményeit hasonlítja össze a két ország viszonylatában.

A kisebbség fogalmának nem kellő meghatározása a jogok alanyai tekintetében elvi jelentőségű kérdés, amellyel kapcsolatban azonban korszakra vetítve alkalmazható a szakirodalom jelentős által jelenleg elfogadott fogalmi elemekkel körülírt alanyi kör, nevezetesen *a számbeli kisebbség, amely nincs domináns helyzetben, de az adott államhoz állampolgársági kötelék fűzi és a többségtől eltérő etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek különböztetik meg, amelyeknek a megőrzése közösségi célja*¹⁸⁸⁷. Az alanyi kör fenti fogalmi elemeit akként árnyalni szükséges, hogy a nemzetközi jog által nevesített és védett jogok ebben a körben megkülönböztették az adott állam valamennyi lakosát állampolgárság nélkül megillető jogokat, mint gyakorlatilag emberi jogokat, az állampolgársághoz való jogot, illetve a kisebbségi állampolgárokat megillető jogokat, amely különbségtétel a békeszerződések korának jellegzetességeiből, döntően az államhatárok módosulásából fakadtak.

A nemzetközi jog által nevesített és védett jogok a fentieknek megfelelően az élet és

¹⁸⁸⁶ HOMOKI-NAGY Mária: A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 578–582.

¹⁸⁸⁷ MANZINGER i.m. 19–20.

szabadság joga, az állampolgárságra való jog, a jogegyenlőség, a vallásszabadság, a tanszabadság, a szabad nyelvhasználat joga értve ezalatt a hatósági és igazságszolgáltatási nyelvhasználat kérdését is, valamint a közvagyonból való méltányos részhez való jog nevelési, vallási és jótékony célokra, a képviselőkhöz való jog és egyes autonómiához való jog¹⁸⁸⁸. Hangsúlyozni szükséges, hogy a nemzetközi szerződések egyes, magától értetődő jogokat külön nem nevesítettek, azonban e jogok a legtöbb esetben a nevesített jogokból levezethetők, illetve azok részét képezik. *A nevesített jogok, illetve a bennük foglalt különös jogok céljának megvalósítását a szerződések keretei között a tételes jogalkotás volt hivatott biztosítani, megalkotva a kisebbségi jog általános alkotmányjogi része mellett annak különös részét.* A kisebbségek jogának különös része tekintetében a dolgozat kereteit szét nem feszítő módon annak általános tanulságait vázolhatjuk fel a szerződésekben nevesített jogok tartalmi elemeinek kibontásával, így ezen jogok rövid bemutatását követően végül a kétoldalú nemzetközi szerződések kapcsolódó pontjai kerülnek vizsgálat alá.

4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából

Az élet és a személyes szabadság jogát, az állampolgársághoz való jogot, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdéseit a jogegyenlőség szempontjából egy alfejezetben célszerű tárgyalni ezen jogok egyéni jogok természetén túl a többi joghoz viszonyított, azok alapját képező természete okán. *Az élet és a személyes szabadság joga, illetve annak részét képező tulajdonjog,* valamint a 4.5.3. alfejezetben tárgyalt vallásszabadság *állampolgárságtól függetlenül* illették meg az állam lakosait a nemzetközi szerződések szerint¹⁸⁸⁹, így valamennyi később vizsgált jog tekintetében a legszélesebb személyi kört fedik le, ugyanakkor a tulajdonjogból fakadó egyes jogok tekintetében állampolgársághoz kötött gazdasági jogok valamennyi jog, így kisebbségi jog érvényesítésének gazdasági fundamentumát is képezik¹⁸⁹⁰. A fentiekén túli kisebbségi jogokat a nemzetközi jog az állampolgárság feltételéhez kötötten kezelte, amely állampolgárságra vonatkozó kérdést magyar viszonylatban a dolgozat 3.2.7.-3.2.8. alfejezetei, míg román relációban a 3.3.3.-3.3.5. alfejezetei tárgyalják. A névhasználat kérdésének ezen alfejezetben való tárgyalását pedig alapvetően az indokolja, hogy a nemzetközi szerződések egyike sem rendelkezett a

¹⁸⁸⁸ BALOGH (1928) i.m. 86–87.

¹⁸⁸⁹ BALOGH (1928) i.m. 87.

¹⁸⁹⁰ SÁRI i.m. 195–196.

kisebbséghez tartozás ismérveinek közelebbi meghatározásáról¹⁸⁹¹. Visszautalva azon megállapításra, hogy a korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzetének megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján volt lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapult, másrészt annak alapja képezhette az adott személy akaratától független tárgyi ismérv, azaz külső körülmények által determinált tény¹⁸⁹², a névhasználat egyértelműen a kisebbséghez való tartozás személyes kinyilatkoztatásaként értelmezhető és ezáltal a kisebbségi jogok szempontjából alapvető jelentőségű.

Magyarország esetében az élet és a személyes szabadság joga az 1222. évi Aranybullát követően az organikus államfejlődés és a 3.2.3. alfejezetben elemzett 1848. évi alkotmányos jogkiterjesztés eredményeként tételes joggá és a történelmi alkotmány részévé vált¹⁸⁹³.

Az élet és a személyes szabadság jogának biztosításának a tételes román alkotmányjog mindkét, a korszakban megalkotott alkotmánya a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben vizsgált módon tett eleget. Az alkotmányjogi rendelkezések ellenére a valós kép az összes jog tekintetében árnyalt, tekintettel arra, hogy gyakorlatilag teljes vizsgált korszakban Románia államterületének bizonyos részein, adott esetben az egész államterületen ostromállapot került elrendelésre¹⁸⁹⁴. Az ostromállapot az alkotmányos jogok élvezetét és a szabadságjogokat ténylegesen korlátozta, adott esetben rendeleti úton alkalmaztak kriminalizációt és egyéb különleges intézkedéseket, valamint katonai igazgatás került bevezetésre¹⁸⁹⁵. E ténynek azért van különös jelentősége, mert ostromállapot idején a szabadságjogok felfüggesztése ezen kivételes állapot szükségképpen része¹⁸⁹⁶. Az ostromállapot egyik eredményeként állhat többek közt a kolozsvári VI. hadtest parancsnokának 1938. február 23-i I. számú rendelete, amely egy hónaptól két évig terjedő fogházbüntetéssel rendelte büntetni a hivatalos nyelven kívüli nyelvhasználatot a közintézményekben és a közforgalomban¹⁸⁹⁷, illetve 1938. szeptember 24-i rendelete, amely az élet gyakorlatilag minden területére vonatkozó

¹⁸⁹¹ BALOGH (1928) i.m. 82.

¹⁸⁹² BÚZA (1930) i.m. 6.

¹⁸⁹³ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 270–271.; MIKÓ (1944) i.m. 363–364.; NAGY (1907) i.m. 134–135.

¹⁸⁹⁴ Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 427–428.; Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállapottal kapcsolatban (1937. március 11.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 517–518.; BÍRÓ (2002) i.m. 422–424.; MARCU (1997) i.m. 235.; NEGULESCU i.m. 443–445.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SZENCZEI i.m. 134.

¹⁸⁹⁵ NAGY (1944) i.m. 88–95.

¹⁸⁹⁶ ALEXIANU i.m. 140–144.; BALOGH (1928) i.m. 92.

¹⁸⁹⁷ BOTLIK: i.m. 136.; MIKÓ (1941) i.m. 205.

magatartási szabályokat írt elő – teljesen kiüresítve az alkotmányos jogok tartalmát – hadbírósi eljárással fenyegetve a rendelkezések megszegőit¹⁸⁹⁸. A folyamatba illeszkedik a csernovici királyi helytartó – az alkotmányjog professzora, George Alexianu – 1938. december 1-én kiadott, a zsidó polgárok anyanyelvhasználatát és gazdasági jogaik érvényesítését tiltó rendelete is¹⁸⁹⁹, rámutatva az erőszakos román nemzetállami politika valamennyi, korábban más államhoz tartozó területein való alkalmazására.

A névhasználat, a névviseléshez való jog a személy azonosságának elemeként elidegeníthetetlen¹⁹⁰⁰ és az egyén társadalmi helyzete és erkölcsi, jogi érdekei szempontjából is kiemelkedő jelentőségű¹⁹⁰¹. A névhasználat kifejezett kisebbséghez tartozás, ahogy példák sokasága bizonyítja, adott esetben nyelvi kisebbséghez való feltétel hiánya okán is megállapítható, illetve kinyilvánítható. Amennyiben azonban a névhasználat joga nem személyes döntés, úgy egyrészt alkalmas a kisebbségek statisztikai adatainak befolyásolására, a kisebbséghez tartozás személyes kinyilvánításának megakadályozására és a kisebbségi jogoktól, különösen az oktatási jogoktól való megfosztásra is¹⁹⁰².

Magyarország esetében a névhasználat joga tárgyában az 1894. évi XXXIII. törvénycikk¹⁹⁰³ és a 86.225/1895. számú B.M. rendelet¹⁹⁰⁴ szabályai bírtak jelentőséggel. Fő szabály szerint szerint az anyakönyvekbe az utóneveket az állam nyelvén kellett bejegyezni, ugyanakkor a bejelentő kívánságára a gyermek magyarul bejegyzett utóneve után zárójelben az illető vidéken dívó nemzetiségi nyelven is bejegyezhető volt az utónév és ehhez külön jegyzéket is kiadott a Belügyminisztérium. A családnevek tekintetében mind a dualizmus korában, mind pedig az I. világháborút követő időszakban jelentős, az asszimilációs politikával összhangban álló, de egyéb okokban is gyökerező névmagyarosítási hullám figyelhető meg, azonban a családnevekre vonatkozó külön jogszabály nemzetiségi szempontból nem született¹⁹⁰⁵. A

¹⁸⁹⁸ Uj rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20. 461–464.

¹⁸⁹⁹ Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 592–593.

¹⁹⁰⁰ CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 472.

¹⁹⁰¹ KMETY (1911a) i.m. 314.

¹⁹⁰² BALOGH (1928) i.m. 82–83.

¹⁹⁰³ 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről

¹⁹⁰⁴ 86.225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe - a magyar mellett - idegen nyelven is bejegyezhetőse tárgyában

¹⁹⁰⁵ MEGYERI – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó. 2013. 18–19., 205–206, 210–220.; BÍRÓ (2002) i.m. 97–98.

korszakban megalkotott 40.200/1933. számú B.M. rendelet¹⁹⁰⁶ részletes rendelkezései a névhasználat tekintetében az önkéntesség és a kérelem elvét követte. Kisebbségi jogi szempontból jelentőséggel a rendelet azon szabálya bírt, amely szerint a családi név megváltoztatása iránti kérelem alapja többek között olyan családi név lehetett, amely nem magyar hangzású vagy magyar hangzású ugyan, de a jóízlést sértő, gúnyolásra alkalmas, vagy egyébként gyakori családnév. A rendelet elvi okokból nem engedélyezte idegen hangzású nevek, magyartalanul képzett családi nevek, kettős családi nevek, történelmi, értve ezalatt irodalmi, művészettörténeti nevek, továbbá ismertebb nemesi, főnemesi családok neveinek felvételét, továbbá régies írásmóddal írt, értve ezalatt 'y'-al végződő nevek, illetve gyakori családnevek használatát. A jogszabály szakirodalmi, illetve személyes tanácsadási lehetőséget is feltárt, hivatalbóli névváltoztatást nem eszközölt, névelemzésre nem volt alkalmas.

Románia 1923. évi Alkotmánya 23. cikke, illetve 1938. évi Alkotmánya 20. cikke rendelkezett az anyakönyvezésről, amelynek törvényi szabályait az anyakönyvezésről szóló törvény¹⁹⁰⁷ részletezte. A törvény 59. cikke szerint nem lehetett keresztnévnek bejelenteni családnévet vagy olyan nevet, amely politikailag tüntetésnek tekinthető, így tipikus kisebbségi nevek adása visszaszorult¹⁹⁰⁸. Figyelemmel arra a tényre, hogy a kisebbségi nevek használata a nemzetiségi jelleg kifejezéseként fogható fel és így az egységes nemzetállam ellen hat, a klasszikus kisebbségi nevek, vagy nem lefordítható nevek anyakönyvezését ezen rendelkezés alapján megtagadták a hatóságok¹⁹⁰⁹. A nevekről szóló törvény¹⁹¹⁰ különös rendelkezését képezte annak 10. cikkében a román eredetű személyek könnyített névváltoztatási eljárása¹⁹¹¹. A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi naplója 19. cikke jogi kötőerő nélkül a családnevek eredeti írásmódját tartalmazta¹⁹¹². A 3.3.6. alfejezetben kifejtettek szerint az 1924. évi elemi oktatási törvény a névhasználat tekintetében a román eredetű állampolgárok származás vizsgálatára adott lehetőséget, amelyet a hatóságok a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezhettek¹⁹¹³. A bírói gyakorlat ezek alapján elvi érveléssel rögzíthette, hogy *a név faji eredetre*

¹⁹⁰⁶ 40.200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól

¹⁹⁰⁷ A Hivatalos Lap 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett anyakönyvvezetésről szóló törvény – lege privotoare pentru actele de stării civile

¹⁹⁰⁸ MIKÓ Imre: Nomen est omen. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. 168.

¹⁹⁰⁹ NAGY (1944) i.m. 149.

¹⁹¹⁰ A Hivatalos Lap 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui

¹⁹¹¹ NAGY (1944) i.m. 148–149.

¹⁹¹² MIKÓ (1941) i.m. 211.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

¹⁹¹³ BALOGH (1928) i.m. 83., 163.; MIKÓ (1941) i.m. 50.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SZENCZEI i.m. 136.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

való egyértelmű ismérv¹⁹¹⁴.

A nemzetközi szerződéseknek a kisebbségek életét és szabadságát biztosító rendelkezéseiből, illetve a jogegyenlőség tételeiből alapvetően következett, hogy annak ellenére, hogy némely szabadságjogok külön nevesítésre nem kerültek azok, mint a modern alkotmányosság alapelvei, illetve mint elismert jogok az élet és szabadság jogába beleértett jogokként létezők¹⁹¹⁵. A tulajdonjog e körben ilyen jognak minősült¹⁹¹⁶, amelynek kisebbségi aspektusát a jogegyenlőség alapján az képezte, hogy a gazdasági életben a kisebbségek tulajdonjogát el kellett ismerni, illetve, hogy a kisebbségeknek mint állampolgároknak valamennyi állampolgárral azonos lehetőségekkel kellett rendelkezniük, azaz a kisebbségi minőség a gazdasági érvényesülés terén nem jelenthetett hátrányt¹⁹¹⁷.

A vizsgált korszakban Magyarországon a gazdasági jellegű jogalkotás nélkülözötte a nemzetiségi aspektust, a tulajdon sérthetlensége¹⁹¹⁸ és megszerzése¹⁹¹⁹ biztosított volt. Az állampolgári jogegyenlőség a gazdasági kérdések tekintetében adott volt. Az állampolgári jogegyenlőség tételét *de iure* elsőként áttörő 1938. évi XV. törvénycikk¹⁹²⁰, azaz az első zsidótörvény¹⁹²¹ alapját vallási különbségtétel képezte¹⁹²² és húsz százalékos arányszámot alkalmazott a benne foglalt korlátozások fő szabályaként¹⁹²³. Az 1939. évi IV. törvénycikk¹⁹²⁴, az második zsidótörvény szintén a vallási kisebbség alapján állt, ugyanakkor ezt az alapot kiterjesztette az izraelita hitfelekezet korábbi tagjaira és azok leszármazóira is, így végletesen áttörte az állampolgári jogegyenlőséget faji alapon, tényleges gazdasági jogkorlátozást és jogfosztást tartalmazott közéleti és gazdasági téren egyaránt¹⁹²⁵.

A román alkotmányjog jogegyenlőség tétele és az állampolgársági központú megközelítése alapján formailag szintén a gazdasági szabadságjogok semleges alapállású biztosítása és

¹⁹¹⁴ NAGY (1944) i.m. 67.

¹⁹¹⁵ BALOGH (1928) i.m. 93.

¹⁹¹⁶ ALEXIANU i.m. 156–159.

¹⁹¹⁷ NAGY (1944) i.m. 149.

¹⁹¹⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 224.; EGYED (2013) i.m. 225.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 271–272.; NAGY (1907) i.m. 135–136.

¹⁹¹⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 33–38.

¹⁹²⁰ 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról

¹⁹²¹ MOLNÁR i.m. 162–163.; SÁRI i.m. 65.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i.m. 184–198.

¹⁹²² CORNELIUS i.m. 91–93.; MOLNÁR i.m. 165–166.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ZINNER i.m. 43.

¹⁹²³ MOLNÁR i.m. 163–171.; SÁRI i.m. 65.; ROMSICS (2011) i.m. 215.; ROMSICS (2017) i.m. 417.

¹⁹²⁴ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

¹⁹²⁵ CORNELIUS i.m. 125–128.; ROMSICS (2011) i.m. 215.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ROMSICS (2017) i.m. 417–418.; ROMSICS (2019a) i.m. 342–343.; UNGVÁRY (2012) i.m. 375–387.

védelme mellett foglalt állást¹⁹²⁶, azonban a gazdasági tárgyú jogalkotás során Románia tételesen áttörte mind a jogegyenlőség elvét, mind az egységes jogalkotás állami kötelezettségét. Románia 1923. évi Alkotmánya 131-132. cikkeiben, illetve 1938. évi Alkotmánya 98. cikkében alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg és ezért az adott alkotmányba illesztette *partalis* hatályú földreform törvényeit a 3.3.3. és 3.3.4. alfejezet szerint. A földreform tárgyi jogszabályainak radikális jellege, kisebbségellenes hatása és célzata köztudomású¹⁹²⁷. Tárgyuknál és végrehajtásuknál fogva az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi, valamint az ókirályságbeli törvény összehasonlítása indokolt, mert azok célja és végrehajtása alapvető különbségeket tartalmaz¹⁹²⁸ egyértelműen államérdekek érvényesítése szempontjából¹⁹²⁹. A Magyar Királyságtól elcsatolt területek esetében a törvényben deklarált cél a cél a falusi parasztbirtokok, továbbá a községi legelők és erdők növelése és kiegészítése, a nemzeti ipar pártolása, valamint a városokban, a bányaiipari és fürdőközpontokban a munkások és tisztviselők életlehetőségeinek megkönnyítése, illetve a közérdekű gazdasági, közművelődési, társadalmi és testnevelési érdekek szolgálata volt. Az ókirályságbeli törvény csupán a falusi parasztbirtokok területének növelését, a községi legelők létesítését és a közérdekű gazdasági és közművelődési célok szolgálatát kívánta megvalósítani¹⁹³⁰. Az ókirályságbeli földreformtörvény a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg és csak azok ingatlanait sajátította ki, akiknek legalább 100 hektár ingatlan vagyonuk volt, ezzel szemben a korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem érvényesült¹⁹³¹, emellett kisajátítás alá kerültek távollevők tulajdonai is¹⁹³² tételesen ellentmondva a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikkében foglalt kötelezettségnek. A

¹⁹²⁶ MANOILESCU, Mihail: Politică economică de stat și. Constituția. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție Românei, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 175., 186.; BOILĂ i.m. 384.

¹⁹²⁷ TÓTH-BARTOS András: Az 1921. évi földreform. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székegyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 545–554.; MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929. 35–41.; Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 887.; BÁNFFY Ferenc: Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben) *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5. 163–165.; JAKABFFY Elemér: *Bazargic. Magyar Kisebbség*, 1930. IX/10. 349.; ABLONCZY (2011) i.m. 28.; DURANDIN i.m. 237.; BÍRÓ (2002) i.m. 270–284., 425–428.; KÖPECZI i.m. 587.; MIKÓ (1941) i.m. 28–38.; ROMSICS (2018b) i.m. 312–313.; SÁRÁNDI i.m. 149., 157–160.; SZENCZEI i.m. 139.; VÉCSEI (2002b) i.m. 83.; ZEIDLER (2001) i.m. 196–197.

¹⁹²⁸ MATHEOVITS i.m. 21–29.; MIKÓ (1941) i.m. 28–32.

¹⁹²⁹ BOILĂ i.m. 385.

¹⁹³⁰ NAGY (1944) i.m. 151–152.

¹⁹³¹ BENKÓ i.m. 27.

¹⁹³² NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 200–210.; NAGY (1944) i.m. 152–154.

korábbi magyar államterületen végrehajtott földreform – a törvényben deklarált céllal szemben – gyakorlatilag a magyar¹⁹³³, kisebb részben a szász magánbirtokok, valamint az egyházi és közbirtokossági vagyonok elvételét jelentette¹⁹³⁴. További különbségek voltak a kisajátítandó területek nagyságát illetően a természetes személyek tulajdonát képező földterületek esetében, így a korábbi magyarországi területeken jelentősen csekélyebb mértékű földtulajdon maradt az eredeti tulajdonosok tulajdonában. Egyértelmű különbségtételt figyelhetünk meg továbbá nemzetállami céllal összhangban a román naszói közbirtokosság esetében, amelynek vagyona mentesítést kapott a kisajátítás alól, amellyel szemben a magyar csíki közbirtokosság vagyona nem élvezett kivételt¹⁹³⁵. A kisajátítás kártalanítási ára tekintetében további indokolatlan különbségtételt alkalmaztak a jogszabályok. A háború utáni pénzromlás kockázatát a korábbi magyarországi területek kisajátításaira alkalmazták, azok kifizetése sem történt meg azonnal és feltétel nélkül, így gyakorlatilag vagyonekobbzást jelentettek¹⁹³⁶. Szintén alkotmányos korlátok között került rögzítésre egyes ingatlanok külföldi tulajdonszerzésének korlátozása – amely rendelkezések legitim volta alapvetően nem vitatott és elismert – de tárgyi esetben hatásukat illetően kiemelendő, hogy a jogszabályok alapvetően a rendezetlen állampolgárságú személyek ellen irányultak¹⁹³⁷. Az alkotmányos jelentőségűvé tett fenti vagyoni jogi rendelkezések eredményeképpen a kisajátítások a kisebbsége került közösségek vagyoni alapjait gyengítették és ezáltal a nemzetiségek, különösen a magyar nemzetiség oktatási és kulturális jogai érvényesítésének vagyoni korlátait jelentették. A rendelkezések eredményeivel szembeni válaszreakcióként volt értelmezhető az Erdélyi Gazdasági Egyesület gazdatársadalom szervezése irányuló programjainak összessége¹⁹³⁸ és a szövetkezeti

¹⁹³³ BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március. 27.; JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16. 572–575.; BENKŐ i.m. 16., 27.; BÍRÓ (2002) i.m. 330–332.; EGYED (2013) i.m. 278–279.; HITCHINS i.m. 388.; MIKÓ (1941) i.m. 32–34.

¹⁹³⁴ PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 4–15.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 29.; FRITZ (1930a) i.m. 40–42., 44–45., 48., 63., 66., 68., 71–72.; GYÖRGY (2006) i.m. 15., 29.; HITCHINS i.m. 388.; KÖPECZI i.m. 594.; MIKÓ (1941) i.m. 32–34.; NAGY (1944) i.m. 153–156.; NAGY (2019) 18–19.; JAKABFFY – PÁL i.m. 181–183.; SÁRÁNDI i.m. 149–150.; SZENCZEI i.m. 140.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

¹⁹³⁵ PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 52–57.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; BÁRDI (2016b) i.m. 481–483.; BÁRDI (2017) i.m. 28.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 29.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; EGYED (2013) i.m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; MIKÓ (1941) i.m. 34–35., 118–121.; NAGY (1944) i.m. 155.

¹⁹³⁶ GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17. 637–638.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 28.; NAGY (1944) i.m. 156.; MIKÓ (1941) i.m. 37.; SZENCZEI i.m. 140.

¹⁹³⁷ BONYHAI – VALDMANN i.m. 30.; GYÖRGY (2006) i.m. 29.; NAGY (1944) i.m. 151.; MATHEOVITS i.m. 42–44.

¹⁹³⁸ TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása,

mozgalom gazdasági szerepen túl társadalmi és kulturális feladatokat is felvállaló tevékenysége¹⁹³⁹. A folyamat német nemzetiségi vonatkozását illetően ki kell emelni, hogy a német kisebbség az államvezetéssel való jó kapcsolatai ellenére sem tudta elkerülni a szász közösség középkori alapintézményének, a Szász Universitasnak törvényi¹⁹⁴⁰ felosztatását és földreform által nem érintett megmaradt vagyona $\frac{3}{4}$ -ed részének elvételét¹⁹⁴¹. A vagyontömeget később az ortodox egyház kapta meg, míg a szász evangélikus egyház a felosztott vagyon $\frac{1}{4}$ -re tarthatott igényt¹⁹⁴². A folyamatba illeszkedett többek között a bányatörvény¹⁹⁴³ azon rendelkezése, amely ásványi javaknak tekintette az ásványvizeket, így a Székelyföldön található ásványvízforrásokat súlyosan sértve a székely közösség gazdasági érdekeit¹⁹⁴⁴. A gazdasági életre vonatkozó egyéb jogszabályok egyebekben tételesen előírták román állampolgárok meghatározott arányát és részvételét egyes területeken¹⁹⁴⁵, amely rendelkezések figyelemmel az állampolgársági kérdés rendezetlenségére a kisebbségek gazdasági jogainak érvényesítését korlátozta, amelyeket értelemszerűen egészítették ki a 3.3.6. alfejezetben idézett zsidók jogállásáról szóló rendelet törvény szabályai. Az 1938. évi Alkotmány a román faj elsőbbségének nevesítésével ezen folyamatot végezetül alkotmányi szintre emelte a korszak végén.

A gazdasági jogokkal kapcsolatosan a korszakban végig jellemző volt a gazdasági nacionalizmus¹⁹⁴⁶, annak elemeként kisebbségeket diszkrimináló adójogszabályok

1937. 115–117.; TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 556–559.

¹⁹³⁹ PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 118–123.

¹⁹⁴⁰ A Hivatalos Lap 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírak vagyonközösségének felosztatásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul

¹⁹⁴¹ PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 43.

¹⁹⁴² BÍRÓ (2002) i.m. 280.; GYÖRGY (2006) i.m. 181.

¹⁹⁴³ A Hivatalos Lap 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor

¹⁹⁴⁴ MIKÓ (1941) i.m. 89.; NAGY (1944) i.m. 158–159.

¹⁹⁴⁵ CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 169., A vállalatok nem 80 százalék etnikai román, hanem 80 százalék román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11. 267–268.; BÍRÓ (2002) i.m. 291–292.; GIDÓ i.m. 40.; NAGY (1944) i.m. 166.

¹⁹⁴⁶ DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 142–144.; HALÁSZ Sándor: Magyar bank-és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 146.; TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi

rendszere¹⁹⁴⁷ amely adójogi normák a kisebbségeket másodosztályú állampolgárként kezelték¹⁹⁴⁸. A gazdasági nacionalizmus példájaként állhat többek között, hogy a nem román nyelven írt egyes szerződések tekintetében a jog azokat érvénytelenséggel sújtotta¹⁹⁴⁹. A magyar kisebbség álláspontja ebben a körben is alapvetően az egyenlő elbírálás, a szabad nyelvhasználat és a valós jogegyenlőség, lehetőség szerint az arányos gazdasági és társadalmi képviselő igényeiben foglalható össze¹⁹⁵⁰.

4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései

A gyülekezési és az egyesülési jog, valamint a vallásszabadság kérdéseinek egy alfejezetben való tárgyalását alapvetően azok azonos politikai és történeti alapjai képezik, továbbá azok jellemzően kollektív formában gyakorolható jogok.

A gyülekezési jog kérdése tekintetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke¹⁹⁵¹ és a trianoni békeszerződés 58. cikke a nyelvhasználat szabadsága tekintetében rendelkezett a nyilvános gyűlésekről, azok körében a szabad nyelvhasználat biztosításáról.

Magyarország esetében a gyülekezési jog¹⁹⁵² már a rendi monarchia idején elismert nemesi sarkalatos jog volt, így az 1848-t követően a gyülekezési jogszabályok alapvetően a békés gyülekezés elleni magatartások szankcionálását tartalmazták rendeleti úton és elsőként 1848. április 20-án kelt miniszteri rendelet a népgyűlésekről¹⁹⁵³. Az alkotmányos szempontból továbbra sem megfelelő rendeleti jogalkotás a dualizmus idején is fennmaradt¹⁹⁵⁴, nem

Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 530.; BÍRÓ (2002) i.m. 267–268., 295–298.; CSÁKÁNY i.m. 163–164., 169.

¹⁹⁴⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 284–285.; NAGY (1944) i.m. 200–207.; ROMSICS (2018b) i.m. 314.; VÉCSEI (2002b) i.m. 83.

¹⁹⁴⁸ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 160–162.; BÁRDI (2017) i.m. 28; SZENCZEI i.m. 141–142.

¹⁹⁴⁹ A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 191–192.

¹⁹⁵⁰ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 162–166.

¹⁹⁵¹ BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 210.; MATEIU i.m. 22–23.

¹⁹⁵² NAGY (1907) i.m. 149–150.

¹⁹⁵³ RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i.m. 251.

¹⁹⁵⁴ CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 319.; KMETY (1911a) i.m. 346–349.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 277–278.

tisztázva a jog gyakorlásának¹⁹⁵⁵ bejelentéshez vagy engedélyhez kötöttségét, amely engedélyhez kötöttség álláspontja végül a vizsgált korszakban lényegében véve uralkodóvá vált majd később a 8.120/1939. számú M.E. rendelettel¹⁹⁵⁶ annak teljes tiltásához vezetett¹⁹⁵⁷.

Románia esetében az 1923. évi Alkotmány 5. cikke a faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül biztosította a gyülekezési jogot¹⁹⁵⁸, amely rendelkezést az 1938. évi Alkotmány 10. cikke akként tartott fent, hogy elhagyta belőle a faji, nyelvi vagy vallási különbségre vonatkozó rendelkezést¹⁹⁵⁹. A korábbiakban jelzettek szerint a vizsgált korszakban Románia területén, alapvetően a kisebbségek által lakott területeken, de bizonyos időszakokban a teljes államterületen ostromállapot került elrendelésre, így a gyülekezési jog szabad gyakorlása alapvetően nem érvényesült¹⁹⁶⁰.

Az egyesülési jog a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkéből¹⁹⁶¹ és a trianoni békeszerződés 58. cikkéből vezethető le, szoros összefüggésben állt a kisebbségek oktatási és kulturális jogaival, illetve politikai képviselőkhöz való jogaival.

Magyarország esetében tételes egyesülési törvény a vizsgált korszakban nem került megalkotásra¹⁹⁶², ágazati törvények, illetve rendeletek voltak az egyesülési jog forrásai¹⁹⁶³, amely jog tartalmának lényegi elemeit pontosan a Nemzetiségi törvény rendelkezései írták körül¹⁹⁶⁴. A nemzetiségi egyesületek közművelődési és irodalmi céllal alakulhattak¹⁹⁶⁵, kisebbségi szempontból jelentős korlátként idegen állam jelképeit nem használhatták¹⁹⁶⁶. Nemzetiségi törvény 26. §-a az oktatási intézmények támogatása, a nyelv, a művészet, a tudomány, a gazdaság, az ipar és a kereskedelem előmozdítására külön is elismerte az

¹⁹⁵⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 237–239.

¹⁹⁵⁶ 8.120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról

¹⁹⁵⁷ HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989–ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1. 5–12.

¹⁹⁵⁸ ALEXIANU i.m. 200–201.

¹⁹⁵⁹ IONESCU i.m. 934.

¹⁹⁶⁰ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627.; BÍRÓ (2002) i.m. 436–439.; NAGY (1944) i.m. 98.

¹⁹⁶¹ BUZA (1931) i.m. 211–212.; MATEIU i.m. 23.; TEODORESCU i.m. 65.

¹⁹⁶² CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 320.; DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009. 39–41.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 278–279.

¹⁹⁶³ DOMANICZKY i.m. 45–51.; KMETY (1911a) i.m. 345–346.; MOLNÁR i.m. 175–177.

¹⁹⁶⁴ DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1. 1–17.; KMETY (1911a) i.m. 349.

¹⁹⁶⁵ KMETY (1911a) i.m. 344.; PÁCLIȘANU i.m. 43–44., 51.

¹⁹⁶⁶ NAGY (1907) i.m. 151.

egyesülési jogot és az ezen jog alapján alapított társulatok, szervezetek belső önkormányzatát, vagyónát, a kisebbségi igényeknek megfelelő tevékenységét állami felügyelet mellett. A 4.044/1919. M.E. rendelet ezen szabályokat gyakorlatilag átvette, a 4.800/1923. M.E. rendelet pedig egyértelműsítette e jog magyar anyanyelvű polgárokkal egyenlő élvezetét¹⁹⁶⁷. A 77.000/1922. B.M. rendelet¹⁹⁶⁸, a 9.900/1923. B.M. rendelet¹⁹⁶⁹ és a 36.700/1923. B.M. rendelet¹⁹⁷⁰ pontosította az egyesülési jog szabályait. Az 1938. évi XVII. törvénycikk¹⁹⁷¹ az egyesülési jog különös részletszabályait állapította meg meghatározva a tilos egyesület és szervezet fogalmát, továbbá az egyesülési szabadsággal való visszaélésekhez súlyos jogkövetkezményeket rendelt¹⁹⁷². Az egyesülési jog tekintetében a II. bécsi döntéssel egyidejűleg 1940. augusztus 30-án Bécsben megkötött magyar-német kisebbségi megállapodás¹⁹⁷³ kifejezetten a német kisebbségre tartalmazott előírást az I. fejezete 1. és 6. pontjában, amely rendelkezések azonban külön jogalkotást nem indokoltak, mert a hatályos magyar jog a vállalt kötelezettségek végrehajtására egyebekben alkalmas volt¹⁹⁷⁴.

Az egyesülési jog tekintetében Románia mindkét a korszakban alkotott alkotmánya a gyülekezési joggal azonosan tartalmazta, hogy e jog az 1923. évi Alkotmány szerint a románokat faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül, míg az 1938. évi Alkotmány szerint a románokat illette meg. Az alkotmányok szerint *e jog nem eredményezte egyben a jogi személyiség elismerésének jogát*, amely elismerés feltételeit az 1923. évi Alkotmány 23. cikke, az 1938. évi Alkotmány 26. cikke külön törvényekre bízta. Az 1924. évi jogi személyekről szóló törvény¹⁹⁷⁵ és annak végrehajtási utasítása¹⁹⁷⁶ formálisan nem tartalmazott a kisebbségeket érintő rendelkezéseket¹⁹⁷⁷, de az ágazati jogszabályok döntően az állampolgársági kérdés megoldatlansága, illetve az alapításhoz szükséges kormányhatósági

¹⁹⁶⁷ MIKÓ (1944) i.m. 475–476.

¹⁹⁶⁸ 77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről.

¹⁹⁶⁹ 9.900/1923. B. M. rendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott 77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről

¹⁹⁷⁰ 36.700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről.

¹⁹⁷¹ 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról

¹⁹⁷² MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 293–294.; MOLNÁR i.m. 175–182.

¹⁹⁷³ CORNELIUS i.m. 152–153.

¹⁹⁷⁴ MIKÓ (1944) i.m. 476.

¹⁹⁷⁵ A Hivatalos Lap 1924. február 6-i 27. számban kihirdetett 21/1924. számú a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații)

¹⁹⁷⁶ A Hivatalos Lap 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiilor legii pentru persoanele juridice

¹⁹⁷⁷ ALEXIANU i.m. 203–211.

külön jóváhagyás¹⁹⁷⁸ okán e jog gyakorlását ténylegesen akadályozták. A jogszabályok a román jelleg és a román elem előírásának hangsúlyozásával a különbségtételt *de iure*, illetve a különbségtétel nélküli jog deklarációjával a *de facto* korlátozó gyakorlatot ismerték el¹⁹⁷⁹. Az adminisztratív és jogi nehézségek ellenére kulturális jellegű társadalmi szervezetek¹⁹⁸⁰, így alapvetően olvasó-és társaskörök, dalegyesületek, nőegyesületek, továbbá sport és turisztikai működtek az egyesülési jog alapján¹⁹⁸¹ a hitéleti egyesületeken felül¹⁹⁸².

A vallásszabadság kérdésében röviden szükséges arra a már korábban tárgyalt tényre visszautalni, hogy a kérdés a kisebbségvédelem nemzetközi jogi kezelésének első aspektusa volt, ennek megfelelően 1878-óta a nemzetközi kisebbségvédelem leghangsúlyosabb tárgyát képezte mintaként szolgálva a többi kisebbségi jog védelme tekintetében. Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55, 58-60. cikkei, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8-10. cikkei, valamint külön a zsidók tekintetében a 7. cikkben megfogalmazott állampolgársági klauzula együttesen kimerítő rendelkezéseket tartalmaztak. A vallásszabadság törvényhozásbeli képviselőre vonatkozó közjogi aspektusait a dolgozat korábban vázlatosan bemutatta, így jelen alfejezet a vallásszabadság klasszikus tartalmára összpontosít.

Magyarország esetében a vallásszabadság kérdésének szabályozása a XVI. századra vezethető vissza. A vallásszabadság kérdésének jogi tárgyalását az erdélyi állam vallásszabadságot a világon elsőként elismerő jogszabályai jelentették, amely vallásszabadság az 1606. évi I.

¹⁹⁷⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 624–625.

¹⁹⁷⁹ NAGY (1944) i.m. 98–101.

¹⁹⁸⁰ JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 82–84.; JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 84–86.; KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 216–222.; BÍRÓ (2002) i.m. 401–406.

¹⁹⁸¹ LÁSZLÓ Zoltán: Az Erdélyi Kárpát Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 89–91.; LÁSZLÓ Zoltán: Az erdélyi magyar sportélet mérlege. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 152–157.; SÜLYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 119–159.; TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosszövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 86–88.; BÁRDI (2013) i.m. 439–440.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 148–157., 172.

¹⁹⁸² NAGY (1937) i.m. 57–58.; HESZKE i.m. 61–62.; NIKODÉMUSZ i.m. 71–72.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 157–162.; ÜRMÖSI i.m. 65–67.

törvénycikk¹⁹⁸³ alapján Magyarországon is tételes szabályozást nyert, mint alaptörvény és általa a rendi alkotmány keretei és sajátosságai között érvényesült a vallásszabadság¹⁹⁸⁴. A polgári átalakulás során az 1848. évi XX. törvénycikk¹⁹⁸⁵ biztosította a bevett felekezetek egyenjogúságát¹⁹⁸⁶, majd az 1868. évi LIII. törvénycikk szabályozta a bevett felekezetek közötti viszonyosságot¹⁹⁸⁷, végezetül az 1895. évi XLIII. törvénycikk törvényes korlátok között biztosította a vallásszabadságot¹⁹⁸⁸. Magyarország esetében a nemzetközi szerződések vallásszabadságra vonatkozó előírásai a korszakban a magyar jogalkotásra nem voltak hatással, ugyanakkor vissza kell utalni ebben a körben az izraelita hitfelekezet tagjaira, illetve korábbi tagjaira és azok leszármazóira vonatkozó, jogkorlátozó és jogfosztó, fentebb ismertetett jogszabályokra, amelyek az állampolgári jogegyenlőség tételét vallási alapon törték át.

Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön kiemelte a zsidókkal szembeni több évtizedes nemzetközi kötelezettség elmulasztását, amelyeken túl kifejezett, a trianoni békeszerződéssel lényegében egyező előírásokat tartalmazott a vallási kisebbségek és a vallásszabadság kérdésében. A vallásszabadságra vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettségeket az 1923. évi Alkotmány 5., 7-8, 22, 28-29. cikkei, illetve az 1938. évi Alkotmány 19. cikkei iktatták be a román alkotmányos rendbe. Az 1923. évi Alkotmány és az 1938. évi Alkotmány szabályozásának lényegi különbsége, hogy *az előbbi kifejezetten elismerte a vallási kisebbségek létét, az utóbbi azonban vallási és lelkiismereti jogok esetében ilyen különbségtételt nem tartalmazott.* Az 1938. évi Alkotmány 8. cikke tiltotta a vallási alapon lévő egyesülést, illetve politikai tevékenységet, amely rendelkezés a vallásszabadság gyakorlásának egyértelmű korlátjaként funkcionált. A vallásszabadság magában hordozza a felekezetek egyenjogúságát is, azonban mind az 1923. évi Alkotmány 22. cikke, mind az 1938. évi Alkotmány 19. cikke – és az azok alapján alkotott törvények – nyílt különbségtételt és hierarchiát fogalmaztak meg. Az 1923. évi Alkotmány az ortodox egyházat uralkodó egyháznak minősítette, a görögkatolikus egyház tekintetében pedig annak a többi felekezettel szembeni elsőbbségét rögzítette. Az 1938. évi Alkotmány ezen rendelkezést pontosítva e két

¹⁹⁸³ A bécsi békekötés (1606) első cikkelyre nézve

¹⁹⁸⁴ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 223–227.; BEÖTHY i.m. 9., 40–46.; NAGY (1907) i.m. 145.; GRÜNWARD i.m. 231–233.

¹⁹⁸⁵ 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában

¹⁹⁸⁶ KATUS (2016c) i.m. 637–638.

¹⁹⁸⁷ KATUS (2016g) i.m. 718–719.

¹⁹⁸⁸ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 274–275.; MIKÓ (1944) i.m. 364.; NAGY (1907) i.m. 137–149.; KMETY (1911a) i.m. 539–562.; KATUS (2016e) i.m. 677.; SÁRI i.m. 129–130.

egyházat román egyháznak minősítette. *Mindkét Alkotmány e körben tehát tökéletesen ellentétben állt a kapcsolódó jogokat deklaráló saját rendelkezéseivel, amely a vallásfelekezetek egyenjogúságát tartalmazta és tényleges hierarchiát állított fel, amelynek első helyén az ortodox, második helyén a görögkatolikus egyház állt és a felekezetek egyenjogúsága csak e két egyházon kívüli felekezetekre korlátozódott.* Az Alkotmányok idézett rendelkezései a nemzetközi jogi kötelezettségek céljával és szellemiségével ellentétben álltak, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében meghatározott erdélyi székely és szász közületek vallási önkormányzata sem valósult meg¹⁹⁸⁹.

A vizsgált korszakban Románia esetében megállapítható, hogy az 1923. évi Alkotmány vallási kisebbségeket még kifejezetten elismerő rendelkezéseket tartalmazott, amelyet az 1938. évi Alkotmány már megtagadott, illetve a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére ugyanazon alkotmányjogi rendelkezésekben ezen egyenlőséget tételesen áttörte. Mindezek különösen és hangsúlyosan megjelentek a vallási kisebbségi intézmények és tisztviselők működésének hatósági és bírósági akadályozásának gyakorlatában¹⁹⁹⁰, illetve anyagi terheinek viselésével kapcsolatos kötelezettségekre vonatkozó rendelkezések ezen különbségtétel alapján való végrehajtása során¹⁹⁹¹ az 1923. évi Alkotmány kapcsolódó rendelkezéseinek elemzésénél jelzettek szerint. Az ortodox egyházi törvény és a vallásügyi törvény rendelkezésein túl az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreform a fentebb ismertetettek szerint szintén kihatott az egyházak működésére kiemelve, hogy a későbbiek során az egyházak javára alkotott jogszabályok kivétel nélkül a román egyházakat részesítették ingatlanvagyonban¹⁹⁹². A különbségtétel a felekezetek között megjelent egyebekben a felekezetek vallási tisztségviselőinek bérezésében, nyugdíjazásában¹⁹⁹³, sőt még a képviselői eskü Pátriárka előtti letétele körében is¹⁹⁹⁴. Az alkotmányos hierarchia eredményeként a román egyházak látványos előretörése volt a korszakban megfigyelhető, a jelentős számú áttérés¹⁹⁹⁵, a földvagyonhoz juttatás következményeként az ortodox egyház megkettőzte struktúráját és a

¹⁹⁸⁹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629.; Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdésről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885–886.

¹⁹⁹⁰ FRITZ (1930a) i.m. 34–35.

¹⁹⁹¹ FRITZ (1930a) i.m. 35–36.; NAGY (1944) i.m. 102–108.

¹⁹⁹² BÍRÓ (2002) i.m. 332–333.; NAGY (1944) i.m. 105–106.; NAGY (2019) 18–19.

¹⁹⁹³ BÍRÓ (2002) i.m. 332–335.

¹⁹⁹⁴ NAGY (1944) i.m. 107–108.

¹⁹⁹⁵ KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9. 193–200.

folyamat leglátványosabb elemeként a kisebbségek által lakott területeken templomépítések sorozata vette kezdetét¹⁹⁹⁶. Végezetül megjegyzendő, hogy ahogyan a többnemzetiségű magyar államban is megfigyelhető volt, úgy Románia esetében is megállapítható, hogy egyes egyházak kisebbségi nemzeti egyház jelleget vettek fel, illetve őriztek meg¹⁹⁹⁷. A vallásszabadság kérdései és sérelmei¹⁹⁹⁸ ezáltal közvetlenül a nemzeti kisebbségek jogának részét képezték és e körben külföldi szervezetek¹⁹⁹⁹ és egyházak figyelmét is felkeltették²⁰⁰⁰. Az egyházak belső szervezeti és liturgikus nyelvhasználatának kérdésében egyebekben megjelent a kisebbségi egyházak körében a vegyes lakosságú bánáti területeken a paritásos nyelvhasználat intézménye is²⁰⁰¹.

4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései

A nyelv a kisebbségek a nemzeti kisebbségi minőségének egyik legelterjedtebb, de nem kizárólagos ismérve. A nyelvkérdés ezáltal az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződések kiemelt fontosságú tárgyává vált alapvetően egyéni és az állampolgárság feltételével biztosított jogként²⁰⁰². Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55., 58-59. cikkei, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8-10. cikkei különös jelentőséget tulajdonítottak a nyelvi kisebbségek védelmének és a nyelvhasználati jogok biztosításának²⁰⁰³. A kulturális szabadság kérdései jelentős részben ezen nyelvi jogokkal együtt érvényesülhetnek, ahogyan a sajtószabadság kérdéseinek e körben való tárgyalása is tartalmi szempontból az ezen jogokkal való szoros összefüggés okán indokolt. A kulturális védelmet alapvetően az indokolja, hogy minden kisebbség csak a saját kulturális környezetében

¹⁹⁹⁶ BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 454–457.; ABLONCZY (2011) i.m. 148.; EGYED (2013) i.m. 284.; ROMSICS (2018b) i.m. 316–317.; SÁRÁNDI i.m. 95–100.; SZENCZEI i.m. 142–143.

¹⁹⁹⁷ BALÁZS i.m. 77–79.

¹⁹⁹⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 336–349.

¹⁹⁹⁹ SÜLYÖK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 85–96.; BÍRÓ (2002) i.m. 336–338.

²⁰⁰⁰ CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923. A kötet – amely a felvetett kisebbségi jogsértésekre adott román kormányzati válaszokat is tartalmazza – részletekben magyar fordításban megjelent a Magyar Kisebbség, 1925 IV/10-20. számaiban.

²⁰⁰¹ JAKABFFY – PÁLL i.m. 187.

²⁰⁰² MIKÓ (1981a) 31–32.

²⁰⁰³ BÍRÓ (2002) i.m. 311–312.; BUZA (1931) 203–204.; NEGULESCU i.m. 145–146.

maradhat fent, illetve fejlődhet, amelynek alapja az oktatási jogok elismerése azzal, hogy önmagában véve az állami oktatás ezen célokra nem alkalmas, így a kisebbségek saját, adott esetben évszázados múltra visszatekintő oktatási rendszerének elismerése és támogatása különösen indokolt²⁰⁰⁴. A kisebbségi kultúrák a nyelvhasználattal szoros összefüggést mutató egyéb kérdéseinek védelme az idézett nemzetközi szerződések nyelvi rendelkezéseiből vezethető le, bár tételes megfogalmazást e körben azok nem tartalmaztak. A kultúra egyes magánéleti nyelvhasználatra vonatkozó kérdései egyben a kisebbség nemzeti sajátosságainak legfontosabb területei és ezáltal különös szabályozást is igényeltek volna, amelyek megvalósítása azonban nem következett be²⁰⁰⁵.

Magyarország esetében a 3.2.8. alfejezetben kifejtettek szerint a nemzetközi kötelezettségek teljesítése alapvetően a korábbi nyelvi szabályok pontosítását eredményezte, amely szabályok alapját a nyelvi alapon kodifikált Nemzetiségi törvény részletes rendelkezései képezték. Tekintettel arra a tényre, hogy Magyarország lényegében véve egynemzetiségű állammá vált, a többnemzetiségű magyar állam idején megalkotott szabályok tovább éltek és az országgyűlések korában is a jogalkotás alapját képezték. Ennek megfelelően a nyelvhasználat szabadsága a magánéletben a gazdasági életben megkövetelt magyar nyelvű cégbejegyzések és cégtáblák esetét leszámítva korlátozások nélkül érvényesült²⁰⁰⁶. A törvényhatóságok, járások, községek, valamint az igazságszolgáltatás nyelvhasználata a Nemzetiségi törvényen és a 4.044/1919. M.E. rendeleten alapult, amelyeket a 4.800/1923. M.E. rendelet pontosított a korábbi gyakorlat alapján. Az általános szabályokat *partialis* hatállyal egészítették ki a Kárpátajára vonatkozó különleges jogszabályok²⁰⁰⁷ a 3.2.8. alfejezetben ismertettek szerint. A nyelvhasználat szabadsága tekintetében alapvetően rögzíthető, hogy a korábbi magyar alkotmányosság alapján felépített jogrendszer a nemzetközi kötelezettségek érdemi befolyást nem gyakoroltak, a nyelvhasználatra vonatkozó jogszabályokat csak pontosította a magyar jogalkotó e kötelezettségek alapján.

A kérdés különös aspektusát képező sajtószabadság²⁰⁰⁸ a magyar alkotmányos rendszerben az 1848. évi XVIII. törvénycikk²⁰⁰⁹ óta elvi jelentőségű jogként került kodifikálásra²⁰¹⁰, amely

²⁰⁰⁴ BALOGH (1928) i.m. 157.

²⁰⁰⁵ BALOGH (1928) i.m. 203.

²⁰⁰⁶ MIKÓ (1944) i.m. 380–381.

²⁰⁰⁷ MIKÓ (1944) i.m. 383–405.

²⁰⁰⁸ BIRÓ (2002) i.m. 224–237.

²⁰⁰⁹ 1848. évi XVIII. törvénycikk sajtótörvény

sajtószabadságot az 1914. évi XIV. törvénycikk²⁰¹¹ a vizsgált korszak végéig is fenntartotta²⁰¹². A korszak végén az 1938. évi XVIII. törvénycikk²⁰¹³ a kötelespéldányok ügyessége javára történő megküldéséről, a bírósági tárgyalásokról való sajtótudósításokról, illetve az időszaki lapok engedélyezéséről rendelkezett és a jogsértésekhez megfelelő szankciót rendelt az államrend védelme érdekében²⁰¹⁴. A korszak végén az 1939. évi II. törvénycikk²⁰¹⁵ vezette be a sajtóellenőrzést. A sajtószabadságot alapvetően és lényegesen, valamint folyamatosan, de eltérő jelleggel korlátozó korabeli intézkedéseknek²⁰¹⁶ külön nemzetiségi vagy kisebbségi aspektusa nem volt, a folyamat általános korlátozásokat jelentett. Nemzetiségi jogi szempontból kiemelkedő a már vizsgált korszakon túl elfogadott 1941. évi V. törvénycikk²⁰¹⁷, amely akként rendelkezett, hogy aki mást az országban élő valamely nemzetiségre lealacsonyító kifejezés használatával, vagy ilyen cselekmény elkövetésével nemzetiségi érzületében megsért – amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – vétség miatt hat hónapig terjedhető fogházbüntetéssel büntetendő, a sajtó útján elkövetett cselekmény pedig egy évig terjedő fogházbüntetéssel volt büntetendő. A nemzetiségek büntetőjogi védelmét egyebekben az 1878. évi V. törvénycikk²⁰¹⁸ 153. §-a, illetve 172. §-a biztosította²⁰¹⁹ a lázadás és az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatás bűncselekményei körében.

A nyelvi kisebbségek megjelenése, szemben a vallási kisebbségekkel Romániában alapvetően az I. világháborút közvetlenül megelőző 1913. augusztus 10-i bukaresti béke eredménye, amely békeszerződés azonban még nem eredményezett konkrét jogalkotást. Az I. világháború eredményeképpen ténylegesen létrejött többnemzetiségű román államban azonban a 2.4. fejezetben rögzítettek szerint jelentős nyelvi kisebbségek éltek, így a Gyulafehérvári Határozatok is kiemelték a nyelvhasználat teljes szabadságát az oktatásban, közigazgatásban

²⁰¹⁰ RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i.m. 249–251.; KATUS (2016c) i.m. 637.; KMETY (1911a) i.m. 533–537.; NAGY (1907) i.m. 152–153.

²⁰¹¹ 1914. évi XIV. törvénycikk a sajtóról

²⁰¹² PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 15–18.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 272–274.

²⁰¹³ 1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről

²⁰¹⁴ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 288–290.; MOLNÁR i.m. 183–188.

²⁰¹⁵ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről

²⁰¹⁶ PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 43–96., 99–131., 133–218.; KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. *In medias res*, 2012/2. 182–198.

²⁰¹⁷ 1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről

²⁰¹⁸ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről

²⁰¹⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 224–225.; MIKÓ (1944) i.m. 477–487.

és igazságszolgáltatásban, majd a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett cikkei a nyelvi kisebbségek jogegyenlősége mellett konkrét részletkérdéseket is szabályozott. Az erdélyi Kormányzótanács, azaz a *Consiliul Dirigent* idézett I. számú dekrétuma a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta, így azt *de iure* korszakban nem helyezték hatályon kívül. Az 1923. évi Alkotmány 5. cikke e körben a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelő jogegyenlőségi klauzulát tartalmazott a legfontosabb jogok tekintetében, amelynek tartalmi kérdéseit megfelelő törvényhozásra bízta²⁰²⁰, azonban a gyakorlat során a román nyelv elsőbbsége a kisebbségi nyelvek erőszakos elnyomásával járt együtt mind a magánéleti mind a hivatali nyelvhasználat terén²⁰²¹. Ezzel szemben az 1938. évi Alkotmány már közvetetten sem tartalmazta a nyelvi kisebbségeket, az állampolgárok között nyelvi különbözőség fennállását az alaptörvény így nem is ismerte el.

A hivatalos nyelv tekintetében az alkotmányok a román nyelv hivatalos *statusát* rögzítették, amelynek megfelelően kerültek megalkotásra a nyelvhasználat kérdését tárgyaló egyéb jogszabályok. A korábban kifejtettek szerint a hivatalos nyelv elsőbbsége magában hordozza az asszimiláció célját, amely azonban kialakult nemzettudat esetében jelentős ellenállásba ütközött. A vizsgált korszakban a nyelvhasználati kérdések és a hozzá kapcsolódó valamennyi jogágot lefedő jogalkotás a kisebbségek nyelvére, kultúrájára és identitására döntő befolyást gyakorolt²⁰²². *A jogalkotási célok és a kisebbségek kialakult identitása feszültségeket generált, amely a nemzetállam céljával ellentétes hatásokat indukált.* A magánélet területén való nyelvhasználat kérdése alapvetően szabad volt, ugyanakkor az gazdasági életben annak ellenére hogy az tipikusan a magánérrintkezés tere²⁰²³ a román nyelv *primátusa* érvényesült, amely mellett egyéb nyelvek használata csak részben volt biztosított. A szabályozás rokonítható a magyar szabályokkal, de a kereskedelmi jog tekintetében a kizárólagos román nyelvhasználatra vonatkozó jogalkotási törekvés és folyamat az egész korszakban megfigyelhető volt²⁰²⁴. Az 1936. évi közigazgatási törvény²⁰²⁵ és annak végrehajtási

²⁰²⁰ NAGY (1944) i.m. 109–110.

²⁰²¹ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 160–161.

²⁰²² MANZINGER i.m. 17.

²⁰²³ BUZA (1931) i.m. 206–207.

²⁰²⁴ TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 538.; BÍRÓ (2002) i.m. 319–320.; NAGY (1944) i.m. 112–114.

²⁰²⁵ A Hivatalos Lap 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936

utasítása²⁰²⁶ értelmében az elnevezések, utasítások, megjelölések és címtáblák kizárólag csak román nyelven voltak szerkeszthetők, továbbá a jogszabály tiltotta a régi, idegen uralom közigazgatásai által használt elnevezések használatát feliratokon, címtáblákon, reklámokon, valamint minden olyan hivatalos vagy magánokmányon, amelynek nyilvános jellege volt, amely előírások megsértésének elbírálását hadbíróság hatáskörébe utalták egyes területeken²⁰²⁷. Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt királyi rendelettel kihirdetett 1938. évi közigazgatási törvény²⁰²⁸ a kereskedelmi cégtáblák nem román nyelvű kihelyezését vissza kívánta szorítani²⁰²⁹ és később nyolcszoros adóval rendelte terhelni²⁰³⁰. A nyelvi kisebbséget tagadó 1938. évi Alkotmány semleges alapállása ellenére kialakított gyakorlata a nemzetközi jogot egyértelműen sértette²⁰³¹. A kérdést Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyve 25. cikke a kétnyelvűség és egyenlő betűméret előírásával jogi kötelező erő nélkül orvosolta²⁰³². A nyelvi jogok visszaszorítását célzó folyamat részét képezte a postatörvény²⁰³³ és a hozzá kapcsolt diszkriminatív díjszabás²⁰³⁴, amely a nem román nyelven feladott sürgöny feladóját adott esetben kötelezte a sürgöny sajátkezűleg aláírt román fordításának csatolására²⁰³⁵ továbbá a nem román nyelvű belföldi táviratokat magasabb díjtétellel terhelte. A jogszabályok nyíltan megsértették a hatályos 1938. évi Alkotmányban is védett titokvédelmet és a nemzetközi jogban garantált magánéleti nyelvhasználatot is²⁰³⁶. A nyelvhasználat tekintetében különös jelentőséggel bírtak a földrajzi nevek használatának mint a nyelvi kisebbségek nyilvánvaló kifejeződésének²⁰³⁷ kérdései, amely nyelvhasználat ebben az esetben is korlátozott volt²⁰³⁸, különösen a sajtó²⁰³⁹, a posta és vasút alkalmazott direkt és

²⁰²⁶ A Hivatalos Lap 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legei administrative

²⁰²⁷ NAGY (1944) i.m. 114–115.; SZENCZEI i.m. 135.

²⁰²⁸ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regale nr. 2919. legea administrativă

²⁰²⁹ A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 62–63.; A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6. 161.; BÍRÓ (2002) i.m. 318–319.

²⁰³⁰ KÖPECZI i.m. 589.; MIKÓ (1941) i.m. 161.; NAGY (1944) i.m. 185.

²⁰³¹ BUZA (1931) i.m. 206–207.

²⁰³² MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

²⁰³³ A hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor

²⁰³⁴ A Hivatalos Lap 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern

²⁰³⁵ Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 345–346.

²⁰³⁶ BUZA (1931) 213–214.; SZENCZEI i.m. 144.

²⁰³⁷ KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1. 30.

²⁰³⁸ PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003. 280.; BÍRÓ (2002) i.m. 316–318.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²⁰³⁹ BÁRDI (2013) i.m. 217.; BOTLIK i.m. 124.; SZENCZEI i.m. 135–136., 144.

indirekt intézkedéseket²⁰⁴⁰ a kisebbségi nyelvek és a kisebbségi nyelveken használt földrajzi nevek visszaszorítása érdekében. A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 18. és 25. cikkei mindezen, magánéleti nyelvhasználatot korlátozó rendelkezéseket enyhítették ugyan²⁰⁴¹, de a jogforrási minőség hiánya okán érdemi változást nem következett be.

A magánéleti nyelvhasználat és a kultúra különös találkozási pontját jelentették a korban a színházak, illetve a mozgóképszínházak. Az 1926. évi színháztörvény²⁰⁴² – amelynek hatálya értelemszerűen kisebbségek által is fenntartott színházakra is kiterjedt – kizárólag a román nyelvű színjátszást ismerte el²⁰⁴³. Az 1930. évi színháztörvény²⁰⁴⁴ 1. cikke kulturális célként a román nyelv és zene művelését jelölte meg és ennek érdekében a városok, illetve községek tulajdonát képező a nemzeti színházak használatában álló épületeket és tartozékait ezen intézmények ingyenes használatba adta 7. cikk értelmében²⁰⁴⁵. Az 1937. évi színháztörvény²⁰⁴⁶ a nemzeti színházakban kivételesen, miniszteri engedéllyel idegen államok idegen nyelvű előadásait megengedte ugyan, de a kisebbségek számára ezen intézmények továbbra is zártak voltak²⁰⁴⁷, állami támogatásban nem részesültek²⁰⁴⁸. Az 1936. évi filmcenzúráról szóló belügyminiszteri rendelet²⁰⁴⁹ szerint a filmekben, valamint a reklámképeken szereplő szöveg kizárólag román nyelvű lehetett, valamint csak egyetemes kultúrnyelvű filmeket lehetett vetíteni a román alkotások mellett²⁰⁵⁰, amely nyelvi korlát a magyar nyelvű filmek *de facto* betiltását eredményezte²⁰⁵¹. E körben kiemelt jelentőséggel bírt kulturális és művészeti minisztérium felállításáról szóló törvény²⁰⁵² amelynek 1. cikk c) pontja és 14. cikke szerint a minisztérium feladatát képezte a kisebbségi kérdések kutatása és

²⁰⁴⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 319–321.

²⁰⁴¹ BÍRÓ (2002) i.m. 318.; MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

²⁰⁴² A Hivatalos Lap 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színháztörvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor

²⁰⁴³ BOTLIK: i.m. 120.; SZENCZEI i.m. 138.

²⁰⁴⁴ A Hivatalos Lap 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett színházokról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române

²⁰⁴⁵ NAGY (1944) i.m. 144.

²⁰⁴⁶ A Hivatalos Lap 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor

²⁰⁴⁷ NAGY (1944) i.m. 140–141.

²⁰⁴⁸ Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslatához a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11. 417.

²⁰⁴⁹ A Hivatalos Lap 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett a mozgófényképek ellenőrzéséről és cenzúrájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice

²⁰⁵⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 319.; NAGY (1944) i.m. 145.; SZENCZEI i.m. 138.

²⁰⁵¹ BOTLIK: i.m. 120.

²⁰⁵² A Hivatalos Lap 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor

információk gyűjtése az etnikai és vallási kisebbségek helyzetéről amely feladat ellátására külön kisebbségi igazgatóságot állítottak fel a minisztérium szervezetén belül, amely a miniszterelnökségen belül felállított Kisebbségi Főkormánybiztosság egyik alapja volt²⁰⁵³. Alacsonyabb szintű *partialis* normák egyebekben a nyelvhasználat körét tovább szűkítették, amelyre példa lehet a kolozsvári ún. nóta rendelet²⁰⁵⁴, amelynek értelmében a kolozsvári nyilvános helyeken a zenekaroknak hetven százalékban román szerzők műveit kellett előadniuk, a műsor fennmaradó harminc százaléka klasszikus műveknek került fenntartásra teljesen elzárva a más nemzetiségű nép vagy műdalok előadását.

A sajtószabadság mint a nyelvi jogok egyik aspektusa a fenti nemzetközi szerződésekből levezethető²⁰⁵⁵, továbbá Románia esetében a Gyulafehérvári Határozatok külön is kiemelték ezen jog fontosságát. Az 1923. évi Alkotmány 25. cikke részletesen tárgyalta kérdést oly módon, hogy mindenkinek biztosította azt a szabadságot, hogy gondolatait és véleményét szóban, írásban és sajtó útján szabadon közölhesse és nyilváníthassa, továbbá rögzítette, hogy ezen szabadság tekintetében különleges törvényt nem lehet alkotni, továbbá sem cenzúra, sem előzetes rendszabály, engedély vagy biztosíték ezen jog korlátja nem lehetett, illetve a sajtótermékek nem felfüggeszthetők, illetve betilthatók²⁰⁵⁶. Az 1938. évi Alkotmány 10. cikke a sajtószabadság deklarálásán túl a korábbi részletes szabályokat, így a cenzúrára, illetve a sajtószabadság egyéb korlátaira vonatkozó szabályokat már nem tartalmazta. A sajtószabadság az alkotmányos biztosítékok ellenére a már tárgyalt ostromállapotok idején nem érvényesült²⁰⁵⁷. Mindezek ellenére a korszakban jelentős kisebbségi sajtótermékek jelentek meg és maradtak fent²⁰⁵⁸. A sajtószabadság kérdésénél egyebekben rögzítendő, hogy a román büntetőjog egyebekben a magyar joggal szemben nem ismerte a nemzetiségek büntetőjogi védelmét, a korábbi magyarországi területeken hatályában fenntartott 1878. évi V.

²⁰⁵³ Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10. 200–202.; A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 233–236.

²⁰⁵⁴ Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 91–92.

²⁰⁵⁵ BALOGH (1928) i.m. 197.; BUZA (1931) i.m. 209–210.

²⁰⁵⁶ ALEXIANU i.m. 192–199.

²⁰⁵⁷ WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 683–685.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22. 888.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627–628.; BÍRÓ (2002) i.m. 428–436.; BOTLIK i.m. 124–125.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SÁRÁNDI i.m. 166–167.; SZENCZEI i.m. 135.

²⁰⁵⁸ A romániai magyar időszaki sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 491–507.; BÁRDI (2013) i.m. 90–91.; BÍRÓ (2002) i.m. 406–409.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 169–170.; PÄCURARIU i.m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i.m. 318–320.

törvénycikk kapcsolódó rendelkezéseit pedig nem alkalmazták²⁰⁵⁹. A sajtószabadság alóli klasszikus kivételek – a királyi család elleni és az egyének elleni sajtóvétségeken túl – a közösségek ellen elkövetett sajtóvétségeket a román jog ismerte el és nem is szankcionálta²⁰⁶⁰, amelynek eredményeképpen a sajtó több antiszemita és magyarellenes agitációnak adott teret²⁰⁶¹.

A kisebbségi nyelvek tekintetében a nemzetközi kötelezettségek az igazságszolgáltatásban való megfelelő könnyítések területén eszközölt konkrét intézkedési kötelezettséget²⁰⁶². A román hivatalos nyelv alkotmányos kizárólagossága tehát az igazságszolgáltatásra vonatkozó jogszabályok fenti kötelezettség szerinti módosítását indokolták, hogy az igazságszolgáltatás során mind írásban, mind szóban a kisebbségi nyelvhasználat megfelelően érvényesüljön. Ennek a kötelezettségnek Románia nem tett eleget, a bírói szervezetről szóló törvények az igazságszolgáltatási szervezettől kizárólag a román nyelv tudását kívánták meg, nem került olyan szabályozás megalkotásra, amely a magyar szabályozással rokon módon biztosította volna a bírák kisebbségi nyelvtudását és feladat ellátását²⁰⁶³. Ezen a tényen a Kisebbségi Statutum akként eszközölt változásokat a minisztertanácsi jegyzőkönyv 22. cikkében, hogy az ügyvéd nélkül eljáró fél esetében lehetővé tette a kisebbségi nyelvhasználatot²⁰⁶⁴. A választottbírói eljárások esetében a kisebbségi nyelven lefolytatott eljárást érvényesnek nem fogadta el a román joggyakorlat, szemben pl. a francia nyelven lefolytatott eljárással²⁰⁶⁵. Ennek ellenére a választottbírói eljárások – különösen a román nyelvtudás, illetve a román szakmai nyelvtudás hiányosságai, valamint a partikuláris jogrendszerek párhuzamossága okán – kereskedelmi ügyekben elterjedtek és népszerűek voltak²⁰⁶⁶. A magyar szabályozással egyező módon az esküdti minőség feltételeként a román nyelvtudást követelték meg. Az ügyvédek egyebekben az ügyvédtörvény 86. cikke²⁰⁶⁷ szerint a bíróságok előtt szóban és

²⁰⁵⁹ MIKÓ (1941) 168–170.

²⁰⁶⁰ ALEXIANU i.m. 196.

²⁰⁶¹ Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 512–514.

²⁰⁶² NEGULESCU i.m. 145.; TEODORESCU i.m. 65.; SZENCZEI i.m. 135.

²⁰⁶³ BÍRÓ (2002) i.m. 314–315.; NAGY (1944) i.m. 110.

²⁰⁶⁴ BOGDÁN Andrea: *Folosirea limbii materne în justiție*. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 193–194.; MIKÓ (1981b) i.m. 73.

²⁰⁶⁵ NAGY (1944) i.m. 113.

²⁰⁶⁶ FEKETE i.m. 87., 144.

²⁰⁶⁷ A Hivatalos Lap 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați

írásban csak a román nyelvet használhatták²⁰⁶⁸, amely rendelkezés különös nehézségeket okozott a más jogi kultúrákban szocializálódott jogásztársadalom tagjainak²⁰⁶⁹, illetve különös aspektusát képezte a jogegységesítési folyamat végéig hatályában fenntartott partikuláris jogrendszerek román nyelven való művelése.

A közigazgatás tekintetében az 1923. évi Alkotmány 108. cikke elvi éllel rögzítette a decentralizáció elvét. A decentralizáció lehetőséget teremt a vertikális hatalommegosztásra és a szubszidiaritás elvének érvényesítésére²⁰⁷⁰, ezáltal a kisebbségi jogok, így nyelvi jogok megfelelő érvényesítésére is, amely azonban Romániában nem került megvalósításra²⁰⁷¹ így az 1938. évi Alkotmány a decentralizáció elvét a korábbi gyakorlattal egyezően már nem is tartalmazta²⁰⁷². A már idézett közigazgatási törvényeken túl sem az 1925. évi közigazgatási törvény²⁰⁷³, sem azt hatályon kívül helyező 1929. évi közigazgatási törvény²⁰⁷⁴ nem ismerte el a kisebbségi nyelvek használatát²⁰⁷⁵, amely nyelvhasználatot a hatályon kívül nem helyezett Nemzetiségi törvény a korábbi magyarországi területeken kifejezetten biztosított és amely igényt a Gyulafehérvári Határozatok és a Nemzetiségi törvény alapján a törvényhozási vitában a magyar képviselők ismét igényeltek²⁰⁷⁶. Az 1925. évi közigazgatási törvény végül különleges esetekben a Legfelsőbb Közigazgatási Tanács egyedi engedélyével lehetővé tette a kisebbségi nyelvek használatát a közigazgatásban amennyiben azt a helyi közigazgatás és a lakosság közötti hatékonysági szempontok indokoltá tették²⁰⁷⁷, mindez azonban lényegében véve nem változtatott a román nyelv kizárólagosságán és a hatályában fenntartott Nemzetiségi

²⁰⁶⁸ NAGY (1944) i.m. 111.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.; SZENCZEI i.m. 135.

²⁰⁶⁹ FEKETE i.m. 103–104.

²⁰⁷⁰ CSINK i.m. 155–161.; VARGA – SZABÓ i.m. 1019.

²⁰⁷¹ FEGYVERESI i.m. 381.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²⁰⁷² NAGY (1944) i.m. 177.

²⁰⁷³ A Hivatalos Lap 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă

²⁰⁷⁴ A Hivatalos Lap 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale

²⁰⁷⁵ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 631–632.; BETHLENDI András: *Drepturile lingvistice în administrația publică*. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 146.; BÁRDI (2013) i.m. 217.; BÍRÓ (2002) i.m. 313–314.; NAGY (1944) i.m. 177–180.

²⁰⁷⁶ Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 310–311.; Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 311–315.; BALÁZS i.m. 95–96.; MIKÓ (1941) i.m. 90–91.

²⁰⁷⁷ ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/6. 198.; BALÁZS i.m. 95.; BÍRÓ (2002) i.m. 313.; MATEIU i.m. 29–30.

törvény alkalmazásának elmulasztásán²⁰⁷⁸. A hatósági beadványok esetében a Nemzetiségi törvény rendelkezéseivel szemben minden esetben hiteles román fordítást kellett csatolni²⁰⁷⁹. Az 1936. évi közigazgatási törvény a községi tanácsokban a tanácskozások és a jegyzőkönyv nyelvét a románra tette²⁰⁸⁰ és a községi bírónak románul tudnia kellett²⁰⁸¹. Az 1938. évi közigazgatási törvény ezeken a rendelkezéseken akként pontosított, hogy azon községekben, ahol a kisebbség abszolút többséget alkotott, a bírót e kisebbség románul tudó tagjaiból kellett kinevezni és a községi tanács tagjai ugyan használhatták anyanyelvüket, de az anyanyelvi felszólalásokat azonnal románra kellett fordítani²⁰⁸². A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyve a fenti szabályokat pontosította és részben fenntartotta. Az anyanyelven való felszólalás jogának biztosítása mellett a 13. cikk csak a jegyzőkönyv román nyelvű vezetését írta elő, a beadványok fordítási kötelezettségét a 14. cikk fenntartotta, a 16. cikk előírta a községi tisztviselők kisebbségi nyelvtudását²⁰⁸³, a 17. cikk a községi bíró és helyettesének kinevezési szabályait tartotta fent. A Kisebbségi Statutum jogforrási minőségén túl a képet árnyalja a tény, hogy a királyi diktatúra alatt ezek a testületek nem működtek²⁰⁸⁴.

A nyelvhasználat tekintetében az anyanyelvi oktatás kérdése, különösen a nyelvi kisebbség hosszútávú fennmaradásának feltételeként kiemelt jelentőséggel bírt, amelyre vonatkozóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nem csak a jog deklarációját²⁰⁸⁵ és annak lehető legszélesebb körben való érvényesülését, hanem annak anyagi alapjait is biztosítani kívánta²⁰⁸⁶, egyben a szász és székely oktatási önkormányzatot külön is nevesítette²⁰⁸⁷. A kérdés az alkotmányozás során is komoly vitákra adott okot, amelynek lényegi elemét a korábbi magyar kultúrpolitika és a fennálló románosítást célzó állami gyakorlat összevetése képezte²⁰⁸⁸. Az oktatási jogok az állami és a magánoktatás területén szabályozottak. *Az anyanyelvi oktatáshoz való jog a kisebbség iskoláiban és nevelőintézményeiben korlátozás nélkül, az állami oktatás esetében kizárólag az elemi oktatásban érvényesült a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés*

²⁰⁷⁸ JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8. 273–275.

²⁰⁷⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 315–316.; BOTLIK: i.m. 120–121.

²⁰⁸⁰ ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 161.

²⁰⁸¹ NAGY (1944) i.m. 181.; MIKÓ (1941) i.m. 160.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.; SZENCZEI i.m. 135.

²⁰⁸² MIKÓ (1981b) i.m. 72.; NAGY (1944) i.m. 182–185.

²⁰⁸³ MIKÓ (1981b) i.m. 73.

²⁰⁸⁴ MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; BOTLIK i.m. 136.

²⁰⁸⁵ MATEIU i.m. 23.; NEGULESCU i.m. 145–146.; TEODORESCU i.m. 65.

²⁰⁸⁶ PÁL (1928) 621–623.; TEODORESCU i.m. 65.

²⁰⁸⁷ NEGULESCU i.m. 147.

²⁰⁸⁸ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 234–241.

*szertint*²⁰⁸⁹. Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány 5. és 24. cikke biztosította az oktatás szabadságát és az elemi oktatás kötelezővé tételét rendelte el²⁰⁹⁰, amelyet az 1938. évi Alkotmány 10. és 21. cikke is rögzített formálisan. Az alkotmányok az oktatási jogok részletes tárgyalását a törvényhozásra bízta. A román törvényhozás a vizsgált időszakban meglehetősen részletes szabályokat alkotott, amelyek, illetve az egyes jogalkotási mulasztások – értve alattuk a hatékony jogok érvényesítésén túl a szász és székely oktatási önkormányzat kérdését is – alapvetően mind a nemzetközi kötelezettségekkel ellentétesek voltak és a biztosított jogok tényleges kiüresítésével jártak.

Az állami iskolák esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 10. cikke szerint azon területeken, ahol a nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog alkalmazni Románia ezen állampolgárok gyermekeinek az elemi iskolákban történő anyanyelvű oktatásának érdekében azzal, hogy a román nyelv kötelező oktatása ezen iskolákban kötelezővé tehető. Az állami elemi iskolai oktatást elsőként a névelmezés és a kultúrzonák körében a 3.3.6. alfejezetben idézett 1924. évi oktatási törvény szabályozta²⁰⁹¹. A jogszabály valamennyi elemi iskola felállítását, így a kisebbségi iskolák felállítását is közoktatási minisztériumi engedélyhez kötötte, amellyel párhuzamosan megindult a felekezeti oktatás államosítása, illetve az államsegélyek késleltetett és diszkriminatív alkalmazásával a felekezeti és anyanyelvi oktatás visszaszorítása²⁰⁹². Az egységes elemi oktatás nyelve a román nyelv volt, annak oktatása kötelező volt azon iskolákban, ahol a lakosság nyelve a romántól elért. Amennyiben egy kisebbség arányszáma a tanulók esetében 20%-t elért a kisebbség anyanyelvének oktatását – de nem az anyanyelvi oktatást – biztosítani kellett²⁰⁹³. Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatti 1939. évi oktatási törvény az elemi oktatást elsődlegesen a nemzeti nevelés szolgálatára rendelte, a kisebbségek által nagy számban lakott vidékeken a kisebbségi elemi iskolákban a román nyelvet, Románia földrajzát és történelmét²⁰⁹⁴, illetve az állampolgársági ismereteket román nyelven való oktatási kötelezettségét írta elő. A korban a mintegy másfél milliós magyar közösség állami oktatását 260 állami elemi magyar iskola és 223 állami magyar elemi

²⁰⁸⁹ NAGY (1944) i.m. 117–118.

²⁰⁹⁰ ALEXIANU i.m. 219–221.

²⁰⁹¹ NAGY (1944) i.m. 120–122.

²⁰⁹² BÁRDI (2013) i.m. 220–221.; BÍRÓ (2002) i.m. 353–357.

²⁰⁹³ MATEIU i.m. 27.

²⁰⁹⁴ TEODORESCU i.m. 67–68.

tagozat szolgálta²⁰⁹⁵.

A középfokú oktatás tekintetében a nemzetközi szerződések nem írtak elő Románia számára külön kötelezettséget, így az 1928. évi középfokú oktatásról szóló törvény²⁰⁹⁶ a középfokú oktatást nyelvévé a román tette a 10. cikk értelmében, más nyelvek csak mint tantárgyak, a jelentős számú kisebbségi tanuló által látogatott iskolákban az illető kisebbség nyelve pedig mint fakultatív tantárgy volt elfogadott²⁰⁹⁷. Kisebbségi területeken egyebekben az állami iskolák mellett kisebbségi nyelven oktató tagozatok is felállíthatók voltak a 11. cikk értelmében, amelyek csak és kizárólag kétséget kizáróan az adott kisebbségi nyelvvel élők számára voltak nyitottak²⁰⁹⁸, de ezen tagozatokban is a román nyelv, Románia földrajza, történelme és alkotmánytana román nyelven került oktatásra²⁰⁹⁹. Kisebbségi állami középfokú oktatást gyakorlatilag felszámolták²¹⁰⁰, kisebbségi állami középfokú intézmény az egész ország területén csak a temesvári Német Líceum és a nagyváradi Gojdu Líceum magyar tagozata volt²¹⁰¹, emellett 170 középiskolában volt magyar tanítási nyelv²¹⁰², kereskedelmi középfokú oktatás magyar tagozaton pedig kizárólag Kolozsváron működött²¹⁰³. Az érettségi vizsgák nyelve a minisztérium által évente kijelölt két tantárgy kivételével – amelyekből lehetséges volt anyanyelvi vizsga letétele – szintén a román volt²¹⁰⁴. A kivétel ellenére a gyakorlat szerint minden tantárgyi vizsga ténylegesen román nyelvű volt²¹⁰⁵. Később a nemzeti tárgyakat csak román nyelven és csak románok által lehetett oktatni²¹⁰⁶. A királyi diktatúra középfokú oktatást szabályozó rendelettvénye²¹⁰⁷ lényegében véve a korábbi rendszeren a nyelvhasználat tekintetében nem változtatott, azt csak pontosította, kiemelve a

²⁰⁹⁵ PĂCURARIU i.m. 362.

²⁰⁹⁶ A Hivatalos Lap 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett középfokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar

²⁰⁹⁷ NAGY (1944) i.m. 126.; SZENCZEI i.m. 136–137.

²⁰⁹⁸ BOIA (2016) i.m. 58–60.

²⁰⁹⁹ BARABÁS i.m. 314.; EGYED (2013) i.m. 283–284.; NAGY (1944) i.m. 126.

²¹⁰⁰ BENKÓ i.m. 20–21., BÍRÓ (2002) i.m. 375–379.; FRITZ (1930b) i.m. 74–75.; JANCsó (1937) i.m. 79–80.

²¹⁰¹ BOIA (2016) i.m. 57.

²¹⁰² PĂCURARIU i.m. 362.

²¹⁰³ Magyar nyelvű állami kereskedelmi líceum terve *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 301–302.

²¹⁰⁴ NAGY (1944) i.m. 126–127.

²¹⁰⁵ Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 183.; Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslathoz (1929. május 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 302–306.; Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 361–364.; BÁRDI (2013) i.m. 221–222.; BOTLIK i.m. 118.

²¹⁰⁶ Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

²¹⁰⁷ A Hivatalos Lap 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett középfokú elméleti oktatásról szóló rendelettvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic

királyi diktatúra hazafias szellemiségét és az abból fakadó különös intézkedések nevesítését²¹⁰⁸. A középfokú oktatás egyéb intézményei tekintetében, így a tanítóképzés, mezőgazdasági középfokú oktatás, kereskedelmi és ipari oktatás kis kivételtől eltekintve a középiskolai oktatás általános szabályait ismételte meg és a fenntartó intézmény nyelvét csak kivételesen engedte érvényesülni²¹⁰⁹. Az egyetemi oktatás csak állami lehetett és ezáltal kizárólag román nyelven folyhatott a lelkészképzés eseteit kivéve²¹¹⁰, illetve a kolozsvári I. Ferdinánd király tudományegyetem került felállításra magyar nyelv és irodalom tanszék²¹¹¹. A kisebbségek egyetemi képzése mindezek alapján döntően külföldön valósulhatott meg²¹¹².

Az állami oktatáson kívüli oktatás területén a magánoktatás kérdéseit és a nemzetközi kötelezettségek teljesítését szükséges elemezni. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a 11. cikke kifejezetten a szász és székely kisebbség tekintetében rögzítette az oktatási önkormányzat lehetőségét²¹¹³. Ez utóbbi rendelkezés soha nem került ténylegesen megvalósításra a részleteiben kidolgozott tervezetek ellenére²¹¹⁴, míg a magánoktatás esetében a történelmi hagyományok alapján kialakult egyház oktatási intézményrendszer²¹¹⁵ egyrészt a földreform miatt anyagi nehézségekkel, másrészt a kapcsolódó jogszabályok rendelkezései okán adminisztratív nehézségekkel és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nem ismert, azok céljaival ellentétes korlátozásokkal volt kénytelen megküzdeni²¹¹⁶. Az 1925. évi magánoktatási törvény magánoktatást természetes személyek, felekezetek és közületek által fenntartott intézményekben ismerte el és miniszteri engedélyhez kötötte felállításukat, amelyeket az állam ellenőrzött és felügyelt²¹¹⁷. A *tannyelv* ezen oktatási intézményekben a *román eredetű szülők gyermekei esetében a román nyelv* volt, egyebekben a fenntartó határozta meg a tannyelvet azzal, hogy ezen iskolákba csak a tannyelvvvel azonos anyanyelvű

²¹⁰⁸ NAGY (1944) i.m. 128–129.

²¹⁰⁹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 617–618.; NAGY (1944) i.m. 130–133.

²¹¹⁰ BETHLENDI–ILYÉS i.m. 13.; BÍRÓ (2002) i.m. 395–400.; JANCÓSÓ (1937) i.m. 80–81.; NAGY (1944) i.m. 133.

²¹¹¹ KRISTÓF György: Magyar tanszékek egyetemeken. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12. 450–453.

²¹¹² ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 97–108.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 614–615.; BOIA (2016) i.m. 55–56.

²¹¹³ BUDIȘTEANU i.m. 49–50.; MATEIU i.m. 23–24.

²¹¹⁴ GYÖRGY (2006) i.m. 17., 41.; MIKÓ (1941) i.m. 137–141.

²¹¹⁵ BOTLIK i.m. 119.

²¹¹⁶ SÜLYOK István: Végső veszedelemben a középfokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8. 283–285.; SÜLYOK István: A 6505. sz. körrendelet. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 324–328.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 615–617.; BÍRÓ (2002) i.m. 360–361.; GYÖRGY (2006) i.m. 32–39.

²¹¹⁷ BÁRDI (2016a) i.m. 584–585. BARABÁS i.m. 311–312.; BÍRÓ (2002) i.m. 362–363.; FRITZ (1930b) i.m. 77–83.; NAGY (1944) i.m. 135.; NAGY (2019) 19.; TEODORESCU i.m. 67–68.; SZENCZEI i.m. 137.

gyermekek voltak felvehető²¹¹⁸, ugyanakkor a román nyelv tanítása, továbbá Románia földrajzának, történelmének és alkotmánytanának román nyelven való tanítása²¹¹⁹ a román nyelvet ismerő, képezett tanárok által volt kötelező²¹²⁰. A magánoktatást döntően a felekezeti iskolák végezték és a román nyelv oktatására az oktatáspolitikai nyomás okán különös hangsúlyt fektettek a kötelező tantárgyi feltételeken túl²¹²¹. Az óvodák esetében a román nyelvet napi egy órán át volt kötelező tanítani olyan intézményekben, amelyeket kizárólag kisebbségi szülők gyermekei látogattak²¹²². A magániskolák oklevelei fő szabály szerint a nyilvánosság jogának minisztériumi megadása nélkül – amely jog megszerzése különös és nehezen teljesíthető feltételeken múlt²¹²³ – nem minősültek bizonyítványnak, így külön állami vizsga letétele volt a tanulók számára kötelezettség a bizonyítvány megszerzéséhez²¹²⁴.

A nevelési kérdések tekintetében megemlítendő a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának²¹²⁵ és az Országőr, a *Straja Țării*²¹²⁶ szervezetnek a felállítása, amely rendelkezések értelmében valamennyi 7-18. év közötti fiatal kötelezően az Országőr nevű szervezetbe tartozott, amely szervezet a román nemzeti nevelést és katonai előképzést volt hivatott megvalósítani²¹²⁷.

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkének előírását, amely szerint a kisebbségek részére megfelelő és méltányos részt utal ki a román állam többek között a kisebbségi oktatási intézményeknek, a vizsgált korszakban alapvetően nem került végrehajtásra²¹²⁸. A községi

²¹¹⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 387–388.

²¹¹⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 380–381.; BOTLIK i.m. 120.; KÖPECZI i.m. 590.; NAGY (1944) i.m. 135–136.; SZENCZEI i.m. 137.; TEODORESCU i.m. 68.

²¹²⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 360–361.

²¹²¹ SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 480–483.

²¹²² A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 620–621., NAGY (1944) i.m. 136.; SZENCZEI i.m. 137.

²¹²³ Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BÍRÓ (2002) i.m. 366–368.

²¹²⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 383–387.; NAGY (1944) i.m. 136.; SZENCZEI i.m. 137.

²¹²⁵ A Hivatalos Lap 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de educație a tineretului Român (OETR)

²¹²⁶ A Hivatalos Lap 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.)

²¹²⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 393.; NAGY (1944) i.m. 141–142.; SZENCZEI i.m. 138.

²¹²⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 621–622., 638–638.; Şerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 176–183.; Bethlen György felszólalása a választásfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.; Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion

adók döntően az állami oktatási intézmények fenntartására kerültek kiutalásra, amelynek oka alapvetően abban lelhető fel, hogy a megfelelő és méltányos rész nem került a nemzetközi szerződésben definiálásra. A kisebbségek az adóterheken túl saját költségükön tartották fent oktatási intézményeiket²¹²⁹. A román oktatáspolitikai fenti alapállásának eredményeképpen rögzíthető, hogy mivel a román állam az oktatási jogok tekintetében az állami oktatásra helyezte a hangsúlyt, a magyar kisebbség gyermekeinek 26 %-a részesült magyar felekezeti oktatásban, alig 5,4%-a járt állami oktatási intézmény magyar tagozatára, míg 42%-uk valamely román iskolában folytatta tanulmányait²¹³⁰.

4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései

Az állam előtti egyenlőség és a polgári és politikai jogok egyenlő élvezete magában foglalta a nemzetközi jog előírásai szerint a különböző hivatalok elnyeréséhez való jogot valamennyi kisebbség esetében, annak ellenére, hogy a kisebbségi szerződések valamennyi esetben e jog, illetve a polgári és politikai jogok biztosítását csak a vallási, hitbeli és felekezeti különbségtétel nélküli kötelezettségként írták elő, amely nyilvánvaló elírás²¹³¹. Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55. cikke, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke rögzítette, hogy a nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése, valamint a magánjog területén a gazdasági jogoknál tárgyalt módon a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen állampolgárra sem lehetett megkülönböztetést alkalmazni.

Magyarország 1844. óta biztosította a hivatalviselés jogát rendi állástól függetlenül²¹³², az 1844. évi V. törvénycikk²¹³³ kimondta, hogy az országban és kapcsolt részekben született vagy honosított és törvényesen bevett felekezethez tartozó lakosok nemesi származásuktól függetlenül viselhetnek kinevezésen vagy választáson alapuló közhivatalt²¹³⁴. A Nemzetiségi

Könyvkiadó, 2008. 446–447.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 504–506.; BALÁZS i.m. 81–82.; FRITZ (1930b) i.m. 82–84.; GYÖRGY (2006) i.m. 100., 117.; PÁL (1928) i.m. 623–630.; SZENCZEI i.m. 137–138.

²¹²⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 286., 370–372., 380.

²¹³⁰ SÁRÁNDI i.m. 118.; ROMSICS (2018b) i.m. 315.

²¹³¹ BÚZA (1930) i.m. 78–80.

²¹³² EÖTVÖS József: Az 1843-44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903. 165.; BEÖTHY i.m. 90–91.

²¹³³ 1844. évi V. törvénycikk a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról

²¹³⁴ KMETY (1911b) i.m. 582.

törvény 27. §-ban részletesen foglalkozott továbbá a hivatalviselés kérdésével, a hivatalviselés jogának deklarálásán túl kifejezett elvárást fogalmazott meg az állammal szemben, biztosítva a közigazgatás, illetve a bírói kar esetében a nemzetiségek, illetve a nemzetiségi nyelveket ismerő személyek alkalmazását²¹³⁵. A 4.800/1923. M.E. rendelet, valamint az 1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról ezen jogok pontosítását tartalmazta, megerősítve a Nemzetiségi törvény alapján álló 4.044/1919. M.E. rendelet kapcsolódó szabályait. Az idézett jogszabályok előírnyozták a kisebbségek hivatalviselési jogát, amelyet egyebekben kívánatosnak is tartottak kiemelve, hogy a kisebbségi személyeket hátrányos elbírálás nem érhet e jog területén. A jogszabályok ezen elvi alapállását részben áttörte a Magyarország és Németország között 1940. augusztus 30-án Bécsben kötött kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv, amelynek I. fejezete 3. pontja a német népcsoport tekintetében a népességarány elvén alapuló hivatalviselést rögzítette, míg a zsidó vallási kisebbség tekintetében a fentebb kifejtettek szerint jogfosztó és jogkorlátozó intézkedések kerültek alkalmazásra²¹³⁶. A dolgozat 3.2.7. és 3.2.8. alfejezeteiben kifejtettek szerint egyebekben a közigazgatás és igazságszolgáltatás területén a nyelvhasználati jogok differenciált szabályozása alapvetően fennmaradt és ellentétben a román jogrenddel egyértelmű elvárás volt ezeken a területeken a kisebbségi nyelvek ismerete a tisztviselők, a hivatali és bírói segédszemélyzet, valamint a bírói kar részéről²¹³⁷.

Románia a hivatalviselési jog tekintetében az 1923. évi Alkotmány 7. cikkben tett eleget a nemzetközi kötelezettségének és az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján biztosította azt. Az állampolgári jogegyenlőség nyílt áttörését a román faj elsőbbségének a miniszteri állásoknál kimondó 1938. évi Alkotmány 67. cikke jelentette, amely a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben kifejtettek szerint a korábbi tényleges gyakorlat kodifikációja volt. Ezen korábbi gyakorlat elemei – a nemzetközi kötelezettségek által indukált kisebbségek jogának különös részének román jogalkotása során – a 4.5.2.-4.5.4. alfejezetekben kifejtettek szerint következetesen jelen volt.

A 4.5.4. alfejezetben kifejtettek szerint a közigazgatási, igazságszolgáltatási nyelvhasználat terén a román nyelv kizárólagossága érvényesült, amelyből kifolyólag a hivatalviselési jogok mindegyikének alapfeltételét képezte a román nyelv ismerete. Az 1923. évi Alkotmányban

²¹³⁵ NAGY (1907) i.m. 158–159.; KMETY (1911b) i.m. 581.

²¹³⁶ MIKÓ (1944) i.m. 408–410.

²¹³⁷ MIKÓ (1944) i.m. 411–420.

rögzített, a kisebbségeket megkülönböztetés nélkül megillető hivatalviselési jog tehát a román nyelvismerethez kötött jog volt, amely az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a fenti állampolgári minőség közötti különbségtétel feltételével egészült ki. Az 1938. évi Alkotmány a román faji elem elsőbbségét a 27. cikkben akként is kiemelte, hogy rendelkezései szerint a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét. *A hivatalviselési jog esetében az állampolgársági feltétel legitim indok, ugyanakkor az állampolgárok közötti fenti nyílt különbségtétel és a jogegyenlőség faji alapon való áttörése egyértelműen a nemzetközi kötelezettségekkel szemben álló rendelkezés, amelyen értelemszerűen nem változtatott az a tény, hogy az alkotmányjogi rendelkezések a korábbi gyakorlaton alapultak.*

A hivatalviselés jogát illetően az első általános jellegű jogszabály a közhivatalnok jogállásáról szóló 1923. évi törvény volt²¹³⁸, amely az állampolgári minőségen és egyéb alkalmassági feltételeken túl nyelvi feltételt nem támasztott²¹³⁹. A törvény végrehajtási utasítása²¹⁴⁰ a közhivatalnokok a román nyelvtudását már előírta és elbocsajtás terhe mellett nyelvvizsga tételi kötelezettséget írt elő²¹⁴¹, amelynek eredményeképpen a kisebbségi származású tisztviselők sokasága veszítette el állását. Az állásvesztések²¹⁴² okán indított perek bírói gyakorlatából – amely eljárások egyebekben a tényleges nyelvtudás tényét nem is vizsgálták – az a következtetés volt levonható, hogy a nyelvi követelmény teljesítése a hivatalviselés jogának olyan *conditio sine qua non* feltétele²¹⁴³, amelyet bármikor, még sikeres vizsga esetén is ismételt és rendszeresen kellett ellenőrizni²¹⁴⁴, amely kötelezettséget a Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 20. cikke törölt végül el. A nyelvtudás követelményét az 1929. évi helyi közigazgatási törvény is kiemelt feltételként rögzítette a községi tisztviselők esetében. A nyelvtudás feltételét a királyi diktatúra közhivatalokba való

²¹³⁸ A Hivatalos Lap 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru Statutul funcționarilor publici

²¹³⁹ TEODORESCU i.m. 288–293.

²¹⁴⁰ A Hivatalos Lap 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici

²¹⁴¹ BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 421–423.

²¹⁴² WILLER József: Magyar tisztviselőket. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3. 83–85.; BÁRDI (2013) i.m. 217.; BÍRÓ (2002) i.m. 303–306.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 60–68.

²¹⁴³ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 503–505.

²¹⁴⁴ NAGY (1944) i.m. 187–188.

kinevezésekről szóló rendelettvénye²¹⁴⁵ kiegészítette a Nemzeti Újjászületés Arcvonalának tagságának követelményével, amelyen nem változtatott az 1940. évi közhivatalnoki törvénykönyv²¹⁴⁶ és a totális királyi diktatúra államrendjét védő törvény²¹⁴⁷ sem²¹⁴⁸. Az 1938. évi közigazgatási törvény az 1938. évi Alkotmány miniszteri állás alkotmányjogi feltételét, a faji románságot kiterjesztette a tartományok a királyi helytartóira is²¹⁴⁹. A 4.5.4. alfejezetben kifejtettek szerint a román nyelvtudás különösen fontos szerepet játszott az oktatás területén, így a kor jogszabályai gyakorlatilag valamennyi oktatási intézmény esetében a román nyelvtudást alkalmazási feltételként írták elő²¹⁵⁰, amely feltételt nyelvvizsgán kellett teljesíteni adott esetben egyéb, román nyelven tett vizsgákon túl, majd megjelent a román nyelvből, irodalomból és történelemből tantárgyak képesítő vizsgái tekintetében azon korlátozás is, amely szerint csak fajilag román eredetű személyek tehettek vizsgát²¹⁵¹. A vasúti tisztviselőkről szóló törvény 8. cikke²¹⁵² a vasúti alkalmazottak esetében követelte meg a román nyelvtudást, a postai tisztviselőkről szóló törvény²¹⁵³ a román nyelvtudáson túl a román faji eredetű személyek alkalmazásának elsőbbségét írta elő²¹⁵⁴. A 4.5.4. alfejezetben az ügyvédi hivatásrendet érintő szabállyal rokonítható a közjegyzőkről szóló rendelettvény²¹⁵⁵ amely a román nyelvet nem ismerő közjegyzők igazságügyminiszter általi elbocsátására adott lehetőséget²¹⁵⁶. A *Kisebbségi Statutum formálisan visszatért ugyan a jogegyenlőség tételéhez*²¹⁵⁷, azonban annak utaló rendelkezése az 1938. évi Alkotmány 27. cikkét jelölte meg, amely szerint a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél figyelembe kell venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét. A Kisebbségi Statutum jogforrási minőségéből fakadó aggályokat nem megismételve rögzíthető, hogy kivételektől eltekintve a korábbi gyakorlat

²¹⁴⁵ A Hivatalos Lap 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelettvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice

²¹⁴⁶ A Hivatalos Lap 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici

²¹⁴⁷ A Hivatalos Lap 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelettvény – decret-lege pentru apărarea ordinei politice unice și totalitare a Statului român

²¹⁴⁸ NAGY (1944) i.m. 188–189.

²¹⁴⁹ NAGY (1944) i.m. 189–190.

²¹⁵⁰ MIKÓ (1941) i.m. 148–149.

²¹⁵¹ NAGY (1944) i.m. 190–192.

²¹⁵² A Hivatalos Lap 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.

²¹⁵³ A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.

²¹⁵⁴ NAGY (1944) i.m. 192.

²¹⁵⁵ A Hivatalos Lap 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett közjegyzőkről szóló rendelettvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, cari nu cunosc limba română

²¹⁵⁶ BIRÓ (2002) i.m. 306.; NAGY (1944) i.m. 193.

²¹⁵⁷ MIKÓ (1941) i.m. 212.

fennmaradt és csak elvétve kerültek kisebbségi személyek állami hivatalokba kinevezésre soha nem elérve a kisebbségek számaránya szerinti mértéket²¹⁵⁸, amelynek elérését a magyar kisebbség több ízben szóvá tette és a megfelelő lépések megtételét szorgalmazta²¹⁵⁹. A kinevezett kisebbségi hivatalnokok egyebekben több hátrányos megkülönböztetést is elszenvedtek, különösen bizonyos hivatalukból fakadó kedvezmények, illetve nyugdíjjogosultsággal kapcsolatos kérdések differenciált szabályozása, vagy a szabályozások gyakorlati végrehajtása során²¹⁶⁰. A megkülönböztetést tételesen is elismerte a Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyve 21. cikke, amelyben kiemelésre került, hogy a kisebbségi tisztviselők és pedagógusok is jogosultak meghatározott az államvasúton való szabad közlekedést biztosító igazolványra és 50%-os kedvezményre. Az igazságszolgáltatás esetében a román nyelvtudás szintén a bírák, illetve a segédszemélyzet esetében alkalmazási, valamint a néprészvétel során az esküdti, valamint a munkaügyi bíraskodásban az ülnöki minőség betöltésének feltétele volt²¹⁶¹. *Kiemelendő, hogy a román nyelv elsajátítását a magyar kisebbségi képviselők is kiemelt fontosságú kérdésnek tekintették és annak nem előírását²¹⁶², hanem oktatási módját, erőszakos jellegét, asszimilációs céljait és diszkriminatív gyakorlatát sérelmezték.*

A politikai jogok tekintetében különös jelentősége volt a részvételi jogoknak mind helyi, mind országos szinten. A közigazgatási tárgyú törvények megalkotása során a megyei és községi tanácsok választása az általános, egyenlő, közvetlen, titkos, kötelező szavazással a kisebbségi – nem nemzetiségi értelemben értett – képviselet elvén alapult, amely tanácsok hivatalbóli és meghívott tagokkal is kiegészíthetők voltak. A rendelkezések ebben a körben alkotmányos alapot adtak a kisebbségi jogok és önkormányzatok valódi érvényesülésére, de az egységes és oszthatatlan nemzeti állam eszméje az 1923. évi Alkotmányban rögzített decentralizáció maradéktalan érvényesülését megakadályozta, a gyakorlat azt ténylegesen nem alkalmazta. A megyei és községi testületek esetében kisebbségek legfeljebb mint vallási kisebbségek hivatalbóli képviseletére számíthattak. A decentralizáció elvének kiüresedése okán az 1938. évi Alkotmány az elv elvetését eredményezte. Az 1925. évi közigazgatási törvény ennek

²¹⁵⁸ NAGY (1944) i.m. 193–195.

²¹⁵⁹ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 463–464.

²¹⁶⁰ NAGY (1944) i.m. 195–197.

²¹⁶¹ NAGY (1944) i.m. 197–200.

²¹⁶² Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.

megfelelően alapvetően az egységes és oszthatatlan állam megteremtésére irányult²¹⁶³, jelentős területi átszervezéseket eredményezett²¹⁶⁴, amelynek célja a kisebbségek számarányának módosítása volt²¹⁶⁵ szükségképpen kihatással a közigazgatási beosztáson alapuló országos választási rendszerre is²¹⁶⁶. A kisebbségek képvisellete hivatalból nem került szabályozásra, a román nyelv 4.5.4. alfejezetben vizsgált kizárólagossága pedig a kisebbségi részvételre negatívan hatott. Az így felállított rendszert az 1929. évi helyi közigazgatási törvény érdemben fenntartotta és csak annyiban eszközölt változást, hogy az állami oktatás képviselői mellett a felekezeti oktatás egy képviselője, illetve a román egyházakon túl az összes többi felekezet egy képviselője lehetett hivatalból tagja a községi tanácsnak²¹⁶⁷. Az 1936. közigazgatási törvény községi választójogot adott azon nőknek, akik a román közművelődési vagy jótékonyági egyesületeknek vezetőségében viseltek tisztséget, ugyanakkor hasonló kisebbségi egyesületek esetében ez a jog nem került megadásra. Az 1936. évi változásoknál ki kell emelni, hogy a román egyházi képviselő szabálya fenntartásra került, ugyanakkor az egyéb felekezetek közül már csak a legnagyobb felekezet képviselője lehetett hivatalbóli tag és a felekezeti oktatás képviselői a tagsági jogukat elvesztették²¹⁶⁸. Megyei szinten a román egyházak esperesei szintén hivatalból voltak tagjai a megyei tanácsnak, a kisebbségek esetében kizárólag a legnagyobb felekezet küldhetett képviselőt²¹⁶⁹. Hangsúlyosan kell továbbá azt a körülményt megemlíteni, hogy a *központi kormányzat ezen testületeket bármikor feloszlathatta*²¹⁷⁰ a választott testületek helyett átmeneti bizottságokat kinevezve²¹⁷¹. *amely a decentralizációt és az önkormányzatiságot illuzórikussá tette*²¹⁷².

Az 1938. évi Alkotmány – mivel elvetette a decentralizáció elvét – az 1938. évi közigazgatási törvénnyel teljesen átalakította a területi igazgatást és nagyfokú centralizációt hajtott végre.

²¹⁶³ TEODORESCU i.m. 103.

²¹⁶⁴ FEGYVERESI i.m. 374.

²¹⁶⁵ PÁL-ANTAL (2003) i.m. 288–290.

²¹⁶⁶ FEGYVERESI i.m. 380–381.

²¹⁶⁷ NAGY (1944) i.m. 177–179.

²¹⁶⁸ NAGY (1944) i.m. 180–181.

²¹⁶⁹ NAGY (1944) i.m. 181.

²¹⁷⁰ BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székegyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 430.; BOTLIK: i.m. 128.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²¹⁷¹ Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 365–370.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 476.; BÁRDI (2013) i.m. 217–218.; FEGYVERESI i.m. 375.

²¹⁷² NAGY (1944) i.m. 181.

Az új államrend bevezette a központi kormányzatnak mindenben alárendelt tartományokat eltörölve a megyék rendszerét²¹⁷³. Az önkormányzatiság maradék jogát kizárólag az ötvenezer főnél nagyobb lélekszámú városoknak tartották fent. Egyetlen kisebbségi szempontból jelentős módosítás történt ebben körben, amelynek a királyi diktatúra természetéből fakadóan azonban gyakorlati relevanciája nem volt, hogy a kisebbségek által abszolút többségben lakott települések községi bíróját a kisebbségek közül kellett kinevezni, természetesen a román nyelvtudás alapfeltétele ebben a körben sem változott, elvégre a felszólalásokat azonnal románra kellett fordítani²¹⁷⁴.

A román alkotmányos rendszerben a kétkamarás román parlament tekintetében a Szenátusban rögzített felekezeti kisebbségi képviselést a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben elemezte a dolgozat azzal, hogy az évszázados hagyományokkal rendelkező unitárius egyház hívei lélekszáma okán nem nyert *ex officio* képviselést²¹⁷⁵. A képviselőházi választások alapja a román állampolgárok általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos választójoga volt a számbeli kisebbségek arányainak figyelembe vételével az 1923. évi Alkotmány 64. cikke szerint. A passzív választójog az 1923. évi Alkotmány 65. cikke a Romániában lakó, huszonötödik életévét betöltött azon román állampolgárokat illette meg, akik a polgári és politikai jogokat gyakorolhatták, amely feltételeknek a vizsgált korszakban jelentős mértékben nem tehetek eleget azok a személyek, akiknek állampolgársági *statusa* nem volt tisztázott. Az 1926. évi választási törvény²¹⁷⁶ rendelkezései szerint a képviselőválasztások esetében minden vármegye egy szavazó kerületet jelent és a törvényhez mellékelte, a képviselők számszerinti elosztását kerületenként tartalmazó táblázat szerint összesen 387 képviselőt választottak egy olyan arányosságot torzító rendszerben, amely szerint az összes szavazat 40%-t elnyerő párt prémiumként megkapta az összes mandátum felét²¹⁷⁷. A mandátumok másik fele a győztes párt és a választókerületenként abszolút többséget vagy országosan legalább 2%-os arányt elért pártok között került szétosztásra²¹⁷⁸. A szenátusi

²¹⁷³ MIKÓ (1941) i.m. 214–215.

²¹⁷⁴ NAGY (1944) i.m. 183–185.

²¹⁷⁵ FEGYVERESI i.m. 381.

²¹⁷⁶ A Hivatalos Lap 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorala pentru adunarea deputaților și senat

²¹⁷⁷ PANTELIMON, Răzvan Victor: Evoluția Legislației Electorale românești (1864-1938). *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie* Volumul 6, 2009. 113–115.; DURANDIN i.m. 230.; FEGYVERESI i.m. 388.; GYÖRGY (2006) i.m. 10.; MIKÓ (1941) i.m. 57–59.; SZENCZEI i.m. 129.

²¹⁷⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629–630.; ALEXIANU i.m. 421–422.; BALÁZS i.m. 49–50.; NAGY (1944) i.m. 172.

választások esetben megyei listás választási rendszer volt a 40. életévet betöltött román állampolgárok általános, titkos, egyenlő, közvetlen aktív választójogával, amely választáson felül a szakmai testületek tagjai kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választójoggal a bukaresti, jászvásári/iași, a galaci/galați és a kolozsvári szavazókerületekben a mezőgazdaság, ipar-kereskedelem és munka testületekben egy-egy szenátort választottak, továbbá az egyetemek, azaz a bukaresti, csernovici/cernăuți-i, kolozsvári és jászvásári/iași-i román egyetemek szintén választottak egy-egy szenátort²¹⁷⁹. A torz választási rendszer és a választási földrajz állami közigazgatás újjászervezése során érvényesített politikája, valamint a választások során elkövetett visszaélések azt eredményezték, hogy a kisebbségek számarányuknak megfelelő törvényhozásbeli képviselőre nem tettek szert²¹⁸⁰. Előfordult olyan választási eredmény is, amelyben a túlnyomó többségben kisebbségek által lakott területeken a nemzeti kisebbség jelöltje nem nyert mandátumot²¹⁸¹, vagy a valós kisebbségi arányoktól eltérő választási névjegyzék és eredmény került megállapításra²¹⁸². A kisebbségi képviselőknek elnyert mandátumuk esetében is az államhűségüket folyamatosan megkérdőjelező támadásokkal kellett szembe nézniük. Az arányos részvételi jogok egyebekben az állam stabilizáló tényezői is lehetnek²¹⁸³ az egyenlőség biztosításának célján túl, mindez azonban Románia esetében nem érvényesült.

A kisebbségek törvényhozásbeli képviselője tekintetében az Országos Magyar Párt, a Német Párt és az Országos Zsidó Párt politikai szervezeteit szükséges megemlíteni²¹⁸⁴, amely politikai pártok rokoníthatók a Magyar Királyságban korábban működött nemzeti pártokkal. Az Országos Magyar Párt²¹⁸⁵ szerepét illetően különös jelentőséggel bírt, hogy ez a politikai-érdekképviselői szervezet a korábbi uralkodó helyzetben lévő magyarság képviselőjét vállalta fel, így a román államvezetés a működését – szemben a német és zsidó szervezetekkel – politikai síkon megkérdőjelezte, állami úton pedig hátrányos intézkedésekkel sújtotta annak érdekében, hogy az arányos képviselő elérését akadályozza. Az Országos Magyar Párt az 1921. június 5-én Kós Károly által Bánffyhunyadon megalapított Erdélyi Néppárt, későbbi

²¹⁷⁹ NAGY (1944) i.m. 173–175.

²¹⁸⁰ Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 790–791.; ABLONCZY (2011) i.m. 28.; BÍRÓ (2002) i.m. 445–450.

²¹⁸¹ BALÁZS i.m. 30–31., 57.

²¹⁸² BALÁZS i.m. 69., 112–113., 133.

²¹⁸³ MONTESQUIEU i.m. 240–241.

²¹⁸⁴ FEGYVERESI i.m. 381–382.; GIDÓ i.m. 45.; GYÖRGY (2006) i.m. 152–154.

²¹⁸⁵ ZEIDLER (2001) i.m. 198–200.

neven Magyar Néppárt²¹⁸⁶, illetve a magyar kisebbség érdekképviseletét felvállaló 1921. július 6-án létrejött, 1921. október 30-án működésében felfüggesztett, majd 1922. októberében betiltott Magyar Szövetség²¹⁸⁷, valamint az 1922. február 12-én Kolozsváron alapított Magyar Nemzeti Párt²¹⁸⁸ szervezeti keretein alapult és a két politikai párt 1922. december 28-án Kolozsváron bekövetkezett egyesülésével jött létre mint a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok egységes és egyetemes politikai szervezete²¹⁸⁹. A párt szervezeti szabályzata értelmében külön felvétel nélkül a tagjainak tekintette minden olyan 20. életévét betöltött román állampolgárt, aki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallotta²¹⁹⁰. A széles társadalmi alap ellenére a párt a Kiegyezés korának közjogi berendezkedésén szocializált vezetőinek²¹⁹¹ elképzelései és a romániai realitások közötti valóság különbségei nehézkes működést eredményezett. A párt működése során a román politikum oldaláról folyamatos támadásoknak volt kitéve, konstruktív javaslatait gyanakvással kezelték, tagjai és képviselői államhűségét folyamatosan megkérdőjelezték²¹⁹². A párt kezdeti passzivistá alapállása és kisebbségi sérelmi politikája²¹⁹³ a kisebbségi magyar társadalom oldaláról sem élvezett egyöntetű támogatást, elitista szemléletével szemben szélesebb demokratikus fordulatot szorgalmaztak²¹⁹⁴. A párt álláspontjait a törvényhozásban és azon kívül is a kisebbségi kérdés és a romániai közélet valamennyi kérdésében kinyilvánította, így foglalkozott a szabad nyelvhasználat, az oktatási kérdések, a földreform, az adózás, a közigazgatás és a választójog kérdéseivel, kiemelten kezelte a magyar ajkú erdélyi zsidóság kérdését, a kivándorlás ügyén túl a többi nemzeti kisebbséggel való együttműködés lehetőségeit is kereste, valamint aktív szerepet vállalt a Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárásokban²¹⁹⁵ és egyéb nemzetközi fórumokon

²¹⁸⁶ BÁRDI (2013) i.m. 111.; MIKÓ (1941) i.m. 23.

²¹⁸⁷ BÁRDI (2013) i.m. 109–111.; GYÖRGY (2006) i.m. 17.; MIKÓ (1941) i.m. 19–26.

²¹⁸⁸ BALÁZS i.m. 29–30.; BÁRDI (2013) i.m. 111; MIKÓ (1941) i.m. 25–26.

²¹⁸⁹ SÜLYOK István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929, I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: SÜLYOK (1930a)] 8–10.; SÜLYOK István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 1–3.; BÁRDI (2013) i.m. 107–108., 111.; BÍRÓ (2002) i.m. 445.; EGYED (2013) i.m. 271–272.; BALÁZS i.m. 27–28.; GYÖRGY (2006) i.m. 19–23.; MIKÓ (1941) i.m. 39–43.; PĂCURARIU i.m. 342–344.

²¹⁹⁰ MIKÓ (1941) i.m. 54–55.; SÜLYOK (1930a) i.m. 11.

²¹⁹¹ BÁRDI (2013) i.m. 107–108.

²¹⁹² BALÁZS i.m. 30–31., 42–43., 57–60.; MIKÓ (1941) i.m. 43–47.; ROMSICS (2018b) i.m. 320–321.

²¹⁹³ MIKÓ (1941) i.m. 15–18.

²¹⁹⁴ BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 107–114.; ABLONCZY (2011) i.m. 30–31.; BÁRDI (2013) i.m. 405–408.; GYÖRGY (2006) i.m. 104–111., 176–180.

²¹⁹⁵ BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt a régióban. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 463–467.; BÁRDI (2013) i.m. 431–432.; GYÖRGY (2006) i.m. 203–210.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.

képviselte a romániai magyarságot²¹⁹⁶. A párt egyebekben folyamatosan kereste a kapcsolatot a román pártokkal is²¹⁹⁷, így 1923. októberében elfogadta az Averescu-Goga-féle Néppárt együttműködési ajánlatát és titokban – belpolitikai vitát kavará²¹⁹⁸ – választási szövetségre lépett vele az ún. *csucsai paktum* által. A megállapodásban a Néppárt vállalta az erdélyi magyar egyházaknak nagyfokú autonómia, a felekezeti iskoláknak a nyilvánossági jog megadását, továbbá a magyar művelődési intézmények működési feltételeinek a megkönnyítését, az anyanyelv szélesebb körű használatának a biztosítását egyéb kérdések mellett²¹⁹⁹, amelynek alapjain – megvalósításuk esetén – sikeres integrációs folyamatok indulhattak volna el²²⁰⁰. Később a párt a Liberális Párttal keresett szövetséget²²⁰¹, azonban egyik politikai szövetség sem orvosolta a kisebbségi problémákat, illetve az Országos Magyar Párt erőforrásait emellett belső ellenzéke miatti a pártszakadás megakadályozása is lekötötte²²⁰². A pártszakadást sikerült megakadályozni így az Országos Magyar Párt kisebbségi magyarság politikai szervezeteként a királyi diktatúra idejéig a román törvényhozás aktív résztvevője maradt²²⁰³, igaz a magyarság számarányának megfelelő képviseleti arányt soha nem sikerült elérnie²²⁰⁴.

Az 1938. évi Alkotmány a 3.3.5. alfejezet kifejtettek szerint korporatív alapon szervezte újra Románia alkotmányos berendezkedését²²⁰⁵ a királyi törvényhozói szerepének dominanciájával. Az új államrend választójogot foglalkozási csoportokban való részvételhez kötötte, amelyben a kisebbségi szempontok nem érvényesültek. Valamennyi politikai párt, így a nemzetiségi alapon szervezett Országos Magyar Párt is feloszlásra került és csak a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale* mint egyetlen engedélyezett párt működhetett annak Nemzeti Pártként való átalakulását követően²²⁰⁶. Hamarosan megalakult a Nemzeti

²¹⁹⁶ GYÖRGY (2006) i.m. 201–203., 210–213.

²¹⁹⁷ ABLONCZY (2011) i.m. 29–30.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

²¹⁹⁸ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1. 44.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 85–90.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3. 136–139.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 229–231.

²¹⁹⁹ BÁRDI (2013) i.m. 118–128.; GYÖRGY (2006) i.m. 24–28.; MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 274–284.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.; SÜLYOK (1930a) i.m. 14–15.

²²⁰⁰ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 467.

²²⁰¹ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 154–156.; GYÖRGY (2006) i.m. 72–84.; MIKÓ (1941) i.m. 56–60.; SÜLYOK (1930a) i.m. 21–23.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

²²⁰² BÁRDI (2013) i.m. 408–409.; GYÖRGY (2006) i.m. 62–64., 93–94., 104–113., 149–151.; MIKÓ (1941) i.m. 55., 66–70.

²²⁰³ BALÁZS i.m. 29–193.; BÁRDI (2013) i.m. 431.

²²⁰⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 30.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.; SÜLYOK (1930a) i.m. 17–20.

²²⁰⁵ BOTLIK: i.m. 130.

²²⁰⁶ BOTLIK i.m. 129–130.

Újjászületés Frontjának alosztályaiként a Magyar Népközösség, illetve a Német Népközösség mint a magyar és német kisebbség kulturális, gazdasági és szociális tevékenységet összefogó szervezet, amelyek azonban közvetlen politikai tevékenységet nem folytathattak²²⁰⁷. A Magyar Népközösség később Nagyenyed központtal a II. bécsi döntést követően a Romániában maradt kisebbségi magyarsággal kapcsolatos tevékenységét tovább folytatta²²⁰⁸.

4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései

A kisebbségek tekintetében a korszak teljes képéhez hozzá tartozik a kétoldalú nemzetközi szerződések kérdésének vizsgálata. A nemzetállami eszme a heterogén államalakulatokat felbontotta és szinte valamennyi esetben számolni kellett kisebbségekkel a határokon belül, illetve diaszpórákkal azokon kívül²²⁰⁹, de azok mértéke eltérő volt. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi forrásainak egyedi nemzetközi szerződések szintjét illetően a lényegében egynemzetiségűvé vált magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal. Mindezen tények ellenére a korszakban a békekonferencia idején lezajlott a revíziót gazdasági érdekek teljesítésétől függővé tévő francia nagyhatalmi támogatást célzó titkos tárgyalásoktól²²¹⁰ kezdve folytak diplomáciai tárgyalások az utódállamok, különösen Csehszlovákia és Magyarország²²¹¹, illetve Jugoszlávia és Magyarország között²²¹², amelyeket a nemzetközi elszigeteltégből kitörő Magyarország kezdeményezett. A kétoldalú megállapodások történetének egyik fejezetét képezte a békekonferencia ideje alatt megkezdett román-magyar béketárgyalások kérdése, amely során az erdélyi magyarság kisebbségi sorsát elkerülendő vetették fel egy román-magyar, vagy erdélyi-román perszonálunió lehetőségét az erdélyi autonómia

²²⁰⁷ BÁRDI (2013) i.m. 433–437.; MIKÓ (1941) i.m. 218–226.

²²⁰⁸ A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21-22. 498–501.; Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 552–553.; CSAPODY i.m. 102–104.

²²⁰⁹ FERGUSON (2016a) i.m. lvi–lvii.

²²¹⁰ Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 558–559.; GYŐRI SZABÓ i.m. 70–71.; ROMSICS (1987) i.m. 226–231., 39–41.; ROMSICS (2018b) i.m. 285–2.; ROMSICS (2019c) i.m. 182–185.; ROMSICS (2020a) i.m. 153–158.; ZEIDLER (2018) i.m. 32–35.

²²¹¹ Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 874–879.; BÁNFFY i.m. 192., 215–219.; ROMSICS (2001a) i.m. 509.; ROMSICS (2019c) i.m. 223–225.

²²¹² BÁRDI (2013) i.m. 209–210.; ROMSICS (2019c) i.m. 242–243.

mellett²²¹³. A terv megvalósítását II. Károly román király és Bethlen István gróf 1931. decemberi temesvári találkozóját követően a sajtó minden reális alap nélkül hangoztatotta²²¹⁴.

A magyar külpolitika revíziós alapállása – a kisebbségi arányokon túl – az érdemi megállapodások megkötésének lehetőségét kizárta²²¹⁵, ezért a hangsúly egyre inkább a nemzetközi szerződések alapján már fennálló kötelezettségek számonkérésére helyeződött²²¹⁶. Egyedi kisebbségvédelmi megállapodást végül a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal között, amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett. Az I. és a II. bécsi döntések az állampolgársági kérdések tárgyalásán túl klasszikus kisebbségvédelmi kérdéseket nem szabályoztak, azok tárgyalását a felekre bízták, de kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodás egyik esetben sem került megkötésre. Állampolgársági egyezmény is csak Csehszlovákiával került megkötésre a 3.2.8. alfejezetben rögzítettek szerint. A II. bécsi döntést megelőző 1. részben ismertetett magyar-román tárgyalások sem tartalmaztak klasszikus kisebbségvédelmi tárgyú szabályozás szándékát, a román fél a lakosságcsere alapján állt a nemzetiségi kérdés megoldását illetően, míg a magyar fél területi követeléseket támasztott, amely álláspontok feloldhatatlansága vezetett a II. bécsi döntéshez²²¹⁷. A II. bécsi döntést követően – mivel mindkét fél annak eredményeit ideiglenesnek tekintette – a megbékélési kísérletek kudarcra voltak ítélve, amelyből fakadóan egy kölcsönösségi alapon álló²²¹⁸, sérelmi jellegű kétoldalú kapcsolat és nemzetiségi politika alakult ki, amelynek lényegi alapelve a sérelmekre adott retorziók rendszere volt²²¹⁹. A II. bécsi döntést követő ún. likvidációs tárgyalások tizenegy tárgya közül egyik sem tartalmazta a nemzetiségi kérdést, ugyanakkor a román vezetés ekkor már kezdeményezte egy kisebbségi szerződés megkötését a román nemzetiség által lakott területek önkormányzatiságával, azonban a magyar fél elsőként a döntően technikai jellegű kérdésekre helyezte a hangsúlyt és azok lezárásáig a kérdésről nem tárgyalt²²²⁰. *A feloldhatatlan ellentétek és a retorziós politika végül a felek akaratából egy német-olasz katonai bizottság felállításához vezettek, amelynek tevékenysége és ajánlásai igyekeztek a két*

²²¹³ GYŐRI SZABÓ i.m. 57–58.; ROMSICS (1987) i.m. 197–198., 205–206.; ROMSICS (2018b) i.m. 254–269.; ROMSICS (2019c) i.m. 161–162., 167–169.

²²¹⁴ ROMSICS (2019c) i.m. 411–415.

²²¹⁵ GYŐRI SZABÓ i.m. 83–86.

²²¹⁶ KISS i.m. 562–563., 638–639., 660–662., 722–723.

²²¹⁷ CORNELIUS i.m. 146–151.; BENKŐ i.m. 8–10.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

²²¹⁸ JAKABFFY Elemér: A viszonyosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20. 469.

²²¹⁹ KÖPECZI i.m. 597.; L. BALOGH (2013) i.m. 76–93.

²²²⁰ L. BALOGH (2013) i.m. 93–103.

ország viszonyát stabilizálni, a kisebbségvédelmi kérdéseket megoldani²²²¹, azaz a német-olasz katonai bizottság e körben gyakorlatilag átvette a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi hatáskörét²²²². A fentiektől függetlenül a kölcsönös retorziós kisebbségpolitika a II. világháború végéig fennmaradt²²²³. A végleges kétoldalú megoldás kudarca a II. bécsi döntés ideiglenességének indirekt deklarálását jelentette a felek által, amelynek eredményeképpen később valamennyi tárgyalás ezen okból nem eszközölt hosszú távú megállapodásokat a felek között. Az egyes rendezett kérdések végrehajtása során is mulasztások sorozata volt felfedezhető a II. bécsi döntés megváltoztatásának szándékával a vizsgált korszakban²²²⁴, illetve azt követően a II. világháború végéig²²²⁵, amelynek elemeként a román kormányzat már 1941. szeptember 15-én az olasz és német kormányoknak küldött jegyzékében kinyilvánította a II. bécsi döntés érvénytelenségét²²²⁶.

Románia a vizsgált korszakban döntően gazdasági, illetve katonai együttműködésekben volt érdekelt, azonban egyetlen esetben kisebbségvédelmi tárgyban is kötött kétoldalú nemzetközi szerződést. Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött különböző, szám szerint tizenkilenc szerződést, amelyek közül egynek tárgya a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése volt a jugoszláv, illetve román Bánát *partialis* területi hatályával²²²⁷. A szerződés a kisebbségi iskolák tekintetében az oktatási nyelvet a kisebbség nyelvében határozta meg és a harmadik évtől rendelte el az államnyelv, illetve az államnyelven való történelem és földrajz oktatását heti három órában. A szerződés rendelkezett egyebekben a tanárok, a felekezeti oktatás, a hitoktatás kérdéseiről és az állami támogatásokról, valamint arról, hogy az oktatói fizetéseket az érintett kisebbség állami költsége fedezi, valamint a szerződés alapján a kisebbségi iskolák nyilvános iskolák, így az állami iskolák bizonyítványaival egyenértékű bizonyítványokat állíthattak ki²²²⁸. A szerződés egyebekben külön rendelkezéseket tartalmazott az iskolák felállítására vonatkozóan, húsz tanköteles gyermek esetében meghatározva annak felállítási kötelezettségét kérelem alapján, illetve a tanerő utánpótlása érdekében a verseci, illetve temesvári főiskolai tanárképzés kérdéseit is

²²²¹ L. BALOGH (2013) i.m. 103–110.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.

²²²² L. BALOGH (2013) i.m. 227–234.

²²²³ ABLONCZY (2011) i.m. 118–119.; BENKŐ i.m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i.m. 207.

²²²⁴ BENKŐ i.m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i.m. 110–127.

²²²⁵ L. BALOGH (2013) i.m. 127–307.

²²²⁶ L. BALOGH (2013) i.m. 150–157.

²²²⁷ League of Nations Treaty Series– Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. N°s. 1, 2, 3 et 4. N°. 3373. 233–243.

²²²⁸ BÚZA (1930) i.m. 126–128.

részletesen tárgyalta és a finanszírozás kérdéseit is kölcsönösségi alapon rendezte. A felek megállapodtak a tankönyvkiadásról, egymás állami tankönyveinek használatáról, valamint az iskolaszékek széleskörű jogosítványairól is. A szerződést királyi rendelettel²²²⁹ hirdették ki a többi megállapodással egyidejűleg. A megállapodás nyomán ismét felszínre került a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nevesített székely és szász oktatási autonómia kérdése²²³⁰, különösebb visszhang nélkül. A tárgyhoz illeszkedik egyebekben a bukaresti török-román egyezmény, amely a dobrudzsai törökök kitelepítését célozta²²³¹, illetve a vizsgált korszak végén 1940. szeptember 5-én Bulgáriával kötött craiovai egyezmény, amelynek értelmében a többnemzetiségű Kvadrilátert Románia átadta, illetve visszaadta Bulgáriának, amely területátadás az egyetlen II. világháborúban eszközölt határmódosítás amely mindmáig hatályban van²²³².

Kisebbségvédelmi szempontból egyéb kétoldalú megállapodás megkötésére a vizsgált korszakban egyebekben nem került sor.

4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem, mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság

4.6.1. Alapvetések

A filozófiai, politikai és jogi gondolkodást évszázadok óta foglalkoztatta egy olyan univerzális szervezet megalapítása, amely az államok közötti együttműködés, a nemzetközi béke és biztonság letéteményese és fóruma lehet és amely szervezet az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésre, a wilsoni pontok XIV. pontja alapján a Nemzetek Szövetségének megalapítása által az I. világháborút követően valóssá vált²²³³. A *Nemzetek Szövetsége*, amelynek Egyezségokmánya a békeszerződések részét képezte az *univerzalitás* igényével lépett fel, azonban a szervezetnek *még kezdeményező Amerikai Egyesült Államok sem vált*

²²²⁹ A Hivatalos Lap 1933. szeptember 25-i 220. számában kihirdetett 1.106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat

²²³⁰ Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.

²²³¹ BOIA (2016) i.m. 73–74.

²²³² ROMSICS (2020b) i.m. 254–255., 290.

²²³³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 62.; TEGHZE i.m. 323–326.; ZEIDLER (2001) i.m. 38–39.

tagjává több más állam mellett, valamint maga a *kilépés lehetősége* is az univerzalitás megvalósulása ellen hatott²²³⁴. A *Nemzetek Szövetsége nemzetközi szervezetként elsősorban politikai*²²³⁵ és *nem jogi kereteket* biztosított a tagjai közötti vitás kérdések rendezése tekintetében, így értelemszerűen *a kisebbségvédelem kérdése is döntően politikai jellegű megoldásokat* eredményezett²²³⁶.

Az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződések felállították a Nemzetek Szövetsége központi szerepén alapuló kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszerét²²³⁷, amelyet Magyarország tekintetében a trianoni békeszerződés 60. cikke, Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke rögzített. A szerződéssel kötelezett államok tekintetében a szerződések kisebbségvédelmi rendelkezései nemzetközi érdekű kötelezettségekként a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álltak, azokat a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem lehetett megváltoztatni²²³⁸, ugyanakkor a Szövetséges és Társult Főhatalmak a szerződésekben kötelezték magukat, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat a rendelkezések egyetlen olyan módosításától sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott. A rendelkezések ebben a formában kettős védelmet jelentenek, egyrészt a Nemzetek Szövetségének ellenőrzését, másrészt az alaptörvényül elismert rendelkezések Nemzetek Szövetsége Tanácsa hozzájárulása nélküli megváltoztathatatlanágát²²³⁹. Emellett lehetőség nyílt egyes esetekben természetes személyek Nemzetközi Bíróság előtti perindítására az érintett államokkal szemben²²⁴⁰, amelynek szintén lehettek kisebbségi jogi aspektusai ugyanakkor ezen kérdés alapvetően nem képezi az értekezés vizsgálatának tárgyát.

A szerződésekben foglalt rendelkezéseket tehát az eredeti szerződő felek módosíthatták, amely módosítás azonban a Nemzetek Szövetségének Tanácsának hozzájárulásához kötött volt²²⁴¹. A szerződésekben a kötelezett államok hozzájárultak ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét a szerződéses kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének

²²³⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 62–64.; TEGHZE i.m. 326–329.

²²³⁵ T ROMSICS (2020b) i.m. 213.; EGHZE i.m. 357–358.

²²³⁶ BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 409–419.

²²³⁷ ZEIDLER (2001) i.m. 37–38.

²²³⁸ GAFTOESCU i.m. 118–120.; SHAW i.m. 262.

²²³⁹ BÚZA (1930) i.m. 142–143.

²²⁴⁰ SHAW i.m. 224.

²²⁴¹ BÚZA (1930) i.m. 144.

veszélyére felhívja és hogy a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak. Ez a rendelkezés döntően politikai és államérdekeknek alárendelt²²⁴², tehát nem jogi intézkedéseket vont maga után. Mindez azt eredményezte, hogy a kisebbségvédelmi rendszer nem bizonyult minden esetben hatékonynak, kiszámíthatónak annak ellenére, hogy a jogi, illetve ténykérdések tekintetében lévő véleménykülönbség a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezségokmány 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának voltak tekintendők és ezáltal adott esetben az Nemzetközi Állandó Bíróság elé voltak terjeszthetők²²⁴³. A kisebbségvédelmi rendszer fenti biztosítékainak elégtelenségét, illetve alapvető politikai jellegét bizonyítja a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben bemutatott rendelkezések összessége, amelyek a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogalkotás *contra legem* jellegét tárták fel Románia esetében. A nemzetközi kötelezettségek nyílt megsértésének jogkövetkezményei nem kerültek alkalmazásra, a *román jog* változatlanul az 1878 óta alkalmazott alapokon nyugodott, azaz *formálisan* és részben *teljesítette a nemzetközi kötelezettségeket*, de azokat a végrehajtás során végső soron negligálta, majd kezdetben a bírói gyakorlatban, később fokozatosan a jogalkotás szintjén is nyíltan megtagadta, *amely folyamatot az 1938. évi Alkotmány már alkotmányos szinten szentesített*. A jelen részben ennek megfelelően a dolgozat kereteit szét nem feszítő módon kerül bemutatásra a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi eljárása, továbbá a vizsgált államokat érintő egyes eljárások kerülnek röviden bemutatásra.

4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem

A békeszerződések, illetve a kisebbségvédelmi szerződések megfogalmazásakor az eljárási rendszer kiépítése még nem történt meg²²⁴⁴, ahogyan nem került tisztázásra a kisebbség fogalma²²⁴⁵, illetve a kisebbségek jogalanyiségének a kérdése sem²²⁴⁶. A nemzetközi szerződések ennek megfelelően a kisebbségeket oly módon kezelték, hogy azokat etnikai, illetve faji, vallási és nyelvi kisebbségekként különböztették meg az adott állam többségi lakosságától, bizonyos jogok tekintetében az állampolgárság feltételét támasztották, míg a legalapvetőbb jogok tekintetében nem volt állampolgársági feltétel. Valamennyi jog döntően individualista alapállású volt a szükségképpen kollektív módon gyakorolható jogok

²²⁴² MATEIU i.m. 30–31.

²²⁴³ NEGULESCU i.m. 147.

²²⁴⁴ GALÁNTAI i.m. 128–130., 140.

²²⁴⁵ BALOGH (1940) i.m. 158–160.; TEGHZE i.m. 235–236.

²²⁴⁶ AJTAY i.m. 221., 225.; GAFTOESCU i.m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 111–112.

kivételével és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkét leszámítva önkormányzati jogokról, illetve a kisebbségek kollektív jogalanyiságáról nem rendelkeztek. Ezen tényeknek döntő jelentősége van a kisebbségvédelmi rendszert illetően, mivel a *kisebbségek jogalanyiságuk elismerése hiányában a kisebbségvédelmi eljárásban nem minősültek alanyoknak*²²⁴⁷, *félnek, nem illették meg az ebből fakadó jogok, az eljárás és a nemzetközi jog a kisebbségeket az eljárás tárgyának, esetleg kedvezményezettjének tekintette*²²⁴⁸. A nemzetközi szerződésekben fentebb leírt garanciarendszer eljárásijogi rendelkezések hiányában, illetve a Tanács hathatós és alkalmas intézkedéseinek rögzítésével megelőlegezte a politikai eljárások dominanciáját, a kisebbségek jogalanyiságának el nem ismerése pedig *pontosan azokat fosztotta meg a védelem tárgyát képező panaszai előadásától, bizonyításától, perképeségüktől, akiknek jogait voltak hivatottak a szerződések védeni*. Ennek megfelelően a kisebbségek panaszai legfeljebb információs jellegűek lehettek az eljárásokban, amely államok közötti jogvita volt nem kisebbségek nevében, hanem a kisebbségek érdekében²²⁴⁹. A kisebbségek jogalanyiságának elismerésére, továbbá a politikai jelleg helyetti klasszikus bírósági eljárások mintája szerinti eljárásrend bevezetésre a korszakban nem került sor annak ellenére, hogy azt többen is szorgalmazták²²⁵⁰.

A kisebbségvédelem eljárásrendjének az ún. Tittoni-jelentés²²⁵¹ alapján épült ki²²⁵². A Tittoni-jelentés Tommaso Tittoni olasz diplomata nevéhez fűződik, aki *rapporteurként* terjesztette elő javaslatát a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi panasz eljárás szerződésekben foglalt érvényesítése érdekében, amelyet a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1920. október 22-i ülésén fogadott el²²⁵³. A határozat az eljárásrend szabályozása mellett megteremtette a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárásának tényleges jogalapját is, tekintettel arra a tényre, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárási jogosultságát a kisebbségvédelem tárgyában szerződések tartalmazták és nem a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya²²⁵⁴. A határozathozatalt megelőző vitákban hangsúlyozták, hogy a

²²⁴⁷ AJTAY i.m. 221.; GAJZÁGÓ i.m. 243.

²²⁴⁸ BALOGH (1928) i.m. 101–103.

²²⁴⁹ AJTAY i.m. 225.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 116–117.; SZÁSZ (1931) i.m. 230–231.

²²⁵⁰ BÚZA (1930) i.m. 411–429.; SZÁSZ (1931) i.m. 231–234.

²²⁵¹ Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maccenas, 1989. 213–216.

²²⁵² ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 450–453.; BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/19. 446–447.; GYÖRGY (2006) i.m. 203.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 117–119.

²²⁵³ BALOGH (1928) i.m. 247–248.; GALÁNTAI i.m. 140–143.

²²⁵⁴ BÚZA (1930) i.m. 153.; TEGHZE i.m. 338.

Nemzetek Szövetségének Tanácsa *quasi* vádlói helyzetbe került, így felmerült a szerződésekben foglalt hatáskör visszautasításának lehetősége, azonban a szerződések elfogadásának nehézségeinek tanulsága végül arra sarkallta a döntéshozókat, hogy a telepített hatáskört elfogadják és annak eljárásrendjét rögzítsék²²⁵⁵.

*A szerződések alapvetően három feladatot értettek a Nemzetek Szövetsége védelme alatt, elsőként az állandó ellenőrzést, másodikként a közbelépést szerződésszegés vagy annak veszélye esetén, végezetül a Nemzetek Szövetségének tagjainak fenntartott jogot a szerződésszegés vagy annak veszélyének jelzésére, amely jog gyakorlására maguk a kisebbségek, illetve más államok is felhívhatták a tagok figyelmét, amely figyelemfelhívás nem keletkeztetett eljárási kötelezettséget*²²⁵⁶.

Az ellenőrzés tekintetében semmilyen állandó szervezetrendszer nem került felállításra²²⁵⁷, gyakorlatilag ez a jog mindvégig a politika síkján maradt. Ennek megfelelően a konkrét panaszok mint potenciális szerződésszegések, illetve szerződésszegésre irányuló veszélyek kerültek az eljárásrend kidolgozásának fókuszpontjába oly módon, hogy gyakorlatilag valamennyi panasznak el kellett jutnia a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárást megindítani jogosult tagjaihoz. A benyújtott panaszok ennek megfelelően mindenféle kommentár és észrevétel nélkül továbbításra kerültek a Főtitkár által a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjaihoz, akiknek diszkrecionális joga volt az eljárás megindítása, azaz önmagában véve a panaszok továbbítása joghatással nem bírt²²⁵⁸. A politikai feszültségek enyhítése érdekében, azaz a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjainak fent említett vádlói szerepkörét árnyalni hivatottan kerültek felállításra az úgynevezett *ad hoc* *hármás bizottságok*²²⁵⁹, amelyek mintegy megosztották az eljárás politikai felelősségét annak tagjai között, ugyanakkor tényleges eljárási kötelezettséget teremtett meg és a bepanaszolt állam véleményének beszerzésével, illetve ezen államra telepített utolsó szó jogával *quasi* *kontradiktórius* elemeket vitt az eljárásrendbe²²⁶⁰. A részletszabályok ennek megfelelően pontosításokat nyertek, a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1921. június 27-i ülésén

²²⁵⁵ BÚZA (1930) i.m. 153–155.

²²⁵⁶ AJTAY i.m. 222–223.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 117–118.

²²⁵⁷ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 118.

²²⁵⁸ GALÁNTAI i.m. 145–148.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 118–119.

²²⁵⁹ GAJZÁGÓ i.m. 243.

²²⁶⁰ BÚZA (1930) i.m. 161.

határozatot fogadott²²⁶¹ el a panaszoknak az érdekelt államokkal való közléséről azelőtt, mielőtt az a Nemzetek Szövetségének Tanácsa vagy a Nemzetek Szövetsége bármely tagjához továbbításra került volna, amely államok három héten belül kötelesek voltak közölni a Főtitkárral, hogy panaszra észrevételt kíván-e tenni. Válasz vagy észrevétel tételi hiányában a panasz az általános szabály szerint került továbbításra. Amennyiben az állam élni kívánt az észrevételezés jogával, azt két hónapon belül tehetette meg azt, amelyet követően a panasz ezen észrevételekkel együtt került továbbításra a Nemzetek Szövetsége tagjai részére²²⁶². Az eljárási szabályok további pontosítást nyertek 1922. szeptember 21-én elfogadott Nemzetek Szövetsége Közgyűlési határozatokkal, amelyek bár fenntartották a Nemzetek Szövetségének Tanácsa közvetlen cselekvési jogát, *de a kisebbségek számára kötelezettségként írták elő az államukkal szembeni lojális magatartást, amely a szerződések szövegével ellentétes tartalmat hordozott magában, elvégre a panasz essentialis eleme az állammal szembeni igényérvényesítés*²²⁶³. A panasz eljárás finomításának következő állomása a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1923. szeptember 5-i határozata²²⁶⁴ volt, amely a panaszok tartalmi és formai kellékei tekintetében előírta, hogy azoknak a szerződések értelmében kellett a kisebbségek védelmével foglalkozniuk, a kérelem nem terjedhetett ki a kisebbség és az érintett állam közötti politikai kapcsolat megszakítására, az nem lehetett *anonim*, illetve kétséges forrású, továbbá sértő megfogalmazású, végezetül *quasi res iudicata* jelleget sem hordozhatott magában, azaz nem tartalmazhatott olyan adatokat, tényeket, amelyek egy korábbi kérvény tárgyául szolgáltak²²⁶⁵. A kérvény elfogadhatósága tekintetében az államok ellenvetéseket tehettek, amely esetben a Főtitkár a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztette a kérdést, az érintett állam az eljárás kérdésének a Nemzetek Szövetségének Tanácsa napirendjére tűzését is kérhette²²⁶⁶. E körben hangsúlyozni szükséges, hogy az eljárásrend pontosításának időszakában jelentős mértékű politikai nyomás, illetve előterjesztés volt annak érdekében, hogy a kérvények kizárólag az érintett állam útján legyenek előterjeszthetők, amely eljárás a panasz eljárás lényegi akadályaként végül nem került elfogadásra²²⁶⁷. A panaszjog, mint szerződésekben rögzített jog egyebekben természetétől fogva nem lehetett jogtalan beavatkozás, az a Nemzetek Szövetségének Tanácsának tagjainak

²²⁶¹ A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 217–218.

²²⁶² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 120–121.

²²⁶³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 121–122.

²²⁶⁴ A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 218–219.

²²⁶⁵ BÚZA (1930) i.m. 169.; GALÁNTAI i.m. 144–145.

²²⁶⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123.

²²⁶⁷ BÚZA (1930) i.m. 166.

címzett információként bárki által benyújtható volt és az is maradt²²⁶⁸. Egyebekben további pontosítást nyert a panaszok megismerésének és továbbításának módja, az észrevételezés határidejének meghosszabbításának lehetősége, azaz a nem tagállamok kérvényei és a bepanaszolt állam észrevételeit csak a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjai ismerhették meg, amennyiben a bepanaszolt állam másképpen nem kívánta. A hármass bizottságok hatásköre egyértelmű meghatározást nyert, azaz az eljárásuk célja annak tisztázása, hogy szükséges-e a Nemzetek Szövetségének Tanácsának, vagy annak valamely tagjának a felhívása a kötelezettségek megsértése vagy annak veszélye okán²²⁶⁹. Figyelemmel arra a tényre, hogy a hármass bizottságok *quasi* a kisebbségvédelem nemzetközi védelmi rendszerének első fórumává váltak²²⁷⁰, indokolt volt egyes összeférhetlenségi szabályok megalkotása is, így a hármass bizottság tagja nem lehetett annak az államnak a képviselője, amelynek az adott panaszjárásban érintett kisebbséghez tartozó egyének az állampolgárai, a kisebbséghez tartozó egyének államával szomszédos állam képviselője, valamint olyan állam képviselője, amelynek többsége a kérdéses kisebbséggel azonos²²⁷¹. Az összeférhetlenségi szabályok kidolgozója Brazília képviselője, Afrânio de Mello-Franco volt, aki egyebekben a kisebbségvédelmi rendszerben asszimilációs politikai célt látott és azt akként is értelmezte²²⁷². A kisebbségvédelmi rendszer ilyen értelmezése egyrészt a nemzetközi jog szabályai szerint nem autentikus, az nem féltől származó értelmezés, másrészt a fentebb kifejtettek szerint a szerződések célja az önrendelkezési joggal és az új államkeretekkel állt kapcsolatban magában hordozva a vesztesek egyfajta kompenzációját is a tényleges állami előtti jogegyenlőség megteremtése érdekében²²⁷³. A szerződések és a kisebbségvédelmi intézményrendszer esetében az asszimilációs cél tehát nem igazolható, azok valós és legfőbb célja alapvetően az erőszakos asszimiláció megakadályozása volt²²⁷⁴.

Fentieket összegezve a panaszjárás felépítése az alábbiakban foglalható össze. A panasz a Nemzetek Szövetsége Főtitkárságához kerülhetett benyújtásra, amely döntött az elfogadhatóság kérdésében és ha az befogadásra került, úgy közölték a bepanaszolt állammal, amely állam ellenvetést, észrevételt tehetett, amely esetben a panasz a Nemzetek Szövetsége

²²⁶⁸ BÚZA (1930) i.m. 189.

²²⁶⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123.

²²⁷⁰ BÚZA (1930) i.m. 190

²²⁷¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123–124.

²²⁷² BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2. 47–50.; BÁRDI (2013) i.m. 260.; BÚZA (1930) i.m. 200–201.; GAFTOESCU i.m. 151.; SOFRONIE i.m. 25–26.

²²⁷³ BÚZA (1930) i.m. 204–206.

²²⁷⁴ KÉSMÁRKI i.m. 125–126.

Tanácsa elnöke elé került. Ebben az esetben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke a kérdést – adott esetben két másik tanácstaggal együtt – eldöntötte, vagy a bepanaszolt állam indítványára a Nemzetek Szövetsége Tanácsának napirendjére tűzte²²⁷⁵. Amennyiben a panasz elfogadhatónak minősült, a bepanaszolt állam három héten belül tehetett nyilatkozatot észrevételezési joga gyakorlása tárgyában²²⁷⁶, amelyet követően két hónapon belül tehetett meg érdemi megjegyzéseit, amely határidő indokolt esetben meghosszabbítható volt, majd a panasz és az észrevételek együttesen kerültek közlésre a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival, míg Nemzetek Szövetsége többi tagja csak külön kérés esetén kaphatta meg ezen információkat²²⁷⁷. Ezt követően a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke felkérte a Tanács két másik tagját a panasz kivizsgálására, így megalakult az *ad hoc* hármas bizottság. Amennyiben a hármas bizottság vagy a Nemzetek Szövetségének bármely más tagja úgy ítélte meg, felhívhatta a panaszra a Nemzetek Szövetsége Tanácsa figyelmét, kérhette annak napirendre tűzését, amely esetben egyhangú döntést kellett hozni a szerződések megsértésének, vagy a megsértés veszélyének kérdésében, illetve adott esetben a jogsérelem megszüntetése iránt a megfelelő, de közelebbről nem definiált, a szerződések szerint szükséges, alkalmas és hathatós intézkedéseket kellett foganatosítani²²⁷⁸. *Az eljárásrend nem tartalmazott klasszikus bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályokat, azaz nagyfokú diszkréció érvényesült az adatok beszerzése, a felek meghallgatása, a beadványok lehetősége és a helyszíni vizsgálat tekintetében*²²⁷⁹. *A fentebb kifejtettek szerint az érintett kisebbség ügyfélminősége, perképesége nem került elismerésre, amely által az eljárásban nem érvényesült a fegyverek egyenlőségének elve, így az eljárások ennek megfelelően az Állandó Nemzetközi Bíróságok előtti ritka eljárások kivételétől eltekintve nem jogi, hanem politikai jellegűek maradtak. A perképeség és a kisebbségek nemzetközi jogalanyiségének elismerése a hatékony kisebbségvédelem alapfeltételét jelentette volna, amelyre a korabeli szakirodalom hangsúlyosan felhívta a figyelmet*²²⁸⁰. Ugyanígy a politikai döntések dominanciája helyetti jogi jellegű eljárások szorgalmazását eszközölte a magyar kormány, amely javaslat azonban érdemi visszhang nélkül maradt és az eljárás, így maga a kisebbségvédelem mindvégig politikai jellegű intézmény maradt²²⁸¹. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárása során döntően az érdekelt államtól további felvilágosításokat kért, megbízta az előadót, a

²²⁷⁵ AJTAY i.m. 222–223.; BÚZA (1930) i.m. 174–175.

²²⁷⁶ BÚZA (1930) i.m. 160.

²²⁷⁷ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 126.

²²⁷⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 126–127.

²²⁷⁹ BÚZA (1930) i.m. 197–198.

²²⁸⁰ BALOGH (1928) i.m. 318–319.

²²⁸¹ MATEIU i.m. 30–31.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 140.

főtitkárságot vagy egy bizottságot, hogy az érdekelt állammal közvetlenül tárgyaljon, adott esetben különleges jogász bizottságot állított fel és küldött ki az ügy megvizsgálására, a bepanaszolt állam képviselőjének nyilatkozattételi jogát favorizálta, és az érdekelt államok közvetlen tárgyaláshoz való jogát elismerve saját eljárását felfüggesztette, esetlegesen helyszíni vizsgálatot rendelt el, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróságtól véleményt kért²²⁸².

A panasz eljárás eredményét tekintve rögzíthető, hogy amennyiben a jogsértés, vagy annak veszélye egyhangúlag megállapítást nyert a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által, azaz a panaszt politikai, illetve tárgyalásos úton nem sikerült a rendezni, úgy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa határozatot volt köteles hozni. A határozathozatal során a Nemzetek Szövetségének Tanácsa szabad volt, olyan utasításokat adhatott, amelyek az adott esetben alkalmasnak és hathatósaknak bizonyulhattak, ugyanakkor *köteles volt érdemi határozatot hozni, azaz nem lehetett egyszerűen napirendre térni a panasz felett*²²⁸³. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa ennek megfelelően a szerződések szerint határozatában utasíthatta, gyakorlatilag felkérhette a bepanaszolt államot a kisebbségekre sérelmes jogszabályokat illetően azok lehető legrövidebb időn belüli megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére, *azonban effektív szankciórendszer – egyetlen tényleges szankció a Nemzetek Szövetségéből való kizárás volt*²²⁸⁴ – *és végrehajtás hiányában döntően félhivatalos módon kért tájékoztatást az érintett államtól a panasz rendezésének módjáról és amennyiben az elfogadható volt, úgy azt elfogadta*²²⁸⁵. Mind ebben a körben, mind az esetleges Állandó Nemzetközi Bíróság ügyek esetében volt helye fellebbezésnek²²⁸⁶, végrehajtás hiányában legfeljebb a közvélemény erejében lehetett bízni²²⁸⁷. A Nemzetek Szövetségének Tanácsnak egyebekben jogában állt az Állandó Nemzetközi Bíróságtól csak jogi véleményt kérni²²⁸⁸, amelynek nem volt jogi kötő ereje, de testület tekintélyével és a közvéleménnyel együtt érdemben befolyásolhatta a végleges álláspont kialakítását²²⁸⁹. Az eljárásrendet 1929. június

²²⁸² BÚZA (1930) i.m. 198.

²²⁸³ BÚZA (1930) i.m. 198.

²²⁸⁴ HEGEDŰS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19. 696–697.; TEGHZE i.m. 331., 336.

²²⁸⁵ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 127.

²²⁸⁶ AJTAY i.m. 223–224.; TEGHZE i.m. 559.

²²⁸⁷ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 128.

²²⁸⁸ AJTAY i.m. 224.; BÚZA (1930) i.m. 197–198.

²²⁸⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 128.

13-án elfogadott határozat²²⁹⁰ alapján oly módon módosították, hogy amennyiben egy panaszt el nem fogadhatónak ítélt meg a Főtitkárság, erről a kérvényezőt az elfogadhatóságról való tájékoztatással együtt értesítenie kellett azzal, hogy formai okokból az elutasítás alapvetően nem volt lehetséges, illetve a hármas bizottságok helyett kivételesen ötös bizottságok is lehettek, azok gyakrabban üléseztek²²⁹¹. Változott a kérvényekre vonatkozó közlési rendszer, a vizsgálat eredményét felvilágosító levélben közölték a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival és a főtitkár az ügyre vonatkozó dokumentumokat a tanácstagok rendelkezésére bocsájtotta kérésük esetén, továbbá a főtitkár évente jelentést készített különböző kisebbségi bizottságok a Tanács tagjaihoz intézett leveleiről, illetve pontosították a kisebbségi bizottságok vizsgálatainak nyilvánosságra hozatalának szabályait, amelyet az érdekelt államok hozzájárulásához kötöttek a korábbi teljes kizárás elvét elvetve²²⁹². Ezt követően évi jelentéseket készítettek a kisebbségi kérvényekről, azok számáról, az elfogadások és elutasítások mértékéről, a vizsgálatok részleteiről, a befejezett ügyekről²²⁹³.

A Nemzetek Szövetsége, mint az I. világháborút lezáró békerendszer eredménye és annak biztosításának intézménye szükségképpen ezen békerendszer tartósságához volt kötve, így a békerendszer válsága, annak szétesése is a Nemzetek Szövetségének válságát és *de facto* szétesését jelentette. A válság és a békerendszer tényleges fenntartásának szimbolikus kezdetét a nemzetszocialisták németországi hatalomra kerülése jelentette²²⁹⁴, amelynek eredményeképpen Németország kilépett a szervezetből. Ezt követően Lengyelország szorgalmazta korábbi konzekvens javaslataival egyezően egy általános kisebbségvédelmi rendszer kiépítését, amelynek megalkotásáig a lengyel állam szintén megszüntette együttműködését a szervezettel kisebbségvédelmi téren 1934. szeptember 13-án²²⁹⁵. Ezt követően Románia jelentette be 1935-ben, hogy nem tesz észrevételt a panaszokhoz és nem vesz részt a hármas bizottságok munkájában, de 1937-ben visszatért a kisebbségvédelmi rendszerhez, amelynek akkor már a készülődő II. világháború előtt érdemi intézkedése és jelentősége nem volt²²⁹⁶ és végül Románia is kilépett a Nemzetek Szövetségéből²²⁹⁷. A II. bécsi döntést követően a román-magyar relációban a Nemzetek Szövetsége helyett

²²⁹⁰ A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maccenas, 1989. 221–223.

²²⁹¹ BÚZA (1930) i.m. 181–182.

²²⁹² BÚZA (1930) i.m. 191.

²²⁹³ BÚZA (1930) i.m. 181–182.

²²⁹⁴ GALÁNTAI i.m. 165.

²²⁹⁵ GALÁNTAI i.m. 165–166.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 137.

²²⁹⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 138.

²²⁹⁷ JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14. 313–314.

kisebbségvédelmi kérdésekben a 4.5.6. alfejezet szerinti német-olasz katonai bizottságok jártak el, majd általánosságban a két ország viszonyát az ún. Hencke-Roggeri német-olasz különbizottság próbálta rendezni²²⁹⁸.

Ettől függetlenül a Nemzetek Szövetsége, amelynek tekintélye a kezdeti időszakban rendkívüli volt²²⁹⁹, illetve az intézmény alá rendelt kisebbségvédelem közel két évtizedig puszta ténye és fennállása okán egyes esetben konkrét eredményekre vezetett és jogalkotási aktusokat indukált a kisebbségvédelem területén, ténylegesen visszafogta bizonyos esetekben a nemzetállami eszme túlkapasait. A kisebbségvédelem nemzetközi aspektusa, valamint a nemzetközi közvélemény hatása okán ezáltal egyes esetekben tényleges jogorvoslatot jelentett és a jogegyenlőség megvalósítását szolgálta annak ellenére, hogy általános és univerzális kisebbségvédelmi rendszer azóta sem került felállításra. A *partialis* kisebbségvédelmi rendszer csődje okán a nemzetközi jog végül az emberi jogok egyetemes védelmére helyezte a hangsúlyt²³⁰⁰, meghatározva a kitört II. világháborúban a szövetségesek háborús célját. A kisebbségvédelem mint az emberek egy csoportjának védelme helyett így az egész emberiség védelme lett a nemzetközi jog alapja és a felállítandó Egyesült Nemzetek Szervezetének fundamentuma²³⁰¹.

4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság

A Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezett kisebbségvédelem egy nemzetközi jellegű petíciós joggal egészítette ki a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke alapján az 1866. évi Alkotmány 28. cikke és az 1923. évi Alkotmány 30., 53., és 107 cikkeiben rögzített román állampolgárokat megillető kérvényezési jogot²³⁰², amelyet az 1938. évi Alkotmány jóval szűkebb keretek között a 25. cikkben szintén elismert. Kiemelendő, hogy valamennyi román alkotmány a kérvényezés jogát a közösségek nevében az alkotmányban rögzített szervezeteknek tartotta fent, így a közösségek petíciós joga mindvégig korlátozott volt, ugyanakkor annak gyakorlását *az államhűség elleni támadásként értékelték*²³⁰³. A petíciós jog

²²⁹⁸ L. BALOGH (2013) i.m. 234–244.

²²⁹⁹ BÁNYFY i.m. 350–351.

²³⁰⁰ KOVÁCS (2003) i.m. 302–308.

²³⁰¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 146–147.

²³⁰² ALEXIANU i.m. 203–211.

²³⁰³ A tétel legeufémikusabb megfogalmazását Ion Gheorghe Duca külügyminiszter, később merénylet áldozatává vált miniszterelnök az alábbiakban foglalta össze: „Higyjék el, Bukarest közelebb van önökhöz, mint Genf és Bukarestben mindig többet el tudnak érni, mint a Nemzetek Szövetségénél. A kormány meghallgatja a

különös korlátja volt a 4.5.1. alfejezetben kifejtettek szerint, hogy sem egyének, sem kisebbségi közösségek nem lehettek a panasz eljárás felei. A kérvényezés jogát a román állam a fenti korlátok ellenére akként is tovább kívánta szűkíteni, hogy a II. Károly büntető törvénykönyv²³⁰⁴ 215. cikkének második bekezdésében egy évtől három évig terjedhető fogházzal valamint 5.000-tól 20.000 lei-ig terjedő pénzbüntetéssel és politikai jogainak egy évtől öt évig terjedhető felfüggesztésével rendelte büntetni azt, aki külföldön valótlan, célzatos vagy túlzott híreket terjeszt, amelyek a román államnak vagy a román nemzetnek becsületét érintették, vagy érdekeit sértették. A cselekmény sajtó útján súlyosabb büntetés alá esett azzal, hogy a valóság bizonyítását kizárták, illetve ezen cselekmény alatt a Nemzetek Szövetsége előtti eljárást is értették a törvényhozók a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit kiüresítve²³⁰⁵ és jogszabályt csak az Országos Magyar Párt panasz eljárása nyomán módosították²³⁰⁶. Megjegyezni érdemes e körben, hogy hasonló javaslat, igaz nem büncselekményi formában, hanem törvényhozói összeférhetlenség eseteként megjelent indítványként Magyarországon az 1901. évi XXIV. törvénycikk²³⁰⁷ főrendiházi vitájában, azonban azt elvetették²³⁰⁸.

A vizsgált korszakban a romániai magyarsággal kapcsolatban negyvenhét panasz került benyújtásra a Nemzetek Szövetségéhez²³⁰⁹. A romániai panaszok benyújtói mellett a *General Presbyterian Alliance*, az amerikai unitárius bizottság²³¹⁰, különböző magyarországi civil²³¹¹ és egyházi szervezetek és a magyar kormány élt panasszal²³¹². A romániai magyar kisebbség a

panaszokat és ami különösen őt illeti, az ő ajtajai mindig tárva állanak a romániai magyar kisebbség képviselői előtt.” In: BOTOS János: Román politikusok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1. 11.

²³⁰⁴ A Hivatalos Lap 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly büntető törvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea

²³⁰⁵ NAGY (1944) i.m. 147.

²³⁰⁶ MIKÓ (1941) i.m. 186–187., 306., 308.

²³⁰⁷ 1901. évi XXIV. törvénycikk az összeférhetlenségről

²³⁰⁸ MIKÓ (1944) i.m. 262.

²³⁰⁹ BÁRDI (2016b) i.m. 478–480.; MIKÓ (1941) i.m. 303.; ROMSICS (2018b) i.m. 322.; SZENCZEI i.m. 145.

²³¹⁰ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 245., 250.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 255–257.; JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21. 807.

²³¹¹ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 248–251.

²³¹² MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 581–587.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 246–248.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; MIKÓ (1941) i.m. 303–304.

kisebbségvédelmi nemzetközi védelem jogával élve egyéni panaszokat, egyházak részéről benyújtott panaszokat, illetve az Országos Magyar Párt részéről benyújtott panaszokat terjesztett a Nemzetek Szövetsége elé²³¹³. A panaszok tárgyait tekintve voltak általános jellegűek, személyi és vagyonbiztonsági kérdésekkel kapcsolatosak, állampolgársági kérdéseket tartalmazók, egyházi és oktatási tárgyúak, lapbetiltással kapcsolatosak, nyelvhasználati sérelmeket, értve ezalatt a nyelvvizsgákkal kapcsolatos és elbocsátásokat eredményező sérelmeket tartalmazók, továbbá az etnikai arányszám bevezetésével kapcsolatos, valamint egyes törvényekkel, illetve az idézet földreform tárgyában keletkezett panaszokat kell kiemelnünk²³¹⁴. A benyújtott panaszok több mint fele, 28 panasz vagy elutasításra került, vagy nem eredményezett érdemi elintézés, 19 panasz esetében állapítható meg valamilyen, a kisebbség számára kedvező elintézés, amely eredmények azonban politikai kompromisszum útján születettek meg²³¹⁵.

A civil és egyházi szervezetek általános beadványain túl²³¹⁶ a magyar kormány elsőként az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreformmal kapcsolatosan intézett beadványokat 1920 és 1921 között²³¹⁷, amelyeket kiegészített a kisebbségi szerződések sérelmeivel és oktatási kérdésekkel foglalkozó beadványokkal²³¹⁸. A romániai földreform eredői az Ókirályságban meg nem oldott agrárkérdésre, az az alapján 1888-ban, illetve 1907-ben kitört lázadásokra vezethető vissza²³¹⁹, amely kérdést és feszültséget a román állam az I. világháborút követően *partialis* jellegű jogszabályokkal oldott meg, amelyek az államterület különböző részein különböző mértékű kisajátításokra adott lehetőséget és ezen jogszabályokat alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg a korábban ismertettek szerint. A romániai földreform kisajátítási jellegével kapcsolatban a magyar kormány 1923. március 15-i beadványa került végül a Nemzetek Szövetsége elé²³²⁰, amelynek lényegi elemét a román jogszabályok azon elemei képezték, amelyek szerint a távollévők mezőgazdasági területei teljes egészében kisajátíthatók

²³¹³ BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; GYÖRGY (2006) i.m. 203–210.; MIKÓ (1941) i.m. 304–306.

²³¹⁴ BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; MIKÓ (1941) i.m. 307.; ZEIDLER (2001) i.m. 66–67.

²³¹⁵ BÁRDI (2016b) i.m. 485.; MIKÓ (1941) i.m. 307–308.; SZENCZEI i.m. 145.

²³¹⁶ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 241–249., 253–255.; PÁL-ANTAL (2003) i.m. 281.

²³¹⁷ BÁNFFY i.m. 379–387.; BÁRDI (2016b) i.m. 480.; DURANDIN i.m. 237.

²³¹⁸ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249–252.; MIKÓ (1941) i.m. 303–304.

²³¹⁹ BOTOS János: A brätianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 92; BÍRÓ (2002) i.m. 43–45.; DJUVARA (2010) i.m. 259–262.; RAFFAY i.m. 62–65.; SZENCZEI i.m. 90–98.

²³²⁰ MATHEOVITS i.m. 53–55.

voltak az 50 holdnál kisebb területek kivételével²³²¹. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés és a trianoni békeszerződés egyaránt elismerte az állampolgárságra optálás jogát azzal, hogy ingatlan esetében az ingatlan tulajdonjogát az optálók megtarthatták. Az ingatlanok fenti kisajátítása esetében távollévők alatt kifejezetten csak azokat értették, akik egy meghatározott időtartam alatt voltak távol²³²², amely időszak alapvetően a román katonai megszállásának ideje volt amikor jelentős magyar népesség menekült el és bár a tulajdonjogtól való legitim megfosztás lehetőségeként a kisajátítás intézménye elfogadott, de a kisajátítási összeg a valós érték alig 1%-aként gyakorlatilag vagyonek Kobzással ért fel²³²³, az egyebekben az 1923. évi Alkotmány 20. cikkében foglalt igazságos kártalanítás alkotmányos alapelvebe is ütközött. A távollévők meghatározása, a kisajátított területek döntő magyar jellege, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke egyértelműen kisebbségvédelmi kérdéssé tette az ügyet, amelyhez újabb szempontot adott az 1923. évi Alkotmány 18. cikke, amely szerint Romániában bármilyen jogcímen csak a románok és honosított románok szerezhettek és bírhattak tulajdonban földbirtokot, idegeneknek, így más állampolgárságra optálóknak csupán eme ingatlanok értékére volt joguk. Ennek megfelelően a román alkotmányos szabályok és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyilvánvalóan ellentétben álltak. Románia álláspontja e körben az volt, hogy a földreform ügye az I. világháborút megelőzően is kérdése volt a román jognak, illetve az a jogegységesítés alkotmányos teljesítésének részeként²³²⁴ az semmiképpen sem lehetett kisebbségek ellen irányuló. A román álláspont szerint a magyar álláspont *quasi* privilégiumot adott a magyar ingatlantulajdonosoknak, így sértette az egyenlő elbírálás elvét ráadásul más nemzetiségek is elhagyták az ország területét, valamint az optások tulajdonjoga ugyan a nemzetközi szerződésekben garantált, de annak állami korlátozása elfogadott és a kártalanítás összege megfelelő, azok kiegyenlítése állampapírokban történt, következésképpen nem állapítható meg jogsérelem²³²⁵. Az ügy japán előadója Adatci Mineitciro az Állandó Nemzetközi Bíróság eljárására tett javaslatot, amelyet a román fél szociálpolitikai indokokra hivatkozva elutasított még véleménykérés esetében is²³²⁶, így a felek közvetlen tárgyalásokat folytattak Brüsszelben, amelyek nem vezettek eredményre²³²⁷. Ezt követően az ügy ismételt

²³²¹ WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16. 606–609.; BÚZA (1930) i.m. 329–330.

²³²² MATHEOVITS i.m. 54–55.

²³²³ BÚZA (1930) i.m. 330–331.; MATHEOVITS i.m. 68–70.; MIKÓ (1941) i.m. 37.

²³²⁴ BÁNFFY i.m. 379–380.; MATHEOVITS i.m. 18–19.

²³²⁵ BÚZA (1930) i.m. 331.

²³²⁶ MATHEOVITS i.m. 55–58.

²³²⁷ BÁNFFY i.m. 386–388.; MATHEOVITS i.m. 58–68

a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került²³²⁸. A magyar érvelés lényege jogi alapokon arra irányult, hogy a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeket a belső jog szabályai nem írhatják felül, illetve a távollévők román törvényi megfogalmazása súlyosan sértő, elvégre a trianoni békeszerződésig a területek *de iure* Magyarországhoz tartoztak, így e területre a román jog hatályát ezen időszakra nem lehetett volna kiterjeszteni, végezetül a kisajátítás ugyan legitim jogintézmény, de a kártalanítás összege okán az tárgyi esetben elkobzást jelentett²³²⁹. Az ügy a párizsi magyar-román Vegyes Döntőbírótság elé került 348 felperes keresetével²³³⁰, amely azonban érdemben nem tudott dönteni döntően a román fél magatartására visszavezethető okokból²³³¹. A bírósági eljárás kudarcra által a kérdést ismét a Nemzetek Szövetsége tárgyalta ahol a kor jelentős nemzetközi jogászai adtak szakvéleményeket²³³². Ezt követően azonban a közvetlen tárgyalások és diplomáciai jegyzékváltások ellenére sem sikerült végleges megállapodást kötnie a feleknek²³³³. A romániai földbirtokreformot egyebekben maga Robert William Seton-Watson is nyílt levelében akként jellemezte, hogy az nem csak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt is, így az a nemzeti bosszú látszatát keltette²³³⁴.

Az I. világháború hadviselői – az Amerikai Egyesült Államok kivételével – 1922. április 10. és május 19. között Genovában tartottak európai gazdasági és pénzügyi konferenciát, ahol többek között kisebbségi kérdések is felmerültek. A konferencián Magyarország jegyzékben adta elő a Magyarországgal szomszédos államokban élő kisebbségek helyzetét²³³⁵ mint állandó elégedetlenségi és feszültség forrást, különösen a szabadságjogok és gazdasági jogok megsértésének okán, amelyhez hasonló előterjesztést tett a bolgár miniszterelnök is²³³⁶. A magyar álláspont tartalma szerint a kisebbségvédelmi szerződések formai betartásán túl annak szellemében való eljárás is szükséges az utódállamok részéről. A fenti diplomáciai lépés mellett Magyarország a Szovjetunióval folytatott eredményes tárgyalásokat, illetve egyéb államokkal eszközölt kétoldalú találkozót a nemzetközi elszigeteltségből való kitörése

²³²⁸ BÚZA (1930) i.m. 331–333.

²³²⁹ BÚZA (1930) i.m. 333–335.; ZEIDLER (2001) i.m. 66.

²³³⁰ MATHEOVITS i.m. 74–80., 246–267.

²³³¹ MATHEOVITS i.m. 71–104.

²³³² MATHEOVITS i.m. 104–167.

²³³³ MATHEOVITS i.m. 168–209.; ZEIDLER (2001) i.m. 67.

²³³⁴ MIKÓ (1941) i.m. 37–38.

²³³⁵ CSAPODY i.m. 102–104.; MIKÓ (1941) i.m. 304.

²³³⁶ BÚZA (1930) i.m. 339–340.

érdekében²³³⁷. Figyelemmel a békeszerződések és a kisebbségvédelmi szerződések rendelkezéseire, amelyek a kisebbségek védelmét a Nemzetek Szövetségére bízta, az előterjesztéseket a konferencia átette a Nemzetek Szövetsége Tanácsához, amelynek 1922. július 20-i ülése azt érdemben nem tárgyalta azzal az indokkal, hogy az előterjesztésekben foglaltak túl általánosak²³³⁸.

Ezt követően a Nemzetek Szövetsége elé az oktatási jogok tekintetében az erdélyi magyar egyházak által 1925. május 6-án benyújtott panasz került, amely a román oktatási törvények magániskolákra vonatkozó törvényjavaslata tárgyában fogalmazott meg kisebbségvédelmi jogsértéseket²³³⁹, így felállításra került egy brit, francia és japán hármas bizottság²³⁴⁰. A román kormány az ügygel kapcsolatban előadta, hogy a jogszabályok megalkotása során az érintett egyházakkal konzultáltak, amely konzultációk eredményeképpen bizonyos módosításokra is vállalkoztak, így a hármas bizottság az ügyet érdemi döntés nélkül lezárta²³⁴¹. A hármas bizottság kiemelte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikke nem ad jogalapot az állami és magániskolák teljes egyenlőségének elismerésére, az csak a magániskolák egyenlőségét jelentette, azaz az állami bizonyítványok kiadására a magániskoláknak alapvetően nincs joguk, egyebekben pedig a román nyelvvel kapcsolatos előírások is adott esetben megfelelők²³⁴². A jogszabályok végrehajtásának gyakorlata tekintetében a hármas bizottság annak a reményének adott hangot, hogy az a békülékenység szellemében fog történni és ezáltal intézkedések foganatosítására nem lesz szükség, további kifejezésre került azon reménye is, hogy mind a román állam, mind a kisebbségek viszonyában enyhülés állhat be a román állam általános politikája és a kisebbségek együttműködése által²³⁴³. Az oktatás kérdése tekintetében 1925. augusztus 9-én került benyújtásra másodikként a szászvárosi Kuún Kollégium elvétele miatti panasz²³⁴⁴, amelynek

²³³⁷ BÁNFFY i.m. 323–336.

²³³⁸ BÚZA (1930) i.m. 340.

²³³⁹ BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/3. 93–100.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 341–342.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 246–247.; BARABÁS i.m. 312–313.; GYÖRGY (2006) i.m. 204–208.; MIKÓ (1941) i.m. 116–118.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

²³⁴⁰ BÚZA (1930) i.m. 343.

²³⁴¹ BÚZA (1930) i.m. 346.

²³⁴² BÚZA (1930) i.m. 346–347.

²³⁴³ BÚZA (1930) i.m. 347.

²³⁴⁴ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 343–344.

eredményeképpen a román állam azt végül megvásárolta²³⁴⁵.

Az érdemi elintézésért nyert ügyek tekintetében a bánági és erdélyi magyar telepesek ügye volt gyakorlatilag az egyetlen amely részbeni sikert ért el és amelynek lényegét a telepesek ingatlanainak kisajátításának képezte²³⁴⁶. A kérelem indoklása szerint a magyar kormány Erdélyben és a Bánágban a magyar kincstár tulajdonát képező területeken telepesközségeket létesített 1904-t követően, ahol a telepesek az ingatlanokért vételárat fizettek az első részlet megfizetését követő 50 évi részletfizetés útján, amelynek eredményeképpen a telepek ingatlanain tulajdonjogot szereztek a részletek telekkönyvi teherrel való bejegyzésével, azonban a tulajdonjogok bejegyzésére döntően csak 1919. tavaszán került sor²³⁴⁷. A békeszerződések eredményeképpen az érintett területek Romániához kerültek, amely állam földreform törvényei lehetőséget biztosítottak az 1885. január 1-t követően letelepedett telepesek kisajátítására az általános földreform határáig, ugyanakkor a román jog semmisnek tekintette a magyar állam vagyonát érintő 1918. december 1-ét követő hatósági aktusokat függetlenül az alapügylet idejétől²³⁴⁸, következésképpen a tulajdonjogok bejegyzése 1919. tavaszán semmisnek volt tekintendő²³⁴⁹. Az álláspont alapján a romániai bíróságok a telepesek tulajdonjogát megsemmisítette, illetve a korábban bejegyzett tulajdonosok tulajdonát kisajátította. A panaszra a román kormány észrevételeket nyújtott be, előadta, hogy a telepítés a magyar állam *magyarosítási politikájának része volt és román nemzetiségű nem juthatott földhöz a területen*²³⁵⁰, *amely argumentum ad absurdum önmagában véve a magyarosítás érvével szemben álló indokolás*. A román álláspont szerint a kisajátítás célja a föld egyenlő elosztása, amely nem lenne teljesíthető, ha csak az általános kisajátítási maximumot alkalmazták volna. Kiemelte a román fél, hogy eljárásának célja az impériumváltás idején bekövetkezett bizonytalanságok eloszlátása és rendezése,

²³⁴⁵ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 247–248.; MIKÓ (1941) i.m. 51–53., 305., 308.

²³⁴⁶ Parecz Béla interpellációja a telepesek ügyében (1929. május 2.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 301.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 242–245.; SÜLYOK István: Az agrárreform és a telepesek. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 20–24.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/8. 288–291.; MIKÓ (1941) i.m. 116–118.

²³⁴⁷ JAKABFFY Elemér: A régi telepesek pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 319–323.; Az erdélyi és bánági telepesek panasza a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 262–270.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 281–283.; BÚZA (1930) i.m. 284–285.

²³⁴⁸ PÁL-ANTAL (2003) i.m. 305–306.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 207–208.

²³⁴⁹ MIKÓ (1941) i.m. 35.

²³⁵⁰ BÚZA (1930) i.m. 285.

egyebekben a román állam intézkedései belügynek tekintendők és a panasz nem tartozhat a Nemzetek Szövetsége eljárása alá²³⁵¹. A brit, svéd és brazil tagból álló hármas bizottság a Nemzetek Szövetsége Tanácsa naprendjére utalta az ügyet²³⁵², amely ülésig Románia vállalta a *status quo* fenntartását, majd az ülésen a román delegáció fenntartotta az írásbeli észrevételében kifejtett indokolást, tagadta a telepések tulajdonjogát, amelyet kiegészített azzal az érveléssel, hogy a telepések nem teljesítették a tulajdonjog megszerzéséhez támasztott valamennyi feltételt, így a román állam ezen ingatlanokat jogszerűen vehette vissza, egyebekben *tagadta a kisajátítás kisebbségellenes aspektusait* és e körben *megismételte*, hogy a telepések *döntő részben magyarok* voltak²³⁵³, azaz kisebbség tagjai. Az álláspont kiegészített lényegi eleme a tulajdonjog feltételeinek teljesítése érdekében a tények alapján igaznak látszott, azonban a feltételek teljesítésére alapvetően ötven év állt volna rendelkezésre, így az érvelés hibás és időelőtti volt. Mindezek mellett a kisebbségi szempontok semlegességének érve sem állhatott meg, elvégre maga a román delegáció csatolta azon iratokat, amelyek a telepések döntően magyar nemzetiséghez tartozását támasztották alá. A román kormány – az érveinek fenntartása mellett – összesen 700.000 arany frank kártalanítási összeget ajánlott fel az ügy békés elintézése érdekében²³⁵⁴, amellyel kapcsolatban a brazil előadó, Afrânio Mello-Franco kijelentette, hogy bár a földreform jogszabályok érvényességével kapcsolatban, illetve a telepés szerződések értelmezése során aggályok merültek fel, a felajánlott összeg alkalmas lehet az ügy rendezésére, így a Nemzetek Szövetsége Tanácsa számára a román ajánlat elfogadását javasolta²³⁵⁵. Az eljárás a kérvényezők ügyfélminőségének hiánya okán azok álláspontjának megismerése nélkül a fenti módon került nem jogi, hanem politikai úton és módon lezárásra²³⁵⁶. A kártalanítási összeg szétosztása tekintetében egy szabályzat került megalkotásra a román delegáció és a brazil előadó által és annak teljesítéséről a román kormánynak jelentést kellett tennie a Nemzetek Szövetsége részére²³⁵⁷. A kifizetések során különösen súlyos rendelkezés volt az, amely szerint a kártalanítási összegből levonták a telepések magyar állammal szembeni

²³⁵¹ BÚZA (1930) i.m. 285–286.

²³⁵² JAKABFFY – PÁLL i.m. 209–210.

²³⁵³ BÚZA (1930) i.m. 286–287.

²³⁵⁴ SÜLYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 229–230.; Nemzetek Szövetsége 35. c Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülés. A szombaton, 1925 szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott 9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. In: *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 734–743.; MIKÓ (1941) i.m. 117.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 210–211.

²³⁵⁵ BALOGH (1928) i.m. 270.

²³⁵⁶ BÚZA (1930) i.m. 287–288.

²³⁵⁷ BÚZA (1930) i.m. 288–289.

tartozását²³⁵⁸, így amegállapított összeg csökkentett módon kerülhetett kifizetésre.

A földreformmal eszközölt kisajátítások tekintetében különösen sérelmes volt és lényegi elintézés nem nyert a korábbi I. székely gyaloghatárőrezred leszármazói vagyonának, az úgynevezett „csíki magánjavak”-nak az elkobzása²³⁵⁹. Az elkobzás kisebbségellenes célját bizonyítja, hogy a lényegében véve azonos jogalapon álló román naszódi II. határőrezred és a karánsebesi XIII. román-bánáti határőrezredből közös vagyona mentesült a kisajátítás alól, noha jogi természetük, céljaik és rendeltetésük is azonosak voltak a „csíki magánjavak” vagyontömegével²³⁶⁰. A Kiegyezés után 1869-ben a korábban elkobzott I. és II. székely határőrezredek birtokait a király Csík, illetve Háromszék vármegye közönségének örökre és feloszthatatlanul, magántulajdon címén visszaadta²³⁶¹, azonban a román állam arra hivatkozva, hogy erre a vagyontömegre csak haszonélvezetet állapított az 1869. évi visszaszolgáltatás és az ténylegesen magyar állami vagyon volt – annak ellenére, hogy a telekkönyvi bejegyzések és állami vagyonleltárok állami vagyonként azt soha nem nevesítették –²³⁶² a magyar állam jogutódjaként vette el. A „csíki magánjavak” vagyona 62.539 hold nagyrészt legelő és erdőterület volt, de tartalmazott több nagyértékű ingatlant Csíkszeredában, lakóingatlanokat, iskolaépületet, színházat, kaszárnyát, mintagazdaságot, árvaházat, borszéki nyaralót, amely vagyon körülbelül tizenötezer székely családot érintett²³⁶³. A tiltakozások ellenére a tényleges kisajátítás 1922. őszén megkezdődött, amely eljárások során a hatóságok a földreform kisajátítási határértékre vonatkozó szabályait nem tartották be, az előírtnál nagyobb legelőket és erdőket belterületi ingatlanokat is kisajátítottak – amelyekre vonatkozóan egyebekben mentesülési körülmények is voltak – mindezt rendkívül alacsony kisajátítási ár mellett²³⁶⁴. A jogorvoslati kérelmek *Comitetul Agrar*, azaz agrárbizottsági hatósági felülvizsgálata során a kisajátítási határozatokat megsemmisítették, amelynek oka nem a „csíki magánjavak” *in integrum restitutioja* volt és azt nem is

²³⁵⁸ JAKABFFY – PÁLL i.m. 211–212.

²³⁵⁹ Şerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 184–185.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; WILLER József: A csíkiek elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 712–715. BÁRDI (2016b) i.m. 481–483.; BÍRÓ (2002) i.m. 272–278.; EGYED (2013) i.m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; MIKÓ (1941) i.m. 118–121.

²³⁶⁰ KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. *Doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2006. 128–130.; BALÁZS i.m. 174–178.; BÍRÓ (2002) i.m. 29–33., 273.; EGYED (2013) i.m. 281.

²³⁶¹ BÁRDI (2016b) i.m. 481.

²³⁶² KOCSIS (2006) i.m. 133–134.

²³⁶³ MIKÓ (1941) i.m. 35.

²³⁶⁴ KOCSIS (2006) i.m. 130–133.

eredményezte, hanem a fenti érvelés és indokolás alapján *annak kinyilvánítását tartalmazta, hogy a vagyontömeg magyar állam vagyonaként csak a jogosultak haszonélvezetben volt és mint magyar állami vagyon a román állam vagyonát képezték, így kisajátítás helyett a román állam tulajdonosi jogon vette el azokat*²³⁶⁵. A fenti indoklás lényegében véve a „csíki magánjavak” hatósági elkobzását eredményezték²³⁶⁶. Az intézkedés különösen sértette a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezésein túl 1923. évi Alkotmány 12., 15. és 17. cikkeit, amelyek garantálták a törvényes bírói utat, kizárták a vagyoneklobzást, valamint kiemelték, hogy senki tulajdona sem volt kisajátítható másként, mint közérdekből, az igazságszolgáltatás által megállapított igazságos és előzetes kártérítés után. A bírósági út helyett a tulajdonjog kérdését hatóság állapította meg egy olyan jogi érveléssel, amelyre alapvetően az igazságszolgáltatásnak lett volna hatásköre, amely által már a kártalanítási kötelezettsége sem állt be a román államnak. A „csíki magánjavak” kérdése a belpolitikában is kiemelt jelentőségű volt, annak megoldását tartalmazta az Országos Magyar Párt Averescu tábornokkal kötött *csucsai paktum* néven ismert választási megállapodásának VII.4. pontja is²³⁶⁷, de ennek, valamint egyéb belpolitikai küzdelmek ellenére a kérdés nem oldódott meg, így 1929. június 25-én panasz került benyújtásra a Nemzetek Szövetségéhez, amelyhez később többen is csatlakoztak²³⁶⁸. A Nemzetek Szövetsége ebben az esetben is a jogi megoldás helyett a politikai egyeztetést választotta és román államot a területek 18,5 %-ának, a vagyon értékének 1,5%-ának visszatérítésére, illetve a „csíki magánjavak” alkalmazottai nyugdíjának viselésére szólította fel, amely döntést azonban a román állam nem hajtott végre²³⁶⁹. A részleteket szabályozó jogszabály rendelkezései szerint a visszaszolgáltatást csak akkor teljesítette volna a román állam, amennyiben a „csíki magánjavak” igazgatótanácsa lemondott volna a többi igényéről véglegesen, amely feltételt nem vállalta a jogosult, így valós megoldás nem született a kérdésben²³⁷⁰. A II. bécsi döntést követően a naszói közvagyon esetében az ezirányú aggodalmak ellenére a magyar állam hasonló intézkedést nem alkalmazott²³⁷¹.

A Nemzetek Szövetsége elé került és el nem utasított ügyek tekintetében egyebekben a

²³⁶⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 273.; KOCSIS (2006) i.m. 134–135.

²³⁶⁶ BALOGH Arthur: A csikmezei magánjavak. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 223–225.; MIKÓ (1941) i.m. 34–35.

²³⁶⁷ MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 282.

²³⁶⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 273–276.

²³⁶⁹ BÁRDI (2016b) i.m. 482–483.; BÍRÓ (2002) i.m. 276–277.; MIKÓ (1941) i.m. 308.

²³⁷⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 277–278.; KOCSIS (2006) i.m. 141.

²³⁷¹ BETHLEN i.m. 88.

csíkkarcfalvi és környékbeli legelők 1930. május 14-én előterjesztett panaszja akként oldódott meg, hogy az érintett területeket a román állam megvásárolta²³⁷², Dóczi Imre kiutasítása elleni 1933. augusztus 18-i panasz eredményeképpen kiutasítását visszavonták²³⁷³, a kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium 1937. évi panaszja nyomán a román nyelvvizsga alól a tanárok ideiglenes haladékot, valamint a román nyelv bevezetése is haladékot nyert²³⁷⁴. Az Országos Magyar Párt 1934. június 15-én a felekezeti tanerők nyelvvizsgája ügyében²³⁷⁵ benyújtott panaszja eredményeképpen az újabb nyelvvizsgától eltekintettek²³⁷⁶, az 1934. augusztus 25-én a zentelki és kalotaszentkirályi erdők és legelők ügyében²³⁷⁷ benyújtott panasz eredményeképpen az állam a kérdéses ingatlanokat megvásárolta²³⁷⁸. Az Országos Magyar Párt 1935. május 20-án a II. Károly büntető törvénykönyv 215. cikkével szemben azaz a panaszjog érvényesítésével kapcsolatban²³⁷⁹, valamint az 1935. augusztus 25-én a közigazgatási törvénnyel kapcsolatban²³⁸⁰ benyújtott beadványa nyomán a kérdéses jogszabályokat csekély mértékben módosították²³⁸¹. Az Országos Magyar Párt 1936. július 28-án a dévai csángó telepések földjeinek elvétele ügyében²³⁸² nyújtott be panaszt, amely ebben az esetben is némi anyagi kártalanításra vezetett²³⁸³, illetve vissza kellett vonni a román ipar és kereskedelemügyi miniszternek az etnikai arányszámot tartalmazó azon körlevelét²³⁸⁴, amely a román elem elsőbbségét volt hivatva biztosítani²³⁸⁵. A már tárgyalt névelemzés tekintetében az Országos Magyar Párt²³⁸⁶ 1930. május 25-én és 1935. március 10-én nyújtott be panaszt, illetve 1937. január 27-én a magyar helységnevek használatának sajtóban való használati tilalma ügyében²³⁸⁷, 1937. május 8-án a magyar nyelvű cégtáblák használati tilalma ügyében²³⁸⁸, valamint 1937. július 23-án a felekezeti iskolák államsegélyének²³⁸⁹, illetve a

²³⁷² MIKÓ (1941) i.m. 304., 308.

²³⁷³ MIKÓ (1941) i.m. 305., 308.

²³⁷⁴ MIKÓ (1941) i.m. 187., 305., 308.

²³⁷⁵ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

²³⁷⁶ MIKÓ (1941) i.m. 186., 305., 308.

²³⁷⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 282–283.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

²³⁷⁸ MIKÓ (1941) i.m. 186., 305., 308.

²³⁷⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 308.

²³⁸⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁸¹ MIKÓ (1941) i.m. 186–187., 306., 308.

²³⁸² BÍRÓ (2002) i.m. 282.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁸³ MIKÓ (1941) i.m. 252.

²³⁸⁴ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁸⁵ MIKÓ (1941) i.m. 187., 306., 308.

²³⁸⁶ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 121–122., 185.

²³⁸⁷ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁸⁸ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁸⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

kultúrzónák kérdésében²³⁹⁰. Ezen panaszok érdemi elintézését a Nemzetek Szövetsége előtt nem nyertek²³⁹¹, azokat a Kisebbségi Statutum orvosolta részben²³⁹² a 3.3.5. alfejezetben kifejtettek szerint tényleges jogi kötelezettség nélkül. Nem indult egyebekben a Nemzetek Szövetsége előtt eljárás az Országos Magyar Párt 1935. március 20-án a postai alkalmazottak, 1935. november 20-án a magyar közalkalmazottak elbocsátása²³⁹³, 1937. február 21-én a felekezetek által a trianoni békeszerződést megelőzően a magyar államnak átadott iskolaépületek ügyében benyújtott panaszai esetében sem.

Megjegyzésre érdemes egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé nem terjesztett, de a Nemzetek Szövetsége hivatalos kiadványaiban szereplő besszarábiai orosz kisebbség ügye is, amely azt bizonyítja, hogy a többnemzetiségű román állam politikája egyéb kisebbségekre is hátrányos volt²³⁹⁴ és ezáltal a későbbi szovjet-román viszony egyik feloldatlan problémáját jelentette²³⁹⁵. A besszarábiai képviselők már az 1923. évi alkotmányozás során hangot adtak a román központosítási politikával kapcsolatos ellenvetéseiknek a 3.3.4. alfejezetben ismertettek szerint, amely politika a Magyarországtól elcsatolt területekhez hasonló jellege és eszközei egyfajta orosz nosztalgiát és moldáv nemzeti öntudat ellenreakcióját váltotta ki az országrészben²³⁹⁶. A besszarábiai kérdést végül 1940. június 26-án a szovjet kormány Romániának küldött ultimátuma oldotta meg²³⁹⁷. Miután a Párizs környéki békerendszer széthullott, a Harmadik Birodalom árnyékában és részben vele egyetértésben a Szovjetunió is expanzív külpolitikába kezdett és mivel magát a cári birodalom legitim örökösének tartotta hatalmas nyomást helyezett Finnországra, a balti államokra és Romániára, amelynek eredményeképpen a balti államokat bekebelezte, majd ultimátumot küldött Romániának Észak-Bukovina és Besszarábia területi igényével²³⁹⁸, amelynek elvesztését hivatalosan soha

²³⁹⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²³⁹¹ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; MIKÓ (1941) i.m. 122–124., 187–188., 306., 308.

²³⁹² MIKÓ (1941) i.m. 210–211.

²³⁹³ MIKÓ (1941) i.m. 185–186.

²³⁹⁴ BÚZA (1930) i.m. 343.

²³⁹⁵ PETRESCU i.m. 170.

²³⁹⁶ PETRESCU i.m. 157–165.

²³⁹⁷ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – A II. világháború és következményei (1939–1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1091, BENKÓ i.m. 8.; DURANDIN i.m. 287–288.; HORTHY i.m. 244.; MARCU (1997) i.m. 252.; MIKÓ (1941) i.m. 259–260.; ROMSICS (2012) i.m. 94.; ROMSICS (2016) i.m. 833.; ROMSICS (2018b) i.m. 327–328.; ROMSICS (2020b) i.m. 254.; SZENCZEI i.m. 156.

²³⁹⁸ KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008. 183–192.

nem fogadta el²³⁹⁹. Az ultimátum előtt Románia meghajolt és két nappal később a szovjet csapatok megkezdték Besszarábia megszállását²⁴⁰⁰.

Fentieket összegezve megállapítható, hogy a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem feladatát jogilag nem töltötte be a romániai magyar kisebbség védelme tekintetében, amelynek oka egyrészt a román állam jogi utat lehetőleg elkerülni kívánó elutasító magatartásán túl arra vezethető vissza, hogy a 4.6.2. alfejezetben kifejtettek szerint maga a Nemzetek Szövetségének Tanácsa, illetve a hármas bizottságok is a politikai megoldásokat favorizálták a bírói út helyett²⁴⁰¹. Mindazonáltal a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárás pusztán ténye alkalmas volt egyes esetekben arra²⁴⁰², hogy a román jogalkotást a kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra sarkallják, illetve politikai megoldásokkal egyes sérelmeket ténylegesen orvosoljanak, azonban összességében a beterjesztett panaszok számából, azok elintézésének arányából is azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a romániai magyarság számára a nemzetközi jogi védelem valójában véve illuzórikus volt, ténylegesen nem volt hatékony, nem akadályozta meg, illetve nem szorította tényleges korlátok közé a román jogalkotást, amely a nemzetközi kötelezettségeknek ténylegesen nem tett eleget.

²³⁹⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 65.; PETRESCU i.m. 170.

²⁴⁰⁰ PĂCURARIU i.m. 429.; ROMSICS (2012) i.m. 94–95.

²⁴⁰¹ KÖPECZI i.m. 592–593.; MIKÓ (1941) i.m. 125.; PONGRÁCZ i.m. 122–123.

²⁴⁰² GYURGYÁK (2007) i.m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i.m. 322.

5. A nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállására vonatkozó következtetések

5.1. A kutatás alap következtetései

A kisebbségek alkotmányos jogállását tekintve Magyarország és Románia vizsgált korszakban hatályos jogrendszerét áttekintve a kérdés tárgyát illetően a különbségeket, illetve a hasonlóságokat összegző megállapításokat lehet tenni, illetve következtetéseket vonhatunk le ezek alapján a többnemzetiségű állam tényhelyzetére adott alkotmányjogi válaszokat illetően.

Magyarország jogalkotása a tárgyi kérdés tekintetében a nemzeti eszme politikatörténeti megjelenésével egyidejűleg indult el, azzal szervesen fejlődve elsőként a magyar nemzeti eszme birodalmi centralizációs törekvésekkel szembeni politikai programként jelentkezett és a rendi keretek felszámolását célozta, azok ellen és nem a lakosság nem magyar nyelvű részei ellen irányult. A liberális jogegyenlőség tételének elfogadásával a nemzetiségi kihívásra a magyar jogalkotás a történelmi folyamatok eredményeképpen a többnemzetiségű állam tényére adott válaszként az egységes, unitárius állam koncepcióját tette magáévá. A magyar alkotmányos gondolkodás – bár a nemzetiség attribútumának a nyelvet fogadta el – nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom talaján álló nemzetállam koncepciójára a magyar nyelvű lakosság relatív többségének ténye okán, hanem a középkori *hungarus* tudat újra értelmezésével, a rendi magyar nemesi nemzet tagjainak jogai kiterjesztésével a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró politikai nemzet fogalmát fogadta el. *A vizsgált korszak kezdetén a nemzeti eszme és annak tételei, a klasszikus nacionalizmus kiforrott formában nem álltak rendelkezésre, így a jogalkotás egyszerre volt követő és megelőző jellegű.* A nacionalizmus térnyerésével azonban nem csak a magyar nemzeti eszme, hanem a nyelvi kisebbségek nemzeti eszméi is fejlődésnek indultak, a kisebbségek e körben egyrészt a korábbi Béccsel szembeni magyar mintát követték – immár a magyar kormányzattal szemben –, másrészt a magyar jogalkotásra adott válaszként fejlesztették saját nemzeti eszmerendszerüket. *A magyar jogalkotás ennek megfelelően egyszerre volt a nemzetiségi kihívásra adott válasz, valamint az erősödő nemzetiségi kihívások oka.* Ez a felismerés már a Nemzetiségi törvény vitájában, különösen a főrendiház vitájában domborodott ki és gyakorlatilag elvezetett arra, hogy az I. világháború kitöréséig a magyar politikai elit és a

nemzeti kisebbségek álláspontjai végletekig megmerevedtek és a kihívás újabb, illetve hangsúlyosabb aspektusai, különösen a területi autonómiák esetében nem nyertek jogalkotási eredményt, a felek közötti párbeszéd későn és alapvetően a bizalmatlanság jegyében indult meg, illetve nélkülözte a megállapodás valós szándékát.

A magyar jogalkotás elsődleges indoka a nemzeti eszme elterjedése és az Osztrák Császársággal szemben megfogalmazott politikai programok együttese volt a partikularizmus és rendi alkotmányos rend felszámolásának és unitárius állam megteremtésének igénye és az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján. A magyar jogalkotás második eredőjét képezte egy belső, erkölcsinek nevezhető megbékélési kötelezettség az 1848/49-es forradalom és szabadságharc következményeként. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején az Ausztria által is támogatott nyelvi kisebbségek nemzetiségi mozgalmi, bár az állampolgári jogegyenlőséget elfogadták több esetben fegyveresen álltak szemben a magyar alkotmányos kormányzattal, amely polgárháborús konfliktusok feloldása és a nemzetiségekkel való megbékélés a Kiegyezésig terjedő időszak hangsúlyos politikai programjává vált mind belföldön, mind az emigrációban, amely emellett az Ausztriával való közjogi viszony rendezésének feltétele is volt. *A megbékélés szándéka több megoldási javaslatot is eredményezett, azonban a politikai magyar nemzet koncepciója vált dominánssá ezek közül, alapvetően abból az okból, mert ez a fogalmi keret adott lehetőséget a kor vezetői szerint legteljesebb mértékben egy etnikailag semleges, területi integritásában nem veszélyeztetett államkeret megalkotására, valamint a magyar nyelv elsődlegességének és közvetítő szerepének rögzítése közvetett módon segíthette elő a kívánt asszimilációt.* A politikai nemzet koncepciójának elfogadására e körben egyebekben az a politikai realitás is hatott, hogy a Kiegyezéssel a magyar állam és a magyar politikai vezető réteg gyakorlatilag a létrejött Ausztria-Magyarország nagyhatalmának duális államberendezkedésében vezető szerepre tett szert, így a politikai nemzet koncepciójától való eltérésben alapvetően nem volt érdekelt. A nemzeti kisebbségeken túl hangsúlyos szerepet kapott vallási kisebbségek tekintetében a magyar állam a vallásszabadság kérdésében szintén évszázados, úttörő jellegű jogalkotást végzett, érte ezalatt a zsidók egyenjogúsítását is, így a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság kérdése tekintetében is az alkotmányos egyenlőség tétele érvényesült. Az értekezés fő tárgyát képező nemzetiségi kihívás esetében az eredményeket alapvetően Nemzetiségi törvény tartalmazta, *amely szerint az egyenjogú magyar állampolgárok politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, bármely nemzetiséghez tartozzanak is, melyből fakadóan a többnemzetiségű magyar állam*

alkotmányos rendjében valamennyi kisebbségi nyelv használata széles körben biztosított volt a magyar államnyelv elsődlegessége, hivatalos statusa, közvetítői minősége rögzítése mellett. Ennek megfelelően a nemzetiségek alkotmányos jogállása a többség-kisebbség relációjában döntően az együttműködő modellen alapult, a jogegyenlőség tétele alapján a nemzetiségi jogalkotás alapvetően individualista volt a természetszerűleg kollektív módon gyakorolható jogok elismerése mellett, azonban a nemzetiségek kollektív jogalanyisága, területi alapú önkormányzatiságának alkotmányos elismerése – kis kivételtől, az I. köztársaság realitással nem rendelkező autonómia néptörvényeitől, valamint a kárpátaljai ruszin autonómia II. világháború okán ténylegesen meg nem valósított esetétől eltekintve – nem nyert. A magyar állam a politikai nemzet fogalmával alakította ki etnikailag semleges nemzetállami struktúráját, azaz az államberendezkedés nem nyelvi alapon konstituált nemzetállamként létezett, de elismerte a nyelvi és vallási kisebbségeket és azok jogait, továbbá cizellált jogi fogalmakat alkotott. Végezetül e körben rögzíteni szükséges, hogy a magyar állam a nemzetközi jog elsőbbségét a vizsgált korszakban elfogadta, azonban a nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendelkezések számára az I. világháborút követően ugyan megállapítottak kötelezettségeket a kisebbségvédelem tárgyában, de ezen kötelezettségek szintje nem érte el a magyar jogalkotás addigi eredményeit, így azok átültetése csak pontosító rendelkezések megalkotását indokolta. Következésképpen a magyar államról kialakított, nemzetiségeit elnyomó állam képét – és ezáltal az I. világháború elsődleges okaként a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát rögzítő közvélekedésben uralkodó álláspontot – mindenképpen árnyalni szükséges, az jogi szempontból nem igazolható.

A román jogalkotás esetében a vallási kisebbségek kihívása és a nemzetiségi kihívás időben elkülönült egymástól, de mindkét esetben a jogalkotás társadalmi aktorai helyett döntően a nemzetközi jogban lehetjük fel a jogalkotás alapjait. Románia esetében a sajátos államfejlődés és társadalmi tényezők okaiból kifolyólag organikus alkotmányfejlődésről nem beszélhetünk, a jogalkotás döntően külső hatásokra adott válaszokon nyugodott. Románia jogalkotása alapvetően mind az alkotmányok esetében, mind egyéb jogágak tárgyában, így a kisebbségi jogalkotás tekintetében is külföldi minták átvételén, nemzetközi jogi szerződésekben előírt kötelezettségek teljesítésén alapult szemben az évszázados magyar belső eredők alapján álló magyar alkotmányfejlődéssel. A dolgozat tárgyát tekintve elsőként az 1878. évi berlini szerződés a vallási kisebbségek és a zsidók esetében fogalmazott meg a román államelismerés feltételeként kötelezettségeket az állampolgári egyenjogúság alapján, amelyeket azonban Románia csak formailag teljesített és ez okból a Párizsi kisebbségvédelmi

szerződés ezen kötelezettségeket megismételte, de a kötelezettségek tényleges végrehajtása csak a vizsgált korszak legvégére volt tehető. *A többnemzetiségűvé vált román állam a többnemzetiségű állam tényét nem vette figyelembe, a korszakban hozott alkotmányai az egységes és oszthatatlan román nemzetállam talaján álltak, a nemzetközi kötelezettségek, mivel ezen alkotmányos alappal döntő mértékben ütköztek, csak formailag kerültek átültetésre a jogrendszerbe. Mindezek eredményeképpen Románia csak látszólag teljesítette a kisebbségekkel szembeni együttműködő modell feltételeit, gyakorlatilag azzal szemben állva a kirekesztő modellt valósította meg és rövidesen eljutott a nemzetközi jog pacta sunt servanda alapelvét nyíltan tagadó jogértelmezéséig, illetve jogalkotásig.* A korszakban egyedüli belső jogalkotási eredőt – a társadalmi szerkezeten túl – a területében megnövekedett állam alapjait képező nemzetgyűlési határozatok közül a Gyulafehérvári Határozatok képezhették mint erkölcsi alapok, de ezeket alapvetően nem vették figyelembe. *Mindezek alapján az állampolgári jogegyenlőség tétele és az egységes, oszthatatlan román nemzetállam 1866. óta változatlan alkotmányos alapja érdemben megakadályozta egy kisebbségi törvény megalkotását és ezáltal a magyar mintához hasonló cizellált jogi fogalmak kimunkálását, alkalmazását, értve ezalatt a román nemzetfogalom alkotmányos megalkotását is. A korszakban ennek megfelelően egy átfogó, valós, a kisebbségi jogok kereteit rögzítő jogszabály nem született meg, ehelyett a jogforrási hierarchiában szétszórt, egymással is ellentétben álló jogszabályok sokasága került megalkotásra nem a kisebbségi jogok biztosítása, hanem alapvetően a nemzetállami cél szolgálatában.* Az egységes és oszthatatlan román nemzetállam valóságát egyebekben tovább árnyalta az a tény, hogy valamennyi alkotmány előírta a különböző államoktól elnyert területek jogainak felülvizsgálatát, mert Románia területén eben az időben a békeszerződések eredményeképpen egymással párhuzamos jogrendszerek voltak hatályban.

Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az azok alapján rögzített jogok katalógusa ellenére a *cizellált jogi fogalomalkotás hiánya* egyebekben már a megalkotott román alkotmányok szövegében is inkoherenciát okozott, megkülönböztetésre került a román, a román állampolgár és a honosított román állampolgár fogalma annak magyarázata nélkül. A megkülönböztetés a jogalkotásban és a jogalkalmazásban elvezetett a fajlag román fogalmához, amely később szintén alkotmányos elismerést nyert, így az állampolgári jogegyenlőség deklarálása ellenére nyílt kirekesztést okozott. *A nemzetfogalom törvényi megalkotásának hiánya okán a román alkotmányjogi gondolkodásból lehet a korszakra vonatkozóan következtetéseket levonni. A román alkotmányjogi gondolkodás szerint a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a*

románok lelki összetartozását vallja, következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyert. A politikai magyar nemzet koncepciója a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését, ezzel szemben a román felfogás az azonosulást a közösség tagjává válás és ezáltal a jogok élvezetének feltételeként kezelte, elutasítás esetében a közösségből a jogokból való kirekesztést legitim következménynek tekintette. A koncepcionális különbség eredményeképpen a román államnyelv, szemben a magyar modellel gyakorlatilag a magánéleti és vallási nyelvhasználat kivételével nem elsőbbségi vagy közvetítői státust, hanem exkluzív státust élvezett, így nyelvi egyenlőségről sem lehetett szó. Ennek megfelelően a magyar indirekt asszimilációs politika helyett a román állam a direkt asszimiláció pártján állt. Hasonlóképpen volt illuzórikus a felekezeti egyenjogúság kérdése is, amelyet ugyan rögzítettek az alkotmányok, de ugyanezen alkotmányok szövegében került rögzítésre szintén inkoherens módon az egyházi hierarchia is a román ortodox egyház uralkodó, a görögkatolikus egyház elsőbbségi statusának rögzítésével.

A vizsgált jogrendszerek esetében azonban – eltérő intenzitású és különböző időkben manifesztálódó – hasonlóságokat is megfigyelhetők. Az első hasonlóság gyakorlatilag azonosság, nevezetesen az értekezés tárgya szempontjából kiemelt jelentőségű erdélyi területeken az erdélyi Kormányzótanács I. számú rendelete 1. cikke az 1918. október 18-a előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta, azaz az alkalmazandó jog azonos volt. Szintén azonosság figyelhető meg a nemzetközi kötelezettségek előírásainak tartalma – de nem végrehajtása – tekintetében, valamint azonossághoz közeli szinten állt a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések marginális szerepe. A jogrendszerek hasonlósága kérdése tekintetében kiemelendő továbbá, hogy a többnemzetiségű állam ténye ellenére mindkét állam közvetlen vagy közvetett módon törekedett a nyelvileg homogén nemzetállam megteremtésére amelynek eszközeként elsősorban az oktatáspolitikát kezelte prioritásként, így az államnyelv tanítása, az oktatás finanszírozása, a tanerők vizsgakötelezettsége tekintetében rokon vonások a két jogrendszerben megfigyelhetők. További hasonlóság figyelhető meg az egyházak esetében, nevezetesen a magyar jog külön jogszabályokban elismerte a román nemzeti egyházak egyházszervezetét és önkormányzatiságát, törvényhozásbeli képviselését, míg Románia esetében a kisebbségi egyházak quasi nemzeti egyházakká váltak, közvetetten alkotmányjogi elismerést nyert ez a nemzeti jelleg az egyházvezetők szenátusi képviselésével.

Az egyházi képviselet szabályai e körben a törvényhozás felépítésének hasonlóságát is jelenti. Hasonlóság mutatkozik egyebekben a sajtószabadság fő szabályozási koncepciói tekintetében, bár annak végrehajtása és gyakorlata azonban már korántsem volt azonos szintű. A politikai részvétel kérdései tekintetében végezetül szintén hasonló módon mindkét államban létrejöttek *nemzetiségi* alapon szerveződő *pártok*, amelyeknek képviselői számára azonos kihívást jelentettek a kisebbségek kollektív jogalanyiságán alapuló igényeinek képviselete, jogalkotási javaslatainak elutasítása. illetve már nem jogi, hanem politikai síkon jelentkező tényként államhűségük folyamatos megkérdőjelezése. Végezetül a két vizsgált jogrendszer tekintetében hasonlóság mutatkozik a zsidók mint kisebbség megítélésében is azzal, hogy Magyarország esetében a kor európai irányával egyezően, illetve azt megelőzően került elismerésre a középkori jogfelfogással szemben a zsidók egyenjogúsága. Az antiszemitizmus társadalmi ténye ellenére törvényhozási elismerést és állampolgári jogegyenlőséget áttörő eredményre csak a vizsgált korszak végén jutott el a magyar jogalkotás, míg Románia esetében a zsidók idegenként kezelése, állampolgársági jogának kérdése gyakorlatilag a vizsgált korszak teljes egészében megoldatlan kérdés volt.

5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok

A vizsgált jogrendszerek jogtörténeti és alkotmányjogi összehasonlítása eredményeképpen több záró gondolat is megfogalmazható, összhangban a jogtörténet művelésének a jelenre kiható aktualitással bíró céljaival. A vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismertetését követően záró gondolatként a jelenre és a jövőre vonatkozóan a két állam esetében a kisebbségi jog szabályozási modelljeinek kérdése bír elsődleges jelentőséggel. Az kutatás során nyert történelmi tapasztalat azt tárta fel, hogy *a kirekesztő modell* a mai jogfejlődés szintjén *nem igazolható* és a *jogegyenlőtlenség talaján állva nem elfogadott*²⁴⁰³. Ennek ellenére a vizsgálat megállapítása szerint a formailag együttműködő modell kodifikálása esetében is megjelennek és alkalmazásra kerülnek a kirekesztő modell elemei, így sem az, sem a csupán formailag együttműködő modell nem oldhatja fel a nemzetiségi eszme kihívásait. Amennyiben valamely modell alkalmazása mellett dönt egy állam, annak tartalmi oldalán legalább a tényleges együttműködésnek meg kell valósulnia, ellenkező esetben a *de facto* kirekesztő elemek az állam stabilitását veszélyeztető reakciókat eredményezhetnek és végletesen ellehetetlenítik a kívánt integrációt, sőt, a kirekesztő modell

²⁴⁰³ TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 893.

a többség asszimilációs igényére is kontraproduktívan hat. Mindezeknek megfelelően *a kirekesztő és a csupán formailag együttműködő kisebbségi modellek a kisebbségi kérdés kezelésre alkalmatlanok.*

Napjaink egynemzetiségű magyar államában a magyar történelmi hagyományokban gyökerező és a politikai magyar nemzetben alkotmányos jelentőséggel bíró együttműködő modell alkalmazása változatlanul igazolt és indokolt. A hatályos magyar jog ennek megfelelően vallja, hogy a kisebbségek identitásához való joga és annak vállalása az emberi méltósághoz való jogból következik²⁴⁰⁴ és az az identitás megvallása feletti szabad rendelkezés jogát jelenti, amelyet az állam, illetve harmadik személyek kötelesek tiszteletben tartani²⁴⁰⁵. A *kisebbségek államalkotó tényezők és ezáltal lényegében véve a Nemzetiségi törvény alapállása ma is hatályos*, ugyanakkor területi autonómia a kisebbségi területek mai megoszlása miatt legfeljebb községi szinten merülhet fel, mindazonáltal alakulhatnak területi kisebbségi önkormányzatok közvetlenül, más esetben személyi elven alakulhatnak helyi kisebbségi önkormányzatok²⁴⁰⁶. Az együttműködő modell mindezeknek megfelelően változatlanul a magyar alkotmányosság alapintézményeként fogható fel és az tartalmában is hordozza a modell lényegi elemeit elismerve az egyéni és kollektív jogokat egyaránt²⁴⁰⁷.

Románia esetében, amely napjainkban is többnemzetiségű állam az együttműködő modell hatékony alkalmazása, azaz a tartalmában is együttműködő modell minimum elvárásként fogalmazható meg. A minimum elvárást a jogfejlődés eredményein túl a történelmi tények is megalapozzák és igazolják, figyelemmel arra, hogy a csupán formailag teljesített együttműködő modell 1940. nyarára ténylegesen kudarcot vallott és súlyos területi veszteségeket eredményezett. *Az együttműködő modellt valló történelmi magyar állam politikai kudarca ebben a kérdésben szintén azt bizonyítja, hogy az együttműködő modell jogintézményeinek valós végrehajtása és a kisebbségek legitim igényeinek negligálása bár hosszabb távon képes asszimilációs eredményeket felmutatni, de a nemzetiségi kihívást egy jelentős arányú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államban nem oldhatja meg.* A szerző határozott álláspontja e körben az, hogy az együttműködő modell alkalmazásán túl Románia

²⁴⁰⁴ SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András–TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet.* Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007. 87.

²⁴⁰⁵ KALTENBACH i.m. 139–141.

²⁴⁰⁶ MAJTÉNYI i.m. 109.

²⁴⁰⁷ ÁRVA i.m. 208–209.

esetében a befogadó modell kulturális autonómia formájának universalis, valamint területi autonómia formájának partialis átültetése a jövőben indokolt és legitim. A nemzetiségek által nemzedékeken keresztül következetesen kinyilvánított autonómia igényt a mai korban a formális jogegyenlőséget tartalmazó unitárius alkotmányokkal visszaszorítani nem legitim²⁴⁰⁸, a kisebbségi jogok individualista alapállása az I. világháborút követően lényegében véve meghaladottá vált²⁴⁰⁹. Az állítást tovább árnyalja, hogy a modern jogállam nem csak a hatalmi ágak szétválasztásának teljesítését, a bírói kontroll megvalósítását jelenti, hanem annak tartalmi elemét képezi az emberi jogok érvényesülése és az ésszerű emberi célok elérésének lehetővé tétele mint a jogalkotás korlátja²⁴¹⁰.

A területi autonómia, illetve a kulturális autonómia területfelettsége számtalan előnye mellett jelentős, a körülményekhez leginkább alkalmazkodó megoldási lehetőséget hordoz magában, elvégre azok elemei egymással kombinálhatók²⁴¹¹, továbbá alkalmazásuk nem csak összeegyeztethető az állam területi integritásának elvével, hanem annak biztosítékeként is értelmezhető²⁴¹². A befogadó modell esetében nem csak nyugat- és észak-európai, valamint észak-amerikai távoli példák állnak rendelkezésre²⁴¹³, hanem a testvérállamként aposztrofált Moldovai Köztársaság, azaz a korábbi Besszarábia Gagauzia autonóm területe is²⁴¹⁴. E körben kiemelendő, hogy a kulturális autonómia területi aspektusa hiányában *per definitionem* nem hordoz szecessziós elemet, míg a romániai magyar kisebbség mintegy felét kitevő székely területi autonómia iránti igény a román állam földrajzi középpontjában a Romániától való elszakadás objektív lehetetlenségét jelenti. Az autonómiával kapcsolatos ellenérvek döntően abból fakadnak, hogy azt első lépésnek tekintik az államtól való elszakadás útján²⁴¹⁵, de mind a fentebb jelezett példák, mind pedig Románia különleges nemzetiségi viszonyai ezen érveket alapvetően és tényszerűen cáfolják. Mindazonáltal rögzítenünk kell, hogy a román nemzetállami alapállás és a közvélemény nacionalizmusa – egy szűk társadalmi rétegtől eltekintve – már a kérdésről való vitát is eleve lehetetlenné teszi, *Románia változatlanul a*

²⁴⁰⁸ BAUBÖCK i.m. 140.

²⁴⁰⁹ PONGRÁCZ i.m. 125–127.

²⁴¹⁰ VARGA (2015) i.m. 23., 120.

²⁴¹¹ BAUBÖCK i.m. 142–143.

²⁴¹² BAUBÖCK i.m. 139.

²⁴¹³ FÁBIÁN Gyula: Autonomia teritorială. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 320., 347–356; BAUBÖCK i.m. 141–142.

²⁴¹⁴ FÁBIÁN (2020) i.m. 357–359.

²⁴¹⁵ BAUBÖCK i.m. 161.

*centralizált nemzetállam alapján áll*²⁴¹⁶. A román alkotmányos gondolkodás lényegi elemét képezi az a tétel, hogy a nemzet államnemzeti értelemben a szuverenitás letéteményeseként az emberi közösség legfejlettebb formája – amelyet alapvetően az állampolgárság határoz meg²⁴¹⁷ – és Románia ennek megfelelően nemzetállam²⁴¹⁸. A román alkotmányjog – nem vitatva a nemzetek állampolgárságtól független etnikai értelemben létező társadalmi fogalmának létét²⁴¹⁹ – az egységes román államnemzeti értelemben értett nemzetállamának²⁴²⁰ – etnikai értelemben felfogott nemzetiségek szerinti – decentralizációját ez okból nem tartja lehetségesnek²⁴²¹.

A magyar alkotmányjogi gondolkodás a románnal szemben azt vallja, hogy nem létezhet alkotmányosság az azt hordozó közösség nélkül, amely közösség a román felfogással egyezően a nemzet, de annak részeit államalkotóként a nemzetiségek is képezik²⁴²². Alkotmányjogi gondolkodásunkban a társadalmi felfogás szerinti nemzetfogalom és jogi nemzetfogalom szintézise a magyar közjog alapja. A jelennek üzen ezáltal a történeti alkotmány és a politikai magyar nemzet relációja Magyarország esetében. Egyes szerzők szerint történeti alkotmány az alaptörvényi megjelenés által a nemzeti, illetve alkotmányos identitás része²⁴²³. A történeti alkotmányunk vívmányai a történeti alkotmány helyes tartalmának a feltárását is jelenti, amely azonban nem csak a sarkalatos törvények és szokások összessége²⁴²⁴. A történeti alkotmány elemei és eredményei mindezeknek megfelelően napjaink államberendezkedéséhez²⁴²⁵ és a hatályos a Alaptörvény értelmezéséhez nyújt segítséget²⁴²⁶. A XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik mint a modern magyar jogállam alapjai²⁴²⁷, így az akkori jogforrások a konkrét ügyek vizsgálatakor ma is kritikai jelentőséggel bírnak. *A Nemzetiségi*

²⁴¹⁶ MITU i.m. 105., 108–109., 119.

²⁴¹⁷ DELEANU i.m. 273.

²⁴¹⁸ DELEANU i.m. 264., 277.

²⁴¹⁹ IONESCU i.m. 804–805.

²⁴²⁰ KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 278–279.

²⁴²¹ DELEANU i.m. 262–263.; IONESCU i.m. 150.

²⁴²² VARGA (2019) i.m. 46–48.

²⁴²³ SÜLYÖK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 351–352.

²⁴²⁴ BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 543.

²⁴²⁵ SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. In: *Jogtörténeti Szemle* 2016/3. 21.

²⁴²⁶ TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 62–66.

²⁴²⁷ 33/2012. (VII.17.) AB határozat

törvény ennek megfelelően nem csak jogtörténeti emlék, hanem a politikai magyar nemzet fogalmának történeti alkotmány részét képező elemeként mind az együttműködő modell – ahol a kisebbségek államalkotó tényezők²⁴²⁸ – mind a határon túli magyar nemzetrészekkel kapcsolatos alkotmányos felelősség²⁴²⁹ alapja.

Románia esetében a jelennek üzen a korábbi alkotmányokkal szemben megfogalmazott, döntően román részről kinyilatkoztatott kritikák és alkotmányos tanulságok, valamint a nemzetközi jogi kötelezettségek összessége. A hatályos román Alkotmány 1. cikk (1) bekezdése lényegét tekintve 1866. óta változatlan tartalommal rögzíti, hogy Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam²⁴³⁰, amelynek keretei között a kisebbségekkel szembeni formailag vallott együttműködő modell alkalmazása és hatékony végrehajtása tényleges korlátok közé szorul. Románia Alkotmánya 4. cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása az állam alapja²⁴³¹, amely rendelkezést a (2) bekezdés tovább árnyal²⁴³², kijelentve, hogy Románia az összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleményétől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi származástól függetlenül²⁴³³. *A bekezdések Románia korábbi kartális alkotmányaiban rögzített indokolatlan különbségtételeit ismétlik meg a román nép és a román állampolgárok különbségtétele által anélkül, hogy kisebbségi fogalmat, vagy politikai nemzet fogalmat alkotmánynak mint a különbségtétel legitim indokát.* Kiemelendő, hogy a szolidaritás nem jelent együttműködést annak ellenére, hogy az Alkotmány 6. cikk (1) és (2) bekezdése az identitáshoz való jog körében az együttműködő modellhez hasonló rendelkezéseket tartalmaz²⁴³⁴, de azok megközelítése egyoldalú. A rendelkezések szerint a román állam egyoldalúan elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez²⁴³⁵, amely egyoldalú megközelítést – lényegében véve a párbeszéd és együttműködés hiányát – tovább árnyalja az a tény, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védő

²⁴²⁸ DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 565.

²⁴²⁹ DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 556–557.

²⁴³⁰ DELEANU i.m. 298., 302–303.; IONESCU i.m. 801–805.

²⁴³¹ DELEANU i.m. 264., 277.; IONESCU i.m. 844.

²⁴³² DELEANU i.m. 266.; IONESCU i.m. 847–848.

²⁴³³ DELEANU i.m. 277.; IONESCU i.m. 844.

²⁴³⁴ DELEANU i.m. 264–266.; IONESCU i.m. 866–868.

²⁴³⁵ IONESCU i.m. 850–862.

*intézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elvárásainak*²⁴³⁶, azaz a tényleges egyenlőség megkülönböztetés útján való elérését ez az alapállás kizárja. *A román nemzet alkotmányjogi értelemben az állampolgárok közösségét jelenti, de ellentétben a magyar politikai nemzet fogalmával, a nemzeti kisebbségek nem államalkotó tényezők*, ugyanakkor alkotmányjogi rendelkezések kifejezetten elismerik a nemzetiségi különbségtételt, de ezen esetekben is meg kell felelni a teljes egyenlőség elvének²⁴³⁷.

Az egyoldalú megközelítésen érdemben nem változtat a román alkotmányjogban megjelent és bizonyos esetekben nemzetiségi szempontból elfogadott különbségek és jogok elismerése sem²⁴³⁸. Ilyenek tekintendők különösen Románia Alkotmányának politikai pluralizmusra és politikai jogokra vonatkozó rendelkezései a 8. cikkben, az alapjogi katalógus és annak individualista és jogegyenlőségen alapuló megközelítése²⁴³⁹ a 15-53. cikkekben – különösen a jogegyenlőséget és a diszkrimináció tilalmát tartalmazó 16. cikk illetve annak (1) bekezdése²⁴⁴⁰, az anyanyelvi oktatást garantáló 32. cikk (3) bekezdése jelentős²⁴⁴¹ – valamint a nemzeti kisebbségek törvényhozói képviselőtét garantáló²⁴⁴² 62. cikk (2) bekezdés, végezetül a 120. cikk közigazgatási decentralizációra²⁴⁴³ vonatkozó rendelkezései.

Az identitáshoz való jog fenti román alkotmányjogi felfogása a nemzetállami alapállással együttes értelemben a formailag felállított együttműködési modellt egyoldalú deklarációként kezeli annak ellenére, hogy annak fogalmi eleme a legalább kétoldalú megközelítés. Az együttműködés lényegéből fakadóan alapvetően párbeszédet feltételez a felek között elvégre ezen mód ad lehetőséget a többség-kisebbség viszonyát érintő kérdések konstruktív tisztázására, a társadalmi igények feltárására és ezáltal a jogalkotás alapjainak megteremtésre. Az egyoldalú deklaráció szintjén álló kisebbségi jogalkotás a kisebbségi igények, kérdések feltárása és meghallgatása nélkül a nemzetiségi kihívásra nem adhat választ természetéből fakadóan. Szükséges e körben ismételtlen kiemelni ezen rendelkezésekkel kapcsolatban, hogy a jogegyenlőség tényleges megvalósítása, a kisebbségi jogok elismerésén túl azok

²⁴³⁶ IONESCU i.m. 871–872.

²⁴³⁷ IONESCU i.m. 855., 859.

²⁴³⁸ KISS–TORÓ–SZÉKELY i.m. 278–279.; IONESCU i.m. 859–860.

²⁴³⁹ DELEANU i.m. 431–464.

²⁴⁴⁰ DELEANU i.m. 476–477.; IONESCU i.m. 849–850.

²⁴⁴¹ DELEANU i.m. 266–267.; IONESCU i.m. 912.

²⁴⁴² DELEANU i.m. 266.; IONESCU i.m. 1018.

²⁴⁴³ DELEANU i.m. 266., 303–306.; IONESCU i.m. 176–177.

érvényesülésének hatékony biztosítását követeli meg, ami a jogtudomány álláspontja szerint legitim módon törli át a formális jogegyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alkotmányban rögzített tételeit. A nemzetközi jog, amelynek elsőbbsége a mai korban jogi axióma e körben közel egy évszázada felállította azt a tételt, amely szerint bár az egyenlőség mint azonosság minden megkülönböztetést kizár, de a tényleges egyenlőség tulajdonképpen az eltérő bánásmódot, azaz a pozitív diszkriminációt is magában foglalhatja olyan eredmény elérése érdekében, amely egyensúlyt hoz létre a tényleges helyzetek között az igazságosság és észszerűség alapjain csökkentve, megszüntetve az egyenlőtlen körülményeit, okait²⁴⁴⁴. A tétel és a befogadó modell valamennyi aspektusa ennek megfelelően teljes egészében összhangban áll többek között az európai uniós szubszidiaritás elvének azon felfogásával, amely szerint a közjó elérése többszintű döntéshozatali rendszert feltételez amely figyelembe veszi a helyi partikuláris közjó elemeit, a helyi közösségekkel mint kollektív entitásokkal a közpolitikai döntések terén minőségi konszenzus és kompromisszum útján valósít meg tényleges és hatékony decentralizációt²⁴⁴⁵ egyben az igazságosságnak is megfelel²⁴⁴⁶.

A jelennek üzenő tanulságok és következtetések levonása mellett a kutatás célját képezte a többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának jogtörténeti alapjait feltárása és ez alapján a jelenre vonatkozatható egyes következtetéseket levonása. A szerző megítélése szerint a tárgykörben jelentős történelemtudományi, illetve politikatörténeti munkák lelhetők fel²⁴⁴⁷, ugyanakkor a klasszikus, illetve összehasonlító jogi szempontú elemzések területén a második világháborút megelőző korszak szakirodalmán kívül kevés átfogó publikáció született. Figyelemmel arra a tényre, hogy a kérdés történelmi és politikai jelentőségén túl *a fentiek szerint* mai napig *alkotmányjogi jelentőséggel bír, elengedhetetlen annak jogtörténeti és jogtudományi szempontú megközelítése.* A kutatás alaptételei és irányvonalai tekintetében az értekezés elfogadta azon álláspontot, amely szerint a jogtörténet művelése a jelenre kiható aktualitással bír és a vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismerete a jelen megértésének és a jövő formálásának eszköze.

A jogtörténeti elemzés és kutatás ennek megfelelően adhat támpontot a tárgyi jogintézmények megértésén túl azok alapjai feltárásával a jelen kihívásainak megfelelő megoldások

²⁴⁴⁴ SHAW i.m. 257.

²⁴⁴⁵ FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei.* Budapest, Szent István Társulat, 2011. 271–285.

²⁴⁴⁶ BAUBÖCK i.m. 161.

²⁴⁴⁷ BÁRDI (2013) i.m. 19–28., 37–41.

azonosításához, a történelemtudomány és politológia megközelítésén túl sajátos szempontok érvényesítéséhez, ezáltal pedig a problémakör árnyaltabb megvilágításához. Ennek megfelelően a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak megértéséhez az értekezés a fenti záró gondolatok és tanulságok kifejtésén túl az alábbi megállapításokkal kíván hozzájárulni:

1. A többnemzetiségű állam ténye Magyarország és Románia viszonyában történetileg megfordult, a nemzetek és nemzetiségek szerepeinek felcserélődése, tükröződése alapvetően indokolja a felek álláspontjainak feltárását és ezen álláspontokkal való szembesítés eszközlését. A történeti álláspontok jelenre vetítése azonban különös odafigyelést és jogi megközelítést igényel, amelynek oka alapvetően abban lelhető fel, hogy napjaink társadalmi és jogi valósága lényegesen eltér a vizsgálat tárgyát képező időszakról, ugyanakkor a kihívásra adott történeti válaszok példái és mintái között – azok torzulásait és nacionalista túlkapasait elvetve – a jelenre vonatkozó szabályozási modellek csírái is fellelhetők. A megváltozott társadalmi és jogi körülményektől függetlenül azonban a kisebbségi jogok aktorait képező társadalmi alapok mint ezen jogok legitim indokai – különösen, de nem kizárólagosan az identitás megőrzésének alapjait képező nyelvhasználati és oktatási jogok, a hivatalviselési és politikai részvételi jogok esetében – alapvetően változatlanok és a jelen és a jövő tekintetében hatékony szabályozást kívánnak.

2. Figyelemmel arra a tényre, hogy a tárgyi magyar jogalkotás a nemzeti eszmével egyidejűleg fejlődött, annak eredményeinek vizsgálata az adott kor valóságára vetítve ítélandó meg elsősorban. Ennek megfelelően alapvetően árnyalendő az a közfelfogásban rögzült tétel, amely szerint a magyar jogalkotás a nemzetiségi kihívásra nem megfelelő választ adott. A Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott álláspontok, Horvátország különleges közjogi státusának és Ausztria részben kollektív jogok talaján álló jogalkotása eredményeinek ismeretében rögzíthető, hogy a kollektív jogok talaján álló jogalkotás az adott korban a nemzetiségi kihívás erejét nem tudta volna elvenni. Ausztria esetében is megfigyelhető volt a területi integritás ellen ható nacionalista mozgalmak ereje, a horvát közjogi status garantálása sem tompította a délszláv mozgalmakon alapuló elszakadási törekvéseket, illetve a román kisebbséggel folytatott tárgyalások kudarca is rámutatott arra a tényre, hogy az adott korban a kérdés társadalmi csapdává lényegült át. Mindazonáltal kiemelendő, hogy a fentiek ellenére az állampolgári jogegyenlőségen alapuló magyar jogrendszer továbbra is törekedett az etnikailag semleges jogállam megteremtésére és a Nemzetiségi törvény alapján a kisebbségek

addig nem tapasztalt kulturális fejlődés alanyaivá váltak, ily módon nemzetiségi elnyomásról alapvetően nem beszélhetünk. A Nemzetiségi törvényt a magyar jogalkotó a nemzetiségekkel kapcsolatos konszolidáció feltételeként kezelte és a semleges alapállásáról később sem tért le, nem várta el a kisebbségek részéről az identitásuk feladását. A magyar politikum asszimilációs törekvései a kor általános felfogásától nem tértek el, azt tehát erőszakos asszimiláció – ellentétben a román jog kezdeti és későbbi kodifikációt nyert gyakorlatával – nem jellemezte.

3. Mindezek fényében szükséges árnyalni az önrendelkezési jog szerepét is az I. világháborút lezáró békerendszerrel kapcsolatban, elvégre azt kizárólag kiegészítő jelleggel alkalmazták a Szövetséges és Társult Főhatalmak a gazdasági, politikai és biztonsági szempontjaik szerint megállapított határok egyes kérdéses eseteiben, de a pragmatikus céloknak azt ekkor is minden esetben alárendelve. A nemzetiségi kérdés kihívásait ennek megfelelően az önrendelkezési jog békerendszerben való alkalmazása nem oldotta meg, az szükségképpen ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megismétléséhez vezetett. E tények ismeretében szükséges megítélni a türelmetlen nacionalizmusok I. világháborút követő győzelmének eredményeképpen létrejött utódállami jogalkotást, az erőszakos asszimilációs törekvéseket, különösen a román állam nemzetállami politikáját, jogalkotását és joggyakorlatát.

4. Az I. világháborút megelőzően a nemzeti kisebbségek védelmének nemzetközi aspektusa alapvetően nem létezett, így a nemzetközi elvárásoknak a magyar jogalkotással szembeni számon kérése anakronisztikus. Különösen fontos ezen tételnek a kiemelése a román szakirodalommal szemben, amelynek hangsúlya változatlanul a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáján alapul, ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan kritikát – csekély kivételtől eltekintve – a mai napig nem fogalmaz meg annak ellenére, hogy a Párizs környéki békerendszer a kisebbségek nemzetközi jogi jogvédelmének egyik első kötelezettjévé Romániát tette, amely állam ekkor már négy évtizede volt adós a korábbi nemzetközi kötelezettségei teljesítésével.

5. Románia esetében a nemzetiségi jog eredményei – a magyarral szemben – nem belső okokból fakadtak, hanem külső, nemzetközi jogi kötelezettségek legtöbb esetben formális teljesítéseként kerültek a jogrendszerébe. A magyar jogtól eltérően Románia e kötelezettségek teljesítését kezdetben burkoltan, később nyíltan megtagadta, nem alkotott a nemzetiségek

alkotmányos jogállását szabályozó törvényt, továbbá a kisebbségi jogok alaptörvényi elismerését is elutasította, noha ezen kötelezettségek a területszerzései feltételeként kerültek előírásra. A nemzetközi jogi kötelezettségek és kisebbségvédelmi rendelkezések a román jogrendszerbe való átültetése során súlyos torzulásokat szenvedett és lényegében véve mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *ratio legis*-ével szembeni eredményeit hozta létre, miközben igyekezett az együttműködő modell látszatát fenntartani, a formális együttműködő modellt valóságként elfogadtatni.

6. A modern államok a többség-kisebbség viszonyában vallott modelljei közül a kutatás arra az eredményre jutott, hogy a korabeli magyar jogalkotás a mai fogalmaink szerinti valós együttműködő modellt vallotta és teljesítette, amelyben megjelentek a befogadó modell elemei is. Románia a megalakulástól kezdve a kirekesztő modellt alkalmazta, amelyen formailag az 1878. évi berlini kongresszus előírásain változtatott, de az együttműködő modellre 1918-ig nem tért át. Az I. világháborút követő nemzetközi kötelezettségek hatására Románia *de iure* az együttműködő modellt formailag teljesítette, de a befogadó modell elemét képező székely és szász közületek vallási és oktatási autonómiáját nem teljesítette, majd az 1923. évi Alkotmányában elsőként vallási kérdésekben át is törte a modell elemeit. A román jogrendszer ezt követően fokozatosan az állampolgári jogegyenlőség tételével szembeni torzulásokat szenvedett el, amelyet az 1938. évi Alkotmány végül szentesített. Románia a vizsgált korszakban tehát az együttműködő modell rendelkezéseit csak formálisan teljesítette, de annak gyakorlata során kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt alkalmazott az egységes, nyelvi alapon álló román nemzetállam megteremtése érdekében.

7. A nemzetközi jog hatását illetően megállapítható, hogy Magyarország tekintetében ezen hatás marginális jelentőségű volt. Ennek oka, hogy a magyar jogalkotás a tárgyban a nemzetközi jogot megelőzően szabályozta a kérdést jóval a kor nemzetközi szabályaiban garantált védelmi szint felett. Az I. világháborút követően egynemzetiségűvé vált állam éppen ezért a nemzetközi jogi szabályok átültetését különösebb nehézség nélkül vállalhatta fel. A revíziós politika talaján álló magyar állam ezen okokból kifolyólag alkotmányos rendszere módosítása nélkül vállalta fel az egyes területek visszacsatolásával ismételten többnemzetiségűvé váló állama integrációs politikáit. A román jog esetében a fentiek szerint a nemzetközi jog elsődleges tényező volt.

8. A kétoldalú nemzetközi szerződések kérdését tárgyalva kiemelendő, hogy Magyarország és

Románia között kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak lehetősége fel sem merült. A magyarországi román nemzetiség csekély száma miatt Románia annak megkötésében nem volt érdekelt, ezzel szemben Jugoszláviával, ahol jelentős román nemzetiség élt *partialis* hatályú megállapodás született, továbbá a dobrudzsai törökök esetében a török lakosság áttelepítését célzó nemzetközi megállapodás született a homogén nemzetállam megteremtésének céljával.

9. A nemzeti kisebbségek védelme napjainkban nélkülözi az I. világháborút követő kiemelt nemzetközi jogi figyelmet és *statust*. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem ugyan a feladatát jogilag nem töltötte be, mindazonáltal a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárás pusztán ténye alkalmas volt egyes esetekben arra, hogy a jogalkotást a kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra sarkallják, illetve politikai megoldásokkal egyes sérelmeket ténylegesen orvosoljanak.

A két ország viszonyában változatlanul ki kell emelni, hogy mivel a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egyik aspektusává, indirekt részelemévé vált és az döntően regionális, illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi jelenleg a nemzetközi jogban, a kérdés a felek között további fokozott együttműködést vár el. Az együttműködés alapja az erre irányuló politikai szándék, a szándéokra hathat a történelem és a jog jelen értekezésben felvázolt alapjainak és tanulságainak együttese. A feltárt jogtörténeti tanulságok közül egyfajta szembesítésként kiemelésre érdemes, hogy amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról való előterjesztése a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy *argumentum a simile* annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségképpen legitim, és e legitim igények tényleges párbeszédet, valós megoldásokat kívánó alkotmányos feladatokat és kötelezettséget teremtenek.

Irodalomjegyzék

„A”

ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011.

ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

ABLONCZY Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010.

ABRAHAM, Florin: Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.

ÁBRAHÁM Barna: A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.

ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért buknak el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013.

ÁDÁNY Tamás: A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.

ÁGOSTON Péter: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az ország és népe. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.

AJTAY Gábor: A kisebbségek nemzetközi jogvédelme. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

AJTAY Gábor: A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10.

AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15-16.

AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18.

ALBRECHT Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

ALBRECHT Ferenc: A kisebbségi jogok jogi természete. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.

ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/10.

ALBRECHT Ferenc: Államszuverénitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.

ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20.

- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24.
- ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926.
- AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001.
- AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001.
- ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington DC., National Board for Historical Service, Government Printing Office.
- ANDREI, Tudorel (szerk.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018.
- ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a horvát-magyar kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.

- APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016.
- ARDAY Lajos: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Százttíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013.
- ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

„B”

- BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019.
- BALATON Petra: A kivándorlás. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség, 1926. V/3.*
- BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák– magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010.
- BALOGH Arthur: A csikmegyei magánjvak. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928.
- BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség, 1940. XIX/18.*
- BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség, 1940. XIX/19.*

- BALOGH Arthur: A Semmitőszék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/9.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik. közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2.
- BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7-8.
- BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.
- BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6-7.
- BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15.
- BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- BÁNYFFY Ferenc: Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben) *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.
- BÁNYFFY Ferenc: Jogok és kötelességek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.
- BÁNYFFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013.
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In.: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párisi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947.

- BĂRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul milenilului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BÁRDI Nándor: A „visszarománosítás”. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszaka 1920-1925. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „ASTRA tevékenysége. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt a régióban. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar

- Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In.: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In.: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918-1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest: Gondolat, 1984.
- BAUBÖCK, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11.
- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000.
- BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940-1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.

- BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya. 1846.
- BERÉNYI Mária. *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002.
- Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- BETHLEN Béla: *Észak–Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989.
- BETHLEN István: a trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- BETHLEN István: Nem békerevízióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- BETHLENDI András: Drepturile lingvistice în administrația publică. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2.
- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román–magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., 1999.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002.
- BOCȘAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- BOCȘAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

- BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849-1867). In: *Erdély története II.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba.* Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.
- BÓDIG Mátyás: Szabadság-Hatalom-Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények.* Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- BOGDÁN Andrea: Folosirea limbii materne în justiție. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România.* București, Editura Hamangiu, 2020.
- BOIA, Lucian: *Miért más Románia.* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013.
- BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása.* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016.
- BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban.* Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999.
- BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene.* București, Institutul Social Român, 1922.
- BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába.* Budapest, Szent István Társulat, 2010.
- BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Cultura românească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március.

- BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.,
- BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, Szerzői kiadás, 1988.
- BOTOS János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- BOTOS János: Gyermekvédelem a szászoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14.
- BOTOS János: Román politikusok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1.
- BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008.
- BRĂTIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, "Voința" Const. Antonescu, 1928.
- BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

„C”

- CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008.
- CÂNDEA, R.: Organizația bisericească in constituție. In: In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon– Ház Kft., 2016.

- CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011.
- CHERESTEȘIU, Victor: Az 1848-as forradalom. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964.
- CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1929.
- CIEGER András: A közös ügyek rendszere. In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/14.
- COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15-16.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció I. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció II. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció III. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció IV. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció V. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció VI. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- CONSTANTINESCU, Miron: Előszó. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964.
- CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon– Ház Kft., 2015.
- CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923.
- COTTELY István: A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848-1918). In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

„CS”

- CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó évei. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014.
- CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997.

CSORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11-13. század) – A fölemelkedő Közép-és Kelet Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867-1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

„D”

DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

DANILOVICS Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922.

DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960.

DE VARENNES, Fernand: Teaching law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (szerk.): *Multilingualism and law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016.

DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In.: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In.: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

- DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos – válogatott jogtörténet tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003.
- DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram, 2007.
- DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915.
- DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010.
- DJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás: Művelődés és a műveltség polgárosodása. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás–FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009.
- DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1.
- DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996.
- DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998.

„E”

EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013.

EGYED Ákos: *Erdély 1848-1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010.

EGYED Ákos: Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986.

EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

ELEKES Dezső: *Az 1941. évi népszámlálás – Demografiai adatok községek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 1947.

ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999.

ELIESCU, Mihail: *Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil*. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařul” S.A. 1936.

EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903.

EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011.

EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.

EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.

EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.

EÖTVÖS József: Az 1843-44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.

EÖTVÖS József: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.

ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség,* 1930. IX/6.

ERDŐDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle.* 2018/1-2.

„F”

FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015.* Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.

FÁBIÁN Gyula: Autonomia teritorială. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România.* București, Editura Hamangiu, 2020.

FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai), *Demográfia,* 2010/53. 318–354.

FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938-1944.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.

FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.

FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései.* Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019.

FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség,* 1925. IV/23.

FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint.* Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861.

FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok.* Budapest, Magyar Helikon 1975.

- FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906.
- FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scolar Kiadó, 2017.
- FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016.
- FERGUSON, Niall: *Civilizáció– A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016.
- FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne- Szacsvey Imre, az Országgyűlés jegyzője*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009.
- FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941–ben. *Statisztikai Szemle*, 1944/1–3.
- FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867-1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora. (970-1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- FŐCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In.: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2007.
- FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21.

- FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20.
- FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

„G”

- GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A. 1939.
- GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különösebben a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
- GÁL Kelemen: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13.
- GÁL Kelemen: Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GÁL Kelemen: Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16.
- GÁL Kelemen: Kétnyelvűség: a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4.
- GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától– Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015.

- GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: Bevezető. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2016.
- GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról*. Székelyudvarhely, Litera- Veres Könyvkiadó, 2008.
- GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- GLODARIU, Ioan: Istoria și civilizația dacilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GOLDIȘ, Vasile: A románok és a magyar nemzeti állam kérdései In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: Antiszemitizmus és numerus clausus. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5.
- GOMBOS Benő: A zsidóságról. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A dualizmus válságban. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GONDA Imre: A vég. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.

- GONDA Imre: Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Biserică și stat la sași și șvabi. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Cultura săsească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- GRÄF, Rudolf: Cultura germanilor din Banat. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- GRÜNWARD Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

„GY”

- GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17.
- GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katholicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24.
- GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GYÉMÁNT, Ladislau: *Supplex Libellus Valachorum*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

- GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.
- GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922-1938. Doktori Disszertáció*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006.
- GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.
- GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011.
- GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó 2018.
- GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007.

„H”

- HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10.
- HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- HALÁSZ Sándor: Magyar bank-és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.
- HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.

- HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: „*Nem akarunk csonka Európát...*”. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.
- HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: „*Nem akarunk csonka Európát...*”. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.
- HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017.
- HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014.
- HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.
- HEGEDÜS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19.
- HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.
- HEKA László: A horvát– magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közlöny*. 1997/3.
- HEKA László: A horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17-19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A székelység II. József idejében. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmék jegyében. In.: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia

- Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Róbert. *Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrászabályozására 1848–1867.* Budapest, Rubicon. 2018/2.
- HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867.* In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából.* Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- HERMANN Róbert: *Forradalom és szabadságharc (1848-1849).* In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet.* Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- HESZKE Béla: *A kisebbségi katolikus egyház.* In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- HITCHINS, Keith: *România 1866-1947.* București, Editura Humanitas, 2013.
- HOLJEVAC, Željko: *Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918).* In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából.* Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- HOLLÓSI Gábor: *A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában.* *Jogtörténeti Szemle.* 2019/1.
- HÓMAN Bálint: *Szent István.* In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint– A történelem útja.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HÓMAN Bálint: *Történelmi átértékelés.* In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint– A történelem útja.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HOMOKI-NAGY Mária: *A szabadságjogok megjelenése a magyar történelmi alkotmányban.* In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- HORTHY Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011.
- HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: *A közigazgatás fejlődésének tendenciái.* In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: *Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben.* In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- HORVÁTH Attila: *A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989–ig.* *Jogtörténeti Szemle,* 2007/1.

- HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In.: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.

„I”

- I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2005.
- IANCU Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018.
- IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010.
- ILLYÉS Gyula: *Hajszálgyökerek*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- ILONSKY Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.
- IMREH István: *Székelők a múltó időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019.

IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ-10 ani de existență- ce ar fi trebuit să fie potrivit
legei sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*.
București, Institutul de Arte Grafice „Lucașfăruș” S.A. 1936.

IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul*. București, Editura Militară, 1968.

IORGA, Nicolae: Istoricul constituție românești. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua
constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o
anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

„J”

JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918-1938*.
Budapest, „Studium” Kiadása, 1939.

JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.

JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.

JAKABFFY Elemér: A régi telepések pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.

JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14.

JAKABFFY Elemér: A viszonyosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20.

JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.

JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar
Kisebbség*, 1928. VII/21.

JAKABFFY Elemér: Bazargic. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/10.

JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8.

JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.

JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.

JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.

JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros.... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.

JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14.

JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16.

JAKABFFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.

- JANCSÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2004.
- JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896.
- JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899.
- JANCSÓ Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelességei. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- JÁSZI Oszkár: *A Habsburg- monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
- JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője- A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság, 1918.
- JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Korona Országában az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893.
- JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994.
- JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására*. Budapest, Osiris Kiadó, 2016.
- JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.
- JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JÓZSEF Attila: *Összes versei*. Kolozsvár – Budapest, Polis Könyvkiadó – Osiris Kiadó, 1998.
- JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.

„K”

- K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önmentés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007.
- KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tiz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9.
- KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1. 30.
- KÁROLYI Dénes: *Székely vértanúk 1854*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 35–37.
- KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648-1918) – Polgári forradalom és szabadságharc. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.

- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849-1867) In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – A nemzetiségi kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – Nemzetközi konfliktusok és az elsővilágháború: a Monarchia végorái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1861.
- KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1882.
- KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008.
- KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 2008.
- KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 2004.
- KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.

- KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008.
- KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy–korszak sajtórendészeti szabályozásához I. *In medias res*, 2012/2.
- KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2014.
- KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923)*. Doktori értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2006.
- KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In.: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24.
- KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demografiai adatai községek és külterületi lakott szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932.

- KOVÁCS Kálmán: A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Kálmán: Kísérlet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Péter: A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KÖLLŐ Károly–PERVAIN, Iosif: Bevezetés. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- KÖPECZI Béla: Kitekintés. Erdély útja 1918 után. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- KRISTÓF György: Magyar tanszékek egyetemeken. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12.
- KUBINYI András: A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora. (1301-1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszerváltozás jellemzői In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (szerk.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

„L”

- L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- L. NAGY Zsuzsa: *Az összeomlás és az 1918-as forradalom*. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.

- L. NAGY Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.
- LÁSZLÓ Zoltán: Az Erdélyi Kárpát Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- LÁSZLÓ Zoltán: Az erdélyi magyar sportélet mérlege. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- LIGETI Dávid: Solferinótól Königrätzig– Ferenc József háborúi 1859–1866 között. In: HERMANN Róbert– LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995.
- LUKACS, John: *A huszadik. század rövid története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012.
- LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.
- LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *Magyar írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007.
- LUKINICH Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar Monarchiával 1914-ig. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

„M”

- MADGEARU, N. Virgil: Reforma parlamentului. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848-1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.

- MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAIOR, Liviu: Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat–ELTE ÁJK, 2007.
- MAKKAI László: A rendi társadalom kialakulása (1172-1526). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
- MAKKAI Sándor: Mi bizalmat kérünk... *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925.
- MANOILESCU, Mihail: Politică economică de stat și Constituția. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II*. București, Editura Institutului central de statistică, 1938.
- MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019.
- MARCU, P. Liviu: Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997.

- MATEI, Ioan: Statutul autonom al țărilor române. Conținut și funcționalitate. In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare.* București, Imprimeriile "Independența", 1929.
- MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929.
- MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: A parlamentáris monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEGYERI – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon.* Budapest, Gondolat Kiadó. 2013.
- MENYHÁRD Attila: Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára.* Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- MEZEY Barna: Az államfő. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó 2003.
- MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MICESCU, N. Istrate: *Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor,* București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937.
- MIKÓ Imre. A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre. A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre. Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.

- MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941.
- MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944.
- MIKÓ Imre: Nomen est omen. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MISKOLCZY Ambrus: A reformkor (1830-1848). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román- magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004.
- MITU, Sorin: *Az én Erdélyem*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017.
- MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858.
- MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, Attraktor 2011.
- MOLNÁR András: *Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához*. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938.
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- MUREȘAN, Camil: Erdély 1867-1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, Editura Hamangiu, 2015.

„N”

NÄGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

NAGY Ernő: *Magyarország közigazgatása (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907.

NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával 1934.

NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19.

NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20.

NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1.

NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12.

NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944.

NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919-1944. között. In: NAGY Mihály Zoltán – OLTÍ Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika- Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944-1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.

- NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul 1.*, București, „Tipografie Romane Unite”, 1925.
- NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24.
- NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre–NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001.
- NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- NISTOR, I.: Învățământul în viitoare constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- NUȚU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

„O”

- OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó. 2020.

„P”

- PÁCLIȘANU, Zenobio: *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche*. Bucarest, Eduzioni Dacia, 1941.
- PĂCURARIU, Francisc: *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*. București, Editura Minerva, 1988.
- PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft. 2013.
- PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

- PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.
- PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21.
- PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17.
- PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Egyesületek. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag. I.L. Kolber Verlag. 1866.
- PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003.
- PÁL-ANTAL Sándor: *Maros- széki intézmények és pecsétek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004.
- PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán. (1526-1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10.
- PANTELIMON, Răzvan Victor: Evoluția Legislației Electorale românești (1864-1938). *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie Volumul 6*, 2009.

- PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.
- PASCU, Ștefan – IMREH István – NEAMȚU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964.
- PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927. https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp
- PETRESCU, Cristina: Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans. In: (Balázs TRENCSENYI – Dragoș PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR) *Nation-Building and Contested Identities*. Budapest – Iași, Editura Polirom – Regio Books. 2001.
- PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- POMOGÁTS Béla: Magyar az űzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001.
- POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008.
- PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5.
- POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. II*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

- POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*. Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger. 1906.
- POULOPOL, E.A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ in materie de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014.
- PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015.
- PREDA, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó– Talentum Kft. 2001.
- PRITZ Pál: Reviziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- PUȘCAȘ, Vasile–VESA, Vasile: Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PÜSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy–korszakban. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.

„R”

- RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft. 2010.
- RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.

- RÉVÉSZ T. Mihály: Andrassy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011.
- ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920-1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
- ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918-1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.
- ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914-1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920-1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.
- ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11.

- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.
- ROUSSEAU, Jean– Jaques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest– Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- RUSU, Gabriel-Virgil: De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közvé In: *Jogtörténeti Szemle* 2007/1.

„S”

- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936-1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) –Az ellentétek kiéleződése (1936-1939) – Kelet-Közép Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – A II. világháború és következményei (1939-1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914-1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914-1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (szerk.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016.

- SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SÁRI János: *Alapjogok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei.* Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- SCHIFIRNEȚ, Constantin: Româniile și ungarile în opera lui A.D. Xenopol. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Româniile și ungarile,* București, Editura Albatros, 1999.
- SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2.* Budapest, Századvég Kiadó, 2010.
- SCHLETT István: *Eötvös József.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- SCHWARCZWÖLDER Ádám. *Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig.* Budapest, Rubicon. 2018/2.
- SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX.-XX. század fordulóján. *Pro Minoritate,* 2002/Tél.
- SEYMOUR, Charles: Ausztria-Magyarország: jugo-szláv nacionalizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog.* CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2008.
- SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken- Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.

- SISKA Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3.
- SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014.
- SNYDER, Timothy: *A vörös herceg*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015.
- SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936.
- SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In: SÓLYOM László: *Documenta– Alkotmányjog*. Budapest, HVG–ORAC Lap–és Könyvkiadó Kft. 2019.
- SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007.
- ȘOTROPA, Valeriu: Nobilii feudali (Boierii). In: CETERCHI, Ioan (szerk.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998.
- STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In.: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- SULYOK István: A 6505. sz. körrendelethez. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- SULYOK István: A gyulafehérvári határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.
- SULYOK István: Az agrárreform és a telepések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.
- SULYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

SULYOK István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

SULYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

SULYOK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.

SULYOK István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.

SULYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.

SULYOK István: Végső veszedelemben a közép fokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8.

SULYOK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.

„SZ”

SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.

SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.

SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferencz és Busch. 1848.

SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK, Péter (szerk.) *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.

SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2013.

SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS, Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, Szent István Társulat, 2014.

- SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
- SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.): *A bonis bona descere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.
- SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Press
- SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SZABÓ István: Decentralizált egységállam - szövetségi állam - államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.) *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- SZABÓ István: Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth). In: SZABÓ István – BRANDAUER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*, Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-leveletről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2019.
- SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. In: *Jogtörténeti Szemle* 2016/3.
- SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. New York – London, I. B. Tauris, 2018.
- SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Történeti alkotmányunk értékei. In: *Miskolci Keresztény Szemle*. 2016/2.
- SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* 2020/1.
- SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2005.
- SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2015.
- SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.

- SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. Kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1923.
- SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az úzótt magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003.
- SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In.: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.
- SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4.
- SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat - Kossuth Kiadó, 2015.
- SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918-1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról.* Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 1941.
- SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés.* Budapest, Officina, 1946.
- SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011.

SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.

„T”

T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.

TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.

TAKÁCS Péter: *Helyes jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.

TAKÁCS Péter: *Jog és igazságosság*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.

TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosszövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Budapest, Scolar Kiadó, 2011.

TEFNER Zoltán: Az Osztrák-Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok. *Valóság*, 2019/3.

TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, Városi Nyomda, 1930.

TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. 1929.

TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.

TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6.

TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7.

- TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903.
- TISZA István: Ezt a háborút elvesztettük. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861.
- TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911.
- TÓTH Emese: Dacia, római tartomány. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- TÓTH István György: Magyarország a 18. században – Lázás évtized. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH-BARTOS András: Az 1921. évi földreform. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In.: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG–ORAC Lap–és Könyvkiadó Kft. 2014.

TRÓCSÁNYI László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam–és Jogtudományi Kar. 2010.

TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap–és Könyvkiadó Kft., 2016.

TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: A hosszú 18. század (1711-1830). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014.

TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

„U”

UNGER Mátyás: A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés. In: UNGER Mátyás – SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*. Budapest, Gondolat, 1976.

UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012.

UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

„Ü”

ÜRMÖSI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

„V”

- VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély*. Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992.
- VARGA Norbert: *A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010.
- VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015.
- VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*. 2019/1.
- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 1. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása– első rész– a népesség általános leírása községeinkint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1902.
- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912.
- VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 401–402.; SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849-1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei*. Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó 2007.
- VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlatja. In: VARGA Attila – VERESS Emőd (szerk.): *Román alkotmányjog*. Csíkszereda, 100. Státus Kiadó, 2007.

- VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- VERESS Emőd: Kilenc évtized- Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VESA, Vasile: Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VESA, Vasile: Unirea Transilvaniei cu România. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (szerk.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...” In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009.
- VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

„W”

- WATSON, Alexander: *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, Wigand Ottónál. 1843.
- WILLER József: A csíkiek elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.
- WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.
- WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16.
- WILLER József: Kormányhatalom-és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- WILLER József: Magyar tisztviselőket. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3.
- WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922.

„X”

XENOPOL, A.D.: Români și unghuri. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și unghuri*, București, Editura Albatros, 1999.

XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentăția minorităților. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

„Z”

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789-1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején–Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború–Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években–Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején– A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években–A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter–KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815-1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.
- ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005.
- ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1997.
- ZLINSZKY János: *Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben*. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991.

„ZS”

- ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950-1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.

Jogforrások

Magyar jogforrások

A bécsi békekötés (1606) első cikkelyre nézve

1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisek

1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország benszült fiait is értendők

1790/91. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék

1790/91. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról

1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról

1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról

1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról

1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről

1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről

1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről

1844. évi V. törvénycikk a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról

1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről

1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról

1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról

1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről

1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában

1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata

1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról

1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében

1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében

1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról

1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról

1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában

1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről

1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában

1869. évi III. törvénycikk a népszámlálás

1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről

1877. évi I. törvénycikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról

1877. évi X. törvénycikk az 1876. évi XXXIII. tc. által területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről

1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről

1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről

1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben

1880. évi LII. törvénycikk a népszámlálásról

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről

1886. évi XXII. törvénycikk a községekről

1890. évi IX. törvénycikk az 1890-ki népszámlálásról

1891. évi XV. törvénycikk a kisdédovásról

1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről

1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről

1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról

1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről

1899. évi XLIII. törvénycikk az 1900. évi népszámlálásról

1901. évi XXIV. törvénycikk az összeférhetetlenségről
1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól
1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról
1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról
1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról
1919. évi XXX. néptörvény Tótország - Slovenská Krajina - önkormányzatáról
- A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án.)
1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről
1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról
1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról
1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről
1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról
1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról
1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról
1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről
1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről
1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról

1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről

1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról

1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről

1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról

1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről

1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában

2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

2.200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarországnak ítélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről

36.700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről.

4.044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról

4.800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról

40.200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól

6.200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről

6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása

7.500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról

77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről.

8.120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról

8.490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzététele

86.225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe - a magyar mellett - idegen nyelven is bejegyezhetése tárgyában

9.900/1923. B. M. rendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott 77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről 33/2012. (VII.17.) AB határozat

Román jogforrások

A Hivatalos Lap 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția Românei din 1866

A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul Românei

A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania

A Hivatalos Lap 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3.902. száma polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.902 din 29 Decembrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești

A Hivatalos Lap 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.

A Hivatalos Lap 1919. augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4.464. számú 1919. augusztus 12-i ókirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitoare la încetățenirea evreilor cari locuiau în vechiul Regat

A Gazeta Oficială 1919. január 14/27.-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întreținerea limbilor.

A Hivatalos Lap 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformáról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia

A Hivatalos Lap 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettvény – Decretul-Lege nr. 1462.

A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia

között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

- A Hivatalos Lap 1921. július 17.-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat)
- A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina
- A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș
- A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923
- A Hivatalos Lap 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru Statutul funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1924. február 6-i 27. számban kihirdetett 21/1924. számú a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații)
- A Hivatalos Lap 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiilor legii pentru persoanele juridice
- A Hivatalos Lap 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor
- A Hivatalos Lap 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului - școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar

- A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române
- A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române
- A Hivatalos Lap 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă
- A Hivatalos Lap 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő- és Ítélszék szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție
- A Hivatalos Lap 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Inaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925
- A Hivatalos Lap 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színháztörvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor
- A Hivatalos Lap 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorala pentru adunarea deputaților și senat
- A Hivatalos Lap 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett anyakönyvvezetésről szóló törvény – lege privitoare pentru actele de stării civile
- A Hivatalos Lap 1928. április 22-i 89. számban kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor
- A Hivatalos Lap 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett középfokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar
- A Hivatalos Lap 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale
- A Hivatalos Lap 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației
- A Hivatalos Lap 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett színházakról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române
- A Hivatalos Lap 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați
- A Hivatalos Lap 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.

- A Hivatalos Lap 1933. szeptember 25-i 220. számában kihirdetett 1.106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat
- A Hivatalos Lap 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de educație a tineretului Român (OETR)
- A Hivatalos Lap 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.)
- A Hivatalos Lap 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly büntetőtörvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea
- A Hivatalos Lap 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936
- A Hivatalos Lap 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui
- A Hivatalos Lap 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett a mozgófényképek ellenőrzéséről és cenzúrájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice
- A Hivatalos Lap 1936. november 12-i 264. számában a 2.559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román-török egyezmény a dobrudzsai törökök kivándorlásáról – decret-regala nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexe, semnate la București, la 4 Septembrie 1936.
- A Hivatalos Lap 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legii administrative
- A Hivatalos Lap 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor
- A Hivatalos Lap 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor
- A Hivatalos Lap 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírák vagyonszövetségének feloszlásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere

- denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul
- A Hivatalos Lap 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei
- A Hivatalos Lap 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett ostromállapotot elrendelő rendelettvény – decret-lege pentru introducerea stării de asediu
- A Hivatalos Lap 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție
- A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.
- A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormány jelentés a népszavazás eredményéről – No. 458. din Februarie 1938.
- A Hivatalos Lap 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendelettvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett közjegyzőkről szóló rendelettvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, cari nu cunosc limba română
- A Hivatalos Lap 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendelettvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok feloszlatásáról – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiilor, grupărilor sau partidelor politice
- A Hivatalos Lap 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett az állami rend megvédéséről szóló rendelettvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat
- A Hivatalos Lap 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló 1.668. számú királyi rendelet – decret-regale No. 1.668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități)
- A hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor
- A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.
- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților

- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, de care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților
- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regale nr. 2919. legea administrativă
- A Hivatalos Lap 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern
- A Hivatalos Lap 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar
- A Hivatalos Lap 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelet törvény – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154.205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizie ministerul educațiunii naționale
- A Hivatalos Lap 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet törvény – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiunilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett középfokú elméleti oktatásról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic
- A Hivatalos Lap 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice
- A Hivatalos Lap 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1940. június 22. 142. számában kihirdetett a Nemzeti Újjászületés Frontját Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru transformarea Frontul Renașterii Naționale în „Partidul Națiunii”

- A Hivatalos Lap 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelettörvény – decret-lege pentru apărarea ordinii politice unice și totalitare a Statului român
- A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett a romániai zsidók jogállásáról szóló 2.650 számú rendelettörvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România
- A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett vérségileg románok és zsidók közötti házasságkötés megtiltásáról szóló 2.651. számú rendelettörvény – decret-lege nr. 2.651. pentru oprirea căsătoriilor între Români de sânge și evrei
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett a kiűritendő területek Román Kormánybiztosságának felállításáról szóló rendelettörvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – decret regal pentru investirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – a decret regal pentru suspendarea Constituției
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendelettörvény – decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia
- A Hivatalos Lap 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României

Nemzetközi jogforrások

1858. augusztus 7-i párizsi szerződés szövege
https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf
- A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.
- Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar békedelegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989.
- Az amerikai-magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- A velencei jegyzőkönyv (Velence, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Nemzetek Szövetsége 35. c Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülészak. A szombaton, 1925 szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott 9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. In: *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött megállapodása a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése tárgyában. –cLeague of Nations Treaty Series– Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. Nos. 1, 2, 3 et 4. No. 3373. 233–243.
- Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A német-olasz döntőbíróóság ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18.
- A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Egyéb források, dokumentumok

- „Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.
- I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

„A”

- A békekonferencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvéről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6.
- A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21-22.
- A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.
- A kisebbségi blokk szavazatszámai és mandátumai. 1927. VI/14.
- A kisebbségi Főkormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak meghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/8.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9.
- A magyar népkisebbség és a Nemzeti Ujjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- A magyarság csatlakozása a Nemzeti Ujjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.
- A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- A Nemzeti Ujjászületés Arcvonala magyar vezetőségi tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” – tervezte (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20.
- A román békedelegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17.

- A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- A romániai magyar időszerzői sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.
- A romániai Német Népkegyesség és a Nemzeti Ujjászületés Arcvonal. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.
- A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A trianoni Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12.
- A vállalatok nem 80 százalék etnikai román, hanem 80 százalék román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11.
- A zsidók cselédтарыására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 65–66.; Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.
- Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19.
- Ausztria-Magyarország föderalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Ausztria-Magyarország: lengyel realizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország*

- jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.
- Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21-22.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.) In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.) In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–*

1947. *Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.
- Az erdélyi és bánági telepések panasza a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.
- Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, ruténok és magyarok számára javasolt, Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1.
- Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.
- Az ukrán kisebbség a Nemzeti Ujjászületés Arcvonalában. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20.

„B”

Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„C”

Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.

„CS”

Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

„D”

Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliul Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire). Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.

Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet- európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

„E”

Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

„F”

Feloszlatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

„G”

Georges Benjamin Clemenceau kísérőlevele a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989.

Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

„GY”

- Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„H”

Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicaru közbeszólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13.

„I”

Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16-17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

Ion I. C. Brătianu, a román békedelegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

„J”

Javaslat az Ausztria-Magyarországon belüli határokra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„K”

Készül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.

Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15–16.

Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10.

Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

„L”

Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslatához (1929. május 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„M”

Magyarnyelvű állami kereskedelmi líceum terve *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.

Maniu Gyula a kisebbségekről. In: *Magyar Kisebbség*, 1924 III/11.

Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény) In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12.

Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

„N”

Nam unius linguae uniusque moris regnum, imhecille et fragile est– *Szent István király Intelmei Imre herceghez– VI. fejezet.* <https://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm>

Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.

Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.

„Ö”

Öfelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.

Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.

„P”

Parcz Béla interpellációja a telepések ügyében (1929. május 2.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„R”

Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011. București, Institutului Național de Statistică, 2014.

Rendeletörvény a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.

Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18.

Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásiból. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.

„S”

Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmányjavaslathoz. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11.

Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6.

Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20.

Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.

Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.

Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.

„SZ”

Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.

„T”

Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése.

In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

Trianon kiskátéja (1930) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

„U”

Új rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20.

Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.

„V”

Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919-1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

„W”

Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslatához a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11.

Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállapottal kapcsolatban (1937. március 11.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.) In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A szerző publikációi az értekezés témakörével összefüggésben

1. Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertsége, külpolitikájának főbb irányai. *Iustum Aequum Salutare*, IV. 2008/2. 121–133.
2. Gondolatok a hadisírokról. *Korunk*, 2020. XXXI/3. 67–73.
3. A magyar nemzetiségi törvény megalkotása: a többnemzetiségű magyar állam nemzetiségi kihívásra adott alkotmányos válasza. *Valóság Társadalomtudományi Közlöny*, 2020/9. 6–18.
4. Bánffy Miklós: Tékozló fiú, művész, államférfi. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 26–35.
5. Karácsony Benő: A napos oldal árnyai. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 88–95.
6. Mikó Imre: A nemzetiségi jogász életei. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 122–129.
7. Szász Pál: Kisebbségvédelem a gazdaság és jog együttes erejével. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 162–169.
8. Életek az életben: megjegyzések Mikó Imréről (1911–1977). *Erdélyi Jogélet*, 2020/1. 36–42.
9. A nemzetiségi törvény megalkotása. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 58–83.
10. Egy század eleji képviselő rajza. A dualizmus megjelenése, problémái, végőrái Bánffy Miklós Erdélyi történetében. In: FEKETE Balázs – MOLNÁR, András (szerk.): *Iustitia emlékezik : Tanulmányok a "jog és irodalom" köréből.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2020. 95–106.
11. A nemzeti ébredés, a nemzetiségi mozgalmak és a nemzetiségi jogalkotás a Gyulafehérvári Határozatokig Erdély területén. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 363–381.
12. A nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi védelme. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 478–489.